Károli Könyvek

Monográfia

Siba Balázs

Pasztorálteológia

A református lelkészi hivatás vizsgálata interjúk tükrében

KRE | Károli Gáspár Református Egyetem

L'Harmattan

SIBA BALÁZS

PASZTORÁLTEOLÓGIA

Questiones Theologiae 11.

KRE

Károli Könyvek

monográfia

Sorozatszerkesztő: Sepsi Enikő

SIBA BALÁZS

PASZTORÁLTEOLÓGIA

A REFORMÁTUS LELKÉSZI HIVATÁS VIZSGÁLATA INTERJÚK TÜKRÉBEN

Második, javított kiadás

Károli Gáspár Református Egyetem • L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2020

Felelős kiadó:
Gyenes Ádám, a L'Harmattan Kiadó igazgatója és Kocsev Miklós, a KRE HTK dékánja

Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060
Fax: 455-9062

Második, javított kiadás
Lektor: Mucsi Zsófia

ISBN 978-963-414-656-8
ISSN 2063-3297
ISSN 1788-6236
DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-414-656-8

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-1-267-5979
harmattan@harmattan.hu
webshop.harmattan.hu

„A világ nagy spirituális tanításai szerint az emberi létnek két természete, vagy ha úgy tetszik, két aspektusa van. Az egyik a világgal való kapcsolat fenntartásáról szól: tenni és cselekedni, családot alapítani, alkotni valami nagyszerűt, vagy éppen építeni valamit. A másik aspektusnak a spiritualitáshoz, a transzcendenshez, az Istennel való kapcsolathoz és legbelsőbb világunkhoz van köze. E két természetünk együttesen adja ki, hogy kik is vagyunk. Arra vagyunk hivatva, hogy megtaláljuk és megéljük énünk e két ellentétes erőközpontja között a kapcsolatot és a belső harmóniát. Nem tölthetjük be hivatásunkat, hacsak nem mind a két oldalt nagyon komolyan nem vesszük. […] Amíg a földön élünk, a két világgal kapcsolatban élünk. Az élet igazi értelmének megtalálása akkor jön el, ha érzed és tudod, hogy van kapcsolat e két világ között. Olyan kifejezések, mint például »a drága igazgyöngy« vagy az »egy a szükséges dolog«, arra utalnak, hogy egy dolog van, ami egyedül fontos az életben: a spirituális igazság a szívedben. Ugyanakkor nagyon sok másodlagos dolog nagyon fontos az életben, amire figyelnünk kell, különben az »egyetlen fontos dolog« válik lehetetlenné."

(Jacob Needleman)

Tanáromnak, Dr. Németh Dávidnak

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ

Az utóbbi években három olyan impulzus is ért, melyek arra indítottak, hogy a lelkipásztori szerep és identitás kérdéseivel foglalkozzam. Tulajdonképpen nem én kerestem a témát, hanem a téma talált meg engem:

- Négy évvel ezelőtt Hámori Ádám kollégámmal azon ötleteltünk, hogy az egyházszociológia szeminárium milyen kutatással foglalkozzon, és a közös gondolkodás eredménye lett az, hogy három éven keresztül mintegy harminchárom református lelkipásztorral készült szakmai életük kapcsán életinterjú.
- Három évvel ezelőtt meghívást kaptam a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karára, hogy oktatóként részt vegyek a teológusok képzésében és nevelésében.
- Két évvel ezelőtt Németh Dávid kollégám javasolta, hogy lássak neki egy magyar nyelvű pasztorálteológia megírásának, ugyanis, amíg a Lajtán túl ennek a témának számos tudományos reflexiója született, addig hazánkban ez még kidolgozásra vár.

Ezek az impulzusok indítottak arra, hogy a lelkészinterjúkat pasztorálteológiai szempontok alapján elemezzem. Munkám során a kíváncsiság és a felelősség érzése egyszerre volt jelen. Nagyon érdekelt, hogy a lelkészek hogyan látják saját szerepüket, életüket, mindennapjaikat. Ebből adódik az, hogy a dolgozatnak nem volt előzetes hipotézise, hanem azokat a témákat vizsgáltam meg, amikről a lelkészek beszéltek és „menet közben" formálódtak, alakultak ki a dolgozat tézisei. A felelősség érzése pedig abból táplálkozott, hogy elsősorban teológiai hallgatók, fiatal lelkészek számára és önmagam számára is rendszerbe foglaljam és tudományos reflexió tárgyává tegyem a lelkészi mindennapok világát. Ez a mű párbeszéd kíván lenni abban az értelemben, hogy a lelkészek vallomásai párbeszédbe kerülnek a teológiai szakirodalom felvetéseivel. Párbeszéd abban az értelemben is, hogy a teológia és a társadalomtudományok korrelációja is akar lenni ez a könyv. Hét éven át tanítottam a Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészettudományi Karának Társadalomtudományi Intézetében, és szándékom volt, hogy a társadalomtudományok eredményeiből a releváns modelleket teológusok számára is bemutassam. A lelkészi hivatást többféleképpen lehet megközelíteni. Az általam választott interpretáció szempontokat kíván adni lelkészek és jövendőbeli lelkészek számára a saját élethelyzetük értelmezésében. A lelkészek, akik hétről hétre Isten Igéjét hirdetik, reflektálnak a Szentírás üzenetére és arra az életvalóságra, amelyben élünk, fontos, hogy ezeken túl saját magukra, saját szerepükre is reflektáljanak. Jézus főpapi imájában ezt mondja: „nem azt kérem, hogy vedd ki őket a világból, hanem őrizd meg őket a gonosztól" (Jn 17,15). Erre utal a könyv mottója annyiban, hogy a lelkipásztor akkor tudja hitelesen képviselni és megélni keresztyén hitét, hogyha komolyan veszi emberi valóságát és Istentől való küldetését.

Szeretnék köszönetet mondani Hámori Ádám kollégámnak azért, hogy a közösen tervezett lelkészkutatás adatbázisának használati jogát rendelkezésemre bocsátotta, és szakmailag támogatta a könyv megvalósulását. Köszönöm az egyházszociológiai szeminárium hallgatóinak közreműködését és a kutatásban részt vevő lelkipásztorok hozzájárulását e tudományos dolgozat elkészüléséhez. Külön köszönet jár Prof. Dr. Németh Dávidnak, aki vitapartnerként számos tanáccsal látott el, és figyelemmel kísérte az egyes alfejezetek megszületését. A lektori munka kapcsán köszönettel tartozom még feleségemnek, édesapámnak, valamint Dr. Pángyánszky Ágnes, Szabóné Dr. László Lilla, Dr. Szászi Andrea és Dr. Joób Máté kollégáimnak. Hálás vagyok Németországban élő barátaimnak azért, hogy lehetővé tették számomra, hogy a müncheni Ludwig-Maximilian Egyetem teológiai szakkönyvtárában kutathassak.

PASZTORÁLTEOLÓGIAI MEGFONTOLÁSOK A LELKÉSZI SZOLGÁLATRÓL

„Nincs vallás abban részt vevő emberek, és az abban résztvevő *specialisták* nélkül. Minden vallás legfontosabb megnyilvánulása nem a szent tan, nem a szent építmény vagy intézmény, hanem az abban részt vevő ember."[1] – állapítja meg Voigt Vilmos. Valóban ennyire jelentős lehet a lelkészek szerepe az egyház életében? Vajon protestánsként szükséges-e egyáltalán reflektálni a lelkészi szerepre, vagy inkább Isten munkájára fókuszáljunk az egyén és a közösség életében?[2] Mi is pontosan a lelkész feladata? Vajon a lelkészi szolgálat mennyiben egy tisztség betöltése, vagy inkább életvitel?[3]

[1] Voigt Vilmos: *A vallás megnyilvánulásai – Bevezetés a vallástudományba*, Budapest, Timp, 2006, 65.

[2] Hajlmar Sundén a szerepátvételt vallásos jelenségekre alkalmazta, mivel a mindennapokban megélt szerepek némelyike lehet a vallásosságunkból adódó szerep megélése is. Ehhez nyújt segítséget az egyház, s a Biblia. A Biblia a szerepek széles skáláját biztosítja. Több milliónyi istentapasztalás, a hívők életének példája mind-mind nyújthat vallásos mintát számunkra. A bibliaolvasó ember számára nem probléma ez a szerepátvétel, hiszen nem fő- hanem kiegészítő szerepeket kínál a Szentírás. A főszereplő, a cselekvő maga Isten, s én beléphetek, „statisztává" válhatok, részesülhetek az Ő cselekvésében. Hívőként tulajdonképpen „Isten partnere" szerepét öltjük magunkra. Ez a szerepátvétel új helyzetet teremt. Ennek eredménye az értékek átrendeződése, az, hogy képesek leszünk mintegy felülről látni saját életünket és környezetünket. H. Sundén: *Die Religion und die Rollen – Eine psychologische Untersuchung der Frömmigkeit*, Berlin, Alfred Töpelmamm, 1966, 27.

[3] A 2014-ben mintegy 363 református lelkésszel végzett kutatás fényében kiderül, hogy időszerű ilyen kérdésekkel foglalkozni. Ahogy a kutatás eredményei is mutatják, a lelkészek számos területen érzik azt, hogy a külső elvárások, a belső motiváltság és a mindennapi feladatok feszültségeket szülnek, és valós kihívás a hivatásuk megélése. A kutatás a lelkészi szerep összesen tizenegy részterületével foglalkozott. Sajnos az igehirdetés nem került be a kutatási kérdések közé, de valószínűsíthető, hogy a lelkészi munka egyik maghatározó aspektusa éppen az igehirdetési szolgálathoz kötődik. Harkányi Ádám Máté: Telefonos gyülekezeti kutatás eredményei – gyülekezeti jövőkép, lelkészi hivatásképek, in Szabó Zsolt (szerk.): *Kálvinizmus ma*, Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum XI., Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2014, 59–67.

A német teológus, Manfred Josuttis megállapítása részben a hazai viszonyok között is érvényes: „A protestáns lelkipásztor egy különleges lény: képzettsége és szerepe szerint tanító funkciója van. A szolgálatára nézve a papok közé tartozik. Teológiai önértelmezése szerint leginkább próféta szeretne lenni. De az idejének nagy hányadában valószínű, hogy adminisztrációs ügyintézéssel és közösségi szabadidő-szervezéssel foglalkozik."[4] A vágyott lelkészkép és a megélt lelkészi szerep közötti különbség – bár soha nem tűnik el – teológiai reflexiójára szükség van. A lelkészi szerepre való reflexió nem önmagért való, hiszen a hiteles bizonyságtételhez szükség van arra, hogy az igehirdetők az önvizsgálaton túl a saját szerepükre is reflektáljanak.[5] Mivel minden kontextus más, illetve minden lelkipásztor személyisége és kegyelmi ajándéka más és más, így a hivatásvégzéshez minden lelkésznek szüksége van egy bibliailag megalapozott, református (roll-taking), ugyanakkor személyes lelkészkép kialakítására (roll-creating).[6] Értelmezésem szerint ebben segít a pasztorálteológia, mint a lelkészi identitás és szerep teológiai reflexiója.[7] Ennek az állításnak fényében, a könyv bevezető fejezetében Michael Klessmann felosztását követem a lelkészkép kialakulásának négy aspektusa szerint, a későbbi fejezetekben pedig a lelkészi életpálya állomásait, témáit követve vizsgálom majd részleteiben a lelkésszé válás kulcskérdéseit.[8]

Először azt vizsgálom, hogy a Szentírás milyen módon ír a gyülekezti funkciókról, majd a lelkészkép egyháztörténeti változásaival, illetve pasztorálteológiai szempontjaival foglalkozom. A társadalmi kontextus a lelkipásztorra nehezedő elvárások szempontjából kerül tárgyalásra, majd bemutatom azt az identitásmodellt, melyben a szerepek és a személyiség összefüggését egy rendszerben láthatjuk. Végül pedig a lelkészi önértelmezés segítését mint pasztorálteológiai feladatot tárgyalom. Ebben a bevezető fejezetben szándékom, hogy nagy vonalakban egy eméleti megalapozást, „térképet" nyújtsak az egész könyvhöz, melyre épülnek majd a későbbi fejezetek témáinak részletesebb tárgyalásai.

[4] M. Josuttis: *Der Pfarrer ist anders – Aspekte einer zeitgenössischen Pastoraltheologie,* München, Ch. Kaiser, 1983, 9.

[5] O. Wikström: *A kifürkészhetetlen ember – Létkérdések, pszichoterápia, lelkipásztorlás,* Budapest, Animula, 2000, 147.

[6] M. Klessmann: *Pfarrbilder im Wandel – Ein Beruf im Umbruch,* Neukirchen –Vluyn, Neukirchener, 2001, 27–66.

[7] A. Laumer: *Pastoraltheologie – Eine Einfürhung in ihre Grundlagen,* Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 2015, 145–149.

[8] M. Klessmann: *Das Pfarramt – Einführung in Grundfragen der Pastoraltheologie,* Neukirchen-vluyn, Neukirchener, 2012, 184. Vö. Klessmann: *Pfarrbilder im Wandel,* 28.

A szolgálat bibliai alapjai

A keresztyén közösség megélése és a közösség életében betöltött szerepek az idők során átalakultak és változtak.[9] Lelkészi szerepkörrel a mai értelemben a Bibliában nem találkozunk, de számos olyan alapelvet találunk benne, aminek hatása volt a lelkészi feladatok kialakulására. Az egyháztörténet bármelyik korszakának egyházszervezetét vizsgáljuk, mindegyik a bibliai gyökerekhez igyekezett visszanyúlni és a keresztyén princípiumokat az adott korban érvényesíteni.

Az ősgyülekezetek gyülekezeti szerveződése leginkább a nagycsaládi működéshez hasonlítható, kevésbé a tisztségek, sokkal inkább a különböző szolgálatok szerint alakult a közösségi feladatmegosztás.[10] A jeruzsálemi gyülekezet mintául szolgált a többi őskeresztyén gyülekezetnek is, például a diakónus és a zsinagógai vének (presbiterek) szerepei később a nem zsidó gyökerű közösségekben is tovább éltek (Gal 2,12). A jeruzsálemi ősgyülekezetet még az eszkatológikus váradalmak határozták meg.[11] Ez az egyházszervezet szempontjából azt jelenti, hogy az ősegyház korában leginkább a kegyelmi ajándékok szerint oszlott meg a hívők közösségben betöltött szerepe és feladata és a gyülekezeti szolgálat mint „hivatalos tevékenység" az egyház későbbi életében erősödött meg. Már a kezdetektől látszik, hogy az egyházi küldetés betöltésének sokféle formája van, de minden szolgálatnak alapfeltétele a Krisztussal való kapcsolat. Újszövetségi értelemben a szolgálat Jézus Krisztus értünk végzett szolgálatából ered már az első gyülekezetekben is. A szolgálat Jézus Krisztus munkájának folytatása, a mennybemenetel után is Krisztus az egyház feje, és folytatja szolgálatát az egyházban és az egyház által. Istennel és egymással való megbékélés Jézus Krisztus által – ennek az örömhírnek a hirdetése áll a szolgálat középpontjában.[12] A Krisztussal való kapcsolatból következik a hívők szolgálata Isten dicsőségére, és az örömhír megosztására a hívőkkel és a kívülállókkal egyaránt. Az egész egyház mint közösség elhívott a szolgálatra és minden gyülekezeti tagnak szerepe van Isten szolgálatában (1Pt 2,5). Az Ószövetségben pár kiválasztottnak adatott meg, hogy prófétaként, papként vagy királyként különös elhívásban részesüljön, az Újszövetségben minden hívő kap hívást Isten országának hirdetésére. Az egyházban végzett szolgálatnak sokféle formája van, és vannak köztük olyanok, melyek között átfedések lehetségesek. A szolgálat fő típusai: az Ige szolgálata

[9] C. Möller: *Einführung in die Praktische Theologie,* Tübingen, A. Francke, 2004, 25–28. Vö. J. Reader: *Recontrusting Practical Theology – The Imapact of Globalisation,* Burlington, Ashgate, 2008, 6.

[10] J. Roloff: *Die Kirche in Neuen Testament,* Göttingen, Vanderhoeck-Ruprecht, 1993, 262.

[11] D. Rössler: *Grundriss der praktischen Theologie,* Berlin, New York, de Gruyter, 1994, 287.

[12] Rössler: *Grundriss der praktischen Theologie,* 288.

(apostolok, tanítók, próféták, evangélisták), a gyógyítás szolgálata (diakónusok), a vezetés szolgálata (püspök, presbiterek) és egyéb, a közösség felé végzett szolgálat (nyelveken szólás, a nyelveken szólás megmagyarázása stb.). Minden esetben fontos, hogy a hivatal betöltője részesüljön a Szentlélek ajándékában, illetve az egyház imádság és kézrátétel által felismerve Isten akaratát, elismerje az elhívott személyeket a közösségi funkciók betöltőiként. A kezdetekben a karizma felismerése és nem a hivatalos tisztség az, ami szervezte az egyház életét. A Szentlélek által ajándékozott kegyelmi ajándékot Dirk Keller a karizmákról szóló könyvében a következőképpen definiálja: „A karizma a kegyelem emberileg nem megszerezhető megnyilvánulási formája, melyet a Szentháromság Isten a Szentlélek által minden hívőnek ad az Ő akarata szerint, azzal a céllal, hogy a hívőt a szolgálatra képessé tegye, és elhívja az egyházi közösségen belül és a világban."[13] Az egyházban végzett szolgálat tehát az üdvtörténet részeként értelmezhető, mint a Szentlélek megjelenésének egy formája.[14] Az első Korinthusi levél 12. fejezetében Pál apostol felsorol kilenc olyan princípiumot, melyek meghatározóak a későbbi egyházi szolgálat fejlődésére nézve:

- a Szentlélek ajándékával megajándékozott ember Jézus Krisztust urának vallja (1–3);
- minden ajándék a Szentháromság Istentől jön (4–6);
- minden keresztyénnek van legalább egy ajándéka (7a);
- az ajándékok az egyház építésére vannak (7b);
- sokféleség van az egységen belül, a keresztyéneknek nem kell elvárni, hogy mindenki ugyanazzal az ajándékkal bírjon (8–10);
- a Szentlélek maga dönti el, hogy kinek milyen ajándékot ad (11), a hívők kereshetik és imádkozhatnak bizonyos ajándékokért (12,31; 14,1), de Isten dönti el, hogy kit milyen ajándékban részesít; minden ajándék szükséges az egyház küldetésének betöltéséhez, egyikről sem mondható az, hogy felesleges vagy szükségtelen (14,26);
- van sorrend az ajándékok között, de ez inkább kronológiai, egymásutániság, mintsem rangsor. Az apostolok és próféták fontos szerepet töltöttek be az egyház korai életében (Ef 2,20), a tanítók feladata az újonnan megtértek segítése, illetve az összes többi ajándék a már működő gyülekezet életét hivatott segíteni;
- egy valaki nem birtokolhatja az összes ajándékot (29–30).
- nincs olyan kegyelmi ajándék, mely feltétele lenne az üdvösségnek.

[13] D. Keller: *Charisma als Grundbegriff der Praktischen Theologie – Die Bedeutung der Charismenlehre für die Pastoraltheologie und für die Lehre von Gemeindeaufbau*, Zürich, TVZ, 2011, 299.

[14] J. W. Thomson: Ministry – Christian, in K. D. Sakenfeld (ed.): *The New Interpreters Dictionary of the bible, Me-R*, Volume 4, Nashville, Abingdon Press, 2009, 93–98., 96.

Témánk szempontjából a kegyelmi ajándékok közül ki kell emelnünk a közösség vezetését. Az Efézusi levélben található ποιμήν nem egy bevett terminus, hanem metaforaként a gyülekezet vezető pásztori szerepére utal.[15] A közösség vezetésében páli értelemben a „vezetve vezetés" *(Leitung durch Lehre)* elve érvényesült.[16] A Pál által alapított gyülekezetek vezetői az apostoltól látottakból tanulva és a Szentlélek vezetését kérve vezették a közösséget (1Tim 1,4; 4,11; 6,2). A vezetés nem egy önmagától működő megbízás, hanem egy kísérési folyamat volt. Pál rajta tartotta a szemét a gyülekezeteken, de a gyakorlati vezető más volt. A közösség vezetésének ajándéka nem feltétlenül fedi le azt a szerepet, amelyet a mai világban a lelkipásztori szerep együttese alatt értünk, de a lelkigondozás és -vezetés mint a lelkészség fontos aspektusai, ebben is megjelennek.[17] Az Újszövetségben a gyülekezeti pásztor három fontos feladata már jól körülhatárolható: először is gondoskodjon a közösségről (1Pt 5,2–4); menjen az elveszettek után (Mt 18, 12–14); illetve harcoljon a tévtanításokkal (Apcsel 20,29).

Paradigmaváltások a lelkészkép alakulásában

Az egyház születésekor az apostolok, majd pedig a keresztyén közösségek Krisztus szolgálatát vitték tovább a világban.[18] Idővel azonban nemcsak a közösségek mérete, hanem az időhöz való viszonya is megváltozott. Amíg az őskeresztyénségben az eszkatológikus várakozás erősen jelen volt, az évszázadok során az egyház egyre inkább kezdett berendezkedni a jelen világban való életre is. A harmadik századtól a klérus egyre inkább elkülönült klerikus rétegként jelent meg, és ez a tendencia a keresztyénség államvallássá nyilvánításával tovább erősödött.[19] A nép szemében a papok hivatalosan is közvetítők lettek a menny és az ég között, Istent képviselve a közösségben, az embert pedig Isten előtt.[20] A papok mint a sákramentumok kiszolgálói jelentek meg egészen a reformációig, a reformáció azonban a tanítói szerepet erősítette fel az áldozópap képpel szemben.[21] A protestáns lelkészi szerep két bibliai ősképből táplálkozik – az egyik a papi szolgálat, a másik pedig a tanító rabbi archetípusának továbbélését jelenti

[15] A ποιμήν igeként több helyen is előfordul az Újszövetség lapjain (1Pt 5,2; Apcsel 20,28; Jn 21,16).

[16] Roloff: *Die Kirche in Neuen Testament,* 264.

[17] J. Jeremias: ποιμήν, in G. Friedrich (ed.): *Theological Dictionary of the New Testament,* Volume VI. Πε – Ρ, Grand Rapids, Eerdmans, (1968), 1993, 485–501.

[18] W. Pannenberg: *Thesen zur Theologie der Kirche,* München, Claudius Verlag, 1970, 43.

[19] M. Meyer-Blank – B. Weyel: *Studien- und Arbeitsbuch Praktische Theologie,* Göttingern, Vanderhoeck – Ruprecht, 2008, 62.

[20] Klessmann: *Das Pfarramt,* 26.

[21] Rössler: *Grundriss der Pratischen Theologie,* 283.

az egyházi hagyományban.[22] Tehát nem a papi szerep eltörlése történik az egyetemes papság tanának megjelenésével, hanem helyette a tisztség egy régi–új tartalma erősödik fel. Ha teológiailag nem is, de a néplélekben tovább él a pap archetípusa a protestáns egyházakban is.[23] A tanító jelleg azonban nagyobb hangsúllyal jelent meg, mint korábban. A lelkész feladata első renden az evangélium hirdetése és a tanítás. A lelkészi szerepen belül a fő szerep Luther szerint elsősorban a prédikálásnak jut *(doctrina evangelii)*, és minden más feladat és szerep ettől függ. [24] Hasonló módon Kálvin is az evangélium hirdetését, illetve a szentségek helyes kiszolgáltatását jelöli meg a lelkészek fő feladataként.[25] Ha a protestáns egyházak történetét nyomon követjük, akkor megállapíthatjuk, hogy sem a Luther-féle egyetemes papság elve, sem pedig a kálvini négyféle igeszolgálat közti feladatmegosztás (lelkész, diakónus, presbiter, doktor) nem tudott a gyakorlatban igazán megvalósulni.[26] A krerikalizálódás mindig visszatérő dilemma az egyház életében,[27] a klerikus elkülönülés és annak látható jelei (ruházat, viselkedési szabályok, rítusok, sajátos nyelv), ma is jelen vannak a protestáns egyházak életében.[28]

A nagyobb történelmi korszakok és szellemi áramlatok mind nyomot hagytak a lelkészi szerep megítélésében is. A reformációval az igehirdetés, a tanítás és a lelkigondozás vált a lelkipásztori szerep részévé.[29] Később a romantika idején például a pietizmus a lelkész szerepét leginkább az emberek megtérítésében látta.[30] A polgárosodás időszakában pedig a polgári középosztály életszínvonala és életstílusa vált meghatározóvá a lelkész szerepére nézve a társadalomban. A lelkész nemcsak Krisztus követésének példája a gyülekezet tagjai számára, hanem egyben a polgári értékrendszer letéteményese is: például visszafogott, moderált életmód, sokgyermekes családmodell, a képzettség fontossága, a gyermekek taníttatása.[31] Ezek a minták a mai napig meghatározóak abban, hogy

[22] Klessmann: *Das Pfarramt,* 28.

[23] Hézser Gábor: *Pasztorálpszichológiai szempontok az istentisztelet útkereséséhez – Elméletek és gyakorlati lehetőségek,* Budapest, Kálvin, 2005, 35–44.

[24] K. Winkler: *Gemeinde zwischen Volkskirche und Diaspora – Eine Einführung in die praktisch–theologische Kybernetik,* Neukirchen–Vluyn, Neukirchener, 1998, 123.

[25] Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere,* II. kötet, Budapest, Kálvin, 1995, IV/3/6, 342–343.

[26] Winkler: *Gemeinde zwischen Volkskirche und Diaspora,* 124.

[27] O. Janz: Kirche, Staat und Bürgertum in Preussen – Pfarrhaus und Pfarrerschaft im 19. und frühen 20. Jahrhundert, in L. Schorn-Schütte – W. Sparn (Hg.): *Evangelische Pfarrer – Zur sozialen und politischen Rolle einer bürgerlichen Gruppe in der deutschen Gesselschaft des 18. bis 20. Jahrhunderts,* Köln, Kohlhammer, 1997, 128–147., 134.

[28] Josuttis: *Der Weg in das Leben,* 169. Vö. Klessmann: *Das Pfarramt – Einführung in Grundfragen der Pastoraltheologie,* 27.

[29] Laumer: *Pastoraltheologie – Eine Einfürhung in ihre Grundlagen,* 37–28.

[30] Klessmann: *Das Pfarramt,* 37.

[31] Janz: Kirche, Staat und Bürgertum in Preussen, 129.

hogyan gondolkodunk a lelkészek helyéről és szerepéről. Ahogyan a társadalom változott, a lelkészkép is átalakult. Volt, amikor a lelkipásztor az értékek őrzőjeként jelent meg, ez konzervatív szerepet jelentett, és voltak időszakok, amikor éppen a progresszivitás támogatói voltak, például a munkáspapok vagy a felszabadítás-teológusok.

A magyar református egyházi kultúrában a mai napig is különösen fontos a dialektika teológia hatása. A 20. század világégései és az ebben az időszakban fontos szerepet betöltő dialektika teológia a lelkészben a Krisztusról szóló bizonyságtétel tanújának szerepét látta, akinek elsősorban nem a személyisége fontos, hanem a rábízott üzenet.[32] Trillhaas szerint minden szolgálat fókusza „az egyház célja felől értelmezve az, hogy az embereket hitre hívja és Krisztus testében megtartsa."[33] Ebben a munkában a lelkész szerepe nem más, mint hogy hiteles tanú legyen.[34]

A dialektika teológia térhódításával a lelkipásztor személyéről, szerepéről szóló reflexió háttérbe szorult. Az, hogy ma újra beszélhetünk a pasztorálteológia létéről, az utóbbi pár évtized következménye. A gyakorlati teológia empirikus, majd pedig hermeneutikai paradigmaváltásával újra megjelentek a teológián belül a tudományos reflexiók a lelkész szerepét illetően.[35] Hiszen a lelkipásztor nem egy olyan eszköz Isten kezében, aki objektív módon közvetíthetné Isten üzenetét, hanem Isten az emberi szubjektivitást, az emberi személyiséget is formálva, felhasználva, hús-vér emberek által, dialóguspartnerként viszi végbe akaratát életünkben. Ugyanakkor az egyetemes papság elve alapján nehéz megállapítani, hogy pontosan mit is csinál a lelkész.[36] Részben a lelkészi szerep kürölhatárolatlansága, ugyanakkor kompexitása teszi lehetővé, hogy számos, egymást kiegészítő meghatározása legyen ennek a szerepkészletnek.[37] Teológusok annyiféle metaforával, megközelítéssel álltak elő, ahányféle aspektusból kezdték vizsgálni a területet. Manfred Josuttis 1983-ban a „Der Pfarrer ist anders" című pasztorálteológiájában pszichológiai szempontok szerint értékelte a lelkész szerepét, és akkor úgy látta, hogy az emberi élet konfliktusaiban van

[32] Möller: *Einführung in die Praktische Theologie,* 28.

[33] W. Trillhaas: *Der Dienst der Kirche am Menchen – Pastoraltheologie,* München, 1950, 16.

[34] K. Barth: *Die Kirchliche Dogmatik,* IV/3. Zürich, TVZ, 1989, 660.

[35] Rössler: *Grundriß der Praktischen Theologie,* 64. Lásd még: A. Grözinger: Gelebte Religion als Thema der Systematischen und Praktischen Theologie, in A. Grözinger – G. Pfleiderer (Hg.): *„Gelebte Religion" als Programmbegriff Systematischer und Praktischer Theologie,* Zürich, Theologischer Verlag Zürich, 2002, 13–20., 14.

[36] H. Luther: Paradoxe Institution – Zum Funktionswandel des Pfarramts im Individualisieriungsprozess, in K. Fechtner – C. Multia (Hg.): *Henning Luther – Impluse für eine Praktische Theologie der Spätmoderne,* Stuttgart, Kohlhammer, 2014, 57–78., 57.

[37] Joób Máté: Metszéspontok – A másodlagos szerepek intervenciós lehetőségei a szupervíziós munkában, *Embertárs,* 2015/2, 144–160., 153.

szüksége az embereknek segítségre, hogy reflektálni tudjanak, és értelmezni tudják azt, ami velük történik.[38] Ugyancsak Josuttis 1996-os „Die Einführung in das Leben" című könyvében már vallásfenomenológiai szempontból közelíti meg a kérdést, és a lelkész szerepét akként definiálja, hogy a lelkész az, aki a Szentséges „rejtett és tiltott zónájába" vezeti az embereket.[39] Albert Grötzinger kultúrfilozófiai megközelítésében azt mondja, hogy a lelkész feladata az emlékeztetés: „A posztmodern ember a lelkészben nem a nagy kommunikátort keresi, hanem az értelmezőt, aki az aktuális élethelyzetet a bibliai-keresztyén tradíció szemszögéből értelmezi."[40] A lelkész hasonlóan a rabbihoz, a tradíció nagy narratívájába vonja be újra és újra hallgatóit. Isolde Karle már rendszerszemléleti alapon vizsgálja a lelkészt, és azt mondja, hogy a lelkész rendelkezik úgynevezett teológiai, illetve spirituális kompetenciával, és mint szakértő, segít társainak a közösségben a hit kérdéseiben eligazodni.[41] A valláshermeneutikai szempontot pedig William Gräb képviseli, aki szerint a lelkész elsősorban interpretátor, aki az értelemtalálásban segít, és saját életünk értelmének megtalálásához segítséget ad a keresztyén hit üzenete, rítusai és szimbólumrendszere által.[42] Wagner Rau pedig azt mondja, hogy a lelkész olyan valaki, aki az élet határhelyzeteiben segít a küszöbön átlépni, átjutni egyik partról a másikra. Az egyházra mindig is jellemző volt az átmeneti időben és térben való lét: Krisztus-várás és jelenben élés, hivatásvégzés a világban, de annak tudatában, hogy nincsen itt maradandó városunk. A gyülekezet mindig átmeneti zóna volt, hiszen az egyház szolgái jelen voltak az emberek életének nagy átmeneteiben is (születés, felnőtté válás, házasság, halál, betegség).[43]

Amint az előző felsorolásból is látszik, a lelkész szerepét tekintve számos, egymást kiegészítő aspektus létezik, és mindegyik megragad valamit abból, ahogy a lelkészekre tekinthetünk. Számos más megközelítés is létezik a lelkészek mindennapjaiban: a közösségszervező, lelkigondozó, teológus stb. Személyes habitus és teológiai meggyőződés szerint változik, hogy kinek melyik aspektus domborodik ki jobban. A sokféle megközelítés közül a könyv későbbi fejezeteiben

38 Josuttis: *Der Pfarrer ist anders*, 50.

39 M. Josuttis: *Die Einführung in das Leben – Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 1996, 18.

40 A. Grözinger: *Die Kirche – ist sie noch zu retten? – Anstiftungen für das Christentum in postmoderner Gesellschaft*, Gütersloh, Chr. Kaiser/Gütersloher Verlagshau, 1998, 139.

41 I. Karle: *Der Pfarrberuf als Profession – Eine Beruftheorie im Kontext der modernen Gesellschaft*, Stuttgart, Verlag Kreuz, 2008, 328–329.

42 W. Gräb: *Religion als Deutung des Lebens – Perspektiven einer Praktischen Theologie gelebter Religion*, Gütersloh, 2006, 203.

43 U. Wagner-Rau: *Auf der Schwelle – Das Pfarramt im Prozess kirchlichen Wandels*, Stuttgart, Kohlhammer, 2012, 33.

Klaus Winkler lényegre törő definícióját tekintem mérvadónak a lelkészi szerepre vonakozóan: „a lelkész egy teológiailag felkészült gyülekezeti tag azzal a megbízatással, hogy Isten Igéjét egy konkrét gyülekezetben prédikáláson, lelkigondozáson, tanításon és személyes bizonyságtételen keresztül továbbadja. Többi szolgatársával közösen munkálkodik úgy, hogy közben felvállalva egyfajta vezetői szerepet, lelkesíti és koordinálja a gyülekezet életét."[44] A lelkész hivatásszerűen teszi azt, ami minden keresztyénnek a dolga: a hitét megéli, hitre hív és a hitben segít.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a lelkészek évszázadokig erkölcsi értelemben meghatározó és megbecsült szereplői voltak nemcsak a gyülekezet, hanem a tágabb társadalmi közeg számára is.[45]

Az évszázadok során alakult és változott lelkészképek nem tűntek el, hiszen későbbi generációk is idővel visszanyúltak, visszanyúlnak – kegyességi irányzattól függően – egy korábbi lelkészi szerep értelmezéséhez, egy-egy számukra fontos érték mentén. A lelkészkép mai változásai mögött is fellelhetünk akár évszázadokra visszamenő mintákat, és természetesen új, eddig nem létező társadalmi kérdések és az egyház életének időnkénti átstuktúrálódása is definiálásra késztetik az egyházat és a lelkészt is saját szerepére nézve.

Korunk egyházi szerepelvárásainak sokfélesége

Változó korunkban a protestáns egyházakon belül az eleve sokféleképpen definiált, vagy éppen sokféleképpen definiálatlan lelkészkép és szerep újabb változásokon megy át.[46] Megfigyelhető egyfajta eltávolodás a tradicionális szerepelvárásoktól. Például az egyházban a parókiális rendszeren belül (falu, város, szórvány) és kívül is többféle lelkészi szolgálati terület létezik (iskola-, kórház-, börtön-, katona-, társadalmi missziói, egyetemi lelkészi stb.). Lehet valaki lelkészként gyülekezetvezető, beosztott, intézményfenntartó, vagy akár részmunkaidős alkalmazásban. A lelkészi szerep értelmezésére is több lehetőség nyílik kegyességi irányzattól függően: vannak olyan gyülekezetek, amelyek szkeptikusak a női lelkészséggel kapcsolatban, míg máshol a gyülekezet vezető lelkipásztora nő. Az élethelyzet is más-más szerepértelmezéseket kínál attól függően, hogy egyedülálló lelkésznőről

[44] E. Winkler – G. Kretzschmar: Der Aufbau der Kirche zum Dienst, in H. H. Jenssen (Hg.): *Handbuch der Praktische Theologie I.*, Berlin, Evangelische Verlagsanstalt, 1975, 133–228., 146. Vö. Winkler: *Gemeinde zwischen Volkskirche und Diaspora*, 125.

[45] Michel Foucault egy tanulmányában ír a lelkipásztori funkció továbbéléséről a társadalom rendszereiben. M. M. Foucault: A szubjektum és a hatalom, in Kis Attila – Kovács Sándor – Odorics Ferenc (szerk.): *Testes könyv II*, Szeged, 1997, 270–278., 275–277.

[46] N. Schneider – V. A. Lehnert: *Berufen – wozu? – Zur gegenwärtigen Diskussion um das Pfarrbild in der Evangelischen Kirche*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 2011, 66.

beszélünk önálló gyülekezetben; női lelkészről, akinek világi foglalkozású férje van, vagy éppen lelkészházaspárról. E mellett számos szakmai specializációra is lehetőség kínálkozik a lelkészek számára, mint például: lelkigondozó-, vallástanár-, szupervizor-, szervezetfejlesztő-mentálhigiénés képzés, egyéb másik diploma, külföldi ösztöndíjak. Mindez kiegészül azzal, hogy amíg generációkkal ezelőtt a lelkészi szerep megbecsült státuszt jelentett a társadalomban, addig a hangsúly mára átkerült a lelkész személyiségének kérdésére (mennyire kedves, szeretetre képes, illetve vonzó személyiség). A mai ember számára előtérbe került a személyiség (mert a szerep már nem köti) és az egyház relevanciáját a személyhez való kapcsolódáson keresztül éli meg relevánsnak vagy irrelevánsnak a maga számára.[47] Egyre inkább érvényes az az állítás, hogy az újabb generáció vagy személyes kapcsolatokon keresztül kötődik az egyházhoz, vagy sehogy.[48]

Az átalakuló társadalom és a változó elvárások hatása a lelkészek életére nézve Klessmann szerint az, hogy „rendkívül sokféle elvárással és igénnyel találják magukat szemben, melyekre saját változó érzelmi állapotuknak megfelelően reagálnak: a személyes nagyság és mindenhatóság illúziójával az egyik oldalon, a bizonytalanság, alulértékeltség és kisebbrendűség érzéseivel a másik oldalon. A lelkész úgy érzi, hogy aki az egyre fragmentálódó társadalmi közegben példakép és a hitelesség szimbolikus megtestesítője szeretne lenni, annak sikeres életet kell vezetnie.[49] Azt érzi, hogy kiváltképpen nagyszerűnek kell látszania, ezért – az esetek többségében valószínű, hogy inkább – önmagát folyamatosan túlterheltnek és az elvárásokkal szemben alulmaradónak érzi. Gyakori tapasztalat az, hogy ezt az ideált csak nagyon hozzávetőlegesen tudja megélni, ezért könnyen a bizonytalanság és csüggedés lehet úrrá rajta."[50] Kérdés, hogy ami az egyház feladata, az a lelkész feladata-e? Tudatosság nélkül a lelkész magára veheti azokat az elvárásokat és feladatokat, amelyeket a közösségnek együtt kellene betölteni. Megvalósító szerepben találja magát, amikor gyakorlati vezetőként inkább koordinálnia kellene a közösség Isten felé fordulását.[51] A közösség életében a vezetői jelleg, illetve a nyilvános szereplés és felelősség járhat sok stresszel, ugyanakkor a kevésbé körülhatárolt szerepkör és a keretek tisztázatlansága nem „védik"

[47] Klessmann: *Pfarrbilder im Wandel*, 72.

[48] T. Jones: *The New Christians – Dispatches from the Emergent Frontier*, San Francisco, Jossey-Bass, 2008, 56.

[49] E témakörhöz kapcsolódik egy hivatásszociológiai felmérés: Fazakas Sándor – Kocsis Áron: „Vegyétek számba őket..." – Vallásszociológiai felmérés a Tiszántúli Református Egyházkerületben, in Kustár Zoltán (szerk.): *Orando et laborando*, A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2006/2007. évi értesítője, Debrecen, 2007, 187–205.

[50] Klessmann: *Pfarrbilder im Wandel*, 15.

[51] M. Belbin: *A team, avagy az együttműködő csoport*, Budapest, Edge 2000 Kft., 2003, 109.

a lelkészt.[52] A lelkészi szereppel kapcsolatban egymásnak ellentmondó elvárások érvényesülnek a mindennapokban. A feladatok és az elvárások között szétaprózódik a szellemi és lelki energia, ugyanakkor az élet határhelyzeteiben az emberek mellé állás valós jelenlétet és az igehirdetésre készülés elmélyült odafigyelést igényelne a lelkésztől.[53] A lelkészben is egymással keveredve lehetnek jelen vágyott, megélt és visszaigazolt szerepelvárások.[54] A munkahelyi szerep és a személyiség jó, ha kongruensen átfedésben van, de a személyiség nemcsak a szerepek összessége, illetve a szerep is eltér attól, amit betöltője tudosan lát saját szerepéből. Ahogy Rössler fogalmaz: „A lelkésznek tisztában kell lennie azzal, hogy ő sokkal többet reprezentál, mint a saját személyes vallásos meggyőződése és hite."[55] A szerepnek van olyan része, amire a hordozója nem lát rá (vakfoltok, indulatáttételek), de a másik rávetít (projekciók), illetve az identitásnak is van olyan része, amely nem fedi le teljesen a szerepek összességét (személyes titok stb.). A lelkészi szerep egyfajta projekciós felület önmaga (ideális-Én), illetve a többi ember számára is.[56] Josuttis így fogalmazza meg a ki nem mondott igényt, ami akár külső szerepküldésekben vagy a lelkész belső szerepformálásában is megjelenik: „az emberi gyengeség, mely valamilyen formában minden embert jellemez, a lelkész számára tiltva van."[57] Mivel a lelkészi hivatás világnézeti hivatás, így egyetérthetünk Josuttis szavaival, amikor azt írja: „lelkész az, aki a szent történetet elmeséli, a szent rítusokat bemutatja, és a szent életet a többiek elé éli."[58]

A lelkészi szerep felvállalása és az elvárásoktól való függetlenség

Vajon hogyan döntse el a lelkész, hogy az elvárások közül melyiket tekinti sajátjának és melyikkel nem tud, vagy nem akar azonosulni? A lelkésznek inkább sok mindenhez valamelyest értő generalistának vagy egy-egy terület specialistájának kell lennie? Isolde Karle „speciális generalistának" nevezi azt a kompetenciát, amire

52 Klessmann: *Das Pfarramt,* 34.

53 Wagner-Rau: *Auf der Schwelle,* 22–32.

54 Gulyás Péter – Koncz András – Lázár László – Siba Balázs: A vezetett vezető – a szakmai kompetenciák, a menedzsment módszerek és a spiritualitás összefüggései egy nemzetközi vezetői kutatás tükrében, *Igazság és Élet,* X. évf., 2016/1, 177–189., 188.

55 Rössler: *Grundriss der praktischen Theologie,* 293.

56 Klessmann: *Pfarrbilder im Wandel,* 13.

57 Josuttis: *Der Pfarrer ist anders,* 176.

58 M. Josuttis: *Der Traum des Theologen – Aspekte einer zeitgenössischen Pastoraltheologie 2,* Müchen, Chr. Kaiser, 1988, 62.

szüksége van egy lelkipásztornak.[59] A karizmák vagy kompetenciák összessége azonban nem elég, hiszen a képesség nem elég a lelkészi szolgálathoz, bár szükséges feltétele.[60] Fontos az a Lélek is, ami a lelkész jelenlétét áthatja.[61] Ahogy Barth Isten vezetésének fontosságáról írja: „Nem az élményt, a tapasztalatot és a felfedezést kell a legfontosabbnak tekintenünk, hanem annak egyszerű és tényszerű megismerését, amit szem nem látott és fül nem hallott (1Kor 2,9). Nemcsak annak a megosztása, ami a tudomásunkra jutott, hanem, amiben részt vettünk. Nemcsak a továbbadás, hanem a megértés, nemcsak az együttérzés, hanem az együtt munkálkodás is számít. A hit továbbadását, az Isten által munkált hit kell megelőzze bennünk."[62] Az emberi elvárásokkal ellentétben Isten jelenléte nem az elvárásokról szól, a kegyelem megtapasztalása felszabadít a szolgálatra is. Természetesen a szerepnek lehetnek olyan részei, melyeket felelősségvállalásból el kell hordozni, de ebben Istennek kell inkább tetszeni, mintsem embereknek (Apcsel 5,29).[63]

Az „extra me" aspektusa kihagyhatatlan a lelkészi szolgálatból.[64] Isten az, aki alkalmassá tehet valakit a szolgálatra és első renden neki adunk számot az életünkről. Isten vezetésének kérése és önmagunk vezetése azonban nem egymás ellen kijátszható, hanem az első függvényében, egyszerre kellene megvalósulnia. Ez egyrészt alázatra int, másrészt reménységet is adhat a lelkészi szerep betöltőjének. Bár a közösség nemcsak szerepelvárásokkal, hanem sajátos szerepküldéssel is tekinthet a lelkészre, aki könnyen tanácsadó szerepben találhatja magát, mintha titkok tudója és Isten akaratának hivatalos közvetítője lenne.[65] Ez a potens érzés azonban könnyen csalóka lehet, ahogy Klessmann figyelmeztet: „aki tisztában van saját határai korlátozott voltával, nem kell *vallásos virtuózként* (D. F. Schleiermacher) élnie és cselekednie, sokkal inkább az összetartozás érzésére van szükség azokkal, akikkel együtt ő is úton van."[66] Egy lelkész akár másoktól veszi át, akár saját maga formálja a lelkészképet, az mindig ideáltipikus kép lesz, és a valóságban, a cselekvés szintjén a legjobb szándékkal sem lehet megvalósítani.[67] A magas elvárások a lelkésszel szemben közelebb állnak korunk pozitivista és sikerorientált emberképéhez, mint a keresztyén felfogáshoz, nevesül ahhoz,

[59] Karle: *Der Pfarrberuf als Profession*, 242.

[60] Keller: *Charisma als Grundbegirff der Pratischen Theologie*, 447.

[61] M. Maciel: *Priester für das Dritte Jahrtausend – und ihre ganzheitliche Ausbildung*, Rom, Edizioni ART, 2005, 43.

[62] K. Barth: *Der Römerbrief*, Zürich, TVZ, 1922, 2010 (zweite Fassung), 47–48.

[63] I. Karle: *Kirche in Reformstress*, Gütersloh, Gütersloher, 2010, 217.

[64] C. Möller: Zwischen „Amt" und „Kompetenz" – Ortsbestimmung pastoraler Existenz heute, *PTh*, 82, 1993, 460–475., 461.

[65] Rössler: *Grundriss der praktischen Theologie*, 499.

[66] Klessmann: *Pfarrbilder im Wandel*, 24. Vö. Y. Spiegel: Art – Pfarrer, in Gert Otto (Hg.): *Praktisch-theologisches Handbuch*, Hamburg, 1970, 372–386., 380.

[67] Keller: *Charisma als Grundbegirff der Pratischen Theologie*, 457.

hogy az élet töredékes.[68] A lelkész maga is az Ige címzettje és bűnétől megigazított ember.[69] Nem a személyiség „levágása," hanem egy annak sötétségével és bűneivel Isten előtt álló és vele együtt élő ember bizonyságtétele élő és valódi a többi ember számára.[70] „Nem egy érett pasztorál-teológiai identitás, nem a lehető legjobban betöltött teljes szerep *(Totalrolle)* lehet a cél, hanem mind a szolgálatban, mind pedig a magánéletben a saját határaink komolyan vétele és felvállalása. Az ezek miatti fájdalmat és szomorúságot nem tagadva, az a cél, hogy az esélyek és a kreatív lehetőségek kerüljenek előtérbe"– írja Klessmann.[71] A kongruens személyiséghez nemcsak a saját bűneikkel való szembenézés, hanem a szerepelvárásoktól való távolságtartás is szükséges.[72] Krappmann az érett identitáshoz fontosnak ítéli a szereptől és normáktól való reflexív rálátáshoz szükséges távolság megtartásának képességét. A szerepfelvételben a személyes értelem megtalálását, annak a képességét, hogy tudjunk a másoktól jövő szerepelvárásokkal élni, illetve megküzdeni, el tudjuk hordozni a szereppel járó ambivalenciákat, lássuk a szerep határait, illetve a szerepet a saját identitással kongruensnek lássuk.[73]

Az identitás és a szerep összefüggésének egy lehetséges modellje

Bár a lelkészi szerep korántsem olyan körülhatárolt, elkülönült és kevésbé intézményesült, mint a római katolikus papok esetében, de a protestáns lelkészek esetében sem figyelmen kívül hagyható a szerep hatása egy egyénre és a közösségre.[74] A lelkész saját definiált szerepe szerint viszonyul a körülötte lévőkhöz, és mások is saját lelkészképük szerint kommunikálnak vele.[75] A lelkészlétben fennáll a veszély, hogy a szerepet összetévesszük az identitással: „az vagyok, ami a munkám" elve alapján.[76] Bár a két fogalom elválaszthatatlan, fontos tisztázni a szerep és az identitás közötti összefüggést.

[68] H. Luther: *Religion und Alltag – Bausteine zu einer Praktischen Theologie des Subjekts,* Stuttgart, Radius-Verlag, 1992, 168.

[69] Luther: Paradoxe Institution, 58.

[70] M. Kassel: *Biblische Urbilder – Tiefenpsychologische Auslegung nach C. G. Jung,* München, Pfeiffer, 1980, 136.

[71] Klessmann: *Pfarrbilder im Wandel,* 24.

[72] A. Reihmann – R. Neubert Stegemann: Verlehrnen im Pfarramt, in R. Sommer – J. Koll (Hg.): *Schwellenkunde – einsichten und Aussichten für den Pfarrberuf im 21. Jahrhundert,* Ulrike Wagner-Rau zum 60. Geburtstag, Stuttgart, Kohlhammer, 2012, 171–190., 172.

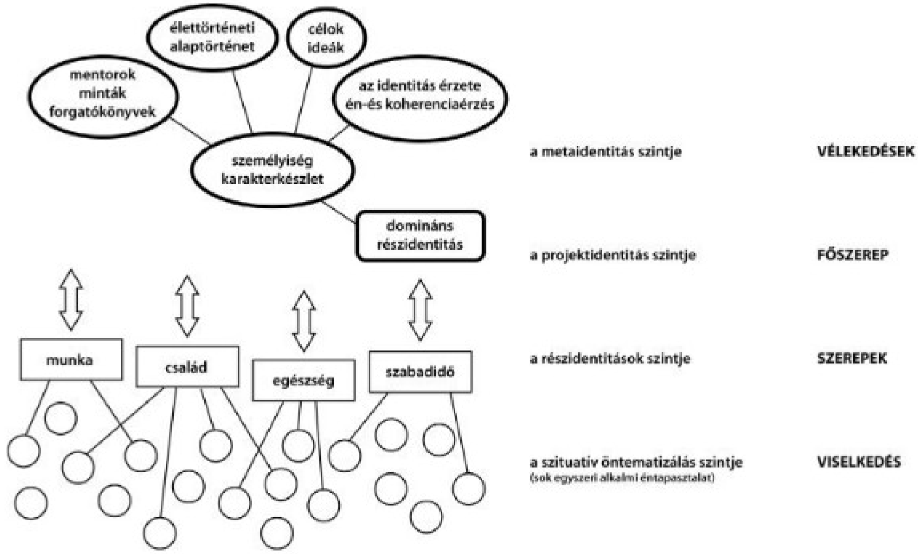
[73] L. Krappmann: *Soziologische Dimensionen der Identität,* Stuttgart, 1973, 97.

[74] E. Drewermann: *Kleriker – Psychogramm eines Ideals,* Olten, Walter Verlag, 1988, 744.

[75] Klessmann: *Pfarrbilder im Wandel,* 11.

[76] Peter M. Senge: *A tanuló szervezet kialakításának elmélete és gyakorlata,* Budapest, HVG, 1998, 22–23.

Hogyha a lelkészlétet csak a szerepelméletek szemszögéből vizsgálnánk, akkor könnyen arra a következtetésre juthatnánk, hogy az ember nem más, mint szerepeinek összessége. Ha viszont az identitás oldaláról közelítünk, akkor azt gondolhatjuk, hogy az a fontos, ami belül történik. Tézisem szerint a lelkészlét vizsgálatában egymást kiegészítő módon fontos, hogy a szerepek és az identitás kérdése felől is vizsgáljuk ezt a témát. Heiner Keupp és munkatársai által leírt narratív identitásmodell alkalmas arra, hogy a szerepek és az identitás összefüggéseit egy modellben láthassuk.

1. ábra[77]

Az ábrán látható szituatív öntematizálás szintjének nevezett legalsó szint az eredeti modellel azonos módon a mindennapi cselekvések, konkrét döntések szintje. Ide tartoznak a vezetői munka különböző, napi rutinban ismétlődő tevékenységei, pontosabban a vezetők ezekkel kapcsolatos én-tapasztalatai. A részidentitások szintje a különböző életterületeket tematizálja, az egyén ideáltipikus elképzeléseit tartalmazza és szorosan kötődik a szociálpszichológia szerepfogalmához, mivel igen közel áll a szerepazonosulás folyamatához,

[77] Saját szerkesztés H. Keupp modellje nyomán. H. Keupp – T. Ahbe – W. Gmür – R. Höfer – B. Mitzscherlich – W. Kraus – F. Straus: *Identitätskonstruktionen – Das Patchwork der Identitäten in der Spätmoderne,* Hamburg, Rowohlt, 1999, 217.

illetve a mead-i szerepidentitáshoz.[78] A harmadik szintet Keupp a (meta)identitás szintjének nevezi. Ezen a szinten belső világunk „munkálatai" zajlanak. A belső identitásérzet és a látható mindennapi cselekvések közti térben jelennek meg a szerepek. A#cselekvések minősége, a külsőleg elvárt szerepelvárások és a belső világunk vezérmotívumai, személyes példaképeink, vezetői „ideológiánk" a hétköznapokban használt „stílusunk", szerepmegvalósításainkban nyilvánul meg. Identitásunk kialakulásában fontos szerep jut a példaképeknek, akik segítenek a felnőtté válás folyamatában, a személyes hősöknek és hőstörténeteknek, akik egyfajta példát mutatnak, hogy hogyan is kellene élni az életet; fontosak a szülők, a tanítók, a szimbólumok és az életértelemhez kötött metaforák. Az értékrend, az örökölt vagy átvett teológiai-kegyességi tradíció és a világszemlélet is része identitásunk metaszintjének.

A modellben tárgyalt részidentitások megfeleltethetőek a szerepeknek, hiszen ahogy a szerepeket is, a részidentitásokat is meghatározza a társas interakció, vannak kognitív és emocionális elemeik, sőt, a testkép, öltözködés és a részidentitáshoz tartozó feladatok is valamelyest elkülönülnek életünkben, akárcsak a szerepeink. Életünknek minden területén szerepekhez kötődünk, önértelmezésünk mindig a többi ember kontextusában történik, és egy adott szituáció átéléséhez különböző szerepek kínálkoznak. Mintáink vannak arra, hogy hogyan reagáljunk, hogyan éljük meg ezeket a helyzeteket. Mindig választunk egy szerepet, amely meghatározza cselekvéseinket kapcsolatainkban, különböző élethelyzeteinkben. A szerepnek egyszerre van funkciója az egyén társadalomba való bekapcsolódásában és a személyes énérzet kialakulásában. A szerepeink nemcsak bennünk élnek, hanem a környezet elvárásai, szerepküldései is jelen vannak. Az én és a te köztes terében látható elemeket is hordozva vannak jelen a szerepeink életünkben. A Keupp-féle modell metaidentitás-szintje identitásunknak már azon szintje, mely belül zajlik, kívülről már csak a következményeit látjuk mindennapi életünkben, cselekvéseinkben, különböző szerepeinkhez kötött módon. Az identitásban helye van az identitásérzésnek, helye van a biográfiai magtörténetnek, és Heiner Keupp véleménye szerint a domináns részidentitásnak is. Az én értelmezésemben a domináns részidentitás identitásunk belső megélése és a szerepeink között mintegy főszerepként jelenik meg.[79]

[78] „Az én-tudat az egyén kapcsolatainak hálójában, a többi emberrel kölcsönhatásban alakul" – állítja Mead a szimbolikus interakció elméletére utalva. A társadalom mint egy második természetünk formál, a személyiség az én és a társadalom két pólusa közt alakul, s az identitás nem más, mint permanens átjárás a belső és külső világ között. G. H. Mead: *Geist, Identität und Gesellschaft aus der Sicht des Sozialbehaviorismus*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1968, 135.

[79] Fowler szerint is mindig van egy úgynevezett „főnök"-identitás, preferált történet. James W. Fowler: *Stages of Faith – The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*, San Franciso, Harper, 1981, 19.

A főszerep, amely meghatározó az összes többi szerepünk számára. Az életben előfordulhat, hogy két részidentitás közti választás belső vívódást okoz, azért, hogy adott élethelyzetben melyik élvezzen prioritást. Erre látunk majd példákat a munkáról és magánéletről szóló alfejezetben.

A részidentitások különbözőségei ellenére is folyamatosan dolgozunk azon, hogy életünket mégis egységesnek és egésznek láthassuk. Az identitásérzet szempontjából fontos az, hogy sokféle szerep és projekt között találjunk egyfajta összefüggést és értelmet. Úgy éljük meg, hogy az élet így kivitelezhető, értelmes és koherens, szerethető és értékes. Keupp identitáselmélete szerint az élettörténet narratívája képes ezt a kohéziót létrehozni: „A részidentitások és különösen az identitásérzet olyan komplex rendszerek, melyeknek csak egy része tudatos, és melyekből csak egyes részleteket tudunk elmesélni. A központi elbeszéléssel azonban más a helyzet, mivel abban az összes identitásrész jelen van."[80] A magtörténet olyan eseményeket tartalmaz, amelyeknek nagy jelentősége van számunkra jelen életünk szempontjából. Fontos tulajdonsága, hogy egy értelemmel teli végpont felé halad. Nem tartalmaz mindent, és különböző életszakaszokban különböző események válhatnak a magtörténet részévé. A magtörténet nemcsak a tények, hanem a vélemények láncolata, gondolati íve és az eseményekhez fűzött magyarázatok is fontos részét képezik. Előfordulhat, hogy egy későbbi életszakaszban egy esemény új jelentőséget kap, más megvilágításba helyeződik és a tények mellé új hermeneutikai magyarázat kapcsolódik. A könyv terepkutatási fejezetében a lelkészi életpálya magtörténetének főbb állomásait és témáit vizsgálom meg, hogy a szerepformálás és az identitásképzés párhuzamos egységében a lelkésszé válást kialakulási folyamatában láthassuk.

[80] Keupp: *Identitätskonstruktionen*, 229.

A LELKÉSZKUTATÁS BEMUTATÁSA

Az interjúkérdések az élettörténet kronológiai logikáját követik, így az elemzések első fele is az emberi életciklus mentén halad (szülői ház, ifjúkor, egyetemi évek). Két olyan alfejezet született, ami a történetekben fontos volt, és kifejezetten egy egyházi (megtérés), illetve a lelkészi (elhívás) életút kulcskérdéseihez tartozik. A lelkészi szolgálat éveihez tartozó elemzések már nem a kronológiát követik, ezeket olyan kérdések mentén tematizáltam, melyek hangsúlyosan jelentek meg az interjúk szövegében (munka–magánélet, lelki élet, hatalom és az anyagi világhoz való viszony).

A lelkészkutatás elméleti háttere és módszertana

A harminchárom lelkész életének elbeszélését követve tartalomelemzés módszerével összesen kilenc téma mentén vizsgálom a lelkészi identitás kulcskérdéseit.[81] Az interjúk elemzésénél a Heiner Keupp identitásmodelljében már ismertetett „élettörténeti magtörténet"-et vettem alapul.[82]

A kutatás alapötlete és a mintavétel

A lelkészkutatás alapötlete 2013 nyarán Finnországban a nemzetközi konfirmációs kutatás megbeszélésén született, ahol megismerkedtem a princetoni teológia tanárával, Gordon S. Mikoskival.[83] A vele való beszélgetés és az akkor megjelent

[81] A kutatásmódszertanhoz lásd: C. White – K. Woodfield – J. Ritchie: Reporting and Presenting Qualitative Data, in J. Ritchie – J. Lewis (ed.): *Qualitative Research Practice – A Guide for Social Science Students and Researchers,* SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2003, 287–320., 311–313.

[82] Vö. Keupp: *Identitätskonstruktionen,* 217.

[83] A konfirmációs kutatásról lásd: Hámori Ádám – Siba Balázs – Pángyánszky Ágnes: Youth and Confirmation Work in Hungary, in F. Schweitzer – K. Niemelä – T. Schlag – H. Simojoki (eds.):

könyve inspirált engem és Hámori Ádám kollégámat arra, hogy egy lelkészkutatást hazánkban is fontos és esedékes lenne elkezdeni.[84] A Dana Fearon és Gordon Mikoski által szerkesztett könyv gyülekezeti szolgálatot elhagyó lelkészekkel készült interjúk esettanulmányait tartalmazza azzal a céllal, hogy a teológiai hallgatók szemináriumi keretben közösen reflektálhassanak a felmerülő élethelyzetekre, kérdésekre.

Az eredeti koncepció ebben a lelkészkutatásban két területen is jelentősen változott: az egyik, hogy nemcsak kilépő lelkészekkel készült interjú, a másik pedig, hogy nem csupán egy szöveggyűjtemény készült, hanem a lelkészek gondolatai mintegy párbeszédbe kerültek a tudományos elméletekkel.[85]

Azok a kérdések, amelyeket a következő alfejezetekben tárgyalni fogok, a lelkészinterjúk szövegeiből és a lelkészek által feltett kérdésekből származnak. Az összesen mintegy 33 lelkipásztorral készült interjú, melyet a teológiai hallgatók készítettek 2013–2015-ig három éven át a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának őszi szemeszterében az egyházszociológia szemináriumon belül valósult meg három körben. Az interjúk előre megadott szempontok alapján készültek, a kérdéssort Hámori Ádámmal közösen állítottuk össze (lásd melléklet). A kérdéssor használata mellett azért döntöttünk, mert a lelkipásztori életpálya főbb csomópontjaira, aspektusaira voltunk elsősorban kíváncsiak, és egy tisztán narratív módszerrel nem biztos, hogy lelkészek reflektáltak volna a teológiai képzésre vagy egyéb témákra. A kérdéssor nem volt zárt, a hallgatók vonalvezetőként használták, nem akartuk korlátozni a válaszok spektrumát, illetve az interjú életszerűségét. A hallgatók elméleti felkészítésen és próbainterjún vettek részt. Visszajelzéseik alapján személyesen is sokat adott nekik egy-egy ilyen találkozás, illetve a lelkészek is nyitottak voltak egy-egy ilyen beszélgetésre. A kutatásban közreműködő lelkipásztorok nem csupán gyakorlati tapasztalatok megszerzésében segítették a lelkész- és vallástanár-képzésben részt vevő hallgatóinkat, de értékes meglátásokkal is gazdagították az egyházról alkotott képünket, valamint egyházunk szociológiai, szervezeti sajátosságairól meglévő ismereteinket.

Youth, Religion and Confirmation Work in Europe: The Second Study (Konfirmandenarbeit erforschen und gestalten: Volume 7.), Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2015, 266–279.

[84] H. D. Fearon – G. S. Mikoski: *Straining at the Oars – Case Studies in Pastoral Leadership,* Michigan, Grand Rapids, 2013.

[85] A kilépő interjú számos hasznos szempontot adhat annak a szervezetnek, ahonnan kilép az alkalmazott. Általában nagyobb cégek szokták alkalmazni. Kutatás az egyházi szolgálatból való kilépése kapcsán lásd: Kamarás István: *Júdások vagy Péterek? – Religiográfia a pályaelhagyó papokról,* Dabas, Egyházfórum könyvek 14., 1992; D. R. Hoge – J. E. Wenger: *Pastors in Transition – Why Clergy Leave Local Church Ministry,* Garnd Rapids, Eerdmans, 2005.

Az interjúalanyok kiválasztásánál a szakértői kiválasztás módszerét alkalmaztuk.[86] Ezen kvalitatív kutatásokban alkalmazott módszer szerint a terület szakértői révén jut el az interjúalanyokhoz. Ügyeltünk arra, hogy megjelenjenek női lelkészek is a mintavételben (7 fő), és figyeltünk arra is, hogy több egyházkerületből legyenek interjúalanyok. Életkori sajátossága a mintavételnek, hogy olyan lelkipásztorokat szólítottunk meg, akik legalább 5-10 éve a pályán vannak, gyülekezeti szolgálatban. A legtöbb interjúalany a negyvenes korosztályból került ki, de az idősebb korosztály is képviseltette magát. A 2013-as évben első körben olyan „volt" lelkipásztorokat kerestünk meg, akik felszentelt lelkészei (voltak) a Magyarországi Református Egyháznak, de életük egy szakaszában kiléptek a gyülekezeti szolgálatból és/vagy pályát módosítottak, vagy intézményi keretek között szolgálnak tovább (1–9. interjú). Ezt a célcsoportot azért tartottuk fontosnak, mert az egyház működésével kapcsolatban olyan új szempontokat hozhatnak be, melyek gazdagíthatják a megértésünket az egyház működésével kapcsolatban. 2014-ben a második interjúkörben olyan lelkészeket kerestünk meg, akik többgenerációs lelkészcsaládok gyermekei. Ezt a célcsoportot azért tartottuk fontosnak, mert ők a szülői házból olyan világszemléletet, érzelmi stabilitást hozhattak magukkal, mely szintén nagyon fontos szempontokat ad a lelkészi életpálya megértése szempontjából (10–22. interjúk). 2015-ben olyan lelkipásztorokat kerestünk meg, akik a teológia elvégzése után gyülekezeti szolgálatba álltak. Itt nem volt megkötés a családi háttér. A harmadik kör interjúit azért nem korlátoztuk egy külön csoportra, mert szerettük volna, ha a 33 interjúban a nemek, életkorok aránya kiegyenlített módon jelenik meg (23–33. interjúk). Az interjúk során a mintakérdések segítségként, ötletadóként szerepeltek. Használatuk nem volt kötelező, mivel félig strukturált interjúkkal dolgoztunk, vagyis sem a sorrend, sem a kérdezés nem volt kötött, a beszélgetés a kronologikus logika keretein belül aránylag szabadon folyhatott, ugyanakkor ha semmi nem jutott az interjúkészítő eszébe, ezeket szabadon használhatta egy témakör bevezetésekor.

Az interjúk szövegét Hámori Ádám kollégám rendelkezésemre bocsátotta, ezekből alakítottam ki a kutatás adatbázisát (mintegy nyolcszáz oldal). A könyvben szereplő interjúrészletek mögött feltüntettem, hogy hányadik interjú hányas számú kérdésére adott feleletként jelenik meg az adatbázisban az idézett szövegrész.[87]

[86] Vö. W. Fuchs-Heinritz: *Biographische Forschung – Eine Einführung in Praxis und Methoden*, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2005, 216 kk.

[87] Például a (7/11) a hetedik interjú, 11. kérdésére adott választ jelöli.

Az interjúk elemzésének kvalitatív kutatási háttere

Többféle módszer látott napvilágot az interjúk elemzésére. Ezek közül az egyik legismertebb alapmegközelítés Oevermann objektív hermeneutikája[88], illetve az erre épülő szekvenciaanalízis[89]. Az objektív hermeneutika elsődleges fókusza nem az egyén által közölt ok-okozati összefüggések felvázolása, hanem sokkal inkább az úgynevezett látens értelmi struktúrák feltérképezése. Részben ezekre az elméletekre támaszkodom, viszont az elemzés módszere kiegészül Schütze, illetve Bohnsack narratív analízisével.[90] A kvalitatív interjúelemzésnek ebben a megközelítésében a kutató maga párbeszédbe kezd az interjúk szövegével *(co-creator)*.[91] Ez egy időigényes munka, hiszen a mintázatok feltérképezése *(structure of experience)* a teljes adatbázis többszöri, különböző témakörök szempontjai szerint való átolvasását, illetve többszöri átstrukturálását igényli.[92] Az elemzés egy pontján az érintett lelkipásztorok olvasták az elemzési módot és páran észrevételeikkel segítették a további elemzések alakulását.

A kutatás célkitűzéséből adódik, hogy az információkat, interjúszövegeket elsősorban nem személyhez kötötten, hanem a tágabb jelenségkör sajátosságainak bemutatására használom. Az interjúk anyagát, az interjúrészleteket a társadalomtudományos közlemények módszertani gyakorlatának megfelelően anonim módon idézem. Szakmai szempontból fontos, hogy az interjúk szövegének közlésekor az elhangzott szóhasználatot nem változtattam a nyilvánvaló elgépeléseken és helyesírási hibákon kívül.[93]

[88] Lásd: U. Oevermann – T. Allert – E. Konau – J. Krambeck: Die Methodologie einer „objektiven Hermeneutik", in H. Zedler (Hg.): *Aspekte qualitativer Sozialforschung – Studien zu Aktionsforschung, empirischer Hermeneutik und reflexiver Sozialtechnologie,* Opladen, 1983, 95–123. Vö. U. Oevermann: Ein Modell der Struktur von Religiosität – Zugleich ein Strukturmodell von Lebenspraxis und sozialer Zeit, in M. Wohlrab-Sahr (Hg.): *Biographie und Religion – Zwichen Ritual uns Selbstsuche,* Frankfurt am Main Campus, 1995, 27–102.

[89] Vö. A. Schöll – D. Fischer: Deutungmuster und Sinnbildung – Ein sequenzanalytischer Zugang nach der „objektiven Hermeneutik", in G. Adam – K. Gossman (Hg.): *Religion in der Lebensgeschichte – Interpretative Zugänge am Beispiel der Margaret E.,* Gütersloh, Güterloher Verlagshaus, 1993, 19–49.

[90] Lásd: R. Bohnsack: *Rekonstruktive Sozialforschung – Einführung in Methodologie und Praxis qualitativer Forschung,* Opladen, Leske + Budrich, 1993, 91–107. Vö. G. Lucius-Hoene – A. Deppermann: *Rekonstruktion narrativer Identität – Ein Arbeitsbuch zur Analyse narrativer Interviews,* Opladen, Leske, 2002, 177–195.; Uwe Flick – Ernst von Kardorff – Ines Steinke: *Qualitative Forschung – Ein Handbuch,* Reinbek, Rowohlt 2000, 218–238.; Fuchs-Heinritz: *Biographische Forschung,* 297–331.

[91] J. Swinton – H. Mowat: *Practical Theology and Qualitative Research,* London, SCM Press, 2013, 61.

[92] Swinton – Mowat: *Practical Theology and Qualitative Research,* 118.

[93] L. Spencer – J. Ritchie – W. O'Connor: Analysis: Practices, Principles, Processes, in J. Ritchie – J. Lewis: *Qualitative Research Practice – A Guide for Social Science Students and Researchers,*

A gyakorlati teológia és a társadalomtudományos megközelítés kapcsolódása

A teológia és a társadalomtudományok között feszültség húzódik.[94] Sajátos félelem, hogy a módszerek elválasztanak Krisztustól. A kritika részben jogos, hogyha egyszerű átvételről van szó, hiszen a pszichológia, a szociológia, az antropológia és a kommunikációtudomány más alapállásból indul, ugyanakkor a teológia tájékozódási alappontja pedig nem az ember. Ahogy Swinton és Mowat fogalmaz: „Isten és Isten kijelentése, amely Krisztusban adatott az embernek, az igazi kiindulópontja minden gyakorlati teológiának."[95] Vannak olyan kérdések, melyek megválaszolásához az emberi tapasztalás és társadalomtudományos megközelítés nem nyújt támpontot, hiszen hitkérdés. Ilyen alapkérdések az emberi életben például a megváltás, a feltámadás, a kegyelem és a bűn valós és egzisztenciális kérdései. A társadalomtudományos megközelítés korlátozott voltát szem előtt tartva és a teológiai gyanú feszültségét elhordozva azonban mégsem kerülhető el, hogy a mai ember életkérdéseit, világát és az azok magyarázatára született társadalomtudományos magyarázatokat és modelleket figyelembe vegyük.[96] A gyakorlati teológia egyfajta hídverés kell legyen a bibliai üzenet és a ma embere között: „a késő-modern gyakorlati teológia nem tan, hanem párbeszéd."[97] Részben igaza van William B. Kennedynek, amikor azt írja, hogy „a gyakorlati teológiának magát az élő embert és az ő átéléseit kell vizsgálnia."[98] Amiben más a teológiai megközelítés az emberi jelenségeket, csoportos működést figyelembe véve – hisz az egyházban is emberek vannak – az az, hogy az emberi jelenségek interpretációjában radikálisan más szempontokat is érvényesít. Például olyan teológiai perspektívákat, mint Isten valós jelenléte,[99] az ember excentricitása,[100] a „már most

London, SAGE, 2003, 199–262., 214.

[94] J. Milbank: *Theology and Social Theory – Beyond Secular Reason*, Oxford, Blackwell, 1990, 6.

[95] Swinton – Mowat: *Practical Theology and Qualitative Research*, 11.

[96] Megközelítésemben az elemzések során a társadalomtudományos sémák és a teológiai témák, nem tillichi értelemben vett korreláció szerint hatnak egymásra, hanem David Tracy-féle „érett párbeszéd" paradigmája szerint. P. Tillich: *Rendszeres teológia*, 64. Vö. Don Browning: *Pratical Theology*, San Fransico, Harper & Row, 1983, 76.

[97] K. Fechtner: Praktische Theologie als Erkundung – Religiöse Praxis im spätmodernen Christentum, in E. Hauschild – U. Schwab (Hg.): *Praktische Theologie für das 21. Jahrhundert*, Stuttgart, Kohlhammer, 2002, 55–67., 59.

[98] Az amerikai William B. Kennedy-t idézi Friedrich Schweitzer. F. Schweitzer: Praktische Theologie und Kultur der Gegenwart – Bericht über ein internationales Symposion, *Theologia Practica*, 26. Jg, (Heft 1), 1983, 48–57., 49.

[99] E. Jüngel: *Gott als Geheimnis der Welt – Zur Begründung der Theologie des Gekreuzigten im Streit zwischen Theismus uns Atheismus*, 5 ed., Tübingen, Mohr Siebeck, 1986, 101.

[100] H. Plessner: *Conditio Humana*, GS. Bd VIII., Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1981, 390–391.

még nem"[101] állapot, a *telos* felől megértett jelen,[102] az élet fragmentalitása,[103] olyan értelmezések, melyek az Egész felől közelítenek és az emberi életet olyan távlatok szerint értelmezik, melyek kívül esnek a társadalomtudomány kompetenciáján, de nem esnek kívül az Istent kereső ember egzisztenciális értelmezési horizontján.[104]

Az életvilág értelmezése kapcsán Richard Osmer szerint a gyakorlati teológiának négy egymást feltételező feladata van: empirikus-leíró, interpretáló, normatív és gyakorlati.[105] Ez a hermeneutikai kör tulajdonképpen az ember életvilága és a bibliai kijelentés közötti hídverés lépései.[106] A kettős fókusz célja, hogy segítse az élet kiteljesedését a Krisztusba vetett hit által, és segítséget nyújtson a hiteles keresztyén élethez.

[101] D. Ritschl: *Zur Logik der Theologie – Kurze Darstellung der Zusammenhänge theologischer Grundgedanken,* München: Chr. Kaiser Verlag, 1984, 46.

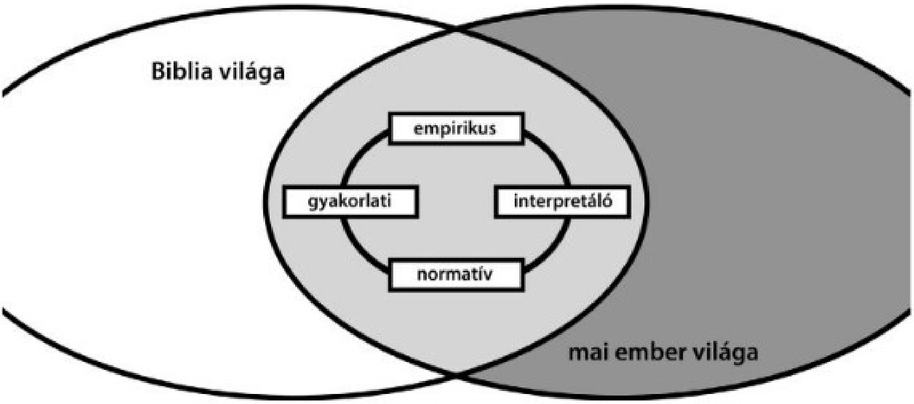
[102] Tillich: *Rendszeres teológia,* 649–656.

[103] H. Luther: *Leben als Fragment – Der Mythos von der Ganzheit,* Wege zum Menschen 43. Jahrgang, 1991, 262–273.

[104] Például a megtérés körülírásához használhatunk lélektani modelleket, de a jelenség lényegét tekintve mégis titok marad. Ezért adhatunk igazat Swintonnak és Mowatnak, amikor azt írják, hogy a monotetikus tudományos paradigma mellet az idiografikus tudásnak is létjogosultsága van: „Gyakorlati teológiai szempontból az idiografikus igazságnak fontos szerepe van, mert integráns a Szentírás és a tradíció nyelvével. Isten olyan módon jelenti ki magát, amely alapvetően idiografikus megközelítés révén érthető. A keresztyén narratíva főbb eseményei – inkarnáció, kereszthalál, feltámadás – tisztán idiografikus kijelentések." Swinton – Mowat: *Practical Theology and Qualitative Research,* 43.

[105] R. R. Osmer: *Practical Theology – An Introduction,* Grand Rapids, Eerdmans, 2008, 10–11.

[106] Ezt a hermeneutikai kört, úgy is tekinthetjük, mint a tanulás külső-belső, ugyanakkor kognitív-érzelmi dinamikus voltát. Daniel Kolb 1984-ben megjelent Experiental Learning című könyvében található tanulási modelljében az érzelmi átélés, az erre történő reflexió, valamint ennek során az ebből kibomló új gondolati minta megszületése és a cselekvés kap kulcsfontosságú szerepet. Ez a tanulási ciklus nem önmagába tér vissza, hanem spirál mintájára az addigi tudásunk beépítésével egy magasabb szinten folytatódik a tanulás. D. Kolb: *Learning Style Inventory – Self Scoring Inventory and Interpretation Booklet,* Boston, McBer & Company, Boston, 1984.

2. *ábra. A gyakorlati teológia „hermeneutikai köre*[107]

A lelkészkutatás következő kilenc témájának tárgyalása során minden esetben találkozni fogunk *empirikus részekkel, melyben a lelkészek vallomásai kapnak fő szerepet. Az interpertáció*ban helyet kapnak mind társadalomtudományi, mind teológiai megfontolások. A témák tárgyalásánál a tartalmától függően megjelennek bibliai és etikai *normák*. A hermeneutikai kör negyedik eleme (*gyakorlati javaslatok*) viszont kisebb hangsúlyt kap az alfejezetekben. Ennek a dolgozat szempontjából oka van. A témák tárgyalásánál elsődleges szempont a problémák, jelenségek felszínre hozása és értelmezése volt úgy, hogy az általam tárgyalt lehetséges interpretáció további reflexióra késztesse az olvasót. A jelenségek komplexitása miatt több egymást kiegészítő megközelítés, illetve interpretáció is lehetséges, és nem szeretném „lezárni" a hermeneutikai kört egy-egy konkrét javaslattal, módszerrel. A témafelvetések egyben meghívások a további egyéni és közös reflexióra. A könyv összegző, harmadik fejezetében a gyakorlati szempontok már markánsabban jelennek meg, de ezek is egyfajta szemléletet akarnak formálni és impulzusokat adni a lelkipásztori szolgálat gyakorlói számára.

Fontosnak tartom, hogy ne az előzetes sémák igazolása vagy illusztrációja legyen egy-egy lelkész beszámolója, hanem a témák „kritikai párbeszédbe" kerüljenek a tudományos sémákkal. Abban, ahogy a tudományos sémák és az élettémák egymást kiegészítve jelennek meg, Dietrich Ritschl szemléletét követem, hiszen – ahogy ő fogalmaz – az (élet)történetek a teológia elsődleges nyersanyagai.[108] Mivel a kutatás „elsődleges nyersanyaga" a lelkészinterjúk szövege volt, így nem

[107] Saját szerkesztés Osmer idézett könyve alapján.

[108] Ritschl: *Zur Logik der Theologie*, 181.

egy előzetes hipotézissel közelítettem a témakörök megértéséhez, nem egyfajta deduktív logika mentén kívántam igazolni egy bizonyos tudományos állítást. A témák és az azokkal kapcsolatos interpretáció a lelkészinterjúk felvetéseiből és a fellelhető mintázatok, illetve ellentmondások mentén születtek és alakultak. A történetek önmagukért beszélnek: „a történetek nem egyszerűen személyes anekdotázás, hanem a megismerés és tudás fontos forrásai."[109] Azért kerültek az interjúrészletek külön jelöléssel a fő szövegbe, mert a történeteknek üzenete van, nemcsak illusztráció vagy anekdotázás, hanem a Bibliával és az emberrel párbeszédben álló lelkészek „mindennapi dogmatikája" jelenik meg bennük.[110] Az élettörténet Karl Barth számára megváltástörténet kicsiben, amely szerinte „visszatükröződése a keresztyénség központi üzenetének, de magába azt nem foglalhatja, hanem mindig csak az igazságról szóló bizonyságtétel marad."[111] Éppen ezért helyén kell kezelnünk az interjúkban megjelenő szubjektivitást, de nem szabad lemondanunk arról az értékről, amit ezek a személyes vallomások hordoznak. A továbbiakban tárgyalt témakörökre is igaz az, amit Friedrich Schweitzer az élettörténeti beszámolók kapcsán így értékel: „A vallási fejlődésnek az önéletrajzi szövegek alapján nem alakul ki megbízható képe. [...] Másrészt azonban le kell szögezni, hogy éppen az önéletrajzi ábrázolások tárják fel a tapasztalatokat és az értelmezéseknek azt a gazdagságát, amelyet a vallási fejlődés tudományos leírása nem képes nyújtani."[112] Az interjúk pillanatfelvételek, melyek ott és akkor születtek, amikor egy-egy teológiai hallgató interjút készített a lelkipásztorral. Lehet, hogy pár év elteltével van olyan kérdés, amit másképp lát az adott lelkész, de azok a kérdések és témák, amik az interjúk során megjelentek értékes perspektívákat és kérdéseket tárhatnak fel most is az idézett szövegrészek olvasójában. Ezzel a módszerrel természetesen nem kapunk átfogó képet a lelkészekről, hiszen a kvalitatív elemzés korlátokat szab ennek, de az interjúk fő ereje a kérdéseikben és a bizonyságtételükben van. Ha az idézett gondolatok rezonálnak az olvasó saját élettapasztalatával, akkor a lelkészek kérdései és reflexiója, saját reflexióra és szembesülésre késztetheti a történetek olvasóját *(tranformative resonance)*.[113] Az lelkészek elmondott élet-bizonyságtételei pedig a saját magunk által megharcolt válaszaink megtalálásában segíthetnek.

[109] Swinton – Mowat: *Practical Theology and Qualitative Research*, 38.

[110] W. Steck: *Alltagsdogmatik – Ein unvollendetes Projekt*, Göttingen, Vanderhoeck, Ruprecht, 2005, 287–290.

[111] Barth: *Die Kirchliche Dogmatik*, 773.

[112] F. Schweitzer: *Lebensgeschichte und Religion – Religiöse Entwicklung und Erziehung im Kindes- und Jugendalter* 4. Aufl. ed., Gütersloh Gütersloher Verlagshaus, 1999, 29.

[113] Swinton – Mowat: *Practical Theology and Qualitative Research*, 47.

A szülői ház szerepe a lelkipásztori identitás alakulásában

A szakmai identitás alakulásának (is) fontos része a kisgyermekkor.[114] A szülői ház és a nevelésben részt vevő emberek és történések az élet első pár évében komolyan befolyásolják a gyermek fejlődését, hatásuk később sem múlik el nyomtalanul. Ennek az időszaknak a történései nem determinálják a gyermekeket, hogy később lelkipásztorok legyenek, de hogyha lelkészek lesznek, mindenképpen meghatározó különbséget jelent az, hogy valaki vallásos, vagy szekularizált környezetben, esetleg éppen lelkipásztor családban nőtt fel.[115] Másképp lesz lelkipásztor az, akinek nincsenek gyökerei ebben a társadalmi miliőben, mint az, akinek természetes közege az egyházi élet.

Horváth-Szabó Katalin megfogalmazása szerint: „a szocializáció nem egységes jelenség, sokkal inkább különböző tudatos és tudattalan, érzelmekkel, vágyakkal és célokkal átszőtt folyamatok összefonódó mintázatainak variációiból áll össze. A különböző folyamatok közötti kapcsolatok megértése még várat magára. Annyi azonban valószínűsíthető, hogy a különböző folyamatokból eredő pozitív és negatív hatások összegződnek, s egymást erősítve vagy gyengítve működnek. Azt pedig már biztosan állíthatjuk, hogy a szocializáció eredményességében jelentős szerepe van a szülőknek."[116] Hozzátehetjük, hogy a szülői háznak, melyben a nagyszülők is lehetnek a vallásos nevelés kulcsszereplői a kisgyermek életében. Ebben az alfejezetben annak járunk utána, hogy a kutatásban részt vett lelkipásztorok hogyan értékelik hitéletük és szakmai identitásuk szempontjából a szülői ház szerepét és kisgyermekkoruk történéseit.[117]

[114] Komlósi Piroska: Családi szerepek – hivatásbeli szerepek, *Confessio,* XXVIII, 2004/3, 69–77.

[115] Hámori Ádám: A hitvilág és a hit összefüggése a vallásossággal és a társadalmi háttérrel, in Szabó Zsolt (szerk.): *Kálvinizmus ma – Calvinism Today: Tanulmányok a kálvinizmus mai hatásairól – Studies on the effects of today's Calvinism,* Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2014, 55–67.

[116] Horváth-Szabó Katalin: *A házasság és a család belső világa,* Budapest, SOTE, 2007, 122–123.

[117] A fejezet tanulmány változata a következő címmel jelent meg: Siba Balázs: A szülői ház szerepe a lelkipásztori identitás alakulásában, in Spannraft Marcellina – Korpics Márta – Németh László (szerk.): *A család és a közösség szolgálatában: Tanulmányok Komlósi Piroska tiszteletére,* Budapest, L'Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem, 2016, 201–218.

Az elsődleges szocializáció hatása a személyes világszemlélet formálódására

„A legfontosabb üzenet a családunk köréből nem az, amit szavakkal mondtak el, hanem amit beszéd nélkül is megérezhettünk: az, ahogyan az élethez viszonyulnak."[118] A szülők élethez, világhoz való viszonya olyan teret hoz létre, mely egy gyermek számára természetes közeg, ezt tekintik valóságnak.[119] A gyermek akaratlanul veszi át szülei attitűdjeit, és fel sem tételezi kisgyermekkorban, hogy esetleg más világok, világértelmezések is lehetségesek. Az életterek, sajátos miliők „szociokulturális gravitációs térként"[120] működnek, és mint ilyenben, a családban sajátítjuk el a közösségi élet és a környezethez való viszony alapjait.[121] „Az elsődleges szocializációban a gyermek saját szignifikáns másait nem intézményes funkcionáriusoknak tartja, hanem egyszerűen a valóság közvetítőinek. Szüleink világát, mint a világot internalizálja, nem mint valamilyen meghatározott intézményes összefüggésbe tartozó világot."[122] Az interjúkban előforduló számos példa közül párat emelek ki a kulturális közeg valóságának elsajátítására:

> Szóval én hiszem, hogy az istenhit az első körben a családból alakul ki. Na, most nekem ott egy olyan biztos istenhit alakult ki, ami megkérdőjelezhetetlen volt akármilyen nehéz szituációba kerültem. [...] nekem egyértelmű volt a hit, úgyhogy nekem az volt furcsa, hogy ha valaki nem hisz. (4/2)

> Az a különös benne, úgy furcsállom is, hogy ezt fogalmaztam meg már többször magamban, hogy persze ebbe természetszerűleg benne van édesapám is, de sokkal inkább úgy érzem, hogy az egész környezetnek volt, a kisgyerekkori környezetnek volt egy olyan hatása, amiben egy kiemelt szerepe volt édesapámnak is abban a fajta világképben, istenképben, de nem hozzá mértem ezt, hanem az engem körülvevő világ egészéhez. (14/16)

Kis közösségünk felé elfogultak vagyunk még akkor is, ha egy későbbi életszakaszban gyermekkorunk magától értetődő világát többnyire megkérdőjelezzük.[123]

[118] Pál Ferenc: *A szorongástól az önbecsülésig*, Budapest, Kulcslyuk, 2012, 182.

[119] P. L. Berger – T. Luckmann: *A valóság társadalmi felépítése – Tudásszociológiai értekezés*, Budapest, Jószöveg Műhely, 1998, 184.

[120] G. Schulze: *Die Erlebnisgesellschaft – Kultursoziologie der Gegenwart*, Frankfurt am Main, Campus, 1992, 423.

[121] Lásd: G. Moran: *Religious Education Development: Images for the Future*, Minneapolis, Winston Press, 1983, 157–183.

[122] Berger – Luckmann: *A valóság társadalmi felépítése*, 197.

[123] S. P. Huntington: *Kik vagyunk mi?*, Budapest, Európa, 2005, 63.

A gyermek életében fontos szerepet játszó szignifikáns személyek attitűdjei, illetve bennünk élő reprezentációik egy életen át elkísérnek bennünket.[124] Tőlük nemcsak saját magunkra kapunk identitásformáló üzeneteket, hanem a világhoz való viszonyuk is meghatározó számunkra. Az alap világszemléletünk – még ha életünk során többször változhat is – nagymértékben elsajátított világszemlélet, az első szignifikáns személyek értékítéleteivel, értékrendszerével. Ebben a családi közegben kapjuk az első iránymutatásokat értékválasztásainkhoz, melyben az értékek: „főbb tendenciák, melyek mutatják, hogy bizonyos döntéseket jobban preferálunk olyan dilemmák esetén, mint gonosz vagy jó, koszos vagy tiszta, veszélyes vagy biztonságos, tilos vagy szabad, illetlen vagy illő, etikátlan vagy etikus, csúf vagy szép, mesterséges vagy természetes, abnormális vagy normális, paradox vagy logikus, irracionális vagy ésszerű."[125] A szülők értékválasztásának hatása a későbbi értékválasztásokra szépen kirajzolódik például az egyik interjúban:

> Azt gondolom, eddig egy átlagos falusi gyerek életét éltem, mint azt mondtam, apám megbecsült ember volt, és jó anyagi körülményeket tudott teremteni a családjának, így aztán egyre rendezettebb, masszív, biztos családban nőttem fel. Mind mentálisan, mind hát ugye anyagi javakat tekintve. (1/1)

> Apám mikor megvette a nyugati autóját, az különböző kapcsolatrendszereken keresztül kellett, hogy olyanokat lehessen valahogy szerezni. Mercedes szalon, amikor az apám az első Mercit megvette, Bécsbe kellett kimenni, és akkor már lehetett nekünk kimenni. (1/12)

> Legyen egy jómódú, gazdag egyházunk. Járjon mindenki Mercedesszel, én örülnék neki a legjobban. Mit bánom én. Engem nem az érdekel, hogy egy jó autó a Merci, volt nekem is nem egy, nem kettő, én is tudom azt, hogy mindenkinek azzal kéne járni, mert egy rohadt jó autó. [...] Szóval mindenkinek legyen meg a jólét, ne csak annak, aki ott van a húsos fazék körül. (1/14)

Ahogyan a világot látjuk, befolyásolja – bár nem determinálja –, hogy hogyan cselekszünk. A világszemlélet azon nézeteink és hiteink összessége, mellyel az életünket egy rendszerben látjuk, ahogy számunkra működik a világ. Hiebert szavaival a világszemlélet azokat az „alapvető kognitív, affektív és értékelő vélekedéseket és sémákat jelenti, melyek csoportok számára a valóság rendszerét

[124] A reprezentációkról lásd bővebben: A.-M. Rizzuto: *The Birth of the Living God – A Psychoanalytic Study,* Chicago, University of Chicago Press, 1979, 35.

[125] G. Hofstede – M. Minkov: *Cultures and Organizations: Software of the Mind,* 3rd ed. New York, McGraw–Hill, 2010, 8–9.

biztosítják, amelyhez aztán életüket igazítják."[126] A világszemléleten kívül fontos az is, hogy a szülők, nagyszülők, illetve a szocializációban szignifikáns személyek mit gondolnak a nevelésről, mit gondolnak a gyermekről, és hogyan alakul ki a szülő–gyermek, felnőtt–gyermek, illetve gyermek–gyermek viszony ebben az életszakaszban.[127]

Azon lelkészeknél, akiknek az elsőleges szocializációs környezetben megjelent a vallás kérdése, nem minden esetben a szüleiktől kaptak mintát erre. Vannak, akik a szüleiktől közvetlenül nem kaptak vallásos neveltetést, náluk többnyire a vallásos szocializáció szempontjából szignifikáns személyek a nagyszülők voltak:

> Az anyai ágról pedig a nagymamám nagyon hamar megözvegyült, és sokszor voltam nála úgy, hogy akár egész nyárra. Ő meg református volt, rendszeresen járt templomba, és gyakorlatilag vele kezdtem el templomba járni, ez ilyen hat éves koromtól kezdve. És emlékszem, sőt talán korábban is, hogy én ilyen 5-6 éves koromban eldöntöttem, hogy én lelkész leszek. Akkor azt még senki nem vette komolyan, de ez így megmaradt nálam [...] Gyerekkoromban [...] a hit az a nagyszülőkhöz kötődött. Édesapám ő politikai pályán indult el még az elején, [...] úgyhogy neki ez akkor így nehéz dolog volt, hogy én ezt választottam, de hogy a nagyszülők révén nyilván nagyon fontos. És akkor utána meg ilyen tizenéves koromban már magam jártam el a templomba, úgy hogy a szüleim nem is igazán, tehát beírattak hittanra, meg konfirmáltam, de többnyire vasárnap én mentem, meg a bátyám. És akkor ez úgy megmaradt. (3/2)

A szülők alapélményei és az ő szüleihez való viszonya beépül a világszemléletükbe, és majd a gyerekeikébe is. A mintaadás nemcsak a gyermek kapcsolati hálózatain (térben), hanem a generációk egymást követésében (időbeli dimenzió) is hatnak. A nagyszülők, szülők és gyerekek a gének mellett „örökítik" a világszemléletet is, mely minden következő generációnak alapot ad arra, hogy a kapotthoz képest alakítsa saját hozzáállását a világhoz, az élethez.

[126] P. G. Hiebert: *Transforming Worldviews: An Anthropological Understanding of How People Change,* Grand Rapids, Baker Academic, 2008, 25–26.

[127] A gyermek saját szocializációjának aktív alanya, ő maga is hatással van környezetére és változást hoz a körülötte élők életébe. Szabóné László Lilla: Istennek van botja? – Gyermekteológia és gyermek-lelkigondozás, *Embertárs,* 2012/1, 18–21., lásd még: Szabóné László Lilla: Missziói paradigmaváltás a gyermekek körében, *Magyar Református Nevelés,* 2012/3, 64–72.

A gyermekkori alapélmények szerepe az identitásképzésben

Az ember érésének folyamatában közrejátszanak életkori hatások, a történelmi korhoz és a családtörténethez kötődő, illetve nem kiszámítható hatások, esetenként családi traumák egyaránt.[128]

A kisgyermekkor alapélményei közül vannak olyan emlékképek, melyek kiemelkednek a többi élmény közül, s ezek akár pozitívak, akár negatívak a későbbiekben az élettörténeti „magtörténet" meghatározó részei maradnak. Ezen élmények jelentőségére Ancsel Éva a következőképpen világít rá: „Azt hiszem, az embert sorstapasztalatai teszik azzá, ami lényegét alkotja. Olyan történések érdemlik meg ezt az elnevezést, amelyek beépülnek, s a lélek immunreakciói nem lökik ki, mint valami idegen anyagot. A sorstörténésekben egyszerre megy végbe két ellentétesnek látszó folyamat: egyrészt lényegünkre redukálnak, megszilárdítják identitásunkat, másrészt az ilyen történések után már nem leszünk egészen azok, akik addig voltunk."[129] Ezek az alapélmények olyan kulcssémákká válnak, melyek az identitás alakulása szempontjából kristályosodási pontként magunk köré szervezik egy-egy élettérhez vagy élethelyzethez kapcsolódó tapasztalatainkat.[130] Fogalmazhatjuk úgy is, hogy az alapélmények hozzájárulnak ahhoz, hogy „identitásszigetek" jöjjenek létre a gyermek életében. A kisgyermekkori alapélmények a későbbi életszakaszok számára az „arany gyermekkor"-tól a „világ egy veszélyes hely"-ig, sokféle üzenetet hordoznak, de többnyire a „bízhatom-e a környezetemben és bízhatom-e magamban" kérdései köré csoportosulnak.[131] Az alapélmény lehet negatív élmény vagy trauma, mely a gyermek önképét és világhoz, élethez való viszonyát befolyásolja:

> Nagy hatással volt rám az is, hogy én 2,5 éves koromban volt egy nagyon komoly műtétem. Amelynek következtében majdnem meghaltam, és emberileg csoda volt az, hogy élek, és egy nagy hasi műtét után gyakorlatilag nem kaptam levegőt és gégemetszést hajtottak végre. Elég komoly dolgok jöttek ott közbe. Lényeg az, hogy testileg felépültem és meggyógyultam, és hazakerültem, 2,5 évesen akkor azt mondta a szüleimnek [név] diakónus testvérünk, hogy ez a gyermek megszületett egyszer testileg, aztán visszakapta az életét, gyakorlatilag másodszor született, de ahhoz, hogy az Isten országába bejusson, ahhoz újjá is kell születnie. Hát én ezt csak elmondásokból tudom,

[128] L. Kuld: *Glaube in Lebensgeschichten – ein Beitrag zur theologischen Autobiographieforschung*, Stuttgart, Kohlhammer, 1997, 25.

[129] Ancsel Éva: *Az élet mint ismeretlen történet*, Budapest, Atlantisz, 1995, 81–82.

[130] J. M. Mandler: *Stories, Scripts, and Scenes – Aspects of Schema Theory*, New York, Lawrence Erlbaum Associates 1984, 50.

[131] E. H. Erikson: *Fiatal Luther és más írások*, Budapest, Gondolat, 1991, 464.

mert nyilván, hogy 2,5–3 éves gyerek ezt nem érti meg, és nem maradna meg benne. Ezt sokszor hallottam édesanyám és édesapám bizonyságtételeképpen, és bizonyára ez is nagy hatással volt rám. (27/1)

Előfordulhat, hogy ezeket az identitásrészeket később a serdülés során megkérdőjelezi, vagy akár le is cseréli az ifjú, de az alapélményekre rétegződik majd később az új identitás. A meghatározó gyermekkori tapasztalatok, viszonyulások, a megélt világ széttörése után annak darabjai újrabeépülve a későbbi életszakaszok számára is építőelemek lesznek.[132]

A másodlagos szocializáció hatása a lelkészgyerekek esetében

A lelkészgyerekek szempontjából különösen fontos, hogy a másodlagos szocializációjuk egyik meghatározó terepe a gyülekezet. Más családokhoz képest lényeges különbség a gyülekezeti lelkészek családmodellje, hiszen legalább az egyik szülő munkahelyének (a gyülekezetnek) része a saját családja is.

Az a mítosz, hogy a lelkészcsaládok élete átjáróház, az szerintem annak gáz, aki nem ebben nőtt fel, vagy nem ezt látta. Aki ebben nőtt fel, nem tud mást elképzelni, mint azt, hogy az életünk az teljesen nyitott mindenki előtt. Nincs ilyen, hogy bezárt ajtó. Nem emlékszem, hogy zártuk volna az ajtót, vagy a kaput, és mégis, ennek ellenére biztonságérzete volt az embernek. (12/1)

A lelkész a kisgyerek számára elsősorban apa/anya, de egyszerre ő nemcsak az elsődleges (család), hanem egy másodlagos szocializációs közegben (gyülekezet) is vezető szerepet tölt be. E kettős szerep mind a szülőkhöz, mind pedig a közösséghez való viszonyban megjelenik a kisgyermek életében. Az alábbi interjúrészletek is mutatják, hogy nem olyan egyértelmű és egyszerű a kisgyermek számára külön kezelni szüleinek kétféle szerepét:

Ez nehezebb volt, de, amikor nagyobbak lettünk, 10-12 évesek, akkor kezdtük megérteni, hogy, amit ő is csinál édesanyámmal együtt, az nagyon fontos embereknek, és ezért ezt nem lehet mindig félbeszakítani akkor, amikor én játszani szeretnék vagy ilyesmi. (20/4)

Szerintem a lelkész gyerekek kifejezetten érzékenyek arra, hogy hiteles-e a szülő, ha elrontott valamit, tud-e bocsánatot kérni. Ahogy beszél a templomban másoknak,

[132] Berger – Luckmann: *A valóság társadalmi felépítése*, 235.

> azt elmondja, tud-e ugyanúgy alázatos lenni, ahogyan azt másoknak tanítja, tudja-e ugyanúgy rendezni a konfliktusokat a családon belül, ahogyan azt másokkal a lelki gondozásban segít. Tehát egy lelkész gyereknek szerintem ez egy nagyon érzékeny membrán, hogy egy hívő keresztyén családban, ahol hívők, elkötelezettek a szülők ott nagyon hasonlóan megy végbe, mint a lelkészcsaládokban. (16/38)

Alapesetben is tekintélyszemélynek tekinti szüleit a kisgyermek, de ha ez a megbecsültség még a közvetlen családon kívüli közösségben is érezhető, akkor az utánzás és azonosulás még szignifikánsabbá teheti a szülői mintákat. Vajda Zsuzsanna szavaival élve: „Azonosulási mintaként mind a gyerekek, mind a felnőttek olyan személyeket választanak, akik befolyásosak, nagy hatóerejűek, tehát tekintélyük van a közösség szemében."[133] Erre példa az egyik interjúalany vallomása:

> Egész kicsi gyerek voltam, talán még iskolás sem voltam, és ez többször előfordult, hogy a kis gumi állatkáimat, mert kevésbé plüss, inkább gumiállatkáim voltak, mit tudom én, Malacka, meg Mazsola, meg ilyesmi, és akkor ezeket sorba raktam és akkor ezeknek prédikáltam. És akkor mesélték a szüleim, hogy ilyenkor hagyták, meg úgy messziről figyelték, hogy mit csinálok, és akkor ugyanazokat eljátszottam, mint édesapám a hittanos gyerekekkel. Hogy „Józsika most te ne, már rossz vagy, gyere, ülj ide az ölembe, mert nem bírsz magaddal!" Ilyeneket, igen. Aztán ez az egyik, a másik az, hogy igen, nekem az, hogy lelkésznek lenni, az egy nagyon szép dolognak tűnt. Nagyon, nagyon tetszett. Nagyon büszke voltam rá, hogy az én édesapám a lelkész. (14/14)

Ha teológiailag nem is, de a mindennapi gyakorlatban a lelkész kiemelt szerepben van a gyülekezetek életében, és kiemelt szerep jut a lelkészek családjának is. A gyülekezet kapcsolati hálójának központi helyén egyrészt sokan pozitívan viszonyulhatnak a közösségből a lelkészek családtagjai felé, így szeretetet és megbecsülést kapnak a közösségtől, ugyanakkor elvárások is vannak feléjük. Friedman egyes gyülekezeti tagokról írva a következőképpen foglalta össze ezt a kettősséget: az ilyen gyülekezeti tagok nemcsak magasabb elvárással vannak a lelkipásztorok családjával szemben, mint a sajátjukkal, de az ő szemükben a lelkipásztor szentségéből azokra is jut, akik családi kapcsolatban vannak vele.[134] A lelkész gyerekének lenni előnyökkel és hátrányokkal is jár, ami a következő interjúrészletből is látható:

[133] Vajda Zsuzsanna: *Lélektankönyv – A személyiségről, tudatról, az érzelmekről és más pszichológiai kérdésekről*, Műszaki, 2001, 230.

[134] E. H. Friedman: *Nemzedékről nemzedékre – Családi folyamatok egyházi és zsinagógai közösségekben*, Kolozsvár, Exit, 2008, 303.

> Gyerekkoromtól kezdve mindig előtérbe került az a dolog, hogy kik vagyunk. Mármint ilyen kis közösségekben, és egyáltalán lelkész gyerekként hogy illik viselkedni, és hogy nem illik viselkedni. Persze nagyon sokat lehetett ebből a pozícióból profitálni is, merthogy mindenki ismert minket a faluban. Egy öcsém van, és mindenki kedvelt, mindenki kedves volt velünk. Nagyon sok kedves emlékem van családokról, nénikről, akik alkalmanként vigyáztak ránk. (12/1)

Más gyerekekhez képest megküzdési feladatot jelenthet a lelkész gyermek számára, hogyha a családon és a gyülekezeten kívüli világ ellenségesen viszonyul a szülők hivatásához:

> Volt, amikor kigúnyoltak azért, hogy édesapám lelkész, ezt is átéltem. Részem volt ebben. Volt, amikor nagyon gúnyos, megalázó szituációkkal mutattak olyan dolgokat, amiben egészen mást tükrözött a gondolkodásmódjuk, mint amiben én felnőttem. De ezek is beépültek valahol a szívembe. Volt, amikor az istentiszteleten nevettek, ez teljesen természetes dolog volt számukra. Kihívás volt egy gyereknél, hogy az akkori korszak így élte meg. A vasárnapi délelőtti időre tették ugye azokat a műsorokat, rajzfilmeket, amit az ember ugye néha szívesen nézett volna. De hát a családi döntésünk, az egyértelmű volt. Nem ezek a legfontosabb programok, hanem sokkal inkább, hogy ott együtt legyünk Isten házában. Tanultuk ezt, és egy idő után már nem is vált ez kérdéssé. (11/6)

Az eredeti család meghatározó, hogy az ember más rendszerekben milyen módon tud szerepeket betölteni.[135] A lelkészcsaládok gyermekeire hat az otthonról hozott meggyőződések rendszere, még akkor is, ha felnőttként nem az egyházban dolgozik.[136] Ugyanígy, ha valaki nem egyházi közegben nő fel, akkor a családjának az egyházzal kapcsolatos ambivalenciája állítja választás elé az értékkonfliktusokban felnőtt életének fordulópontjain. A családi értékrendszer mint segítség vagy akadály a szakmai életút egyik fontos pontján, a pályaválasztás dilemmáiban markánsan jelenik meg. Az alábbi interjúrészlet egy lelkészgyermek útkereséséből mutat be részletet, amely mutatja, hogy fiatalként a lelkészi hivatás kérdésére hogyan reflektált:

> A bátyám az orvosira ment, és ez volt az én nagy kérdésem, hogy orvos legyek vagy lelkész, mert az édesapám, mint egy minta, nagyon sokat számított és nagyon hiteles volt, nagyon szerettem a gyülekezetben lenni. (19/1)

[135] Friedman: *Nemzedékről nemzedékre*, 321.

[136] A kulturális értékek belsővé tétele kapcsán lásd: G. W. Allport: *A személyiség alakulása*, Kairosz, 1997, 188.

A lelkészi pálya mellett, vagy ellen nemcsak verbalizált szerepküldések érkezhetnek a külső környezetből. Bár messzemenő következetéseket nem vonhatunk le az előző és alábbi interjúrészletekből, de azt láthatjuk, hogy a család akár szavak nélkül is képvisel egy értékrendszert és életformát, ami akkor is hat, ha nem direkt, vagy direkt nem szeretné a szülő gyermekét egy szakmai út felé befolyásolni:

> Lelkészképesítő diplomám után édesanyám azt mondta, hogy: „Na, fiam, most szeretném neked elmondani valamit, amit eddig nem mondtam el, nemcsak neked, hanem az édesapádnak sem. Amikor te [dátum]-án megszülettél, akkor nekem volt egy ilyen – most nem tudom minek mondani –, egy ilyen belső érzés, isteni sugallat, nem tudom, valami – hogy te lelkipásztor leszel. Én azt mondtam akkor imádságban az Úristennek, hogy: Uram rendben van. Ettől a pillanattól kezdve ezt senkinek nem mondom el, mert ha lelkésszé akarod tenni, akkor tedd azzá, de nehogy azt mondhassa, hogy mert én azt mondtam." Úgyhogy ezt akkor mondta el [dátum] szeptemberében, hogy ő attól kezdve ezt a titkot hordta magában, mert nem szerette volna, hogy ő ezt csinálta magában, vagy az édesapám azt mondta volna, akkor nekünk oda kell tennünk magunkat, hogy lelkész legyen, mert az Úristen ezt mondta, hanem azt mondta, hogy „Uram, ha így gondolod, akkor tedd azzá." Hogy aztán hogyan voltak neki az öröm pillanatai, amikor én teológiára mentem, amikor én azt elvégeztem, ezt nem tudom. De nekem ekkor mondta el, hogy ő ekkor azt az üzenetet kapta, hogy „te lelkipásztor leszel". Na, most ezek után meg, hogy én ezt most betöltöm, azt gondolom, hogyha újra kezdhetném, akkor valószínűleg újra ez a „kényszerpálya" lenne. Nem tudom azt mondani, hogy nem mennék megint, mert úgy érzem, hogy ez több mint saját ötlet, több mint, marad az apja szakmájánál az ember, ez több ennél. Tehát, hogy itt-ott van mögötte az, hogy a felsőbb akarat is erre – Kálvin után – predesztinál. Tehát, hogyha újrakezdeném, én megint ezt csinálnám. Lehet, hogy máshogyan egy-két dolgot, de, hogy ugyanide érkeznék, az valószínű. (13/30)

Ha a szülők direkt nem is szólnak bele a pályaválasztásba, de a fiatalnak nem mindegy, hogy bírja-e a szülei áldását, vagy éppen szülei érzelmi/anyagi támasza nélkül marad döntésében. Az alábbi interjúrészlet olyan lelkésztől származik, akinek a családja nem támogatta a lelkészi pálya választását:

> Szüleim bankost akartak belőlem, mert az volt a mániájuk, hogy sok pénzt keressek. Nehezen vették, de elfogadták, de miután otthagytam, illetve egy évig halasztottam és átmentem teológiára, akkor összeomlottak. Az én melegszívű drága édesapám azt

> mondta, hogy nem vagy többé a fiam, nem akarlak látni. Édesanyám mondta, hogy éhen fogsz halni, és mit szólnak a szomszédok, és szégyelld magad. Biztost otthagyni a bizonytalanért. Hány évig fogsz tanulni, mikor fogsz pénzt keresni. (24/16)

A lelkészi pályán a szülői ház meggyőződés-rendszere és az ahhoz való viszony különösen is nagy jelentőséggel bír. Egyet érthetünk Friedmannal, aki ennek a jelentőségéről a következőket írja: „Nincs még egy olyan foglalkozás ezen a földön, ahol az ideálok, az értékek, az elvek és a szakmai elkötelezettség ilyen fontos szerepet játszana és ennyire hozzátartozna a munkához. Az orvosok, ügyvédek, politikusok életére is hatással van a meggyőződés-rendszerük, de a klérus munkája maga a meggyőződés-rendszer. Mivel a meggyőződés az egyén lényege, amilyen mértékben igyekszünk az eredeti családunkban meghatározni önmagunkat, olyan mértékben hatunk a saját szakmai létünkre."[137] A lelkipásztori pályára készülő teológustól és a gyakorló lelkésztől is annál nagyobb mértékben követel reflektív munkát a saját értékrendszer tudatosítása és életben tartása értékkonfliktusok esetén, minél távolabb van szüleinek meggyőződésrendszere az egyházitól.

Felnőttkori életkérdések a szülői ház viszonylatában

A felnőttkorba lépve az addig kialakult világszemlélet újra megkérdőjeleződhet, vitába szállhat az ember korábbi megértett életmagyarázataival, világszemléletével, de egy felnőtt akár vissza is térhet gyermekkori – akkor még örökölt, most már tudatosan vállalt – értékrendszeréhez.[138] Akár a serdülőkorban, akár a felnőttkorban dönthet az ember a szülői házzal szemben, de a szülői ház világszemlélete, a szülők gyermekhez, élethez, egymáshoz való viszonya az a „kályha", ahonnan elindult a gyermek, és amihez képest a későbbi életszakaszokban is méri világszemléletét, értékrendszerét, életmagyarázatait. Ahogy Csepeli György fogalmaz: „A családban felnövő egyének felnőttkori csoportosulásaikban a szocializáció során elfogadott mintákat követik: különösen szembetűnő ez a követés a saját család alapítása esetén, de a munkahelyi, szabadidős, politikai-világnézeti csoportokban való részvétel mikéntjét is meghatározza, hogy a család milyen csoportokat »vetetett észre« a gyermekkel, s melyekre nem hívta fel egyáltalán

137 Friedman: *Nemzedékről nemzedékre,* 321.

138 Nemes Lívia: Gyermeklélektan és gyermekábrázolás Mérei Ferenc műveiben, in Borgos Anna – Erős Ferenc – Litván György (szerk.): *Mérei Élet-Mű,* Tanulmányok, Budapest, Új Mandátum, 2006, 65–72.

a figyelmét."[139] Az alábbi idézet példa arra, amikor felnőttként reflektál valaki a szülői ház szerepére. A felnőtt az ott kapott világszemléletet akár kritikával, de tudatosan sajátjának tekintheti:

> Ha vissza kell emlékeznem a gyerekkoromra, akkor azt mondhatom – és ezt persze így felnőtt fejjel értettem már meg, vagy láttam át teljes valójában, hogy milyen volt a gyerekkorom –, akkor azt mondhatom, hogy mindent megkaptam, ami ahhoz volt szükséges, hogy egy egészséges, életerős, lépni merő ember legyen belőlem, én azt ott megkaptam indításképpen. Ebben nyilván, hogy óriási szerepe volt annak, hogy hívő szüleim vannak, mi is templomban nőttünk fel gyakorlatilag. [...] De abból a szempontból tényleg nagyon hiteles a szüleim példája, hogy látom, és tudtam és tudom értékelni, hogy mi volt az, ami az ő életükben roppant pozitívum és követendő, és az arányokat talán jobban látom, hogy mikor kell nemet mondani, vagy mikor kell egy kicsit hátrébb állni. (18/1)

A szülői ház még akkor is viszonyítási alap marad, ha történetesen más utat választ a következő generáció. Leginkább az életkérdések életciklus szerinti ismétlődő megjelenése során kerül előtérbe, hogy az elsődleges szocializáció során megismert mintáinkat reflexió tárgyává tegyük. Felnőttként újraértékeljük a gyerekkori problémákat: gyermekként láttam szüleimet dolgozni, és most én kerülök a munka világába, láttam apám nevelési módszereit, és most én vagyok szülő.[140]

> De nekem ez egyenes út volt, tehát én egy hagyományosabb, konzervatívabb, kálvinista szemléletet vagy kegyességi irányzatot kaptam az édesapámtól, és mára én egy sokkal nyitottabb, szabadabb, ökumenikus látásra jutottam el, aki merek szabadon gondolkodni. Megtanultam [név]-től, hogy nincsenek tabuk. Mi itt a gyülekezetben akármiről beszélünk, akár a szexualitásról vagy a szerelemről, ami más gyülekezetekben olyan, majdnem tiltólistán vannak, arról mi itt simán beszélgetünk. (19/10)

Az élettörténeti elbeszélések nem követik az idő lineáris szemléletét, hanem a múltból és a jövőből az kerül elmesélésre, ami releváns összefüggésben van a jelennel. A régen történt eseményeket a jelen identitás szemüvegén keresztül interpretálja az interjúalany, mégpedig oly módon, hogy abban megjelenik az elbeszélő aktuális szándéka és szemléletmódja.[141] Az élettörténeti elbeszélésben felbukkannak a jelen életkérdései. Az alábbi interjúrészletben a lelkész édesapjának nevelési módszerével veti össze saját apaszerepével kapcsolatos dilemmáit:

[139] Csepeli György: *Szociálpszichológia mindenkinek,* Budapest, Kossuth, 2014, 125.
[140] B. Bettelheim: *Az elég jó szülő,* Gondolat, 1994, 154.
[141] Lucius-Hoene – Deppermann: *Rekonstruktion narrativer Identität,* 25.

> Azt gondolom, hogy édesanyám egyszer így fogalmazott, hogy: „nagyon sok mindenben édesapádra ütöttél, de fiam, neked egy kicsit nagyobb a szíved." És ezt abban élem meg, hogy – tehát, hogy én nem hiányoltam ezt, és nem emlékszem rá úgy vissza, hogy ez nem volt eleget, vagy nem volt az életemben, különben most 40 éves felnőttként élem át azt, hogy milyen jó édesapámat átölelni és, hogy mikor találkozunk, akkor így összeölelkezni – de én igyekszem a gyerekeim felé ezt mindig megadni, ahogy lehetséges. Tehát, hogy, ha már alszanak az ágyban, akkor is odamegyek és puszit adok nekik. Vagy tényleg ez minden pillanatban ott van, hogy gyere fiam, én megvédelek mindentől. Mert, hogy azzal együtt, hogy nem gondolom magam egy gyengekezű édesapának: tehát elvárásaimat megfogalmazom, ha kell, akkor megkövetelem, néha kiabálással, egyszer-egyszer a fenékre ütés az megtörtént, de ennél több nem. Nem is éreztem, hogy kellene. Ami nagy öröm mindenben, hogy volt egy élményem most, és az élmények közé szintén beletartozhat. (13/27)

A világot és benne az életünket egyfajta történeti keretben tudjuk értelmezni: „A kibontott narratívum nem egyszerűen beszámoló arról, hogy mi történt, hanem sok mindent implikál az eseményekkel kapcsolatban felvett pszichológiai perspektívákról is. Ezért annak, hogy történeteket mondunk magunknak (vagy gyóntatónknak, analitikusunknak, illetve bizalmasunknak) egyik fontos oka pontosan az, hogy „értelmet adjunk" annak, amivel életünk során találkozunk – a cselekvések természetes argumentumainak narratív kidolgozása révén."[142] A világ egységes rendszerként való értelmezésének logikai útja az elbeszélés. Az elbeszéléseink mögött ott van az a meggyőződés, hogy a világunknak és benne az életünknek is értelme van. Ez az értelemtulajdonítás tudatosan vagy kevésbé tudatosan egy metaszintű narratívában jelenik meg, melynek abban van szerepe, hogy életünk egzisztenciális kérdéseire választ adjunk: Ki vagyok én? Hol a helyem? Mi jó és rossz? Hogyan találok megoldást, megváltást megküzdési helyzeteimben?[143] Az emberek általában nem készítenek maguknak nagy teóriákat az életükre nézve, de minden embernek van egyfajta narratív rendszere, „személyes mítosza", ahogy az élet számára releváns összefüggéseit értelmezi.[144] A személyes meta-narratívában megjelenő hősök, szimbólumok, értékek mintegy értelmezési perspektívákat adnak a világ eseményeinek interpretálására. A személyes világszemlélet olvasatán keresztül válnak a külvilág

[142] J. S. Bruner – J. Luciarello: *Monologue as Narrative Recreation of the World*, Cambridge, Harvard University Press, 1989, 79.

[143] B. J. Walsh – J. R. Middleton: *The Transforming Vision – Shaping a Christian World View*, Downers Grove, InterVarsity Press, 1984, 35.

[144] D. McAdams: *The Stories We Live By – Personal Myths and the Making of the Self*, New York, Morrow, 1993, 9.

jelei belső üzenetekké, illetve a belső megélések világszemlélet szerint kódolt üzenetekké a külvilág számára. Identitásunkban vannak olyan központi témák, amelyek mintegy „maguk köré gyűjtik" a tapasztalati tartalmakat.[145] Egy-egy számunkra fontos témához kötődő sémáink a világ olvasásának „szemüveglencséit" adják.[146] Az észleléstől az értékelésen és az interpretáción keresztül formálódik az a történet, ahogy az élet történéseit egyfajta eseményláncolattá fűzzük magunk számára. A valóság eseményeinek egy személyes meta-narratíva szerinti értelmezése, noha ott van a sorok között, de többnyire implicit módon jelenik meg a magunkról alkotott képben.[147] A magunkról és a világról gondolatban írt történet összekapcsolódik a családi/nemzeti elődök és az utódok, hitbeli elődök és követők történetével.[148] Ennyiben nemcsak saját, hanem egy közösség történetei is ezek, folytatásai egy közös narratívának. Az emberi hálózatokban való összekötöttségünk történetei azonban nemcsak sikertörténetek, hanem a veszteségek, hiányok történetei is.[149] Ezek az élet töredékességére emlékeztető epizódok is meghatározó részei önképünknek:

> Pár napja a piacon volt dolgom és megállt mellettem a [név] néni nagyobbik fia [név], aki mára megöregedett, meg nyilván rég volt az, mikor ő törött kézzel vigyázott ránk, mert nem volt más, aki átjöjjön. Ugye édesanyámék meg mentek valahova, mert dolguk volt, de [név] a mai napig megismerem, és bár nem köszöntem rá, hogy „szia [név], én vagyok az a kis én [saját név], akire te vigyáztál", de úgy kettőt dobbant a szívem, hogy „jé felismerem a [saját név] és milyen jó fej volt". Ezek úgy élnek tovább. (12/4)

Az interjúkban a szülői ház kérdései többnyire nem a lelkésszé, hanem a felnőtté válás kérdéseihez kötődnek. A lelkészi hivatás megélésének tanulása többfázisú folyamat. Az első fázis, amikor valaki látja azt, hogy mit jelent lelkésznek lenni. Van, aki már a szülői házban úgy nő fel, hogy felmenői között lelkészek vannak, és akár kisgyerekkorától testközelből látta, hogyan éli meg valaki a lelkészi hivatását, míg más csak egy későbbi életszakaszban találkozik gyülekezettel.

[145] G. McKinzie: *Are Churches of Christ Evangelical?: A Pragmatic Approach to Theological Rapprochement*, Doctoral Thesis, Fuller Theological Seminary, 2013. http://gregandmeg.net/are-churches-of-christ-evangelical-the-pragmatic-approach-to-theological-rapprochement-part-4/ (Letöltés: 2016. február 12.)

[146] F. Schütze: Biographieforschung und narratives Interview, *Neue Praxis*, 3, 1983, 283–293., 287.

[147] D. Ritschl: Die Erfahrung der Wahrheit – Die Steuerung des Denkens und Handelns durch implizite Axiome, in D. Ritschl (Hg.): *Konzepte – Ökumene, Medizin, Ethik – Gesammelte Aufsätze*, München, Chr. Kaiser Verlag, 1986, 147–166.

[148] Siba Balázs: *Isten és élettörténet*, Loisir, 2010, 161.

[149] Siba Balázs – Siba-Rohn Hilda: *Élettérkép – Az élettörténeti munka elmélete és gyakorlata*, Budapest, Kálvin, 2013, 22.

A lelkész identitás szempontjából azonban nem lényegtelen, hogy milyen is az a közeg, amire építve a későbbi életszakaszokban a felnőtt tudatosan vagy kevésbé tudatosan meghozza életének döntéseit. A szülői ház lehet megerősítő, vagy éppen küzdelmes reflexióra késztető a felnőtt élet szerepeinek és identitásának formálódásában. A szülői házban megélt kötődés, attitűdök, életszemlélet és a kapott minták a későbbi életszakaszokba lépve újra és újra reflexió tárgyát képezhetik. Az élet nagyobb válaszútjainál a szülői ház egy olyan alap, amihez képest definiáljuk magunkat a felnőtt élet kialakításának folyamatában, akár a szülői házban tapasztalt értékrendszer mellett, akár ellene, vagy csak másként döntünk az élet fordulópontjain.

Az ifjúkor kérdései a hitfejlődés szempontjából

A lelkészi életpálya szempontjából a serdülő évek eseményei nem különböznek az egyház iránt általában elkötelezett fiatalok életének fontos közösségi tereitől (vallásos családi közeg és/vagy egyházi iskola, egyházi ifjúsági közösség), viszont a lelkésszé válás során nem mellékes, hogy ebben az életszakaszban milyen külső hatások és belső viszonyulások alakulnak ki a fiatalokban az élet számos területén.

Ebben a fejezetben néhány olyan általánosan ismert elmélet tükrében vizsgálom a lelkészinterjúkat, melyek nem egyházspecifikusak, de a lelkészi életpálya vizsgálatának egészében ezek alapján fontos sorra vennünk a serdülés főbb jellegzetességeit – és azok konkrét megjelenését az élettörténetekben.

A serdülő évek dilemmái a közösséghez tartozás szempontjából

Nagyon nehéz behatárolni az ifjúkort, s meghatározni annak jellegzetességeit. Ahogy Vikár György mondja: „az érési kor jellegzetessége, hogy nincs jelleme."[150] Mozgalmas ez az időszak az emberi élet során. Sok feladattal kell megküzdenie a serdülőnek, hogy később felnőttként éretten lépjen a világ elé.[151] A feladatok között ott van a szülőkről való leválás, az intellektuális érettség, önértékelés, a nemi szerep kialakítása, párválasztás, pályaválasztás, önálló világnézet és életterv kialakítása. Pszichológiai szempontból sok problémával szembesül a fiatal: „a gyermekkorban megszilárdult énkép széttöredezik, a szülőktől való leválás a csalódás, a bűntudat érzésével vegyül. Identifikációs zavar is felléphet, jellemző

[150] Vikár György: *Az ifjúkor válságai,* Budapest, Animula, 1999, 15.

[151] M. Cole – S. R. Cole: *Fejlődéslélektan,* Budapest, Osiris, 1997, 591.

erre a korszakra a szorongás, depresszió, a frusztráció tűrésküszöbe tartósan csökken. Találkozik a magánnyal, s társadalmi kudarcok is érik, konvenciók ellen lázad a serdülő, de mindez identifikációs folyamatának része."[152] Mindeközben el kell tudnia igazodni társadalmi normák és rítusok között, s meg kell tanulnia rejtett játékszabályaik bonyolult rendszerét. A serdülés, s ifjúvá érés soktényezős, komplex folyamat, s ez az összetettség vallásosságukban is megmutatkozik.

A külső támpontok és a belső növekedés dinamikája az identitás formálódásában

A hit fejlődésében nemcsak a belső személyiség, hanem a külső hatások és a tanulás folyamata is döntő. Vallásosságunk és a közösség, amiben gyakoroljuk azt, kölcsönhatásban vannak. A közösség kihat a fejlődésre. Szüleink világnézetétől és idegen szociális tényezőktől is függ, hogyan alakul hitéletünk és istenképünk. Az előző fejezetben szó volt róla, hogy a szülők alkotják az első vallási közösséget a gyermek életében. Itt épülnek be az első olyan minták, amelyek istenreprezentációvá válhatnak a későbbiekben. Ahogy a gyermek nő, egyre nagyobb hatással vannak rá az úgynevezett „másodrendű szociális tényezők": család, szomszéd, tömegkommunikációs eszközök stb. Vallásosság szempontjából nagyon fontos a gyülekezeti közösség, ugyanis itt szerezhet a gyermek hittapasztalatokat, érthet meg hittartalmakat, s láthatja a gyülekezeti tagok életvitelét. „Ezek segítenek abban, hogy az én-vallásból mi-vallás legyen."[153] Grom utal rá, hogy a külső és a belső motiváltság dialektikus kölcsönhatásban vannak. Nem beszélhetünk csak belső, illetve csak külső hatásokról. Ezek együtt vannak jelen. Az idegen szocializációs elemek, külső tényezők ugyanúgy részei a fejlődésnek, mint a belső tényezők.[154] A következő interjúrészletben jól látható, hogy a serdülő életszakaszban különösen érzékeny a fiatal a külvilág visszajelzéseire és önértékelését egy-egy esemény nagymértékben képes formálni:[155]

> Tényleg azt kívánom mindenkinek, hogy középiskolában legyen nagyon jó és mély barátja, mert ez sokkal több, mint az általános iskolai, mert az általános iskolában inkább a család dominál, középiskolában a saját korosztály dominál, a főiskolás vagy

[152] Murányi-Kovács Endréné – Kabainé Huszka Antónia: *A gyermekkori és a serdülőkori személyiségvonások pszichológiája*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1988, 178–180.

[153] H. Sundén: *Religionpschychologie*, Stuttgart, Calwer Verlag, 1982, 50.

[154] B. Grom: *Religionspadgogische Psychologie*, Düsseldorf, Patmos Vanderhoeck & Ruprecht, 1981, 247–280.

[155] A külvilág identitásformáló hatása az egész életciklus alatt fontos, de az élettapasztalatok növekvő mennyiségével, illetve az önértékelést segítő reflexiók mélyülésével kevésbé függhet a felnőtt a külvilág egy-egy eseményétől.

> egyetemi években pedig saját maga választja, hogy kikkel van együtt és tanul, merre viszi tovább az élet. Ezt a pozitív megerősítést tudom mondani. A negatívra talán azt tudom mondani, hogy volt egy élményem, hogy valamiért az iskolában talán éppen ez a sztori volt, amit az előbb említettem. Mentem be az édesanyámhoz, aki éppen dolgozatot javított, hogy el akarok mondani valamit. És édesanyám csak azt válaszolta, hogy most nem ér rá, ezt még be kell fejeznie. De én ezen annyira megbántódtam, hogy utána nem is akartam elmondani semmit. Volt a leválásnak egy ilyen nehéz élménye, ami sokáig forrongott is bennem, egész középiskolai szakaszban így tüskeként hordoztam. Újra meg újra emlegettem az anyukámnak, hogy de te azt mondtad, hogy nem érsz rá, és akkor én most nem is akarom ezt mondani. A mai eszemmel már tudom, hogy ez nagyon természetes dolog volt, és ennek be kellett következnie, hogy az ember leváljon a szüleiről. (16/21)

A lelkészek beszámolói alátámasztják, hogy ebben az életszakaszban az egyéni identitással kapcsolatos kérdések előtérbe kerülnek. Ennek az életszakasznak a vizsgálatához Erik H. Erikson elmélete nyújthat fontos támpontokat. Erikson az ember egész életútjának a vizsgálatára vállalkozott. Szerinte az emberi élet nyolc pszichoszociális szakaszra bontható, s mindegyik szakasz egy alapellentmondásra épül. Az alapellentmondás két pólusa nem úgy jelenik meg, hogy az egyiknek le kellene győzni a másikat. A cél nem a győzelem, hanem az egyensúlytalálás.[156] Rendszerének egyik kulcsfogalma a krízis, „amely nem egy katasztrófa fenyegetésére utal, hanem fordulópontot jelöl, illetve sorsdöntő életszakaszt, melyet növekvő sérülékenység és feszültség jellemez, amely forrása lehet alkotóerőnek és meghasonlottságnak egyaránt. A krízis megoldása a fejlődéshez vezet, meg nem oldása azonban regressziót szül."[157]

Mint az 1. táblázat is mutatja, az V. szakaszban „több fronton" kell a serdülőnek helyt állnia. A serdülő szembesül felnőtt feladatokkal, s az ehhez szükséges szociális identitás megszerzésén fáradozik. A szülőktől való leválás már a serdülőkor elején megkezdődik. A gyermek fokozatosan leépíti a készen kapott világképet, s megkérdőjelezi azt. A másoktól kapott formák összetörése történik, ez a sajátos regresszió az út ahhoz, hogy később a serdülő önmaga önállóan alkossa meg identitását. „Kétségbe vonja eddigi én-képét, találkozik a magány, a szégyenérzet, a bizonytalanság, a reménytelenség, a bűntudat, a kisebbrendűségi érzés problémájával. Nem áll össze számára a világ. Újraélednek a már megélt

[156] E. H. Erikson: A jelenkor kérdései: az ifjúság, in Kardos Katalin (szerk.): *Fejlődéslélektani olvasókönyv*, Budapest, Tertia, 1997, 109–121, 119.

[157] E. H. Erikson: Az emberi életciklus, in Kardos Katalin (szerk.): *Fejlődéslélektani olvasókönyv*, Budapest, Tertia, 1997, 27–43, 27.

I. csecsemőkor	ősbizalom bizalmatlanság							
II. kisgyermekkor		autonómia – szégyenérzet						
III. játszókor			kezdeményezés – bűntudat					
IV. iskoláskor				kreativitás – kisebbrendűségi érzés				
V. serdülőkor	perspektíva – időzavar	önbizalom–szégyenérzet	vállalkozó kedv – szerepbizonytalanság	hivatás – munkakedv vesztés	identitás – identitásdiffúzió	szexuális identitás – biszexualitás	vezetőkészség – autoritás – diffúzió	ideológiai kötődés az értékdiffúzióval szemben
VI. korai felnőttkor						intimitás – izoláció		
VII. felnőttkor							produktivitás – stagnálás	
VIII. érett felnőttkor								integráció – kétségek

1. táblázat
Erikson táblázata az életszakaszok és kríziseik összefüggéseiről, Hézser Gábor: *A pásztori pszichológia gyakorlati kézikönyve,* Budapest, Kálvin Kiadó, 1995, 72.

fejlődési szakaszok alapellentmondásai is."[158] Ebben a korszakban az identitás állandóan alakul, hajtóereje a krízisből eredő feszültség. Az identitás kialakításának e szakaszában nem végleges kikristályosodásokkal találkozunk. A következő idézetben látszik, hogy a fiatalok akár több fronton is küzdenek, és az élet több területén újra, vagy először próbálják definiálni saját helyüket, viszonyulásukat. Ez látszik a következő interjúrészletben is:

> Hát nagyjából 20 évesen lett meg tehát az érettségim, és húszéves korom az már egy olyan idő, amikor már egy ideje nem jártam templomba. Talán ilyen 17-18 éves koromban kezdődött ez, hogy mindaz, ami érzetként jött a refiben, az így teljesen felerősödött. Gyakorlatilag minden irányában, ami az egyház, ami a templom, ami az istentisztelet, de mondhatom azt is, hogy amik a saját szüleim, hiszen ez is simán benne van a tizenéves lázadásban. (2/6)

Mi az identitáskeresés célja? „Az identitás az a legteljesebb meggyőződés, hogy az egyén önmagával és önmaga folytonosságának a fejlődés elmúlt évei során elért bizonyossága egybecseng azzal az azonossággal és folyamatossággal, amit ő mások számára jelent."[159] Erikson szerint ahhoz, hogy az ifjú egészségesen fejlődjön, szüksége van az identitástudathoz tartozó ideológiára és hűségre.[160] Az ideológia egy olyan alapigény, amelyben az ifjú értékeket, kapaszkodókat akar találni a világban. A vallási fejlődésben meghatározó a korai gyermekkor, melynek alapproblémája a bizalom – bizalmatlanság ellentéte. Vallásosság szempontjából éppen annyira fontos az identitás – identitásdiffuzió korszaka is. Amíg a bizalom a „hit képessége", addig az ideológia ennek a hitnek a tartalmát adja.[161] Erikson Hamletről írt tanulmányában írja: „az ifjúkor alatt attól szenved a fiatal, hogy meg tudja fogalmazni azt, aminek megvalósítására képtelen".[162] Marcia, Erikson nyomán vizsgálja az identitásdiffúzió-elméletet. Vizsgálatait az úgynevezett „Identity Status Interview" kérdőívvel végezte.[163] Az identitáskeresésben Marcia négyféle állapotot különböztet meg:

[158] Hézser: *A pásztori pszichológia gyakorlati kézikönyve,* 71.

[159] L. D. Steinberg: *The Life Cycle: Readings in Human Development,* Michigan, Grand Rapids, 1996, 196.

[160] F. Schweitzer: *Vallás és életút,* Budapest, Kálvin, 1999, 90.

[161] Aki az ideológiát a vallásban találja meg, nem gyerekesebb a nem vallásostól. A vallás ugyanis „az én szolgálatában álló regresszió", egyféle „második naivitás", amelyre szükség van a mindennapokban, hogy a felnőtt alacsonyabb gondolkodási szintre tudjon visszatérni és tudjon „naivan" is, s nem csak racionálisan élni, szemlélni a világot. Ennyiben a vallás hozzájárul az „én"-egyensúly kialakításához, s lehet az érettség jele. Wikström: *A kifürkészhetetlen ember,* 39.

[162] Erikson: A jelenkor kérdései, 118.

[163] J. Marcia: Development and Validation of Ego-Identity Status, in *Journal of Personality and Social Psychology 3,* (5), 1966, 551–558.

1. *Stabil állapot,* amely tulajdonképpen egy átvett identitás, amelyet a serdülő a családból hoz magával. Alkalmazkodik, függésben van, de próbálkozik saját énjét kialakítani.
2. A stabil énkép a serdülőkor elején gyors folyamat következtében szétesik. Ekkor létrejön egy *diffúz identitás,* amelyet az éppen aktuális kapcsolatok határoznak meg. A szabad állapotba való áttérés megtérésjellegű élményt is jelenthet. A serdülő látszólag élvezi a keretek széttördelését, a szabadságot, de megvan benne a vágy a stabilitásra is.
3. Az identitásfejlődés következő szintje az úgynevezett *moratórium állapot.* Ez egy átmeneti hangulati állapotot jelöl, amely során a fiatal az elköteleződés, illetve függetlenedés közt vívódik. Kellene kezdenie magával valamit, el kellene már köteleznie magát, de fél tőle, ezért úgymond húzza az időt.
4. Ezután következik a *kimunkált állapot.* Létrejön egy integrált, egész életre kiterjedő meggyőződés.

Azért, hogy ez a folyamat végigmehessen, az identitás–identitásdiffuzió feszültségének megoldásában szerepet kap a már megszerzett identitáshoz, elfogadott értékekhez való hűség. Egy lelkész így vall erről:

> Tudtam azt, éreztem, hogy életem legmeghatározóbb része lesz ez a gimnáziumban eltöltött néhány év. Mai napig is azt mondom, hogy legszebb éveimet a gimnáziumnak köszönhetem, pontosabban annak a légkörnek, társaságnak, baráti körnek, akikkel én ott megismerkedhettem, és akikkel a mai napig, aktív barátságot ápolunk. Minden pátoszosság nélkül elmondom neked, hogy én mai napig aktív álmokat élek át, hogy én még gimnazista vagyok. Tehát, ha valamit meghatározónak megjelölnék egy ember életében, akkor a nekem az a 4 év. Az a 4 év mindenhova letette a nyomát, az alapkövét, a pillérét. Az egy olyan 4 év volt, hogy semmi nem működne, ha az nem úgy lett volna. Igaz ez tanárokra is, igaz az egyházhoz való viszonyulásomra mind negatív mind pozitív értelemben. Igaz ez az élethez, a barátaimhoz való hozzáállásomra. Értékítéletemre is igaz, életfelfogásomra is igaz. Annak az egész értékrendszernek az alapjai, amik engem sokszor húznak és kötnek és befolyásolnak, az mind-mind onnét gyökereztethető [...] Ennek a gimnáziumnak sosem az volt az erőssége, hogy rettentő jól képzett gimnazistákat adott a gimnázium végeztével. Sokkal inkább az a kohéziós erő, amit valahogy, valamilyen okból kifolyólag az egész intézmény kisugárzott magából. (1/7)

Erikson fejlődéselmélete alapján Meissner a pszichoszociális szakaszokat párhuzamba állítja a pszichoszociális válságokkal és spirituális válságokkal egyaránt.[164]

[164] W. W. Meissner: *Life and Faith – Psychological Perspectives on Religious Experience,* Washington, Georgetown University Press, 1987, 61–83.

Fokozatok	Pszichoszexuális fokozatok és modalitások	Pszichoszociális krízisek	Elkötelező ritualizációk	Ritualizmus
Serdülőkor	pubertás	identitás az identitás-zavarral szemben	ideológiai	totalitarizmus
Korai felnőttkor	genitalitás	intimitás az izolációval szemben	elkötelező	elit gondolkodás

2. táblázat[165]

A következő interjúrészletben az identitáskeresés spirituális vetületével is találkozunk. A fiatal, aki az Istennel való kapcsolatában is keresi saját viszonyulását:

> Azért ment az élet a maga útján, módján, csak ugye megint pályaválasztás. Nem nagyon tudtam, hogy hova akarok menni. Nem nagyon tudtam, hogy hova akarok menni, sokat foglalkoztunk akkor az istenkérdéssel, a krisztuskérdéssel. Az egyházkövetéssel, keresztyéni élettel, tehát minden olyan komoly dologgal, amit aztán utána csak tanulsz vagy bővíted a tudásodat, de a kérdések nem mélyülnek el jobban, mint amikor megjelentek. Tehát azért ezek mindenképpen nem is azt a szót használjuk, hogy hívő emberek voltak, hanem mindenképpen istenkereső emberek voltak, akikkel mi annak idején, abban az időben elmentünk sörözni, borozni. S egy csomó olyan dolgot feszegettünk, ami fontos volt és meghatározza az ifjúságot mai napig. Ami az életkeresést, az életigenléssel együtt feszegeti, hogy mik az utak, mik a célok, mik megoldások. Ez mindenképpen napirendi kérdés volt a mi életünkben. (1/7)

A fiatal akár tudatosan, akár nem tudatosan ebben az életkorban mentorokat keres, aki segítheti a felnőtté válásban.[166] A vallásos identitás alakulása szempontjából fontos, hogy a fiatal hiteles vallásos személyeket – modelleket – lásson maga előtt, akiket megfigyelhet, s ha akar, utánozhat.[167] Fontos a tanítás, s hogy a vallási ismeretek átadása minél életszerűbb legyen. A fiataloknak szükségük van a megerősítésre, az érdeklődés fenntartására, és nem utolsósorban a *kényelmességre*. Ez azt jelenti, hogy olyan környezetet, élményt kell biztosítani számukra, hogy az segítsen legyőzni a belső ellenállásukat. Természetesen a modellek, a tanítás, s a *kényelmesség* mellett látnunk kell a másik oldalt, az egyén

[165] Schweitzer: *Vallás és életút*, 72.
[166] J. D. Levinson: *Seasons of a Woman's Life*, New York, Alfred A. Knopf, 1996, 59–68.
[167] C. Smith: *Soul Searching: The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers*, New York, Oxford University Press, 2005, 243.

szerepét a saját vallásosságának alakításában; hogy hogyan is dolgozza fel a külső hatásokat, az már személyes felelőssége mindenkinek. A fiatalnak magának kell végiggondolnia a vallásos témákat, érzelmileg feldolgozni azokat, és neki kell saját magának megfelelő vallásos magatartást kipróbálnia, illetve begyakorolnia. Ezért sem beszélhetünk a vallás kapcsán szocializációs determinizmusról:

> Tehát lehet, hogy az én érdeklődésem és mondjuk azok a tanárok felé irányultak, akikben ennek a hajlandósága megvolt, vagy akik engedték, hogy azokat a kereteket, feszítsük, amik mondjuk szorosan véve a tanításhoz, tanuláshoz kötötték volna az embert. Ez középiskolában is így volt, és ugye itt főleg az ember nem is tantárgy szerint tanult, hanem inkább emberként látta azt, hogy tényleg akiknek a példáját elénk állították azoknak az életét nemcsak a teljesítményük alapján, hanem a hétköznapjaik alapján is láttuk. És ez jó volt, mer ezek a tanárok általában közelebb is engedtek magukhoz minket, nem volt távolság annyira. Persze voltak hagyományos konzervatív pedagógusok is, akiket annak rendje és módja szerint nem szerettem. (7/4)

Az erkölcsi ítéletalkotás és a hitrendszer változásai

Oser és Gmünder a vallásos ítélet fejlődési fokozatait vizsgálták. A vallásos ítéletben nem a logika az egyedüli mérvadó, hiszen ezek az ítéletek nem a kézzelfogható világgal, hanem a „Végső Valósággal" szembesítenek. Az ítéletalkotás módja és foka gyakorlatig annak függvénye, hogy a személy a kognitív fejlődésnek melyik fokán áll. E szerint fog dönteni krízishelyzetekben a fellépő életdimenziók ellentétpárjai között:[168]

1. Szabadnak érzi magát, képes megtalálni a dolgok értelmét, vagy teljesen függőnek, kiszolgáltatottnak érzi magát az ember? *(Szabadság–függőség ellenpárja)*
2. Életét teljesen értelmetlennek, abszurdnak tartja, vagy mégis tud reménykedni valamiben? *(Remény/értelem–abszurdum)*
3. A halállal szemben egzisztenciális félelem tölti el, vagy el tudja azt fogadni? *(Bizalom–félelem)*
4. El tud-e határolni hétköznapi jelenségeket a szakrálistól? *(Szent–profán)*
5. A végső értékeknek köze van-e a mindennapokhoz, vagy talán ezekkel teljesen azonos? *(Transzcendens–immanens)*
6. Minden mindegy, vagy vannak maradandó értékek? *(Örökkévalóság–múlandóság)*

[168] F. Oser – P. Gmünder: Der Mensch – Stufen seiner religiösen Entwicklung, in K. E. Nipkow – J. W. Fowler – F. Schweitzer (Hg): *Glaubensentwicklung und Erziehung*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 1988, 48–90.

7. Megmagyarázhatatlanul titkos erők vesznek körül, amelyek manipulálnak, vagy autonóm az ember? *(Mágikus erők–rendezett kozmosz)*

Az ítéletalkotási foktól függően más-más jellegű válaszokat adunk ezekre a kérdésekre. Öt fokozatot különböztethetünk meg az ítéletalkotásban.[169]

Az első fokozat a „Deus ex machina" korszaka, amikor úgy érzi az ember, hogy teljesen függ egy külső erőtől és a szerepe csak az, hogy végrehajtsa a Végső Valóság akaratát, illetve elviselje annak beavatkozását az emberi életbe. Az Isten hatalmas, és mi engedelmességgel tartozunk, s ha nem tennénk, Ő megbüntetne érte. Isten egyértelműen munkálkodik az ember életében, de világa mégis elkülönül, felette áll a miénknek.

A második fokozaton a „do ut des" elve érvényesül. Mintegy üzleti kapcsolatként jelenik meg az Istenhez való viszony. Az ember képesnek tartja magát a végső valóság befolyásolására. Isten még mindig mindenható, de hatással vannak rá a mi cselekedeteink. Ha adunk, ő is ad, s ha jók vagyunk, Ő is jó hozzánk. Ezt az ítéletalkotást a kölcsönös jóindulat elve irányítja.

A harmadik fokozaton lévők számára Isten korlátozott befolyással bír. Itt már az ember autonóm, önmagáért felelős lényként jelenik meg. A transzcendens és az immanens világ teljesen szétválik, az ember maga dönti el sorsát, független Istentől. Hasonlíthatjuk ezt a fokot a deizmus gondolkodásmódjához is.

A negyedik fokon az ember megőrzi belső szabadságát, mégis visszakapcsolja életét a végső valósághoz. Azt, hogy az ember szabadon cselekedhet, Isten teszi lehetővé számára. A szabadság itt alapeleme lesz a vallásosságnak. Isten úgy jelenik meg, mint végső ok és erő, de a teremtett létezők tevékenysége által működik a világban.

Az utolsó fokozatot feltétel nélküli interszubjektivitás jellemzi. Közvetlen kapcsolat, kommunikáció alakul ki Isten és ember között.[170]

A serdülőkor elején a második, az ifjúkorban pedig a harmadik ítéletalkotási szint a legjellemzőbb. A harmadik fokon az ember magát Istentől függetlennek ítéli meg, teljesen autonómnak. „Elképzelhető, hogy valaki soha nem jut túl, vagy csak nagyon sokára ezen az autonóm felfogáson. Vallásos ítéletalkotása soha nem éri el a negyedik szintet, megáll a tagadás fokán, és nem dolgoz ki magának átfogó vallásos világnézetet."[171]

[169] Schweitzer: *Vallás és életút*, 67–74.

[170] Ez alapvetően misztikus felfogása az Isten és ember közti kapcsolatnak. Oser és Gmünder ezt a fokot empirikus úton nem tapasztalták, csak feltételezik létét. F. Oser: *Wieviel Religion braucht der Mensch? Erziehung und Entwicklung zur religiösen Autonomie*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 1988, 74.

[171] Benkő Antal: A személyiség erkölcsi és vallási fejlődése, in Horváth-Szabó Katalin: *Lélekvilág: Pszichológiai tanulmányok a vallásról, az erkölcsről és az énről*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 1998, 70.

Az erkölcsi ítéletalkotás mint fejlődési dimenzió kirajzolódik a következő beszámolóban:

> A lelkészem, nyilvánvalóan, akitől megtanultam, hogy ne fogadjak el sablonokat. Tehát ő az ifin mindig emlékszem, hogy elég nem tudatosak voltunk, nem hívtuk meg őt minden ifjúsági órára, magunk tartottuk, de hogy amikor beszélgettünk vele, vagy amikor behívtuk, akkor nem az volt, hogy majd ő hogy megmondja a választ, hanem amikor azt érezte, hogy mi elkezdünk ilyen nagyon sablonos, dolgokat mondani a keresztyénségről, akkor bekérdezett. Tehát, hogy oké-oké, ezt gondolod, de akkor mi van azzal, hogy. Annyira jól kérdezett, annyira eltalálta ezeket a dolgokat, hogy ez – nekünk – nekem nagyon sokat tanított arról, hogy az Istennel való kapcsolatban helye van az őszinte kérdésnek. Sőt, fontos a fejlődés szempontjából. Tehát, amit leginkább tanultam tőle, mindig azt mondta, hogy az a generáció vagyunk, vagy abban a korosztályban, hogy mi próbáljunk meg nekimenni a dolgoknak, ne mindent elfogadni. Segített abban, ami szerintem egyébként az egyháznak nagy kihívás, és nem mindig tud vele megküzdeni se összegyházi, se gyülekezeti szinten, hogy a kamaszokkal mit kezdjen, az itt nagyon nem, tehát annyira jól tudott hozzászólni a lelkész, és hogy ez segített ebből valami értéket kihozni. (3/18)

Életünk során hitrendszerünk sémarendszereiben is struktúraváltások mennek végbe. Empirikus vizsgálatai alapján Fowler kimutatta, hogy a sokféle istenfelfogás között egyes hitmódok hasonló sajátságokkal bírnak, hitstruktúrákról, szintekről beszélhetünk.[172]

A serdülőkor kezdetén az úgynevezett *mitikus-literális* hittel találkozunk, a legjellemzőbb azonban a serdülőkorra a harmadik és a negyedik hitszint. Harmadik szint: Szintetikus-konvencionális hit. A serdülő már képes a formális műveleti gondolkodásra, absztrakt fogalmak megértésére, és képes saját magát kívülről látni, s önmagára is reflektálni. Erkölcsi ítéletalkotása területén a kölcsönös megegyezés és az interperszonális elvárások motiválják. Szociális tudatának határa bővül – igaz, csak azokkal a csoportokkal, melyekhez személyesen kötődik – a világ sokkal komplexebb lesz számára. Az eligazodáshoz – mivel még nincs kiépült értékrendszere – szüksége van példaképekre és közösségre, melyekhez hajlamos konvencionális módon viszonyulni. Az önálló megfontolásra való képesség nő, de nem bontja fel a készen kapott hitrendszert, adottnak veszi azt a világot is, amit annak értékei közvetítenek. A számára értékesnek

[172] Magyar nyelven eredeti és a szekunder irodalom egyaránt nagy számban foglalkozik fejlődéselméletekkel, s a legtöbb könyv taglalja a logika, az erkölcs és a vallás fejlődésének egymásra épülését. Témám elsősorban a hit és a hiterkölcs kérdéseivel hozható kapcsolatba, így Piaget és Kohlberg nézeteivel csak utalás szintjén foglalkozom.

tartott csoportoktól és személyektől függ hit- és értékrendszere. (Szintetikus–konvencionális szinten Isten személyéhez való megtérésről és Isten népéhez való megtérésről beszélhetünk.) Ez a rendszer azonban még nem kiforrott. Általánosságokban vagy szimbolikus kifejezésekben határozza meg a világ összefüggéseit, sajátosan érzelmi színezettel ad magyarázatokat az élet nagy kérdéseire. Ezen a hitszinten lévők számára a szimbólumok – így a vallásiak is – már összetettebbek, mint a szó szerinti jelentésük, értelemteremtő erővel bírnak.

Negyedik szint: az individuális-reflexív hitstruktúra, ekkor válik a hit gondolkodóvá, s egyedivé. Kialakul a formális gondolkodás képessége, jellemző e korszak ítéletalkotására a relativizmus. Ezen a szinten az ember saját örökölt világképét, tantételeit megvizsgálja, és kritika tárgyává teszi. Csak azt fogadja el tekintélynek, ami egyezik a saját maga által jónak tartott világnézettel. Olyan közösségeket választ melyeknek normáival egyetért, s szemléletével azonosulni tud. Ez a hitfokozat megkívánja, hogy a személy önazonosságát elsősorban ne másoktól függően határozza meg. Csak azt vallja és vállalja, amit személyesen már megharcolt és magáénak vallott. Az egyén végső értékek után kutat, melyekhez személyes döntés alapján akar viszonyulni. Ideákban fogalmazza meg elképzeléseit a világ dolgairól. (Ezen a hitszinten beszélünk az Isten gondolatához és akaratához való megtérésről.) Az individuális-reflexív hit számára a szimbólum elválik a szimbolizálttól, s ereje már jelentésében van.

A struktúraváltások egyénenként más és más módon mennek végbe. Az interjúkban is találkozunk a változás, mint sémarendszer-változás megélésével:

> Valahol nagyon sokáig ugyanazon a szinten voltam és talán ez egy ilyen törvényszerűség, hogy az embernek az újjászületése meg a felnőtt férfivá érése nem mindig esik egybe. Tehát nekem egy csomó dolgom volt, ami ment rutinból, meg lendületből, vagy akár mély meggyőződésből, de inkább köthető a 16–20 éves korszakomhoz, mint ahhoz, ami most vagyok. Tehát, ha azt nézzük, hogy mennyi Bibliát olvasok, ugyanannyit olvasok mindig. Ez nem kérdés. […] Hát mostanság volt egy elég mélyülős időszakom, és inkább csak a csendesség felé mozdultam el valahogy. Tényleg azt hiszem, hogy mindenkinek megvan a maga hübrisze ebben a történetben. Nekem is megvolt. Nem mondom, hogy elhittem magamról, hogy vagyok valaki, de sok esetben azt gondoltam magamról, hogy egy dologban én jó vagyok. Meg persze az is vagyok, de értsd jól. Tehát ez nem azzal a fajta szakmai alázattal fogalmazódott meg, hogy én akkor igen, itt tudom a helyem és ez vagyok, hanem sokkal inkább jelentette azt, hogy én a szívemből jó vagyok. Akkor én ezt ilyen menekülési útvonalnak fogtam fel, nem másnak. Most már kezdek rendben lenni magammal, most egyre inkább azt érzem. Utoljára gimiben voltam ennyire jól. Akkor volt a legjobb a személyes imaéletem, ilyen

igeolvasás, egy fél órával hamarabb keltem, mint a többiek és akkor bibliaolvasás, imádság és 6-kor, amikor a többiek már ébredtek, akkor én már túl voltam a mosakodáson aznapra. Az olyan rendszeres volt, azt tudtam szeretni. (12/35)

Az érzelmi hullámzás kérdései

Az identitás formálódásának modellezése nemcsak a külső környezet és a belső világ feszültségével ragadható meg, hanem az érzelmi „fent és lent" hullámzásával, kríziseivel is.

A pszichoanalitikus megközelítés párhuzamba állítja a serdülőkorban kialakuló önazonosságot a testi növekedés ösztöntörekvéseivel, s azt mondja, hogy a serdülőkor végére az önazonosság kérdése lezárul. A serdülőkor a „probléma lettem magam számára"[173] időszaka, szétesik az eddigi világkép, és a fiatal egységben akarja látni az életét. Szeretne jó lenni, de eközben kríziseken kell átmennie. Eriksonnál már említettük a fejlődési krízist, Fowler ehhez hozzátesz még két másik aspektust.[174] Krízis érheti a serdülőt különböző szituációkban, például egy haláleset a családban, vagy egy súlyos betegség nagymértékben tudja befolyásolni vallásos fejlődését is. Szituációs krízisek mellett fontos látni a szociális kríziseket is. Ilyen lehet az, amikor a fiatalt nem fogadja el a környezete, s válaszként ő sem fogadja el a körülötte lévőket. Ebben a fejlődési szakaszban az ifjú egyszerre él át kríziseket mind vertikális, mind horizontális szinten:

> Nekem nem volt kérdés, hogy ott ülök reggel a templomban. Az osztályom nagy része viszont nem. Nekem mondjuk – most így visszagondolok – nem tudtam volna nyugodt lenni, ha nem vagyok ott reggel az áhítaton, hanem akkor lelkifurdalásom lett volna és nekem volt rá szükségem, hogy ott megnyugodjak reggel, mert tele voltam feszültséggel és félelemmel a sulival kapcsolatban... Rettegtünk. Annyi felesleges rettegést okozott nekem az az iskola, és annyi szenvedést okozott, hogy azt gondolom, hogy minimum 10 évet elvett az életemből. 4-5 órákat aludtam minden éjjel, és tanultam és rettegtem. (4/41)

Az ifjúkori vallásosság érzelemi viharait Friedrich Schweitzer nyomán három fő probléma köré csoportosíthatjuk.[175] Az első a *vallási kétely* mint a személyes szabadság utáni vágy kifejeződése, és mint az általános bizalmi válság

[173] R. C. Fuller: *Religions and the Life Cycle,* Philadelphia, Fortress Press, 1988, 183.
[174] Fuller: *Religions and the Life Cycle,* 185.
[175] Schweitzer: *Vallás és életút,* 119.

következménye. A második jellemző pedig az *idealizálásra való hajlam* és a bűn megtapasztalása az erkölcsi ideálokkal szembeni kudarc értelmében. A harmadik a *magány* megtapasztalása, és az ezzel kapcsolatos barátság.

A *vallási kétely* forrása az, hogy a tapasztalat és a vallás a mai világban ellentétbe került.[176] Sokak számára a vallás csak úgy jelenik meg, mint illúzió. A fiatalt absztrakt gondolkodása képessé teszi hipotetikus okok keresésére és végső kérdések feltevésére:[177] „Ki vagyok? Honnan jöttem? Van-e Isten? Abszolút igazság-e az, amit hiszek?" A kritikus gondolkodás azonban sokszor nem fér össze az egyház doktrínáival és azok manifesztációjával. Egy családi tragédia, vagy a társadalom normái, vagy a felgyorsult technikai világ mind-mind megkérdőjelezheti Isten jelenlétét a világban. Ilyenkor természetszerűleg az ifjú istenképének fejlődése sajátos zsákutcába jut. Isten, Deus absconditus-ként egy felső hatalom kifejezője marad, vagy csak a világ „rendező elvé"-vé válik.[178] Mivel azonban a fiatal egy végső értelmet keres, egy átfogó rendszert akar alkotni, többnyire Istennek is szerep jut ebben a rendszerben. Ő lesz a „szeretet istene", a segítő, végső magyarázat az élet és halál problémájára. Ebben az életkorban a vallásos érdeklődés is átalakul.[179] A fiatalok számára az egyház és a vallás különválhat. Ebben a korban a vallási értelemadás, illetve -megtalálás válik központi problémává. A teodicea és az élet végső kérdései foglalkoztatják őket.[180] „Vajon az Istenbe vetett hit kivetítés vagy kitalálás eredménye? Ki teremtette a világot?" Jellemző kérdéseikre a természettudományos megközelítés és a szubjektivizálás.

Az ember ilyenkor már képes önmaga kreálni ideológiákat, ezek az évek az idealizmus jegyében telnek. Ha nem is tudatosan, de mindenki teremt magának egy saját ideológiai mátrixot, amit igaznak, értékesnek lát, s ami segít abban, hogy saját életét, cselekedeteit egy nagyobb keretbe helyezze el.[181] Ennek a mátrixnak a kialakításában segítenek a különböző filozófiák, teóriák és a vallás is. Mivel a serdülő ekkor még elsősorban „önmagát építi", a vallásra mint ideológiára van szüksége. A vallás van őérte, és nem ő a vallásért. A kételkedés és az ideologizálás jelenségére egy példát mutatok be, melyben mindkettő tetten érhető:

> Hát meg nagyon sok ilyen beszélgetés, most a konkrétakra nem is emlékszem, csak tényleg ezek, hogy annyi kérdést feszegettünk, boncolgattunk, volt hogy este így filozofáltunk, volt egy osztálytársam, aki nagyon szeret különösen is ilyen hitvédelem,

[176] W. H. Ritter: *Religionpschychologie*, Göttingen, Vanderhoeck und Ruprecht, 1989, 25.
[177] Fuller: *Religions and the Life Cycle*, 30.
[178] R. Reiss – K. Fiedler: *Die verletzlichen Jahren*, Gütersloh, Chr. Gütersloher Verlagshaus, 1998, 501.
[179] F. Schweiter: *Die Suche nach einigem Glauben*, Gütersloh, Chr. Gütersloher Verlagshaus, 1998, 32.
[180] K. E. Nipkow: *Erwachsenwerden ohne Gott?* Gütersloh, Kaiser Taschenbücher, 1997, 41.
[181] Allport: *A személyiség alakulása*, 304.

> vagy hitvitákat velem rendezni, hogy így ő volt inkább, ő kételkedő volt, én akkor az ilyen fix ember, és akkor így, egymást győzködtük, szóval tehát rengeteget így beszéltünk ezekről, meg tehát ilyen, most olvastam is utóbb a középiskolások, hogy az nagyon fontos nekik, hogy így saját közegükbe ezeket így, miért tudnak ezekről beszélni. (21/18)

Amíg kognitívan ideológiát keres a fiatal, addig emocionálisan közösséget. Ezért a harmadik meghatározó problémája a serdülőkornak a *magány* érzése. Mindig van egy olyan közösség, amelyhez a serdülő tartozni akar, amely megtöri a magányt. Ez a dinamika látható a következő interjúrészletben is:

> A legkedvesebb időtöltésem mindig az olvasás volt. Nagyon szerettem a lányregényeket, „pöttyös, csíkos" könyvek, mindig polcnyi hosszan megvoltak. Nagyon szerettem kirándulni, [...] pingpongozni, biciklizni, minden, ami a közösségi tereken volt. A zongoráról áttértem a gitározásra. Akkor vettem először kezembe gitárt, amikor a középiskolában már nem zongoráztam, csak az általános iskolában volt. Ez a hangszer az ifi miatt is, mivel gitáros énekeket énekeltünk, nagyon kedvelt szórakozásom, időtöltésem volt. Nagyon sokat jártunk kirándulni. Együtt ez a csapat, ez az ifi csapat. Szerettük a természetet. A legkülönbözőbb helyeken jártunk az országban, és mentünk, és máig is fontos része az életemnek. (16/9)

A fiatalnak elsőrendű igényei között szerepel a „szeretetközösség" megtalálása, mely lehet egy „banda" vagy akár gyülekezeti közösség is.[182] Ahogy Erikson fogalmaz: „A kapcsolatokban, a szerelmekben, barátságokban és gyűlöletekben a fiatal olyan választásokat tesz, amelyek túlmutatnak az egyes emberen és egyéniségén. Ezek a jelentős találkozások rendszerint többet tartalmaznak, mint pusztán egy „én" és egy „te" kapcsolatát. Az ifjú újjászületni vágyik, amelyben és ami által új ősökre és vadonatúj kortársakra tehet szert. Ugyanez indokolja a fiataloknak az olyan mítoszok és ideológiák iránti érzékenységét, amelyek azt ígérik, hogy megváltoztatják a világ, a történelem folyását, s azért igazolja az „igaz" ideológiákat a történelem – egy időre. Ha ugyanis egy ideológia képes inspirálni az ifjúságot, az ifjúság a bejósolt történelmet nemcsak igazzá, hanem valósággá is teszi a maga számára."[183] A szeretet- és értékközösség megélése szinte minden lelkészinterjúban egy egyházi ifjúsági közösséghez kötődik. Pár esetben ez a közösség az egyházi középiskola kollégiuma, esetleg egy ifjúsági mozgalom (SDG, REFISZ, Cserkészet), de többnyire a gyülekezeti ifjúsági közösség jelent meg, mint fő referenciacsoport a fiatalok életében:

[182] Nipkow: *Erwachsenwerden ohne Gott?*, 43.
[183] Erikson: A jelenkor kérdései, 118.

> [A lelkész] Bonhoeffer idézeteket hozott nekünk az ifikre az igékhez, és ilyeneken tépelődtünk, meg rágódtunk, meg gondolkodtunk. Szóval, hogy ott valami történt akkor, valami jó abban a csapatban. Abszolút lett ennek az ifinek egy magja, tehát, hogy tulajdonképpen nem tudom, lett 18 emberből egy 8-9 ember, aki ilyen baráti csapatként állt egymás mellé. És voltaképpen az elkövetkező éveimet ezek az emberek, meg ezek a barátságok határozták meg. (2/8)

> Ami sokszor veszélye az ifiknek, hogy ilyen nagyon kegyes, beborult, szűklátókörű csoport, de ez itt nem volt, hanem abszolút a világra nyitottan és mégis hívő embereket összeszedve. És ezért volt nehéz elmennem [a középiskolába], mert kiestem a körömből és azt éreztem, hogy sz** minden, nem tudtam velük azonosulni, mert én tudtam, hogy mit hagyok ott, és minden nap, minden órájában húztam a strigulát, hogy még hány óra, hogy hazaérjek és az én csapatommal lehessek. (4/12)

A lelkészinterjúk tükrében elgondolkodtató: az iskolai kereteknél informálisabb és szabadon választható csoportok hoztak nagyobb érzelmi kötődést a fiatalok életében. Az egyházi iskolák növekvő száma mellett fontos szempont kell legyen a közösségépítés informálisabb rendszereinek megerősítése, gyülekezeti és kollégiumi, illetve mozgalmi csoportok támogatása.[184] Az iskola az egyházi ifjúsági munka szempontjából nézve is fontos közösségteremtő helyszín a gyülekezet mellett. Az iskolahálózat így nem csupán a hazai oktatás megkerülhetetlen szereplője, hanem az egyház ifjúsági munkájának is fontos szegmense. Az iskola célrendszere azonban más, mint a gyülekezeti közösségé; a felekezeti iskola áldásai mellett egyben kihívást is jelent az egyház számára, hogy a fiatalokat az iskolai közösség mellett gyülekezetekbe is integrálni tudja. Egy lelkész így vall a formális iskolai nevelés lehetőségiről és veszélyeiről a serdülő korosztállyal:

> Egyszerűen láttam azt, hogy mennyire ez a fajta, szerintem rossz egyházi iskola modell mennyire elidegeníti a fiatalokat az egyháztól. És nekünk ennek ellenére kellett ott valamit produkálni, de produkáltunk, most úgy értem, hogy adtuk magunkat, még azt is ki merem mondani, hogy jól is csináltuk, amit csináltunk. Például nem volt ifi, és egy pár hónapon belül egy kb. 20 fős ifi jött létre. Mert érezték talán bennünk a gyerekek, hogy mi nem azzal a lelki igénnyel lépünk fel, hogy mi vagyunk a nagytiszteletű úr, és akkor álljál vigyázban, és akkor viselkedjél, és ne merd elmondani, amit gondolsz,

[184] Siba Balázs – Hámori Ádám: Bevonódás vagy kikonfirmálás? A konfirmációs munka mint az ifjúsági misszió eszköze – kutatások tükrében, *Igazság és Élet*, 2015/I, 138–147., 147.

> mert sajnos ezt látom, hogy sokszor erről szól az egyházi iskola, hogy ilyen teljes képmutatásba fullad az egész. Tehát ők ezt talán megérezték bennünk, hogy nem így vagyunk ott közöttük, hanem teljesen más hozzáállással, tehát jól működött. (18/43)

Egy fiatal szavaival élve: „El kell döntenem, hogy hová tartozom, hogy a hívőkhöz, vagy inkább a normális életbe."[185] Röviden így összegezhetnénk a számos serdülőkori dilemma közül azt, ami a vallási élet szempontjából meghatározó. A lelkészinterjúk többségében e dilemma kapcsán a vallásos közösség mellett köteleződtek el, de mint a későbbiekben látni fogjuk az egyetemi évek alatt és később az egyházi szolgálat során a kötődés kérdései újabb színt és hangsúlyt kapva, de vissza-visszatérnek.[186] Az ifjúsági közösségi háttér kiemelkedő szerepe ugyanakkor rámutat arra is, hogy a konfirmáció sosem áll önmagában, hanem többnyire egy hitoktatási folyamat állomása. Fontos lenne tehát azt a szemléletet elsajátítani, hogy ne a hitoktatás végének, hanem az ifjúsági munka kezdetének tekintsük a konfirmációt, hiszen ez a módszereit tekintve nem hagyományos oktatást, hanem közösségszervezést, életkérdések előtérbe kerülését is jelenti a hitvallások és a Káté megismerése mellett.[187] A fiatalok számára, de éppúgy minden más korosztály számára is megküzdendő kérdés a hitbeli elköteleződésé. A konfirmációs fogadalomtétel lényegében egy ilyen döntés közösség előtti kifejeződése; így valójában üdvözölnünk kell, valahányszor egy fiatal komolyan szembenéz ennek a személyes következményeivel, és nem csupán egy türelemmel viselendő hagyományt, vagy egy csupán túlélni, átvészelni szükséges iskolán kívüli feladatot lát a konfirmáció gyakorlatában vagy az ifjúsági csoportban való részvételben.

[185] Ez a mondat egy fiataltól származik, aki a 2013-as mezőtúri Csillagpont Református Ifjúsági Találkozón így foglalta össze vallási önazonosságának dilemmáját. Csillagpont – a záró istentiszteleten vetített film, http://www.youtube.com/watch?v=k2SeA_GzCbk (Letöltés: 2014. december 1.)

[186] Ennyiben egyet érthetünk McAdams-sel, aki Eriksonnal ellentétben nem tekinti a serdülőkort, illetve a fiatal felnőttkort az identitásképzés fő időszakának, hanem az egész életen átívelő folyamatnak tartja. Vö. D. P. McAdams: *Power, Intimacy, and the Life Story – Personological inquiries into identity,* New York, Guilford Press, 1985, 18.

[187] Nagy István: A konfirmáció gyakorlata egyházunk életében, in Bodó Sára – ifj. Fekete Károly (szerk.): *Katechetikai és valláspedagógiai szöveggyűjtemény,* Debrecen, 1998, 199.

Megtérésélmények a lelkészinterjúk tükrében

A lelkészinterjúkban fellelhetjük a megtérést mint konkrét eseményt, vagy mint egy folyamat eredményét. Az első esetben a lelkészi életpálya magtörténetének fontos eleme kerül említésre, második esetben vagy nem esik szó róla, vagy pedig mint a neveltetés egyik természetes velejárója fordul elő. A megtérés élményszerűsége, vagy folyamatjellege hasonló módon jelenik meg a lelkészi/teológiai elhívás-beszámolókhoz. Feltételezhető, hogy a megtérés- és az elhívásélmények közül az elhívás többször kapcsolható konkrét eseményhez, illetve a lelkészi életpálya narratíváiban a megtéréshez képest hangsúlyosabban kerül előtérbe. Ennek részletesebb vizsgálatára az elhívásról szóló alfejezetben bővebben kitérünk. A megtérés-narratívák közül talán a lelkészgyerek-beszámolókat tekinthetjük specifikusnak a szülői minták már tárgyalt hatásai miatt, egyébiránt a megtéréseknek mind a teológiai, mind a lélektani szakirodalomban tárgyalt jelenségei megjelennek az interjúkban.

A megtérés bibliai teológiai szempontból

A Bibliában központi téma a megtérés, amely jelöli az elfordulást a bűntől, az Istenben való hitet, Isten munkáját és az ember válaszát, amely változást eredményez.[188] Ennek témának hatalmas teológiai irodalma van, itt csak néhány bibliai teológiai tényre utalok: Az Ószövetségben a megtérés kulcsfogalma a *sub* ige, amely több mint 1050 előfordulási helye közül 120 helyen speciálisan megtérést jelöl.[189] Az Ószövetségben a megtérés alapvetően kollektív fogalom, a közösségnek az Istenhez és a Törvényhez való megtérésére vonatkozik. „Én, az Úr vagyok a te Istened, aki kihoztalak téged Egyiptom földjéről, a szolgaság házából. Ne legyen más istened rajtam kívül!" (2Móz 20,2) A próféták elítélik a csak külsőségekben megnyilvánuló megtérést „Így szól az Úr: Amikor böjtöltetek és gyászoltatok az elmúlt hetven év alatt, az ötödik és hetedik hónapban, az én kedvemért tartottatok-e böjtöt?" (Zak 7,4 kk.). Belső átformálódásra van szükség, s az Istenhez való térésnek gyakorlati következménye is kell, hogy legyen: „Tetteik nem engedik, hogy megtérjenek Istenükhöz, mert parázna lelkület van bennük, nem ismerik az Urat" (Hós 6,4). Természetesen a megtérés egyénre szabottan is megjelenik az Ószövetség lapjain, „a próféták ezt mondták: Térjen meg mindenki a maga gonosz útjáról és gaztetteiből!" (Jer 25,5). Az Újszövetség folyatatja ezt

[188] Boross Géza: A megtérés és újjászületés biblika theologiai hangsúlyai az evangelizációban, *Theológiai Szemle*, XXXIII., 1990/5, 303–306., 303.

[189] Szabó Csaba: Megtérés, in Bartha Tibor (szerk.): *Keresztyén Bibliai Lexikon II.*, Budapest, Kálvin, 1995, 184–186.

a hagyományt, már Keresztelő János és Jézus is megtérésre hívó szóval kezdi meg szolgálatát: „Térjetek meg, mert elközelített a mennyek országa!" (Mt 3,2). Pál a megtérést a megigazulással kapcsolja össze: „Azért küldelek el, hogy a sötétségből a világosságra, és a Sátán hatalmából az Istenhez térjenek, hogy az én bennem való hit által megkapják bűneik bocsánatát, és örökséget nyerjenek azok között, akik megszenteltettek" (ApCsel 26,18). János pedig az újjászületéssel azonosítja: „Ha valaki újonnan nem születik, nem látja meg Isten Országát" (Jn 3,3). Mindegyik esetben radikális fordulatról van szó, amely Jézus Krisztus személyére irányul. A megtéréshez kell őszinte bűnbánat: „Tartsatok bűnbánatot, és térjetek meg, hogy eltöröltessenek a ti bűneitek" (ApCsel 3,19), de alapvetően Isten jósága az, ami megtérésre indít: „Azt gondolod, te ember, aki ítélkezel azok felett, akik ilyeneket tesznek, holott magad is ugyanazokat cselekszed, hogy akkor te megmenekülsz az Isten ítéletétől? Vagy megveted Isten jóságának, elnézésének és türelmének gazdagságát, és nem veszed tudomásul, hogy téged az Isten jósága megtérésre ösztönöz?" (Róm 2,4 kk.) A megtérést Isten munkálja, de az ember szabad a felkínált lehetőség elfogadására vagy elutasításra. „Az ember hozza a döntést, de isteni késztetésre, ösztönzésre, indításra."[190]

A megtérés kifejezés „holdudvarához", gondolatköréhez tartozó szavak nagyon sokféle érzéssel párosulhatnak minden ember életében.[191] Ahogy az egyik interjúalany fogalmaz:

> Úgy gondolom, világosan látható az evangéliumokból, hogy Jézusnak, nincs két egyforma lelkigondozói beszélgetése, nem olvasunk két egymással pontosan megegyező megtérésről, gyógyításról. Azért van ez így, mert Jézus tudta, hogy minden ember egyedi. Aki módszertanokat használ, félő, hogy „beteszi a fiókjaiba az embereket". Az a baj, hogy annyi fiók kellene, ahány ember van. Sokkal nehezebb Isten Lelkének vezetésére és a másik emberre hangolódni módszerek, kész mondatok, klisék alkalmazása helyett. (15/17)

A megtérés valláslélektani megközelítésben

William James, E. D. Starbuckkal együtt a megtérést az egyik legfontosabb vallásos élménynek tartja. Annak okaként egy sajátos „tudathasadást"[192] jelöl meg. Az ember életében mindig gondolatrendszerekhez kötődik, s ennek mindig van egy kialakult középpontja *(habitual centre of personal energy)*.[193]

190 Boross: A megtérés és újjászületés, 303.
191 Vasady Béla: *Girgesohn Károly élete és munkássága*, Debrecen, 1929, 61.
192 Vető Lajos: *Tapasztalati valláslélektan*, Budapest, Evangélikus Egyetem Sajtóosztály, 1988, 38.
193 W. James: *Essays in Pragmatism*, New York, Halfner, 1911, 89.

Életünk során gondolatvilágunk, érdeklődésünk is változik, gyermekként nem is gondoljuk, hogy később mik válhatnak fontossá életünkben, milyen változások állhatnak be. Krízisek kapcsán a korábban lényegtelennek tartott dolgok előtérbe kerülése változást okoz személyiségünkben, súlyponteltolódás történik.[194] A megtérést értelmezhetjük határátlépésnek. Az ember érzi romlottságát, illetve „a minden egész eltörött" életérzése keríti hatalmába, majd pedig megnyílik egy magasabbrendű erő felé, s utána megmentettnek tartja magát, morálisan jobbá lesz, és értékrendjének centrumába transzcendens erő lép.[195]

Beszélhetünk *endogén* megtérésélményről, amelyben elsőrenden a személyes motívumok dominálnak.[196] Egy hosszabb folyamat eredménye ez a megtérés, nagyobb krízishelyzetek nélkül történik egy belső átrendeződés. Az *exogén* megtérésben a külső körülmények dominálnak. Szerepe lehet benne egy minőségi igehirdetésnek, akár az erdő csendjének, egy gondolatnak, egy érzésnek, templom harangjának, bárminek, ami Isten felé tereli gondolatainkat. A megtérés fajtája mindig személyiségfüggő. James alapvetően két típust különböztet meg.[197] Az egyik a *tudatos*, akaratlagos, amelyben a változás egy folyamat eredménye, melynek során egy új morális, szellemi szokásrendszer alakul ki az ember életében. A másik típus a *tudattalan*, önátadó megtérés, melyben nagyobb szerepe van a tudattalannak. Számunkra nem ismert szellemi erők törnek fel, amivel az ember akarata először ellenkezik – hiszen itt egyfajta „bekebelezésről" van szó –, de később az ember kikapcsolja az akaratát, s mintegy megadja magát a transzcendens hatalomnak. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a „jobbik énünk" átveszi az irányítást a lélek „alsóbbrendű" erőivel szemben.[198] Egy interjúalany így vall erről:

> Vannak emberek, akiknek az életben a pálfordulás egy hihetetlenül látványos dolog, mert tényleg annyira más irányba mennek, mint másvalaki. Én addig is egy imádkozó ember voltam, megvoltak a vallásos kis szokásaim addig is. Minden reggel olvastam a Bibliát egy fél órát. Ószövetség, Újszövetség, és gondolkodtam és imádkoztam, tehát ez volt a megtérésem előtt is. A megtérésem után azt gondolom, hogy csak

[194] Ilyen változás lehet például egy munkahelyváltoztatás, új iskolába kerülés, házasság, özvegység. Mind-mind valamilyen módon krízist jelent, amivel meg kell birkóznunk, s mindegyik új helyzetet is teremt, amely új értékrendszert von maga után. Az ember alapvetően mindig törekszik a harmónia, az egység helyreállítására. Ennek érdekében történnek az átrendeződések életünkben. James: *Essays in Pragmatism*, 125.

[195] E. D. Starbuck: *The Psychology of Religion*, New York, The Walter Scott Publishing Co., 1911, 110.

[196] Benkő Antal: *Bevezetés a valláslélektanba*, Róma, Teológiai Kiskönyvtár, 1979, 127.

[197] James: *The Varieties of Religious Experiance*, 189.

[198] Vető: *Tapasztalati valláslélektan*, 39.

> a kérdéseimnek az irányultsága változott, vagy nem akartam egyből választ kapni dolgokra, vagy nem is tudom és persze akkor milyen büszke voltam magamra, hogy ebbe az állapotba is eljutottam. (12/15)

Életkoronként mások lehetnek a megtérés indítékai. Érettebb korban gyakoribbak az önzetlen erkölcsi indítékok a megtérésre, s minden „korai" megtérés külső okokra, környezeti behatásokra vezethető vissza.[199] Starbuck szerint az intenzív vallásos élményre 15–25 éves kora között a legfogékonyabb az ember.[200] Megállapítja, hogy serdülőkorban gyakori a megtérés és, hogy ilyen tekintetben fogékonyak a fiatalok, különösen a serdülőkor végén. Ezt az érzékenységet fejlődési diszpozíciók biztosítják. Meginog a korábbi értékrend, és szükségessé válik új

[199] Nuttin kidolgozott egy eljárást (Motivational Induction Method), melynek segítségével nyolc motívumot jelölt meg a legfontosabbnak és a legáltalánosabbnak. A nyolc alapmotívum a következő:
S – *Önmagam (Self)* – a személy jellegzetességei, képességei, testi és egészségi igényei.
SR – *Önmegvalósítás (Self-realisation)* – önmagam kiteljesedésének területei és módjai.
R – *Tevékenység (Realisation)* – munka, hivatás és mások segítése.
C – *Kapcsolat másokkal (Social Contact)* – másoktól felénk vagy tőlünk mások felé irányuló kapcsolat.
E – *Ismeret és kutatás (Exploration and cognitive motivations)* – önmagunk, a világ és mások megismerése.
L – *Pihenés, szórakozás (Leisure, amusement)* – utazás, sport, pihenés.
P – *Birtoklás (Possessions and property)* – tulajdonszerzés és birtoklás.
T – *Transzcendens célok (Transcendental objects)* – vallásos indítékok és tevékenységek, filozófiai meggyőződés, egzisztenciális értékek.
A T motívum kapcsolódhat egyéb motívumokhoz is, főként a C-hez, E-hez és SR-hez. Szemlélhetjük úgy is a T motívumot, mint egy egységes egész. Ekkor mondhatjuk, hogy minden ember értelemkereső lény, mindenki hisz valamiben, tehát minden ember valamilyen módon eredendően vallásos. A T alapmotívumnál Nuttin megkülönböztet két alcsoportot. Az egyik a szoros értelemben vett transzcendentális (Tr). A másik alcsoportot pedig (Tx) az egyéb transzcendentalitásoknak tartja fenn. Az első csoport magában foglal mindenféle vallásos motivációt, tevékenységet. A második azonban minden más filozófiai témára vonatkozik, mint például igazság, emberi méltóság, sors, szabadság, élet, a halál… A végső kérdésekre való irányultság alapmotívum minden embernél. Mindenki szeretné keretbe foglalni életét, megérteni annak összefüggéseit és mivel ezek a kérdések túlhaladják emberi korlátainkat valamiféle „transzcendens" választ adunk rájuk. A Tr és a Tx közti különbségtétel adhat választ arra, hogy miért vannak meg sokan vallás nélkül, miért elég nekik saját ideológiájuk. „Ha a környezet hatása és az egyén tapasztalatai alapján a szellemi szükséglete Istennel találkozik, vallásos lesz az ember" – írja Nuttin. Amikor a Tr motívum értéket képvisel az ember számára és az összhangban van tapasztalataival, akkor vallási élete továbbfejlődik. Vannak, akik beleszületnek, mintegy belenőnek a vallásos világképbe, de vannak akiknek csak egy hirtelen élmény nyitja meg az utat a vallás világába. Benkő: A személyiség erkölcsi és vallási fejlődése, 11–74., 42–44.

[200] Ez a nézete sokakban kérdéseket, kételyeket támasztott, s utólag derült ki, hogy Starbuck kísérleteihez túlságosan speciális mintát használt, egy olyan protestáns felekezetben végezte kísérleteit, ahol a megtérés a kiválasztottság jele, s a környezeti nyomás sokkal nagyobb mértékű volt, mint általában. Benkő: *Bevezetés a valláslélektanba*, 127.

és stabil pontok megtalálása. Ekkor még kisebb gondot jelent az egész élet kritika alá helyezése, sokkal nehezebb ez idősebb korban, mert akkor az egész élet helyesbítésére lenne szükség, és egy akár ötvenéves munkát nehezen ítél az ember „kárnak és szemétnek" (Fil 3,16). Viszont tizenkét éves kor előtt az ember nem tudja teljesen átlátni az életét, ezért hogyha istenélménye is van, megerősíti a hitben, reményt ad számára, mintegy vallásos szokásokat alakít ki, de az egész személy nem változik meg.

> Az még gyerekkorban, Pasaréten történt. Ahhoz köthető. Az egy nagyon, hmm... ilyen érzelmi [...] őszi evangélizációhoz köthető megtérés volt. Azt tartom, azt tartottam a megtérésemnek, és elég mély érzelmi komponense volt. De megfogható, tehát volt egy ilyen mindennapi eleme. Sok mindent tudtam akkorra én már, tehát azért komoly előkészületek után történt ez meg. (5/34)

Ugyanakkor van hirtelen megtérés nélküli vallásosság is, amely legalább anynyira meghatározó lehet, mint azoknak a hite, akik intenzív vallásos élményt éltek át.[201]

> Erre is igaz, hogy ezt is csak utólag tudtam úgy helyretenni, értékelni magamban, hiszen szerintem erről szól a felnőtté válás, hogy az ember megérti az életet nagyjából, megpróbálja értegetni az életet. Az meg ugye egy nagy igazság Kierkegaardtól, hogy visszafele értjük meg az életet, úgy, ha visszatekintünk, szóval ez tényleg így van, ezt én tapasztalom nap mint nap, hogy összeállnak dolgok, megértem, hogy hoppá, ez ezért történt, hoppá, akkor ezért alakultak így, mert. Szóval ezek nekem nagyon nagy élmények. Tehát szívtam magamba, és éppen ezért nem is egy ilyen hirtelen földindulásszerű volt ez az egész hit- vagy megtérés-dolog, hanem egy hosszú érésfolyamat, [...] Egy meghatározó állomásra emlékszem, az hetedikben volt, amikor körbekérdezte az osztályfőnök, hogy ki mi szeretne lenni, és én akkor már azt mondtam, hogy lelkész. Az osztályfőnök nagy, kikerekedett szemekkel nézett rám, hogy mi? Szóval az még ugye a 80-as évek vége, az még nem ez a világ volt, vagy hogy mondjam, sokkal inkább még a másik, úgyhogy az nagyon megmaradt bennem. Tehát én azt mondom, hogy – ez ugye mennyi, hány éves a hetedikes, 13 körül? – hogy onnantól én már célirányosan errefelé mentem. (18/5)

E. D. Starbuck és William James több mint ezer kérdőíves felmérés után állapították meg a megtérésre vezető motívumokat.[202] Ezek a következők: bűntudat,

[201] Muzsnai László: *A lélek rejtelmes világa*, Budapest, 1929, 58.

[202] Vető: *Tapasztalati valláslélektan*, 42.

félelem a pokoltól, környezeti nyomás (lehet ez egy evangelizáció, családi háttér stb.), életideál követése, erkölcsi eszmények követése, mások tanításának megfogadása, önzetlen indíték. Alapvetően két kérdés köré csoportosulnak ezek az indítóokok. A markánsabb indítóok a bűn érzete, a másik pedig a teljességre jutás vágya. Az első magában foglalja a levertség, tanácstalanság és a bűntudat érzését, egy alapvetően negatív érzés keríti hatalmába az embert. Ezzel szemben megfigyelhetők az úgynevezett kontrasztélmények is: öröm, ujjongás, felszabadulás. A két érzésfajta között van a *metanoia*, a fordulópont. „A megtérés lényegileg a tudattalanban játszódik le. A spontán ébredés annak a gyümölcse, ami előzőleg a tudattalanban érlelődött meg."[203] Ez a kettős érzés az interjúkban is megjelenik a megtérés kapcsán:

> Bennem inkább akkor vágyakozások voltak, homályos elképzelések, már tapasztalatok is arról, hogy tudtam, hogy ott vannak megtértek, hogy azoknak milyen az életük. De az néha engem inkább riasztott, mint vonzott. Tehát az édesapámnak van egy ilyen kifejezése, hogy „arcukon az üdvbizonyosság kiállhatatlan mosolyával", tehát van a megtérteknek egy ilyen csapata, akik inkább riasztják az embereket, mintsem vonzanák az Istenhez közelebb. Akiknek ez fájdalomteli mártíromsággal társul, azzal valahogy nem tudok mit kezdeni. És sajnos akkor nekem, akik nagyon komolyan vették, egy jelentős részükön ezt láttam. Aztán volt egy másik részük, akik eldobták az agyukat és keresztyének lettek címszó! Akik ilyen hanyattesős, ilyen teljesen mutassuk meg, hogy milyen happyk vagyunk. Most inkább, ha besorolnám, azt mondanám, hogy inkább ilyen karizmatikus szélsőség. De ezek nem ilyen, én akkor nem is láttam ilyet, hogy valaki nyelveken szól, gyógyító gyülekezet. De akiknél csak a zenében, meg emocionális megközelítés, a másik meg ezek [...] a hosszú fekete szoknyás lányok, akikre nem volt jó ránézni, úgy néztek ki, tehát, hogy egyszerűen nem láttam még azt valahogy, hogy ennek lehet egy egészséges köztes megoldása is, hogy az ember természetes módon, örömmel éli meg a hitét. (14/63)

A gondolati sokszínűség gazdagabbá teheti az embert, de egy-egy, akár vallási gondolat elismerése önmagában még nem megtérés. Úgy is elfogadhatunk vallásos színezetű gondolatokat, hogy nem az egész énünkkel, személyiségünkkel döntünk mellette. Beépíthetjük gondolatrendszerünkbe úgy is, hogy nem válik központi jelentőségűvé. Az eszmei tartalom elismerése önmagában nem elég, fontos a lelki ráállás is, a megtérés kapcsán feltételeznünk kell, hogy az isteneszme elfogadása befolyásolja az ember egész személyiségét. Hasonlóan vélekedik Marcia is, aki szerint egész életre szóló döntések csak kimunkált

[203] Starbuck: *The Psychology of Religion*, 108.

identitásállapotban születhetnek.[204] A megtérést igazából ekkor nevezhetjük egzisztenciális döntésnek, mert amíg teljes és stabil identitásról nem lehet szó, nem beszélhetünk a személy Istennek történő átadásáról sem.[205]

> Szerintem én nem tudok beszámolni olyan megtérésről, egyrészt azért, mert amit a konzervatív keresztény közösségben megtérésnek mondanak, az egy református gyülekezet, azt én nem azért nem vallom, mert nem lehet ilyen, hanem azért nem, mert emberként nem köthetem meg az Isten kezét, az elhívásban és magamon is azt éreztem, hogy minden megtérésben a szövetségkötés és az elköteleződés a fontos dolog. A találkozásban lévő igazi öröm. És hogy ilyen az üdvösség akkor kezdődik [...] Mikor az emberben az odaszánás is megvan. (7/22)

Süle Ferenc szerint a belső érettség a legfontosabb tényező a megtérésben.[206] Az egyén belső érettségi foka nagyban közrejátszik abban, hogy hogyan zajlik le az esemény, és ő azt hogyan dolgozza fel. Ezt az érettségi fokot befolyásolják az otthonról hozott minták vagy az értelmi képességek.[207]

> Hát, nálam azt hiszem, hogy ez egy ilyen hosszú folyamat volt amíg [...] Nyilván az, hogy mondjuk én hat évesen eldöntöttem, hogy én lelkész akarok lenni, ez már valahol része. De hogy hol [...] Attól függetlenül volt egy pont, amihez én azt kötöm, hogy egy mélyebb elköteleződés, vagy egy tudatosabb felvállalása az Isten útján való járásnak, vagy nem is tudom, talán így fogalmaznám. Hogy ez egy ponthoz köthető, és az főleg annak az alapján, hogy ez tőle van, hogy gyakorlatilag volt egy esti sétám, amikor nagyon megéreztem azt, hogy igazából nem annyira találom a kapcsolódást a családomhoz, a gimnáziumi közeghez. Tehát, hogy olyan elveszettnek élem meg magam, és akkor nagyon erősen átéltem azt, egyfajta ilyen kívülről jövő jelenléten keresztül, hogy megéreztem, hogy létezik rajtam kívül valaki. Hogy van egy olyan személy, aki már pedig engem nagyon szeret. És hogy nagyon, tehát hogy úgy tértem meg, hogy igen, én szeretve vagyok, és hogy ez a szeretet nem csak úgy a semmiből jön, hanem ez Istentől jön. Ez volt nekem egy olyan élmény, ami engem egyértelműen erre fordított, vagy elindított abba az irányba, hogy igen, ezért érdemes az Istennel kapcsolatba lenni. (3/18)

[204] J. E. Marcia: Ego-Identity Status – Relationship to Change in Self-esteem, 'General Maladjustment', and Authoritarianism, in Argyle, M. (ed.): *Contributions to Social Intaraction – Social Encounters,* London, Penguin, 1973, 340–353., 341.

[205] K. Haußer: *Identitatspychologie,* Berlin, Springer Verlag, 1995, 79–84.

[206] Süle Ferenc: *Valláspatológia,* Szokolya, GyuRó Art-Press, 1997, 225–254.

[207] Süle: *Valláspatológia,* 253.

> Azt hiszem, 16 éves lehettem. Ez egy izgalmas dolog, merthogy már szerintem két éve vezettem ifiket, tehát hogy az egyházi beágyazottságomban, tehát ahhoz képest ez elég későn volt, de aztán 16 éves lehettem, amikor megtértem. Mondom, ezt ráadásul nagyon kötöm ahhoz, hogy ebben az én kamaszlázadásom, hogy engem nem szeretnek otthon, én se szeretem őket, de van, aki szeret, tehát, hogy ez biztos, hogy benne van. De mind a mai napig azt gondolom, hogy ez Istennek olyan megmutatkozása volt felém, ami nekem fontos volt a döntésemben. (3/19)

Vető Lajos kétféle megtérést különböztet meg, a *befogadó*t és az aktívat.[208] A Bibliában is találhatunk ezekre példát: „akik befogadták Istennek beszédét…" (1Thessz 1,13). Itt tulajdonképpen elfogadjuk a vallásos gondolatot, magunk részévé tesszük. Egy példa az *aktív*ra: Istenben „élünk, mozgunk és vagyunk" (ApCsel 17,28). Itt viszont önmagunkat látjuk úgy, mint egy vallásos rendszer részét. E kétféle vallásos átélés megjelenésében különböző, de lelki struktúrájában mégis találhatunk közös pontot, mégpedig azt, hogy mindkettőben – a *személyes* szubjektív elem – az „én" háttérbe kerül. Az igazi szerep a vallásos gondolaté – *szellemi* objektív elem –, amely részévé válik személyiségünknek.

Vető szerint kognitív szinten a megtérés menete a következő:[209]

1. Az első szint a *gondolati megértés* fokozata. Ahhoz, hogy egy gondolattal kapcsolatban állást foglaljunk, először szükséges, hogy megértsük. Ezen a szinten fontos az odafigyelés, de ezen kívül „tudattalanul más dolgok is mozgásba jönnek, például a beállítottság, s a vele kapcsolatos akarati tendenciák."[210]
2. A megértést *különleges érzések* és érzetek kísérik. Visszhangra talál bennünk a hallott gondolat. Emocionálisan megmozgat.
3. Határozottabbá lesz az átélés. Itt dől el, hogy rokonszenvet vagy ellenérzést szül bennünk a hallott gondolat. Itt válik az átélés *benyomássá*.
4. A negyedik fokozaton az átélés mint tudatos tevékenység jelentkezik: akarom, hogy ez a gondolat megragadjon, akarom, hogy hasson rám.
5. Az ötödik fokozaton a vallásos átélés már nem csupán egy a többi élmény között, hanem az egész „én" a vallásos gondolat hatalmába került, az ember *azonosítja magát* a gondolattal.
6. A hatodik fokozaton túl már nem fokozódik az átélés. A vallásos gondolat és az „én" egészen közel kerülnek egymáshoz, a szubjektum és az objektum között *szintézis* jön létre.

[208] Vető: *Tapasztalati vallásléléktan*, 69.
[209] Uo., 74.
[210] Uo.

Makkai Sándor a megtérést egy olyan élménynek tartja, amelynek speciálisan vallásos színezete van.[211] A megtérés menetét négy szakaszban így írja le: hiányérzet, reakció, pótlás, kielégülés. A hiányérzet itt a végesség, tehetetlenség és a bűntudat érzéseiből tevődik össze. A reakció a megtérésnél a megváltás és a tökéletes utáni vágy. A pótlás (projekció) pedig maga a hit. A kielégülés pedig az üdvbizonyosság. Jung a megtérésnél két fázist különít el. Az elsőben krízis áll be, az eddigi világkép és az önmagunkról alkotott képünk válságba kerül, de a moratórium túlfűtött állapota nem tarthat sokáig, mert az embernek szüksége van a harmóniára. Ekkor kezdődik el a második szakasz, a belső átrendeződés, melynek során új értékcentrum alakul ki.[212]

> Mindenkinek van egy külön sorsa és útja, és egy-két év kellett ehhez, különféle próbálkozások, nem részletezem, hogy míg aztán hitben is úgy egy leülepedés, vagy letisztulás, fölfrissülés, hogy hova kapcsoljam én a megtérésemet, amit ezzel a megterhelt szóval mondunk, vagy az életem megújulását, ez nagyon sok összetevőből állt, és szerintem egy hosszabb folyamat érlelte ezt, de mire a teológia előtérbe került, hogy esetleg azt is választhatom, addigra ez tisztázódott. (10/8)

English megkülönbözet egy harmadik szakaszt is, mivel a megtéréshez szükségszerűen hozzátartozik a magatartás megváltozása is.[213] Éppen a megtérés utóélete az, ami döntő lehet a későbbiekben, mivel a vallásos megtapasztalás nem jelenti azt, hogy valaki egyértelműen vallásos is lesz. Fennáll a veszély, hogy a megtérés olyan rövid életű lesz, mint a „sziklára és a tövisek közé esett gabonamag" élete. A megtérést követi az „első szeretet", az öröm időszaka. Ez az állapot eltarthat egy pár óráig, utóhatásait éreztetheti akár több hónapig is.[214] „A megtérés utáni nap tűnik fel még a leginkább úgy, mint a vallási élet eszményi magaslata. Egy ideig belső béke tölti el a megtérőket. De ez nem tart soká. Kiderül, hogy a harc a bűn ellen nem lett könnyebbé, hanem inkább nehezebbé vált. Ez még fokozza a csalódást és a nyomott hangulatot".[215]

Volt már szó arról, hogy az intenzív vallásos élményt csak akkor tarthatjuk bibliai értelemben megtérésnek, hogyha látható következménye, gyümölcse van. A megtérés következménye a megszentelődés, amelyben a felszabadultság érzése megerősödik az ember életében.[216] Az egóközpont mások felé fordul,

[211] Makkai Sándor: *A vallás az emberiség életében,* Torda, Erdélyi Református Egyházi Könyvtár 2. 1923, 85.
[212] C. G. Jung: *Gondolatok a vallásról és a kereszténységről,* Budapest, Kossuth, 1996, 23.
[213] Benkő: *Bevezetés a valláslélektanba,* 99.
[214] James: *Essays in Pragmatism,* 198.
[215] Vető: *Tapasztalati valláslélektan,* 50.
[216] Muzsnai: *A lélek rejtelmes világa,* 63.

egy alapvetően szerető attitűd alakul ki. Az „én" megerősödik és kialakul az Istennel való személyes kapcsolat tudata. A megtéréssel beindul egy olyan folyamat, amelyben Girgensohn szavaival élve „az istengondolat gondoltatja magát."[217] Isten elkezd munkálkodni az ember életében. De ahhoz, hogy a Lélek gyümölcseit (Gal 5,22) az ember valóban megteremje, Isten kegyelme mellett erőfeszítésre és hűségre van szükség.

> És hát rendkívül aktív volt ez a kör, tehát az volt még egy nagyon [...] dolog az igehirdetésen és hát a megtérés – ugye ez egy alapvető kérdés, de azon túl rögtön és azonnal belekerültünk egy hihetetlen aktív környezetbe. Mindenkinek feladata volt, Erdélybe jártunk, akár évente tízszer is vittünk segélyszállítmányokat, hangfelvételeket, interjúkat csináltunk kinn, hogy például Csángóföldön megmaradó értékeket mind megőrizzük, tehát olyan szolidaritásokba kerültünk bele, amelybe egyébként ember normálisan nem tud belekerülni, de a legvégső, radikális megjelenítésig, és ez nekem nagyon fontos volt, és nagyon áldott dolog volt, és így történt az, hogy 19XX-ben, február 12-én, ha jól emlékszem, én is megtértem, és ez életemnek egy nagyon, egy nyilván nagyon fontos pillanata volt... Még egy nagyon fontos dolog volt, hogy ez úgy volt megtérésre hívó környezet, hogy ebben a társadalmi felelősséget elképesztően előtérbe helyezte ez a kör. (8/4)

Jung nyomán Süle Ferenc a megtéréssel kapcsolatban felhívja a figyelmet az úgynevezett *visszacsapási fázisra,*[218] amely a megtérés utáni örömöt követi. Ennek egyik megjelenési formája lehet az *elfojtás:* a tudattalanban az elfojtott erők hatni kezdenek. Ennek következtében a megtért hívők egyre több dologban kezdenek „ördögöt látni", ekkor nemcsak a másképp gondolkodókat ítélik el, hanem saját korábbi énjüket is lenézik. Ha a megtérés hátterében a külső *szuggesztív tényezők* túl erősek, döntést kényszeríthetnek ki az emberből. Ilyenkor nem az egész személyiség változik meg, hanem felszínes megtérés történik. A kényszer alkalmazása sokszor visszájába csaphat át, és a megtérő nemcsak csalódik, de vissza is esik korábbi állapotába. Egy lelkész így vall erről:

> Én azt tudtam, hogy hogy nekem most itt van a helyem, hogy engem ide hívott az Isten, de hogy megtértem vagy nem tértem meg, vagy ez mitől lesz, vagy hogy lesz, én ezeket nem tudtam. Az én édesapám nem ezekben a terminológiákban prédikált. Nem volt kedvenc igehelye, semmiféle pokol kénköves tüzével se fenyegetett, és a megtérésről is annyit beszélt, amennyit beszélni kellett, és nem minden istentiszteleten erről volt szó.

[217] Vető: *Tapasztalati valláslélektan,* 51.
[218] Süle: *Valláspatológia,* 234–239.

> És hogy voltak olyan évfolyamtársaink, akik azt mondták, hogy megtértek, de ez még mind semmi, hogy megtértek, de mivel megtértek, ezért hát ezért ők simán meg tudták ítélni azt, hogy ki tért meg és ki nem tért meg, és aki az abszolút rossznak és a kárhozatnak az útján élt. Öhm, és igecédulákat kaptunk, kaptak azok, akik szerintük nem tértek meg. És én ezt nem értettem. Tehát hogy annyira nem értettem, hogy az valami elképesztő. Hogy hogy van bátorsága egy 18-19 éves embernek belelátni a másik életébe, és megítélni a másik embert és hát nem arról szólt, hogy másfél év után kaptuk ezt, hanem beköltöztünk, elkezdtük megismerni egymást, és ezek jöttek, tehát még csak nem is ismertük igazán egymást. (2/8)

Fowler a megtérést sajátos módon értelmezi, fejlődéselméletében a megtérésnek a fokozatváltásoknál van szerepe. Szerinte minden egyes hitszintre való fellépés egyfajta megtéréssel egyenértékű.[219] Hiszen minden ilyen esemény a régi otthagyásával és egy új szemlélet- és viszonyulási mód kiépülésével jár. Minden hitszinthez tartozik egy-egy „megtérés". Egy ilyen hitrendszerbeli változás látható az alábbi interjúrészletben is:

> Nem keresztyén tradícióból jövök, a megtérésem után is egy csomó olyan dolog volt, ami számomra nem volt teljesen egyértelmű. Tehát például ugye, ami egy viszonylag forró téma tud lenni keresztyén körökben, az a házasság előtti szex. Ez nekem teljesen ismeretlen dolog, nem is gondoltam, hogy ez téma. Úgy voltam vele, hogy az ember akkor teszi, nem tudom, amikor így lehetősége adódik rá (nevet). Nem adódott végül rá lehetőség, Isten nagyon kreatív módon nyúlt bele ebben a témakörbe az én életemben (nevet), amit nem bánok, de hogy ez nekem nem volt fontos. Meg még sok minden más nem volt olyan fontos. Ahogy elkezdtem megismerkedni a keresztyénséggel, ahogy ez így kezdett ilyen szinten is elmélyülni, akkor egy csomó minden jött, hogy ja akkor tényleg ne, lehet ez is fontos, meg az is. De ez egy izgalmas időszak volt. Tehát hogy van, azt hiszem, vannak azok az emberek, akik megtérnek, és kidobják az összes metálkazettájukat, és aztán három évre rá próbálják valahogy visszaszerezni (nevet), tehát hogy nem feltétlen ez az Isten akarata, hogy ne hallgassak Metallicát, de hát nekem ez elmaradt, tehát hogy a megtérésemhez ez nem kötődik, tehát hogy akkor a cigit abbahagytam. 14 éves koromban jött be. Érdekes volt, mert a megtérésem után abbahagytam, aztán visszakúszott, teológián is dohányoztam, aztán utána elmaradt már. (3/24)

[219] Fowler: *Stages of Faith*, 285.

A szülői ház szerepéről írt alfejezet és a megtérés kapcsán tárgyalt, a vallásosság és hitfejlődés szempontjából fontos tényezőket az alábbi táblázat szerint is egy rendszerben láthatjuk:

Típus	Időköz	Feltételezett lényeges tényezők	A folyamat pszichológiai magyarázata
Vallásos szocializáció	Egész életen át tart	Tanult hit- és viselkedési formák	Szociális tanulás: megerősítés és utánzás
Fokozatos megtérés	Néhány nap, hónap vagy akár év is lehet	Intellektuális, kognitív faktorok	Felszínre került konfliktusok és frusztrációk; az élet értelmének és egyéb kérdéseknek megválaszolására való kognitív szükséglet; a gondolkodás útján eljutni a hitrendszerig
Hirtelen megtérés	Nagyon rövid	Érzelmek	Elfojtott konfliktusok és frusztrációk; melyek a megtérés során kiszabadulnak

3. táblázat[220]

A 3. táblázatban összefoglalt tényezők mindegyike jelen lehet egy-egy lelkész hitbeli növekedésében, de legalább az egyik megléte feltételezhetően megvan a lelkésszé válás folyamatában. Ahogy majd az elhívásról szóló alfejezetben is tárgyalni fogjuk, az emberi élet ezen területén is Isten lép először felénk és Ő munkálja kinek-kinek az életében a hit megszületését és a növekedését. A lélektani megközelítés szempontokat adhat Isten munkájának jobb megértéséhez az emberi oldalon, de a hit titkát nem fejti meg; ahogy Jung fogalmaz: „Semminek nem vághatok elébe, mintha máris volna hitem, hanem be kell érnem a hiteltelenségemmel, amíg fáradozásom nem találkozik a megvilágosodás kegyelmével, azaz a vallási megtapasztalással. Hitet csinálni nem tudok."[221] A hit ajándék, ahogy azt a Heidelbergi Káté 21. kérdésének feleletében valljuk: „Az igaz hit

[220] Saját szerkesztés.
[221] Jung: *Gondolatok a vallásról és a kereszténységről*, 24.

nemcsak oly biztos ismeret, amelynél fogva igaznak tartom mindazt, amit Isten az ő Igéjében nekünk kijelentett, hanem azon felül még az a szívbéli bizodalom is, melyet a Szentlélek az evangélium által gerjeszt bennem, hogy Isten nemcsak másoknak, hanem nekem is bűnbocsánatot, örök igazságot és üdvösséget ajándékoz az ő ingyen kegyelméből, egyedül a Krisztus érdeméért."[222]

A lelkipásztor külső és belső elhívása

Robert Bellah „Habits of the Heart" című könyvében ír arról, hogy a munka világában a ma emberének szüksége lenne arra, hogy az elhívás és küldetés szavak jelentését újraértelmezzük, és ezek ne csupán az egyéni ambíciót és eredményeket, hanem a közösségért végzett hivatást jelentsék.[223] Ez a fajta belső motiváció a lelkészi szolgálatban alapvető módon megjelenik, de nemcsak a közjóért, hanem minden keresztyénnel együtt Isten országának építéséért is történik, sőt az egyházi szolgálatban állók esetében ez kiegészül Isten speciális elhívásával is. A speciális elhívás része a *vocatio externa* (külső) és a *vocatio interna* (belső) elhívás. A Magyarországi Református Egyház választójogi törvényének Preambuluma így foglalja össze a lelkészi elhívás összefüggéseit: „A Magyarországi Református Egyház a Szentírás alapján, hitvallásaihoz ragaszkodva az egyetemes papság elvét vallja. Ugyanakkor szükségesnek és indokoltnak tartja a lelkészek és a választott tisztségviselők szolgálatba állítását. Krisztus az Ő Anyaszentegyházának mindenkor ad pásztorokat és tanítókat az Ő testének építésére (Ef 4,11.12; 1Kor 12,28). Ezekre a szolgálatokra az Istentől kapott belső elhívás, és annak külső megerősítése útján kerül sor."[224] Ebben az alfejezetben kifejezetten a református lelkészi elhívást vizsgáljuk abból a szempontból, hogy a lelkészinterjúkban, mely bibliai és teológiai témák reflexiói jelennek meg.[225]

[222] Zacharias Olevianus – Caspar Ursinus: *Heidelbergi Káté – A Református Keresztyén Egyház Hitvallása,* Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2003, 30.

[223] R. N. Bella – R. Madsen – W. M. Sullivan – A. Swidler – S. Tipton: *Habits of the Heart – Individualism and Commitment in American Life,* New York, Harper & Row, 1986, 287–288.

[224] 1996. évi I. Törvény, a Magyarországi Református Egyház választójogi törvénye (a 2002. évi IV., a 2005. évi V., a 2010. évi I., a 2011. évi I., a 2013. évi VII. és a 2014. évi III. törvény módosításaival egységes szerkezetben).

[225] A fejezet tanulmány változata a következő címmel jelent meg: Siba Balázs: A lelkipásztor külső és belső elhívása, in Sepsi Enikő – Deres Kornélia – Czeglédy Anita – Szummer Csaba (szerk.): *Nyelv, kultúra, identitás, A Károli Gáspár Református Egyetem 2015-ös évkönyve,* Studia Caroliensia, Budapest, L'Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem, 2016, 175–189.

Bibliai Igék és az elhívásélmények

Az elhívásnak több jelentésárnyalata van a Szentírásban. A héber ige *qar'a* mint hívás, számos helyen és számos jelentéssel előfordul az Ószövetség lapjain. Jelentései közül kettő utal a hívásra mint Isten aktív cselekvésére. Az első ezek közül a meghívás, ami jelenthet a megemlékezéstől a bűnbánatig sok mindent (1Sám 16,3; Jer 3,12; Zak 7,13; Ézs 22,12; 50,12). Előfordul, hogy az elhívás egy-egy konkrét személynek szól, mint például Mózes vagy Sámuel esetében (2Móz 3,4; 1Sám 3,4 kk.) A *qar'a* ige másik főbb jelentése pedig a kiválasztás, az elválasztás jelentéstartalmakkal bír. Ilyen értelmű például Isten népének a#kiválasztása, vagy egy személy kijelölése is.[226] Sokszor úgy jelenik meg a hívás, mint Isten gondoskodó tette arra nézve, hogy szabadulást hozzon népének.[227]

A hívás szó kapcsán az Újszövetségben is két fő jelentéssel találkozunk, úgy, mint összehívás vagy mint kiválasztás. A görög kifejezés καλέω, κλητός és κλῆσις többnyire meghívásként jelenik meg az evangéliumokban. Az „elhívottak" szó ezekben az igeszakaszokban egy nagyobb közösséget jelent, és azok, akik erre az elhívásra válaszolnak, válnak választottá. Ezen igeszakaszok tükrében az általános hívásban Krisztus megváltásának örömhíre és a megtérésre, illetve Krisztus követésére hívás mindenkinek szól. Az Újszövetségben végig nyomon követhető a hívás és a kiválasztás közötti kapcsolat, illetve feszültség. A Szentlélek munkája jelenik meg abban, amikor valaki meghallja a hívást azért, hogy részt vegyen a többiek javára Isten országának építésében.[228] Pál a καλέω igét huszonkilencszer, a κλῆσις-t nyolcszor, a κλητός-t pedig hétszer használja. Többnyire Isten az aktív fél, és a hívás Krisztushoz hívást jelent (1Thessz 2,12; Gal 1,16 és 1Pt 1,15). Az Isten hívását emberileg nem lehet befolyásolni és minden emberi törekvéstől független: „Mert ő szabadított meg minket, és ő hívott el szent hívással, nem a mi cselekedeteink alapján, hanem saját végzése és kegyelme szerint" (2Tim 1,9; Róm 9,11). Akárcsak a Biblia többi részében, Pálnál is az elhívás – legyen az akár egyéni, akár közösségi – általában nemcsak az elhívottakért, hanem a tágabb közösség érdekében is történik. Az újszövetségi elhívás fogalmát így foglalja össze Paul Stevens: „A missziónak két fókuszt kell szem előtt tartania, látva, hogy a megváltás eljött ebbe az életbe és a világba, ugyanakkor látni a#megváltás végső célját is, ami több mint, hogy a mennybe juthassunk. Ez pedig nem kevesebb, mint a teljes kapcsolat Istenünkkel, egy tökéletesen megváltott

[226] 5Móz 28,10; 2Krón 7,14; Ézs 43,1; Jer 14,9; Dán 9,18; Hós 11,1; illetve 2Móz 31,2; 4Móz 1,16

[227] R. P. Stevens: *The Other Six Days – Vocation, Work, and Ministry in Biblical Perspective*, Eerdmans, Grand Rapids, 1999, 5.

[228] Róm 8,30; 1Kor 1,9; Gal 1,15; 2Thessz 2,13–14; 2Tim 1,9; Zsid 9,15; 1Pét 2,9

nép és egy teljesen véghezvitt teremtés (új ég és új föld)."[229] Az elhívás először Krisztussal vonja közösségbe az egyént, majd pedig Krisztus testével, az egyházzal (1Kor 1,9; Ef 1,1–4; Kol 3,15). Az így létrejövő közösséget az Újszövetség gyakran az ἐκκλησία (kihívottak) szóval illeti (Ef 5,25; 1Tim 3,15; Zsid 12,23).

A lelkészi identitás szempontjából fontos látnunk, hogy az Újszövetségben az evangélium hirdetése, a pásztori és tanítói feladatok ellátása elsősorban kegyelmi ajándék és nem speciális elhívás kérdése. A lelkészi szerep kapcsán láthatjuk, hogy nem külön isteni elhívás, hanem a kegyelmi ajándék meglétét konstatáló gyülekezet ruház fel tisztséggel valakit. Rudolf Bultmann így írja le ezt a folyamatot: „A fejlődés menete [...], hogy egyrészt a karizmatikusok, amennyiben igehirdetők, egyre inkább tisztségviselőkké válnak, vagyis az eredetileg személynek adott karizmát egyre inkább olyan tisztség-karizmának tekintik, melyet ordinációval ruháznak rá valakire (1Tim 4,14; 2Tim 1,6), másrészt az ige hirdetését, tisztséghez kötődő jogként vagy kötelezettségként, egyre inkább a gyülekezeti tisztségviselőkre ruházzák."[230]

A lelkészinterjúk során nem minden interjúalany beszélt a kegyelmi ajándékairól, de akik megemlítették, azok esetében leginkább konkrét bibliai igékhez kapcsolódik a belső motiváció, megszólítottság:

> S vasárnap olvastam, naponta olvastam az igét, a Bibliaolvasó Kalauzt, és akkor [évszám] októberében, s akkor az volt az igében, miközben imádság után kinyitottam, hogy: menjetek el a világba, és tanítsátok az evangéliumot minden teremtésnek. Akkor nagyon mélyen érintett ez. Az volt már az utolsó kérésem, kérdésem: hogy ugye nem tudom mivé legyek. De kérlek, azt mutasd meg, hogy ha azt akarod, hogy én az evangéliumod hirdetője legyek, úgy tetőtől talpig, az a terved: mutasd ki, ha nem ez, akkor a többit majd még lehet esetleg továbbgondolni. De ez meg eléggé egyértelmű, hogy ezt elolvastam, ez eléggé megdöbbentett a válasz, és aztán először meg is ijedtem ettől. ... Akkor édesapámtól kaptam egy könyvet, amire már nagyon régen vágytam. Külföldről hozták be ezeket a könyveket. Külföldön nyomtatták [...] Chambersnek a *Jézus mindenek felett* című könyve. S aznap elolvastam az Igét. Nagyon nagy örömmel, mert tudtam, hogy nagyon mély gondolatai vannak ennek a festőművészből lett misszionáriusnak, lelkésznek. S ahogy elolvastam, az volt az aznapi Ige, hogy: Hálát adok neked Atyám, hogy elrejtetted ezeket a bölcsek és értelmesek elől, s kinyilatkoztattad a kisdedeknek. Igen, Atyám, mert így volt neked kedves. Ez mérhetetlen mélyen felszabadította a szívemet. És a magyarázat is erről szólt, ha megértettem valamit, álljak rá és Isten meg fogja nyitni az összes többit. Megértettem valamit, félelem

[229] Stevens: *The Other Six Days*, 201.
[230] R. Bultmann: *Az Újszövetség teológiája*, Budapest, Osiris, 1998, 365.

> töltötte el a szívemet először, megvallottam valamit, amit megértettem, most pedig egy pecsétet tett rá Isten. Onnantól kezdve egy olyan felszabadító érzés fogott el, ami tényleg szívből mondhatom, hogy látja a szívemet. Azóta is tart, ez harmincegy évvel ezelőtt történt, s utána már nem az volt a kérdés, hogy hogyan, kell-e, vagy miért is kell, hanem hogy tényleg ez hogy fog ez végbe menni?! (11/15)

Előfordul, hogy egy lelkész életében az elhívás-élménynek nem volt része konkrét bibliai ige. Ez később hiánymotívumként, a közösségi normától való eltérésként jelenhet meg. Úgy tűnik, hogy bizonyos egyházi (szub)kultúrákban szinte elvárás a teológussal, lelkésszel szemben, hogy elhívását bibliai igével tudja alátámasztani:

> Tulajdonképpen anélkül jöttem én ide, hogy különösebb nagy elhívás élmény vagy Ige, vagy mit tudom én mi lesz. Akkoriban még mikuláskor, tehát e tájt, mint most vagyunk még kevesen is voltunk, tehát összesen nem voltunk 100-an a teológián. Tehát 70-en az öt évfolyamon, évfolyamonként tizen valamennyien voltunk. Elfértünk, még akkor lent volt az ebédlő, ahol most a könyvtárba megyünk, ott volt az ebédlő. És akkor mikuláskor mindenkinek föl kellet állnia, és elmondania, hogy miért jött ide. És akkor föláll az első sor, és Ézsaiás, és Jeremiás: Menj, ints és pusztíts és építs. Akkor mondták az Igéket, én SZ betűs vagyok, hála Istennek a sor végén vagyok, és rádöbbentem, hogy nem fogok tudni Igét mondani. Nem fogok itt fölállni és hazudni, hogy mit tudom én Jelenések könyve ez meg ez, és hogy milyen élményem volt, és ekkor kaptam, meg akkor kaptam, hanem fölálltam és mindenki legnagyobb megdöbbenésére azt mondtam, hogy – és ezzel utalok a kérdésre – nem tudom, hogy mit keresek itt, de remélem, hogy ötödév végére már fogom tudni. Odajött hozzám valaki, aki esperes a Tiszáninnen és azt mondta, hogy: „te, itt nem szokás őszintének lenni". (nevetek) Ezt nem tanultam meg, ezt a leckét, és ennek lettek következményei. Tehát nem volt igei elhívásom. Volt egy erős indíttatásom a spiritualitásra, a szakralitásra, ezt most már utólag mondom. Mindenképpen emberekkel akartam foglalkozni, és akkor [évszám]-ban szept. tizenvalahányadikán. (6/14)

A lelkészi pályán a belső motivációhoz sajátos módon sok esetben kapcsolódik egy-egy bibliai vers, mintegy bizonyságot és perspektívát adva az elhívott ember számára egész életére nézve, egy-egy bibliai gondolat, mely önmagát gondoltatja tovább és egyfajta életértelem-metaforává, vezérgondolattá nemesül.[231]

[231] Siba: *Isten és élettörténet,* 159.

A hivatás protestáns olvasata

Mivel több lelkész utalt a külső és belső elhívás különbségtételére, fontos, hogy röviden ismertessük a reformátori elképzeléseket az elhívással kapcsolatban.

Luther két szempontból is újat hozott az egyházban a hivatásértelmezésben. A középkorig a felszentelés szentségében részesült papok és szerzetesek „magasabb rendű" morált képviseltek, melynek fő követelményei: a szegénység, az önmegtartóztatás és az engedelmesség. Ezek voltak a *consilia evangelica*, míg a többi hívőre a Tízparancsolat, a természeti törvények és a lelkiismeret etikája vonatkozott *(praecepta evangelica)*.[232] A szolgálat, amit a felszentelt személyek végeztek, magasabbrendűnek számított, mint a laikusok által végzett munka. Luther értelmezésében azonban sem a klerikusok, sem pedig az általuk végzett feladatok magasabbrendűsége nem szerepel. Meglátása szerint a legtöbb hivatás Isten számára kedves, és előtte nincs értékbeli különbség a szakmák között: „Isten szorgalmat és hűséget követel minden hivatásban."[233] Luthernél és Kálvinnál az Isten dicsőítésére gyakorolható a legtöbb emberi hivatás, ezzel a világi hivatások is egyenlőképpen fontosak, csakúgy, mint a klerikusok szolgálata.[234] Kálvin még ennél is tovább megy hivatásetikájában, és a világi hivatások megszentelt voltáról beszél, a munka a hit megélésének és megtartásának egy formájának tekinthető.[235] A fő kérdés nem a klerikus vagy laikus elhívás közti különbség, hanem az üdvösségre való kiválasztottság lesz: *„Kétféle neme van az elhívásnak. Van ugyanis általános elhívás, amely által Isten az evangéliumnak külső hirdetésével egyaránt magához hív mindenkit, még azokat is, akiknek a halál illatára és a súlyosabb elkárhozás okára adja azt eléjük. Van egy különleges neme is az elhívásnak, amelyre Isten legtöbbnyire csak a hívőket méltatja, amikor lelkének benső megvilágosodása azt eredményezi, hogy az ige hirdetése szíveikben foganatos lesz."*[236] Amíg a *vocatio generalis* (általános elhívás) mindenkit érint, aki hallja az evangéliumot, addig a „hivatalosak" közül a *vocatio specialis* (különleges elhívás) a hívőket érinti, akik szívében a hirdetett Ige bensőleg „megfogan" a Szentlélek belső bizonyságtétele által. Akik részesülnek a különleges elhívásban, ők a választottak. Az üdvösségre választottak egyik bizonysága a hívő fáradhatatlan hivatásvégzése. A lelkészi hivatást tekintve Luther

[232] Magyar Katolikus Lexikon > E > evangéliumi tanácsok: http://lexikon.katolikus.hu/E/evang%C3%A9liumi%20tan%C3%A1csok.html (Letöltés: 2016. január 16.)

[233] M. Luther: *Asztali beszélgetések*, Budapest, Helikon, 1983, 222.

[234] Kálvin: *A keresztyén vallás rendszere*, 542–543. Lásd még: G. Wingren: *Luther on Vocation*, Philadelphia, Muhlenberg Press, 1957, 2.

[235] Fazakas Sándor: Kálvin szociáletikája, in Fazakas Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége – Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és magyarországi hatásáról*, Budapest, Kálvin, 2009, 104–139., 117.

[236] Kálvin: *A keresztyén vallás rendszere*, II. kötet, 257.

az egyetemes papság elvét vallja, de nézete szerint a közösség tanítása és az igehirdetés csak a lelkipásztorok dolga. Minden hívő részese az egyetemes papságnak, de a lelkészi tisztség nem egyetemes érvényű.[237] Kálvin közösségi szolgálatról beszél, melyben a pásztor, a presbiter, a doktor, és a diakónus közösen végzik az Ige szolgálatát, de ő is különös jelentőséget tulajdonít a lelkészi tisztségnek: „Mert sem a napnak a fénye és melege, sem az étel és ital nem oly szükségesek a jelen élet ápolására és fenntartására, amily szükséges az apostoli és pásztori tiszt az egyháznak e földön való megtartására."[238] A puritán hagyomány hasonló módon megkülönbözteti a lelkészi elhívást a többi elhívástól. Például a puritán író, William Perkins így írt erről: „A szent szolgálat egy magasztos és kiváltságos hivatás. Akkora megtiszteltetés és kiváltság ez, hogy csak a legkiválóbb ajándékokkal bírók kapnak hívást, hogy magukat e magasztos célnak szenteljék."[239] A lelkipásztori kegyelmi ajándékok különlegességét (nem kivételességét!) az isteni rendelés adja. Éppen ezért a hívő életre szóló elhíváson túl a szolgálathoz szükséges kegyelmi ajándékok meglétéről való megbizonyosodás kulcsfontosságú a puritán-protestáns teológiában.[240] Török István így foglalja össze a református tanítást a belső elhívás és az egyházi tisztségekben való külső megerősítés összefüggéseiről:

> Magukat a tisztségviselőket is úgy hívja el a gyülekezet az egyházi szolgálatra, mint akikben a karizmák jelenlétét felismerte, és ennek alapján szolgálatukat igényli. Az egyházi tisztség nem valami ius divinum alapján áll, mint a római egyház állítja, de igenis donum Dei. Ez azt teszi: tisztség emberileg nem »kreálható«, jogilag a legjobb rendtartással sem biztosítható, hanem az egyház szüntelen könyörgésének tárgya. Kéri a gyülekezet, hogy Isten küldjön újra meg újra alkalmas munkásokat az ő szántóföldjére. Mint Isten ajándéka, az egyházi tisztség szent dolog, amellyel csak szentül szabad élni. Az egyházi tisztséget senki sem bitorolhatja, a gyülekezet háta mögött fondorkodás által, vagy a gyülekezet megvesztegetésével önkényesen magához nem ragadhatja. Az egyház szolgáit hívják meg és válasszák meg törvényes egyházi választással. De nem akárkit választva, hanem Isten választottját keresve.[241]

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az általános és speciális elhívás minden hívőre vonatkozik és érvényben marad. A különböző szolgálatok esetén pedig a kegyelmi ajándékok megkapását, meglátását és a közösség számára való használatát

[237] G. D. Badcock: *The Way of Life – A Theology of Christian Vocation*, Eerdmans, Grand Rapids, 1998, 33.

[238] Kálvin: *A keresztyén vallás rendszere*, 339.

[239] W. Perkins: *The Calling of the Ministry*, Edinburgh, Banner of Truth Trust, (1605) 1996, 99.

[240] A. Mallory: *Saints, Sinners, and the God of the World*, The Hartford Sermon Notebook Transcribed 1679–80., Brill Academic Pub, 2011, 20.

[241] Török István: *Dogmatika*, Amsterdam, Free University Press, 1985, (30.1. alfejezet) 258.

értelmezhetjük a bizonyos feladatokra szóló külső és belső elhívás dimenzióiban. Ez esetben nemcsak a lelkészeknek, hanem az egyházban/gyülekezetben tisztséget betöltők és konkrét feladatokat ellátók esetében is beszélhetünk a külső és belső elhívás kérdéséről.

Egy lelkipásztor így látja a reformátori elvek érvényességét saját helyzetére nézve:

> Hogyha a külső és a belső elhívásban hiszünk, akkor: amikor megkérdezték, hogy vállalom-e, azt mondtam, hogy igen, ez a belső elhívás. A közösség azt mondja, hogy „igen, téged szeretnénk", ez meg a külső elhívás. Ebben hiszünk. Ez a református egyház hite. Igen, most akkor az van, hogy a külső elhívás nem volt meg, oké. Na, akkor csináljuk azt, ami megy. Hiszen ebben a gyülekezetben megvan a külső elhívás, ide megválasztottak. Ebbe a szolgálatba ott van, hogy tegyem oda a legtöbbet. Ott vagyunk, egy céltudatos gyülekezet, stratégiai képzés és ezt kéne aprópénzre váltani. (13/28)

A külső és belső elhívás összefüggéseinek egy lehetséges modellje

A lelkészinterjúkban a külső elhívás elsősorban a környezet által a lelkipásztori hivatásban való megerősítést jelenti, de teológiai értelemben a külső elhívás ennél többet jelent. Elsősorban Isten a cselekvő, aki megszólítja az embert, ez a hívás is az emberen kívülről érkezik.[242]

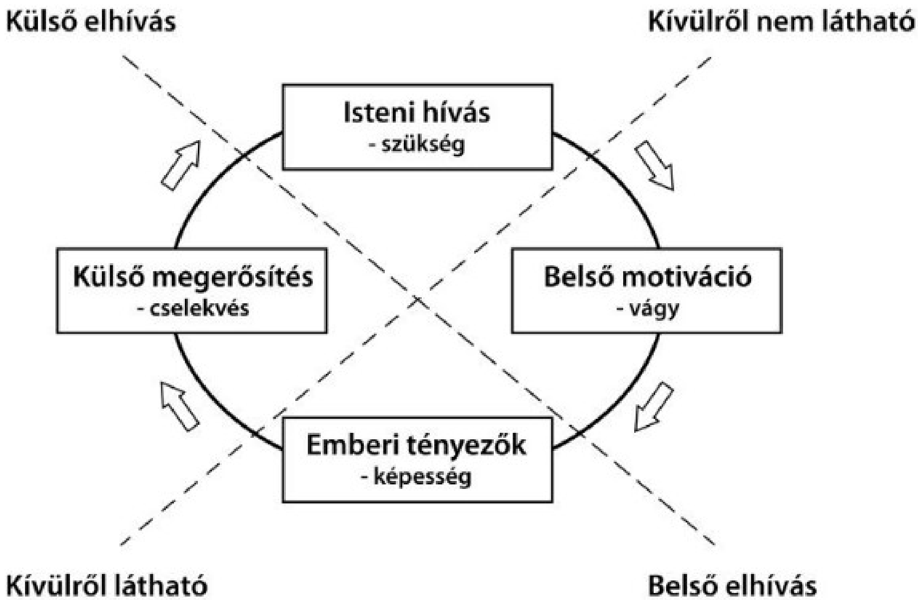
Az általam vázolt modellben (3. ábra) az első lépés Istené. Megjelenik valamilyen hiány, szükség, külső indíttatás, amire az elhívott belső világában „rezonál", meghallja, és igent mond a hívásra.[243] Ha az életben a különböző hívások közül valamelyik indíttatássá érik, akkor következik a valóság próbája, hiszen az elhívott nem biztos, hogy adott élethelyzetében képes a vállalt küldetést teljesíteni. Lehet, hogy még fejlődnie, tanulnia kell, vagy tovább keresnie, hogy az isteni hívást milyen formában teljesítse életében.[244] Ha a készség képességgel párosul, akkor pedig a közösségi kontroll jut szerephez. Az elhívott környezete vajon meglátja-e benne az Istentől elhívott embert. Az elhívás többszintű interakció eredménye: az egyén Istennel folytatott beszélgetése, belső párbeszéde önmagával, az egyén és a közösség, illetve a közösség és Isten közötti párbeszéd együttese erősítheti meg az elhívottat elhívásában. A lelkészi életpályák mutatják, hogy ez nem egy lezárt folyamat,

[242] Plessner: *Conditio Humana,* 390–391. Vö: W. Pannenberg: *Mi az ember?,* Budapest, Egyházfórum, 1991.

[243] O. Wikström: *A kápráztató sötétség – Szempontok a lelkivezetéshez,* Budapest, Luther, 2013, 204 kk.

[244] Pál Ferenc: Önbecsülés és spiritualitás, in Gutman Bea: *Bízz Magadban! Önértékelés, önelfogadás, önbecsülés,* Nyitott Akadémia, Budapest, Kulcslyuk, 2014, 143–180., 157.

hanem élethelyzettől függően újra és újra előkerülnek a személyes elhívást érintő kérdések: a teológiai felvételi előtt, az egyetemi évek alatt, majd pedig a gyülekezeti szolgálat kezdetén, illetve azokon a pontokon, amikor a lelkész munkája során különböző válaszutak elé kerül, kríziseket él át. Például kis gyülekezet, de sok szabadidő, kevés fizetés, gyülekezetváltás, magánéleti krízisek, vagy az egyházvezetéssel való konfrontáció kapcsán újra előkerülnek a „helyemen vagyok-e", „mi az én küldetésem" típusú kérdések. Ezekben az időszakokban különösen hangsúlyossá válik, hogy ez a fent vázolt reflexiós kör hogyan megy végbe az Isten, az egyén, és a közösség interakciójában.

3. ábra[245]

Az elhívás a megtérésélményekhez hasonlóan folyamatként jelenik meg, de egyeseknél egy-egy konkrét eseményhez kötődik az elhívás önhermeutikai reflexiós körébe való bekapcsolódás, rendszerint egy bibliai vers megértése vagy egy referenciaszeméllyel való találkozás alkalmával.[246] Arról, hogy ez a reflexiós kör többször végbemegy, az egyik lelkész így vall:

[245] Saját szerkesztés.

[246] A Bibliai Ige, mint Isten közvetlen üzenete a „transz-szociális szignifikáns másiktól" kapott üzenet jelenik meg a hívő számára. Vö: Németh Dávid: *Pásztorálantropológia I.*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2012, 417.

> Igazából aztán elhívás volt az út ott. Most nem tudom, hogy azt mondtam-e? Tudtam, hogy jó helyen vagyok – vagy ezt csak éreztem –, de nagyjából ennyi volt, tehát nem volt semmi katartikus élmény. Utólag aztán majd ez még biztos jön, ahogyan értékeltem, miért vagyok ott – abban aztán van szerep. Majd később jön a megerősítés abban, hogy jó helyen vagyok. Két időben és két helyen; teológia alatt is; a második lelkészképesítő vizsga után. (13/17)

Az elindulásban (az első reflexiós kör) is fontos a külső megerősítés:

> Az ifi közösségem is nagyon megerősítő volt így körbe álltak, imádkoztak értem, megáldottak, illetve a szüleimtől megint ez az ilyen ellentétes, hogy biztos, hogy ezt akarod? Apukám így inkább az egyház negatívumait állította elém, hogy ezért jól gondoljam meg, így nem is tudom, volt egy ilyen, de ez is inkább megerősített, azt gondolom abban, hogy jó lesz ez. Tehát, hogy egy ilyen elhívás folyamat élményem is ide kötődik. Hát meg nagyon sok ilyen beszélgetés, most a konkrétakra nem is emlékszem, csak tényleg ezek. Annyi kérdést feszegettünk, boncolgattunk, volt, hogy este így filozofáltunk. Volt egy osztálytársam, aki nagyon szeret különösen is ilyen hitvédelem, vagy hitvitákat velem rendezni. Ő kételkedő volt, én akkor az ilyen fix ember, és akkor így, egymást győzködtük. […] tehát rengeteget beszéltünk ezekről, most olvastam is utóbb: a középiskolásoknak nagyon fontos, hogy saját közegükben tudnak ezekről beszélni. (21/17)

Az elindulás után a későbbiekben is hangsúlyosan jelenik meg a környezet viszonyulása az elhívott ember belső késztetéseihez. Például a teológiai felvételi (újabb reflexiós kör) külső megpecsételésül, megerősítésül szolgál több bizonytalankodó számára:

> És utána jött egy nagy fordulat, a felvételit követően, nem pusztán az, hogy fölvettek, ez is egy nagy, pecsétes ajándék volt, hogy elfogadták az én felvételimet is. (11/15)

A teológia során is többször szembesül a hallgató az elhívásának kérdéseivel (újabb reflexiós kör):

> Sokakat megzavart, az elhívásukba, élő hitükbe vetett bizalmukat kikezdte az a teológia, amely gyakran nekem úgy tűnt: annak bizonyításán fáradozik, hogy mi miért nem lehet úgy a Szentírásban, mint ahogy meg van írva. Nem pedig azt keresi és azon munkálkodik, miért szükségszerű, hogy éppen úgy legyen igaz egy ige, mint ahogy megíratott számunkra a Bibliában. (15/6)

Később egy konkrét gyülekezetbe, szolgálati helyre kerülés során az elhívás kérdései újra választ várnak mind az elhívottól, mind pedig a környezetétől (újabb reflexiós kör):

> Abban az esetben igen, hogy ez könnyen billenti oda a dolgot a tudatukban, hogy akkor ez ettől működik. Holott valójában azt szeretné hogyha afelé billentené, hogy ez attól működik, hogy az Úr Isten minket tesz alkalmassá együtt, hogy ez működjön. Ez nem egy embernek a karakterétől működőképes, hanem azoktól itt, akik mondják is, hogy ez kell. De azért nem vagyok ez ügyben elkeseredett, mert látom azokat az embereket, akik fölismerik a saját hitbeli elhívásukat. Beállnak cselekvő módon ebbe a közösségbe. (14/116)

A lelkészek felszenteléskor is tesznek esküt, elkötelezik magukat az egyházi szolgálatra, de kérdés, hogy az elhívás egy konkrét helyre, időszakra vonatkozik-e, illetve lehet-e több elhívása valakinek az életben?[247] Vannak, akik szerint a speciális elhívás speciális küldetéssel is párosul. Rendszerint ezek a már megkezdett úton visszatekintő, „nem lehetett másképp" megértések:

> Szerintem abban az elhívásomban nagyon megerősítő volt, hogy konkrétan van feladatom. Tehát hogy nem csak az, hogy én egy lelkész vagyok, hanem abban erősödtem személyesen, hogy nekem itt, ezen a poszton van konkrétan feladatom. [...] Itt konkrétan megtalálhatom, [...] hogy konkrétan a református fiatalok, református iskolák egyfajta lelkiségi megújulása felé nekem van hivatásom, és ezt most konkrétan meg tudom élni itt az [ifjúsági szervezet neve]-be. Tehát ez az elhívás konkrétsága. (24/41)

A lelkésszé válás fontos állomása, amikor a személyes elhivatottság a lelkészszentelésben *(ordinatio)*, illetve egy konkrét szolgálatba való beiktatással az intézményes egyház képviselőjévé is válik. Így ír erről a változásról Fazakas Sándor: „innen kezdve [...] ezt az intézényrendszert is képviselnie kell – s valljuk be, a saját hitünkről való számadás mindig könnyebb, mint egy intézményrendszer céljaival való azonosulás, hát még azért felelősség vállalás!"[248]

[247] Klessmann: *Das Pfarramt,* 202–204.

[248] Fazakas Sándor: A lelkészi szolgálat körülményeinek változásai és a lelkésztovábbképzés, *Igazság és Élet,* 2013, 175–187., 180.

Meddig érvényes az elhívás?

A Krisztus követésére szóló speciális elhívás érvényben marad az egyházi szolgálatból kilépett lelkészek esetében is, de a konkrét feladatokban megtapasztalt külső elhívás megszűnik. Mivel a konkrét küldetésre elhívás egy adott időszakban az életértelem-kérdés megválaszolásának központi jelentőségű eseménye, folyamata volt, így adott esetben a szolgálatból való kilépés az élet több dimenziójában krízist okozhat. Egyházjogi értelemben letehető az egyházi szolgálat, de lélektani értelemben nem egyszerű feladat, hiszen egy szerepből és egy közösségből való kilépést is jelent annak fájdalmával és gyászával.[249] Teológiai értelemben sem könnyű „letenni" a szolgálatot, hiszen az elhívásnak eszkatológiai dimenziója is van.[250] A lelkész egyszer már esküt tett felszentelésekor, és elkötelezte magát az egyházban való szolgálatra, mintegy „Krisztus munkatársává" vált, ezért munkája nemcsak a földi élet vonatkozásában értelmezhető, hiszen szolgálata saját és mások üdvösségére, örök életére van hatással.[251] A puritán gondolkodásban elfogadott volt, hogy valaki választ egy hivatást, hiszen egy embernek sokféle talentuma lehet az életben, viszont ha elvállalt egy feladatot, egy hivatást, akkor elhívása hatályba lépett, ezért amennyire rajta áll, ki kell tartania benne.[252] Ahogy Kálvin fogalmaz „Olyan [...] az élet, mint egy őrhely (statio), amelyre az Úr állított bennünket, s amelyben ki kell tartanunk, amíg Ő vissza nem hív. [...] Minden egyes ember számára tehát élete útja mintegy az Úr által rendelt őrállomás, hogy élete folyamán ide-oda ne vándoroljon."[253] Mi történik abban az esetben, hogyha valaki már elvállalta ezt a hivatást, de idővel kilép ebből? Külső elhívása érvényét veszti, hatása mégsem múlik el nyomtalanul sem az egyénben, sem pedig a környezetében:

[249] A szerepvesztés jelenségéről László János a következő megállapítást írja: „A levált identitáselem helyére új támpontként új identitáselem illeszkedik, amely, ha más nem, a „szerepvesztett ember" szociális identitása lesz. A „bukott ember" identitás a legkülönbözőbb helyzetekben az integrált szerep lényeges szervezője lehet." László János: *Történelemtörténetek, Bevezetés a narratív pszichológiába,* Budapest, Akadémia, 2012, 67.

[250] J. Moltmann: *The Right to Work – In On Human Dignity: Political Theology and Ethics,* Philadelphia, Fortress, 1984.

[251] H. Pachmann: *Pfarrer sein – Ein Beruf und eine Berufung im Wandel,* Göttingen, Vanderhoeck & Ruprecht, 2011, 43.

[252] J. P. Guzman: *Eschatological Significance of Human Vocation,* Master's Thesis, Orlando, Reformed Theological Seminary, 2004, 40. Vö: Josuttis: *Die Einführung in das Leben,* 50.; Drewermann: *Kleirker – Psychogramm eines Ideals,* 47 kk.

[253] Kálvin: *Tanítás a keresztyén vallásra,* Budapest, Magyarországi Református Sajtóosztály, 1991, 147 kk.

> Az élet megy tovább, tehát az Isten gondviselése nem ott kezdődik, hogy az embert elhívja szolgálatra, és nem ott fejeződik be, hogy az ember élete valamilyen formában más irányt vesz. Nyilvánvaló, ha az embert elhívja Isten, akkor folyamatosan készíti számára a lehetőséget, alkalmat, helyet, ahol tud közreműködni. Ezeket a helyeket, időket és közösségeket kirendelte Isten. Habár most nem is egyházi munkát végzek, mégis azt kell mondanom, hogy van közösségem, van lelki otthonunk is családosan, tehát családdal együtt is, és azt kell, hogy mondjam, hogy egyik sem olyan, amiért szégyenkeznem kéne. Egyedül azért kell szégyenkeznem, hogyha itt bármilyen egyházi szolgálatot vállalnék, akkor esetleg mások kellemetlen helyzetbe kerülhetnének emiatt. (7/100)

A lelkészinterjúkban kilenc esetben találkozunk olyan élettörténettel, amikor egy lelkipásztor kilépett a szolgálatból, de minden esetben törekedtek rá, hogy rendelkezési állományban maradjanak. Nem akarták felszámolni a kapcsolatot az egyházzal, és többen egy későbbi életszakaszban újra egyházi szolgálatba álltak. Messzemenő következtetéseket természetesen az interjúk számát tekintve nem vonhatunk le, de azt mindenképp leszögezhetjük, hogy nemcsak külső, de belső következmények nélkül sem tehető le a lelkészi szolgálat.[254] Ahogy az elhívás kérdése újra meg újra felvetődik a lelkészi életpálya során, a szolgálatból való kilépés is, különböző élethelyzetekben visszahozhatja az elhívás, az életküldetés kérdéseit. Az életesemények nem állnak önmagukban. Az események láncolatát összefűző reflexiók, a talált magyarázatok kulcsszerepet töltenek be az elhívásban való megerősödés, vagy éppen az attól való eltávolodás folyamatában.

A teológiai képzés évei – felkészülés a lelkészi szolgálatra

Ebben az alfejezetben a református lelkészi teológiai képzést abból a szempontból vizsgálom, hogy a lelkipásztorokkal készült interjúk tükrében az egyetemi oktatás és nevelés kérdései hogyan jelennek meg a lelkészi identitás kialakulása során.[255]

A keresztyénség történetében az egyetemek immár 900 éve vesznek részt a pap-, illetve lelkészképzésben.[256] A 12. századi bolognai és párizsi egyetemek mintájára alapított középkori egyetemek egyik fő fakultásának a teológiát

[254] O. Guiness: *Az elhívás – életünk céljának megtalálása és beteljesítése*, Budapest, Harmat–KEVE, 2012, 251.

[255] A fejezet tanulmány változata a következő címmel jelent meg: Siba Balázs: A teológiai évek – felkészülés a lelkészi szolgálatra, *Collegium Doctorum: Magyar Református Teológia*, 12, 2016, 127–152.

[256] Mihályfi Ákos: *A papnevelés története és elmélete*, I. kötet, Budapest, Szent István társulat, 1896, 54.

tartották.[257] Az azóta eltelt hosszú idő alatt a nevelési elvek és a tudomány is átment pár paradigmaváltáson. Több jel mutat arra, hogy korunkban a kultúra területén jelentős változások mennek végbe, ezzel együtt az egyetemi képzések keretén belül új paradigmák keresése indult, és ezen belül a teológiai képzés is keresi helyét az átalakuló világban.[258]

Új és újra feltett kérdések vetődnek fel, amikre a teológiai képzésnek válaszokat kell adnia.[259] A lelkészinterjúk kapcsán talán az egyik legfontosabb kérdés, hogy vajon mi lehet a célja a lelkészképzésnek az egyetemi kereten belül:

- Olyan okos és tájékozott emberekre van szükség, akik teológiai szempontok alapján képesek reflektálni az élet dolgaira?
- Esetleg olyan vezetőképzés helye a teológia, ahol elég ügyes és gyakorlott lehet egy fiatal, hogy akár nála 20, 30, 40 évvel idősebbek „pásztora", illetve lelkigondozója legyen?
- Vagy olyan igehirdetőkre van szükség, akik Isten Lelkének segítségül hívásával Isten Igéjét közvetítik és bölcsen tanítanak?

Richard Osmer, amerikai presbiteriánus (kálvinista) teológusként a teológiai képzés célját a következőkben látja: „Az egyházban tanítók számára egy dolgot tisztáznunk kell: tanításuk alapvető célja, hogy egy olyan környezetet biztosítsanak, melyben a hit éled, támogatásra lel és kihívást kap."[260] Ennek kapcsán kérdezhetjük, hogy lehet-e az egyetem Isten iskolája a teológus számára?[261] A következő oldalakon azt vizsgáljuk, hogy milyen válaszokat találtak az interjúalanyok teológusként, remélve, hogy szempontjaik segíteni tudják a teológiai képzés útkeresését korunk változó kihívásai között.

[257] Ez a hagyomány él tovább abban is, hogy több nyugat-európai egyetem szemeszterfüzete elsőként a teológiai kar kurzusait veszi sorra (Heidelbergi Egyetem, a müncheni LMU egyetem stb).

[258] M. Higton: *A Theology of Higher Education*, Oxford, Oxford University Press, 2012, 8.

[259] A változások értékelése kapcsán megfontolandók Ravasz László hetven évvel ezelőtt írt sorai: „Mire beevezünk az új korszak vizeire, ámulva vesszük észre, hogy a megoldott problémák újakként merednek reánk, s a dolgok lényege mit sem változott, csak a név más és a névadó." Ravasz László: A világnézet, in Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*, V. kötet – Az új Magyarország, Magyar Történelmi Társulat, 1939–1942 reprint kiadás, Budapest, Arcanum, 2003, 309–316.

[260] R. Osmer: *Teaching for Faith – A Guide for Teachers of Adult Classes*, Louisville, Westminster/John Knox Press, 1990, 15.

[261] Zsoltárok könyvéhez írt kommentárjában, a reformátor megtérésének leírása kapcsán írja Osmer, hogy a hitben növekedés az Isten által való taníthatóságban való növekedés. R. R. Osmer: *A Teachable Spirit: Recovering the Teaching Office in the Church*, Louisville, John Knox Press, 1990, 53.

Egyetemi diákként a felnőttkor küszöbén

A családi fészek elhagyása a legtöbb teológus esetében egybe esik az egyetemi évekkel. Levinson szerint ez az életszakasz egyfajta átmenet a felnőttkorba, amikor a fiatalok kialakítják saját életüket olyan területeken, mint a párvávalasztás, az első munkahely, a családalapítás.[262] Ebben a szakaszban az ember önálló útra indul, függetlenségének megteremtésére törekszik. A fiatalnak szüksége van az eltávolodásra ahhoz, hogy identitása megszilárdulhasson. Erről az időszakról elmondható, hogy ambivalens a viszony a szülői házzal, de a felnőtt élettel is. Még otthon van a szülői házban, de már elszakadt onnan; már belépett a felnőtt életbe, de még nem teljesen önálló.[263] Erikson az identitáskrízist leginkább a serdülőkor kihívásának látja, és szerinte ezt a kora ifjúkort elsősorban az intimitás és integritás kérdései határozzák meg.[264] Serdülőkorban elindul a fiatal egy úton, viszont 20–30 éves kora között sok olyan további döntést kell meghoznia, amelyek az identitását alapvetően meghatározzák. A serdülőkori identitáskrízisre talált válaszok után az elköteleződés, a megtalált úton való járás első lépései mozgalmassá teszik ezt az időszakot nemcsak a külső történések, hanem a belső viszonyulások, világnézet stb. tekintetében is. A hitfeljődés szempontjából az ifjúkor egyik kulcsfogalma az elhívással kapcsolatos egyéni vízió *(vocation dream)* megélése.[265]

> Addig világi iskolába jártam, akkor az volt nekem az álmom, hogy bejövök a teológiára, és itt lesznek a kiválasztottak, akik tényleg elkötelezettek Isten szolgálatára. Teljes mély megdöbbenés ért, hogy nagyon sokan vannak, akik csak úgy itt vannak. (16/23)

> Sokszor tényleg ez volt, hogy valakik inkább [...] szerettek volna kis Cseri Kálmánok lenni, de hogy ez nem sikerült senkinek sem. Szóval, hogy amikor én elkezdek Cseri Kálmán lenni, és úgy csinálok, mintha ő lennék, de nem azért, hogy úgy képmutató vagyok, vagy át akarok bárkit is verni. Nem, mert ez egy pozitív példa, hogy az szeretnék lenni, de nem az vagyok. Na tehát ugye [név] ők ketten voltak, akik tovább lendítettek és elindítottak azon, hogy elmélyüljek, hogy érdemes teológiával foglalkozni, a rendszeres teológiával foglalkozni. (6/16)

[262] Levinson: *The Seasons of a Woman's Life*, 18.
[263] Uo., 25.
[264] E. H. Erikson: *Identity – Youth & Crisis*, London, Faber, 1968, 135.
[265] J. W. Fowler: *Becoming Adult – Becoming Christian – Adult Development and Christian Faith*, Fan Francsico, Jossey-Bass, 2000, 117.

Serdülőkorban kialakul a Nagy Álom – azoknak a vágyaknak az összessége, amit az életben el szeretne érni a fiatal – és később ez tovább formálódik. A fiatal nagy álma, hogy hőssé legyen, rendkívüli tettek végrehajtására vágyik:

> El sem tudtam képzelni másképpen, mint hogy én elmegyek egy kicsi helyre, és már mielőtt végeztem volna, megkeresett Somogy megyéből minket az anyukámnak egy, az egyházból ismert ifitársa, ő akkor már évtizedek óta Somogyban dolgozott, ott volt lelkész, és ő hallotta, [...] hogy én Baranyába készülök. Mer' hogy akkor az volt ugye a végvár, és akkor eljött hozzánk, hogy Baranya most már kezd feltöltődni fiatal lelkészekkel, de ha én tényleg olyan helyet keresek magamnak, akkor menjek Somogyba, mert az sokkal nehezebb helyzetbe' van. És hát én természetesen azt mondtam, hogy ide nekem Somogyot. (26/4)

Míg gyermekkorban időérzékelésünk a jelenhez kötött, addig a fiatal számára a jövő válik a legfontosabb időperspektívává, már nem a jelenben él, mint a gyermek, hanem a jövőre tekint.[266] A fiatal számára nagyon fontos a jövőorientáltság, a rá váró életkérdésekre való válaszkeresés és az az álom, hogy ő majd beteljesíti vágyait, illetve megmutatja a világnak, a környezetének, hogy mire képes. A történetekben ehhez a „majd én megmutatom, én jobban tudom" mintázatai jellemzőek. (Nem véletlen, hogy a legtöbb forradalom elindítói ezen korosztály tagjai voltak a történelem során.) Újonc fázisnak is nevezik ezt az időszakot, mert a fiatal már felnőttként definiálja magát, már kirajzolódik a karaktere, ugyanakkor még kevés tapasztalata van a felnőtt életről:[267]

> Mert tudod, abban az időben kicsik voltunk még ahhoz, hogy teljes mélységében lássunk embereket, meg teológiai látásokat, meg sok mindent. [...] nagyon jó tanárok voltak, de megvolt a másik véglet is, akit kár volt odaengedni, mert többet rombol, mint amennyit a többi használ. És azért kicsi emberekről beszélgetünk. 18-19 éves emberkék mennek a teológiára. Én is úgy mentem. Ott még viszonylag túl nagyokat lehet rombolni. (12/20)

Az életszakasz nehézsége abban rejlik, hogy a fiatal már felnőtt ugyan, de még tapasztalatlan, még keveset tud az életről, és a jövő nagyon tág, nehezen igazodik el. Épp ezért fontossá válik ebben az időszakban a mentor szerepe, akitől a fiatal mintát, információt, segítséget kaphat, aki átadja neki tapasztalatait, segít a döntő választásokban:

[266] P. Zimbardo: *Időparadoxon*, Budapest, HVG, 2012, 193.

[267] Berger – Luckmann: *A valóság társadalmi felépítése*, 195.

> Ő volt az ifivezetőm, a teológiát akkor végezte el, mikor én elsőbe kerültem. Együtt nem voltunk soha, de nagyon sokat tanultam tőle, sokat bíztatott, meg mellettem állt. Ő egy példa volt, nagyon más, ő egy szelíd, nagyon megbízható, nagyon hiteles keresztyén, nagyon odahajlik az elesettekhez, én ennél sokkal izébb vagyok. Ő nagy hatással volt rám. (23,12)

> Volt egy-két ember, akik itt kiemelkedtek az itteni tanárok közül, és a tudásukkal elsősorban, de a személyiségükkel is néha hatást gyakoroltak énrám. De a legnagyobb fordulat mégiscsak az volt, amikor személyes kapcsolatba kerültem a [professzor neve] tanítványaival. Ennek az [professzor neve]-nek volt egy olyan kisugárzása, úgy látszik tudásban is és személyiségben is, ami kinyitotta a szememet arra, hogy no lám, no lám, a református egyház nemcsak az, amit én megismertem. [...] És az egy nagy felfedezés volt. (5/54)

A képzés szempontjából fontos lehet a többgenerációs tanári gárda, hiszen a fiatal integritás kérdéséhez és a bölcsesség kereséséhez az idősebb, tapasztalt mentorok tudnak többet adni, a fiatalabb tanárok számára pedig az intimitás, a generációk közelsége miatti kapcsolódás mehet könnyebben a fiatalokkal.

A szakmai identitásformálás három dimenziója

Az egyetemi képzésnek számos célja lehet, de az amerikai valláspedagógus professzor, Robert W. Pazmiño szerint az oktatás és nevelés kapcsán a nevelési intézmények három fő fókusz valamelyikét tartják elsődlegesnek.

Az egyik a tartalomközpontú oktatás, amely elsősorban tudást akar átadni, és célja, hogy minél több ismerethez jusson a diák, és minél műveltebb legyen az adott területen. A másik lehetséges célja az oktatásnak, mikor az egyén igényeit veszi figyelembe a nevelő és a nevelési rendszer: mi az, ami a diákot érdekli, érinti, számára releváns és fontos. Itt az oktatás a diák befogadókészségéhez, motivációjához kötődik elsősorban. A harmadik lehetséges fókusz a közösség igényeit veszi figyelembe: mi az, amire a közösségnek szüksége van. Nagy hangsúlyt helyez ez a fajta oktatási szemlélet arra, hogy a diákok kapcsolódjanak egymáshoz, tegyenek a közösségért, legyenek felelős és aktív részesei a társadalom életének és alakítói környezetüknek.

A főbb tanítási fókuszok Pazmiño szerint: [268]

	Fókusz	Szükség-letek	Curriculum	Hang-súlyok	Korlátok
Rend-szerezett tudás	Tartalom-fókusz	A tudomá-nyosság igényei	Logikai meg-határozottság („Mi az, ami adekvát és tudományo-san megala-pozott?")	A tudományos ismeret-anyag fő hangsúlyai	A diákok befogadóké-pességének figyelmen kívül hagyása
Diákok érdek-lődése	Egyént állítja a centrumba	A diák „érzése" szükségleit és érdek-lődését tekintve	Pszichológiai tájékozódás („Mit szeretnél tanulni?")	Aha-élmények kiváltása	A rendsze-rezett tudás és/vagy a közösségi felelősség elsikkadhat
Közösségi élet	Közösségi vagy társadalmi fókusz	A közösség igényei	Társadalmi meghatáro-zottság („Mit vár el a csoport?")	Szocia-lizációs (énkultú-rációs) fo-lyamat	A status quo fenntartása az ellenvé-lemények és a kreativitás elnyomásá-hoz vezethet

4. táblázat

Pazmiño mindhárom fókuszt fontosnak tartja, de amellett érvel, hogy az egyházi oktatásnak elsősorban Isten-centrikusnak kell lenni. Az Isten-centrikus nevelési fókusz nem azt jelenti, hogy az előző három ne lenne fontos. Mindegyik területet az Istennel való kapcsolat viszonyrendszerében értelmezi. Az egyházi, ezen belül a teológiai oktatás számára nem a tartalom, az egyén vagy a közösség jelent fókuszt, hanem az Istennel kapcsolatban megélt közösség, az Istennel megértett tartalom, és az Istennel kapcsolatban reflektált önismeret. Ezeknek a perspektíváknak Samuel Solivan kapcsán a következő neveket adja Pazmiño: az első az ortodoxia („igaz tan"), a második az ortopraxis („igaz gyakorlat"), a harmadik az ortopathos/ortopassion („igaz lelkesedés").[269] A felnőttképzés kapcsán – más elnevezéssel ugyan de – Osmer is e három dimenzió együttes érvényesítését tartja mérvadónak: hittartalmak,

[268] W. R. Pazmiño: *Principles and Practices of Christian Education: An Evangelical Perspective*, Eugene, Oregon, Wipf and Stock Publishers, 2002, 22.

[269] W. R. Pazmiño: *God Our Teacher: Theological Basics in Christian Education*, Grand Rapids, Baker, 2001, 12.

kapcsolatok, misztérium.[270] Az egyházi nevelésben és oktatásban e dimenziók együtt kell, hogy megjelenjenek. Az ortodoxia a másik kettő nélkül merev szabálykövetést és az igazság törvényeskedő változatát eredményezheti. Az ortopraxis önmagában kegyeskedésbe, vagy spiritualitás nélküli humanizmusba fordulhat. Az ortopathos pedig egy a világtól, de akár az egyház közösségétől is elszakadt miszticimusban szigetelődhet el. A továbbiakban e három dimenzió érvényesülését vizsgáljuk meg a magyar teológiai oktatásra nézve a lelkészinterjúk tükrében.

A kognitív sémák elsajátításának nehézségei és szükségessége

A teológia tudományának tartalma szempontjából kulcsfontosságúak az elődök által hagyományozott kognitív sémák.[271] Egy lelkész szemléletesen vall a sémák elsajátításának fontosságáról:

> Nagyon érdekes volt ezt meglátni, és én nagyon nagyra értékelem ezért a teológiát. Mindig megy ez a nyavalygás, hogy kéne gyakorlatot tanítani többet a teológián – nem tudom, biztos hallottad már ezt a toposzt –, ellene vagyok. Érdekes módon ellene vagyok. Szerintem sosem lesz már az embernek ideje héberezni meg görögözni, és végső soron mégiscsak teológusok vagyunk, és a teológia grammatika – mondja Luther. Tehát itt gondolkodni kell, meg olvasni kell, meg szociológiai riportot csinálni. Kikerülsz segédlelkésznek, és temetsz, mint az állat. Nincs többé ilyen nyavalygás. Halomban állnak a könyvek, és évek óta nem tudom végigolvasni. Tehát ez egy munka. Majd beszélünk erről is biztos [...] A lelkészi hivatás. Ott kellene tanulni. Az ember később meg úgyis szív [...] kimész akkor és szívsz eleget. Szerintem jó főnök kell, aki elmagyarázza hatodéven, vagy mit tudom én. Kell a gyakorlat, de szerintem nem a suliban. Ott el kellene mélyedni azokban a dolgokban. (17/26)

Az egyetemi életben nagyon fontos szerepe van, hogy a szakmaspecifikus sémarendszerét elsajátítsa a hallgató. Mérő László karakteres véleményt fogalmaz meg az egyetemen elsajátítandó sémarendszerekkel kapcsolatban: „Az egyetem, azaz az universitas lényege éppen az, hogy egy általános képzést ad, amelynek segítségével a diplomásoknak meglesz az alapjuk ahhoz, hogy specialistává váljanak. [...] Az egyetemistát arra edzették öt éven át, hogy bármikor meg tudjon tanulni valami egészen újat, meglegyen hozzá az általános szakmai alapja, és legyen gyakorlata az egészen új dolgok megtanulásában. [...] Ebből a szempontból majdnem mindegy, hogy valaki római jogból, a parciális differenciálegyenletek vagy az ószláv

[270] Osmer: *Teaching for Faith*, 39.
[271] Uo., 42.

grammatika tanulmányozásával szerezte meg ezt a képességet. Minden egyetem esetében ez a szakmai alapozás valami olyasféle dolgokkal történik, aminek később nagy valószínűséggel nem veszi konkrét hasznát az ember. Például nem orvos az, aki nem tudta valamikor a halántékcsont összes dudorának és üregének a latin nevét – és van belőlük vagy kétszáz. Ezek még csak megbetegedni sem igen tudnak, de akkor is, az orvosnak ismerni kell az emberi test minden porcikáját. Ez alapozza meg tudását és általános gyógyító képességét. [...] Az egyetem generalistákat képez. Ugyanakkor aki akar, viszonylag gyorsal specialitává válhat."[272] Ehhez hasonlóan a teológiát végzett hallgató egy általános rálátást és szemléletet kap, amit aztán érdeklődéséhez és tehetségéhez mérten tovább mélyíthet. Ez a generalista versus specialista dilemma jelenik meg a következő lelkészinterjúkban is:

> Nagyon-nagyon eszköztelen a mai lelkésztársadalom. [...] én nagyon borzasztó vagyok egzegézis, görög/héberből, de az én véleményem az, hogy teológusokat képzünk, és nem lelkészeket, és ez nem jó, mert teológusokból viszont középszerűt tudunk képezni. Tehát hogy ez ma nem olyan nehéz, ott van a Bibleworks, kipreparálja a szöveget. Ott van egy csomó jó színvonalú, magyar nyelven is vannak jó kommentárok, de angolul meg bármikor bármi elérhető. Ezek azért olyan teológusok, akik éveket töltöttek egy páli levélnek, vagy évtizedet az értelmezésével, és hogy bizonyos szempontból többre jutottak, mint amire mi fogunk, ha nekiülünk a szövegnek. Azt gondolom, hogy ettől függetlenül ezt nem spórolnám meg, tehát ez tök jó dolog úgy készülni, hogy a szöveget kipreparálni, végignézni, de hogy nekem hiányzik az, hogy oké, de mi az a közeg, amiben mi hirdetjük az evangéliumot, mik a kérdések. Ebben az apologetika, önismeret, tök jó lenne a szociológia egy olyan szempontból, hogy egyházmegértési szempontból. Vannak még ilyen vezetéselmélet, meg nem tudom mi. (3/59)

> Visszatekintve én azt mondom, hogy sok jó impulzust kaptam. Amikor ott ültem, akkor azt gondoltam, hogy ez nagyon uncsi. [...] Viszont sok olyan dolgot mondtak el a gyülekezetük életéből, ahogy ők csinálták, ami engem akkor nem nagyon érdekelt. Visszagondolva azok az anekdoták, amiket beleszőttek, egy kicsit nagypapássá tették az órákat. Nagypapa mesél az unokáinak. Most azt látom, hogy majdnem az volt a lényege az egésznek. Volt 1-2 tanár, aki iszonyatosan, tölcsérrel töltötte a fejünkbe a tudást. Nem gondolom, hogy ezzel baj volt. Ezekkel a dolgokkal kevésbé foglalkozom ma. [...] Arra viszont megtanítottak, hogy mit hol kell megtalálni, ha az ember keres. Az élet is megtanítja az embert megkeresni, hogy hol vannak magyarázatok vagy ilyen dolgok. (20/16)

[272] Mérő László: *Maga itt a tánctanár? – Pszichológia, moralitás, játék és tudomány*, Budapest, Tericum, 2015, 29.

A sémák nagy mennyiségű elsajátítása időigényes és fáradságos feladat. Az sémák elsajátításának mennyisége és a ráfordított idő függvényében a motiváltságnak különböző időszakai lehetnek: lelkesedés az új dolgok tanulása iránt, a tanulás fáradalmai miatti kiábrándultság érzése, a tanulás megtanulása és az új sémák beépülése az eddig megtanult sémák rendszerébe. A sémák elsajátításának fázisai: az ismeretszerzés öröme, nehézségei, „értelmetlensége" a teológiai képzés kapcsán több interjúban is előkerült:

> Egyre jobban a teológiával kapcsolatos akár irodalmi, akár bibliai vetületű ismeretek elkezdtek foglalkoztatni. Szóval úgy éheztem és szomjaztam az igazságra, mondhatnám nagyon nemesen, dehát azért lehet ez túl szép ahhoz képest, amit ott megéltem, de valami ilyen az egyértelműen, tehát az ismeretek iránti mély éhség ott volt bennem. (10/8)

> Az egész megtérésfolyamat nagyon gyorsan zajlott, igazából úgy volt, hogy megtértem és akkor utána fél év múlva, nem volt egy év, nyolc hónap múlva jelentkeztem a teológiára. Tehát ez elég merész dolog volt, és ezt is éreztem a felvételin, hogy én nem tudok semmit, pláne azokhoz képest, akik ott voltak a lelkész gyerekek, ezek úgy születtek, hogy tudják a Bibliát fejből. Én meg azt se tudom, miről van szó. Úgyhogy a legnagyobb élmény nekem ez volt a teológián, hogy a Bibliával foglalkoztam állandóan. Meg hogy istentiszteletek vannak, és külön leülünk még beszélgetni. [...] és azt éreztem, mintha egy szivacs lennék és Isten önti rám az Igéket, meg a tanításokat, meg a közösségélményeket, tehát így nagyon [...] Na, ebből azért nagyon sokat tanultam, és aztán utána később megjött az eszem is azért. Hogy azért le kell ülni, meg kell tanulni dolgokat, és akkor a végén már jó volt. (29/14)

Jó esetben a képzés öt éve alatt az elsajátított sémáknak nemcsak a mennyisége, hanem a komplexitása is nő.[273] Tehát a tanulónak „elkezd összeállni" többféle mintázat, illetve egyfajta saját látás és vélemény a teológiai kérdésekről. A sémák közötti összefüggések meglátása és az életkérdések kapcsán való alkalmazása hozzájárul ahhoz, hogy az egyetemi hallgatónak változzon a világszemlélete, a világról alkotott képe.

[273] Mérő László: *Észjárások – remix: a racionális gondolkodás ereje és korlátai*, Budapest, Tericum, 2006, 189.

> Voltak olyan teológiai területek, ahol felfedeztettek velünk, felfedeztünk dolgokat, és ezek szélesítették az ember látókörét, és voltak olyanok is, ahol az a fajta teológiai látás, amiben én gondolkoztam, szocializálódtam, az nem mindig volt teljes összhangban azzal, amit tanultunk, vagy ahogyan tanultuk. (11/15)

A sémák mennyiségi növekedésével egy ideig még az asszimiláció jelensége tapasztalható, ami azt jelenti, hogy a meglévő sémarendszerbe integrálja a fiatal az újabb megértett és elsajátított gondolatokat.[274] Egy idő után azonban már nem működnek a régen bevált sémarendszerek, ekkor az akkommodáció jelenségét figyelhetjük meg. Új sémarendszerek jönnek létre a régi sémarendszerek széttöredezésével és azok egy más rendszerbe való beépülésével. Az előző kognitív sémák, vagy akár hitszintek rendszerei nem tűnnek el, de beépülve új konstellációban jelenhetnek meg a későbbiek során.[275]

> A teológián viszont nemcsak a társaság volt jó, hanem a hitélet is abszolút meglódult. Bibliakörök, ez az amaz, és hát hivatásszerűen egy csomó kérdésen el kellett gondolkodni. Addig is gondolkodtam ezeken, de folyamatosan alakult a dolog. Ott is kialakult egy nagy erős, jó hit – hú, ezt most így dicsérem [...] De a lényeg az, hogy egy dinamikus, gyors fejlődés... évről évre minden kérdésre. (17/22)

Több lelkész számolt be arról, hogy milyen kihívást jelentett a teológián elsajátított szemlélet és tudásanyag, és milyen nehéz volt megtartani a régi hitüket. Volt, aki örült, hogy változott a látása, volt, aki azonban igyekezett „megvédeni" magát az őt ért hatásoktól:

> Találkoztam [tanár név], aki nagyon nagy hatással volt rám. A hite is és a műveltsége is. Éreztem, hogy hívő ember, és ezért szerettem is. De emlékszem rá, hogy nem tudtam hova tenni, hogy cigarettázik, és ez nagyon zavart. Evangelikál-bethánista háttérből jőve ez nehéz volt. Igaz, hogy elvált, de hát történnek ilyen tragédiák az életben, bizonyára nem ő volt a hibás. Innen indultam. Értek kihívások. Sok mindenen át kellett mennem, és sok mindent át kellett értékelnem. A korábbi örökségemért hálás vagyok, de már nem az vagyok. Fokozatosan történt, de már egyáltalán nem az vagyok, aki akkor voltam 23-24 évesen, teológiai értelemben. Nem volt könnyű. Az első évek nehezek voltak. Fokozatosan könnyebb lett. Az eltávolodás nehéz volt, mert kicsit árulásnak is érezhettem volna. De úgy gondolom és úgy érzem, hogy a Krisztus felé közeledtem. [Tanár név]-ben ezt láttam meg, hogy a Krisztushoz közelebb van, mint

[274] J. Piaget: *Szimbólumképzés gyermekkorban*, Budapest, Kairosz, 2004, 177.
[275] Fowler: *Stages of Faith*, 289.

> én. Ez vonzott benne, hogy tanuljak tőle: hogyan lehet Krisztushoz közelebb kerülni. Ez az irány meg is maradt. Krisztus volt a mérce és a cél. Másképpen gondolkodom sok mindenről, majdnem mindenről a teológiában, mint ők. De ez nem azt jelenti, hogy nem az a gyökér, vagy nem az az irány – a Krisztushoz közelebb kerülés – amit rajtuk keresztül kaptam. (25/9)

Az egyetemi évek – akár pozitívan, akár negatívan élte meg a diák – a világkép alakításában, a teológiai kérdések rendszerére való rálátás, szemléletformálás tekintetében nem múlnak el nyomtalanul. A későbbi szakmai életében az itt tanultakra épít és foglal állást. Ha a képzés során összeállt a hallgató számára az, hogy képes-e az élet kérdéseit teológiai reflexiónak alávetni, illetve „végső meghatározottságának" tekinti-e a keresztyén üzenetet.[276] Akkor ez a teológiai szemlélet a későbbiekben is meghatározó lesz számára, még akkor is, amikor esetleg kilép az egyházi szolgálatból:

> Mikor az ember felfedezi, hogy a teológiai képzésnek és struktúrának mennyire nincsen köze a valósághoz, ahhoz, amit lelkészként csinálnod kell. Aztán rájössz, hogy mégiscsak megvan ennek a szépsége. Mondjuk egyháztörit nincs értelme tíz szemeszteren keresztül tanulni, ezt továbbra is fenntartom. Mindenki két hét alatt készül fel a szigorlatra és tökéletesen elég, tehát hogy pont, felkiáltójel. De voltak tárgyak, amiket ki nem hagytam volna. (12/19)

> Így nyílt, csiszolódott, szélesedett [a hitem], és talán azt is mondhatom, hogy sokkal inkább hitelvi alapokat nyert. Addig egy olyan nagyon gyermeki hit volt, ami inkább a lelkesedés, a közösség, a szeretet megtapasztalása volt, és itt jöttek le azok a hitelvi tapasztalatok, ami már döntésszerűen, dogmatikailag a helyére került. (16/23)

A meggyőződési közösség sokszínűsége

A teológiai tanulmányok helye az egyház speciális közege, hiszen a többi egyetemhez képest hasonló érdeklődésű, indíttatású fiatalok kerülnek egy közösségbe. Az egyház felől nézve a sokféle családi háttérből, kegyességi irányzatból, hitstílusból érkezők sajátos gyűjtőhelye a teológiai képzés. Amíg egy nagyobb városban van lehetőség arra, hogy valaki a saját hitstílusa szerint válasszon gyülekezeti közösséget, addig a teológiák között ez nehezen megy, hiszen kevesebb ilyen intézmény működik. Az intézményen belül – mint az élet más területein is – az ember hálózatokban gondolkodik, és ennek megfelelően szociális

[276] Tillich: *Rendszeres teológia*, 29.

kapcsolatokat, kapaszkodókat keres.[277] Folyamatosan összehasonlítjuk egymással életutunkat, életterveinket és a közösség modelleket és mentorokat, szereplőket kínál a bevonódásra és az elkülönülésre egyaránt. A bevonódás, a saját történetnél nagyobb ügy – vagy közös történetben való részesülés – nem elhanyagolható jelentőségű a tanulás motivátorai között. A tanuló elhiszi, bízik benne, hogy egy adott (szakmai) közösség története számára releváns. Ha a részesedés igénye cselekvésbe fordul és a közösség befogadja – beavatva a tudásba a tanulni vágyót, akkor válik a tanuló is „értelmezéshordozóvá" –, ő maga is írja tovább azt a történetet, melybe bebocsátást kapott.[278] Mivel a teológia egyrészt oktatási intézmény, másrészt az egyház egy speciális közössége, a teológiai hallgatónak nemcsak a szülői házhoz, hanem (küldő) gyülekezetéhez való viszonyát is definiálnia kell. Ennek a keresésnek a mintázata, amikor a teológus körbelátogat több városi gyülekezetet:

> Akkor határoztam el azt is, hogy körbejárok mindent, ami lehetőség van Budapesten, minden gyülekezetbe el akarok menni, az Élő Isten gyülekezetébe, a Pünkösdi gyülekezetbe, a Baptistákhoz, előtte én nem jártam sehol. Nekem az volt a természetes, ahogy mi ott éltünk. Nem vágytam máshova. A teológia évei alatt, ami itt Pesten volt, minden gyülekezetet megnéztem. Volt, ahonnan menekültem, és mondtam, hogy jaj, aztán volt olyan, ahol hasonló légkört találtam, mint nálunk, tehát, ahol szerették egymást az emberek, tudtak egymásról, ismerték egymást a gyülekezet tagjai. Nagyon vegyes volt a benyomás. De úgy ötödév végére kimondtam, hogy a református a legjobb felekezet, mert a legbiblikusabb. Nekem ez leszűrődött, ebből a nagy körbejárásból tudtam azt is, hogy lelkészként nem illik elmennem mindenkinek az istentiszteletére. Teológusként még azt gondoltam, hogy szinte a kötelességem az is, hogy tudjak mondani valamit erről, ha valaki megkérdezi, hogy miért nem evangélikus vagyok, és miért vagyok református. (16/23)

Van, aki az elsődleges referenciaközeget a teológián, van, aki viszont egy (többnyire az otthoni) gyülekezetben találja meg:

> A teológián volt a gyülekezetem. [...] a teológusoktól meg elvárják, hogy koptassák kopottra a padot a gyülekezetben. Minek? A teológia a gyülekezetem. (12/18)

[277] Vö. M. Castells: The Power of Identity – The Information Age, *Economy, Society and Culture*, Vol. 3, Oxford, Blackwell, 1997, 5.

[278] W. Drechsel: *Lebensgeschichte und Lebens-Geschichten: Zugänge zur Seelsorge aus biographischer Perspektive*, Gütersloh, Gütersloher/Chr. Kaiser, 2002, 41.

> Én nem épültem be [város név] gyülekezetbe. Ha vizsgaidőszakban esetleg fent maradtam, mert másnap vizsga vagy hangverseny volt, hogy menni kellett szolgálni, akkor sem köteleződtem el sehol. […] És ugyanaz az élmény, hogy ahogy én középiskolában sem vettem igazán részt balhékban, egyetem ideje alatt sem emlékszem, hogy nekem a nagy bulizások helyszíne lett volna a teológia. Megtanultam, amit meg kell, meg hát csináltam otthon a dolgomat, amit meg kellett. Tehát így éltem meg, hogy mentem haza hétvégén és öt napot fent vagy, de aztán mész haza, mert oda tartozol vagy hát az az otthonod. (13/15)

Minden közösség interpretálja magát, melyen keresztül élettapasztalataink, értelmezési keretbe foglalódnak, egyfajta közösségi értelemkeresésről, értelemtalálásról van tehát szó.[279] A kollektív cselekvés és tapasztalat nemcsak egy öröklött tradíciót rekonstruál, hanem a jelen és a jövő tapasztalatait is szervezi. Az egyik ilyen „örökség" az individuális-rendszerező és a fundamenalista hitstílus közötti ellentét a teológia közösségén belül.[280] A hitstílusok különbségét Heinz Streib definíciója szerint értelmezem: „Saját definícióm szerint a hit stílusok különböző módjai a vallás gyakorlati-interaktív (rituális), pszichodinamikus (szimbolikus) és kognitív (narratív) újjászervezésének és használatának, amelyek az élettörténetben és az életvilágban gyökereznek, és amelyek korrelációban a személyközi kapcsolatok stílusaival egy életen át egymásra rakodó rétegekként alkotják a vallásosság változásait és átalakulásait."[281] A teológia világa kívülről nézve egyfajta meggyőződési közösséget alkot, de a rendszeren belül sűrűsödnek az egyház sokszínűségének stílusai. Vannak az egyéni hitbeli útra jellemző különbségek, de vannak hozott különbségek is, hiszen a vallásos szocializáció meghatározó, és nem a teológián kezdődik a hitbeli növedékes folyamata.[282]

> Ugye nekem nagyon sok konfliktusom volt a teológia falain belül. Mert én a liberális teológiát istentelenségnek tartottam, azokat az embereket, akik ezt vitték vagy hirdették, nem tartottam megtért embereknek, az egyház ellenségeinek gondoltam. Szóval, hogy azért ez érthető, hogy azért ez egy elég nehéz dolog, hogy az ember egyik oldalról vizsgázzon meg tanuljon, de a másik oldalról meg úgy érzi, hogy amit

[279] W. Gräb: *Lebensgeschichten, Lebensentwürfe, Sinndeutungen – Eine praktische Theologie gelebter Religion,* Gütersloh: Chr. Kaiser/Gütersloher Verlagshaus, 1998, 93.

[280] H. Streib: Faith Development Theory Revisited – The Religious Styles Respektive, in *The International Journal for the Psychology of Religion,* 2001/3, (2001) 144–158.,153.

[281] H. Streib: Faith Development and a Way Beyond Fundamentalism, in Christiane, T. – Dirk, H. – Sara, M. – Walter, N. – Walter van, H. (ed.): Faith based Radicalism – Christianity, Islam and Judaism between constructive Activism and destructive Fanatism, *Gods, humans and religihons,* 10, Bruxelles, Lang, 2007, 160.

[282] Klessmann: *Das Pfarramt,* 315.

> ti csináltok az egy nagy istentelenség, és ezt abba kellene hagyni, és ezt nem szabadna így. Ezt nagyon sajnálom, mind az én hozzáállásomat, mind ezt az egész helyzetet. Nagyon nehezen beilleszthető valaki, aki egy lelki közösségből jön, és aktív lelki életből, ez a... nem tudom, hogy most a teológia milyen, de akkor ez szinte borzasztó nehéz volt valamilyen módon beilleszkedni ezzel a hozzáállással [...] tehát nagyon erős kontraszt volt. (31/21)

Az egyházi közösségekből hozott sokféleség, a kialakuló klikkek és csoportok közül kiemelkedik a „piés" és „piás" csoportok megkülönböztetése. A teológiai tanulmányok során sokféle feszültséget hordoznak a rendszerben élők. Ezeknek a feszültségeknek egy része életkori sajátosság, de egy másik részük viszont a teológia mibenlétével kapcsolatos. Több esetben a teológia mint tudomány és/vagy az egyéni hit megélése közti feszültség rajzolódnak ki:

> Mert sajnos azt is kellett lássam, hogy a professzorok közül sem mind hívő. (16/24)

> Hány teológiai tanár jár gyülekezetbe? Hány teológiai tanár van ott minden áldott vasárnap a templomban? Prédikál, szolgál, megy el reggeli áhítatra, megy el hétközi alkalmakra? Hagyjuk már! 95%-uk sehova nem jár. (18/12)

Értékkonfliktus az, ami két „címkézett" csoport létét életre hívja. Mivel ez a „piés"/„piás" ellentét informálisan van jelen, így nehéz pontosan körülhatárolni, hogy miről is van szó. Egyik lelkész így próbálta körülírni a jelenséget:

> Olyan volt a vallásosság, ahogyan később itt a teológián fogalmazták meg, hogy két táborra oszlott elég élesen a társaság, a piásokra és a piésekre. Na most, a pietisták azaz a piések, azok szörnyen vaskalaposak tudnak lenni, ez a vonal volt az uralkodó. [...] És a vaskalaposság, ez a merev, törvényeskedő dolog [...] attól más ember is a haját tudta tépni. Nem nagyon volt alternatívája ennek. Tehát ez a mélyen vallásos kegyességi pietista vonal volt a kínálat ott, a másik pedig ennek a természetes, kamaszos, zabolátlan, dühös elutasítása. És mélyen meg tudtam érteni mindkét tábort. Én nem váltam lázadó elutasítóvá, én ezt a fajta kegyességet éltem, azzal együtt, hogy a szeretetlenségi részét nem tudtam magamévá tenni törvénykezés szintjéig. És azért nem, mert ott éltem eleven emberekkel, és kimondatlanul, de értékelték. Az osztálytársaim és a szobatársaim. (5/33)

Valószínű, hogy a teológiai hallgatók többsége nem tudná magát egyértelműen egyik, vagy másik csoportba behatárolni a teológiai évek elején/során, hiszen

sokféle módon vélekedhetnek a kultúráról, egyházról, hitről és tudományról. A két pólus érzete azonban segít a belső feszültségeket csoportszintű konfliktusokra kivetíteni, kézzelfoghatóbbá tenni.

> Nem kerestem barátokat, de mégis találtam. És hogy milyen hitélet zajlott. Voltak azért különböző kis összeverődések, meg alkalmak, de hogy mik voltak, már nem rémlik, vagy, hogy volt-e valami. Amik kimondottan, tehát. Akár egy sörözés keretében építettük föl, és szóba kerültek különböző teológiai témák. [...] Azért voltak ilyen viszonylag szűk, nem azért volt szűk, mert nem lehetett bejönni, hanem valahogy úgy alakult, hogy nem egy ötvenfős, hanem öt-tíz-húszfős beszélgetések. [...] Adott esetben mindig hozta ezt a ki mit tanult éppen. Meg kinek melyik könyvet, kinek mit olvastunk és akkor abból, merre meddig merítkeztünk. Volt azért teologizálás. Szó se róla. Sokat volt teológizálás itt a [étterem neve]. Igen. De hát ugye a barátságra ezt tudom mondani, hogy én nem akartam, kerestem barátokat, meg már szerintem akkor is túl sok volt a barátom, ahhoz, hogy barátot keressek, de azért lettek barátaim. (1/17)

Az „ők" és „mi" különbségtétel egy „meta"-szinten működő, a sokaságot jelentő „azok" mintázatát tükrözi. Több lelkész arról számolt be, hogy személyes szinten „én–te" relációkban nem áthatolhatatlanok a klikkek közötti ellentétek:

> Persze voltak pozitív fordulatok is, tehát nekem az egyik nagy élményem az, hogy a [név]-val mi nagyon jó barátok lettünk. [...] mi teljesen más táborba fociztunk, [...] ő az, aki stréber volt, mi meg a kocsmalátogatók, tehát [étterem név] tanszék. [...] Ezt hát ő ezt így el is fogadta, de hát pont emiatt nem is kommunikáltunk. Ez igaz a [másik név]. A [másik név] az meg BSZ-esként jött teológiára. [...] És mind a kettővel tök jóba lettem, és mondták, hogy számukra mekkora élmény az, hogy a piásokból – ugye ők voltak a piések, mi meg a piások – hogy a piásokból. (22/108–109)

A teológiai oktatás kettőségét abban is láthatjuk, mely szerint valaki a teológiában a tudományos sztenderdek szerint felépülő szellemi műhelyt lát, mások pedig a teológiában a hitet „védelmező" és továbbadó lelki központot várna el.

Az ortopathos megélése a teológián

Graham Cheesman kritikája a teológiai oktatással kapcsolatban: „A teológiai képzés téves elképzeléseket rejt magában mind a teológia, mind pedig a képzés terén, már amivé a 20. századra zsugorodott sajnos e szóösszetétel jelentése. A teológia, különböző tudományos részdiszciplínák gyűjtőfogalma lett, mely nélkülözi az Isten szeretetét és személyes megtapasztalását. A képzés pedig

többnyire az oktatás és a tudományművelés szinonimájává vált, semmint a személy érésének a tanulás általi segítését jelentené."[283] Ahogy Cheesman is rávilágít, a teológiai oktatásban a hit megélése kulcsfontosságú, de ezen a területen érzik magukat leginkább elhagyatva az interjúk alapján a volt teológusok:

> Ugye azt szokták mondani, a teológia nem a hitben megerősítés időszaka, hanem a hit próbája. (13/20)

> A spiritualitás is hiányzott az egyetemről. Voltak nekünk itt ilyen évfolyam áhítataink, ilyen közös áhítataink, ahol megmelegedtünk, de egy ilyen átfogó szellemi vezetés, egy prófétikus látás, az nem volt. (5/1)

> A Szentírás által elénkbe tárt igei igazságokat sokan szabadon értelmezik, a korszellemnek megfelelő áramlatok tanításaival „kipótolják". Mintha a Szentírás tanítása fölött valók lennénk. Nekem úgy tűnik, hogy némelyek „kilúgozzák", relativizálják, gyengítik az igék értelmét és üzeneteit, talán azért, nehogy megbántsanak vele valakit. Már a teológián néhány előadó, számos igeszakasz hitelességét megkérdőjelezte. Néha az volt az érzésem hallgatóként, mintha a „mainstream teológia" azt tűzte volna zászlajára, hogy azt bizonyítsa, egy-egy igei kijelentés miért nem lehet úgy, mint ahogy megíratta Isten Szentlelke. Ezzel egyrészt az ihletett forrást megerőtlenítik, másrészt a leendő lelkipásztorokat a személyes hitükben elbizonytalanítják. Aztán gyakran azt halljuk, hogy a református lelkipásztor „nem tud prédikálni", igehirdetése erőtlen, hogy „bizonytalan a kürt zengése", eredményeképpen pedig elfogyóban vannak az emberek a templomainkból. Kérdés számomra az is, hogy miért nem lehetnek legalább óraadók azok a gyakorló lelkipásztorok, akiknek a templomai évek óta megtelnek igehallgatókkal. Nem olyan régen beszélgettem valakivel, aki ma diák az egyik teológiánkon. Ő mondta el – komoly hívő fiatalunk –, hogy kétségbe ejti az, amit tanítanak. Mert úgy érzi, hogy amit hallgat a tanárai egy részétől, az teljesen „kikezdi" a Jézusba vetett élő hitét. Ezek szerint nem sokat változott a tanítási gyakorlat az elmúlt két évtizedben. Természetesen tisztelet a kivételnek. (15/17)

A teológiai képzés során több olyan kompetenciaterület van, amely elsődleges prioritást élvez: ilyen például a kognitív tudás és a verbális készségek.[284]

[283] G. Cheesman: Competing Paradigms in Theological Education Today, *ERT,* Vol. 17, No. 4, (1993), 484–499., 484–485.

[284] Gardner a többrétű intelligencia kapcsán számos különböző területet határol el, benne a jól ismert kongnitív, az intraperszonális, interperszonális, nyelvi, logikai-matematikai, téri, testi-kinesztéziás, logikai, zenei, természeti, spirituális és egzisztenciális intelligenciával. Lásd: H. Gardner: *Intelligence Reframe – Multiple Intelligences for the 21st Century,* Basic Books, 1999, 72–82.

A teológiai oktatás ezeket tartja legfontosabbnak, de a teológiának a verbális és a logikai intelligencia fejlesztésen túl a zenei készség, illetve az inter- és intraperszonális intelligenciák területeivel is foglalkoznia kell. A lelkipásztori identitás szempontjából mint teológus fontos, hogy „okos" ember legyen, mint vezető fontos az, hogy tudjon kapcsolatot teremteni és ápolni, de fontos az is, hogy Istennel való személyes kapcsolat megélője és szószólója legyen a gyülekezetben (intraperszonális intelligencia). Ennek a belső megélésnek és istenkapcsolatnak példája ez egyik lelkész vallomása:

> Szembesültem azzal, hogy nem az a fontos, hogy kik veszik körül az embert, hanem az a fontos, hogy milyen úton indul el. És a teológia számomra mindig is egy olyan dolog volt, ami sok tekintetben meghatározó volt ugye, tanulmányi szempontból is, leginkább abból a szempontból, hogy lássam azt, hogy mennyire fontos erős szövetségben lenni Istennel. Mert nem az egyház fogja megtartani az embert, hanem az Isten. (7/1)

Valljuk, hogy a lelkészt alkalmassá Isten teheti a szolgálatra, de emberi szinten léteznek olyan kompetenciaterület, melyeket a teológiai oktatás kapcsán szem előtt lehet tartani.[285] Ezt a „kompeteciatérképet" szemléltetem a következő ábrán:

4. ábra[286]

[285] R. W. Pazmiño: *By What Authority Do We Teach? – Sources for Empowering Christian Educators,* Grand Rapids, Baker Book House, 1994, 120.

[286] Az ábra saját szerkesztés. A kompetenciatérkép alapja az Istennel való személyes kapcsolat, Hans-Jürgen Abromeit így fogalmaz: „A spirituális ember életének tartópillére Istenhez való viszonya. Ez különféleképpen nyilvánul meg az imádságban és a munkában. A spiritualitás nem

A gyülekezet tagjai „bölcsességet" várnak az Ige hirdetőjétől, és ebben az életkorban a bölcsesség az élő tradícióval való párbeszédből jöhet a fiatal életébe. Személyes élettapasztalata önmagában még nem lenne elég ahhoz, hogy nálánál tíz-húsz-harminc évvel idősebbek számára „lelki vezető" lehessen.[287] Isten Igéjének a perspektívái, a megértett igazságok, az elődök, mentorok szempontjai mind segítséget nyújthatnak a fiatal számára a hit és az élet kérdéseinek reflexiójában.

A hit Isten ajándéka, de a hit útján való növekedés segítése feladata az egyháznak és a teológiának is, ahogy James Fowler fogalmaz: „A keresztyén közösségnek a hivatásvégzés lelkületét kell nyújtania, amely megerősíti a fiatalokat a félelmeikkel és a szenvedélyekkel való küzdelemben, egyrészt támogatva őket talentumaik és a világ szükségei szerinti hivatásuk megtalálásában, másrészt medret adva a lehetőségeik és kreativitásuk kiteljesedésének."[288]

Mivel a hit megélésének segítése rendszerszinten nem volt a képzésben mindig kielégítő, ezért „alulról jövő" kezdeményezésként, volt, amikor a diákok maguknak szervezték meg a lelki élet alkalmait:

> A teológia egészének a hitéletét nem tartottam olyan magasröptűnek. Mi ezt úgy csináltuk a barátaimmal, hogy szerveztünk külön bibliaórát magunknak, meg imaközösséget, és megtudtuk, hogy van, aki röhög rajtunk, nyilvánvaló volt, hogy »ilyen hülyék vagytok, bejöttök fél 8-ra ahelyett, hogy aludnátok.« Engem a teológia másodévtől kezdve megerősített a hitemben. Bennem, mire én a teológiáról kikerültem, semmi kétség nem volt, hogy a legjobb döntést hoztam meg, és nekem lelkésznek kell lennem. (14/83)

Volt arra is példa, mikor egy-egy gyakorló lelkész vagy egyetemi professzor köré gyűlve éltek meg lelki közösséget a hallgatók a teológiai évek során:

> Harmadévesek voltunk, amikor [professzor neve] bácsira is nagyon ránehezedett a teológushallgatók állapota, lelki állapota. Egy reggeli áhítat után fölállt és egy perc türelmet kért. Akinek fáj az, hogy itt a teológián van, aki szeretne változtatni ezen, aki szeretné, hogy Isten Lelke változtasson a teológusok lelki állapotán, a teológia lelki állapotán, azt szeretettel várom minden csütörtökön délután 16 órától a lakásomon.

választja el egymástól Istent és a világot, hanem a világ életének minden területén felismeri Istent, mint mindennek legmélyebb alapját." Abromeit, Hans-Jürgen: Mit jelent a spiritualitás gyülekezet-menedzselés? – A lelkészképzés elengedhetetlen standardjai, in Fazakas Sándor (szerk.): *Vezetés és menedzsment az egyházban és a diakóniában*, Budapest, Kálvin, 2008, 9–30, 17.

[287] Erikson: *Identity – Youth & Crisis*, 140.

[288] Fowler: *Becoming Adult*, 118.

> Egy teológiai professzor, aki nem csak tudós prédikátor, aki a lelki atyánkká lett. A gyakorlati teológia professzora, aki klasszikus tanító prédikátor volt, ezeken a csütörtök délutánokon a köréje ült, nem volt annyi szék a lakásban, mint amennyien voltunk. 20-25-en voltunk bent a lakásban, szőnyegre, földre, szekrénynek támaszkodva, ablakba, ki hol ült, ki hol talált helyet. [professzor neve] bácsi elővette a mindennapi kenyerünket. Fölolvasta a három igét. Megkérdezte, hogy ki beteg a diákok közül, kinek van valamilyen baja, miért kell imádkozni? Ezzel eltelt kb. tíz perc. Majd fél órát imádkoztunk. Háromnegyed órát voltunk együtt. Egy tudós teológus professzor, lelki atyaként a diákokkal együtt Isten előtt, óriási élmény volt. (27/3)

Több lelkész is rendszerszintű javaslatokat fogalmazott meg ezen a területen:

> Ami ott egyáltalán nincs meg, hogy az embernek a személyes istenkapcsolatára meg lelki életére, legalábbis én ezt tapasztaltam, hogy nyilván alakult, meg változzon, meg nyilván hatások így is értek, meg tudom, meg a társakkal való dolgok, ezek nagyon sokat segítettek. De, hogy nincs beépítve a rendszerbe az, hogy legyen, mondjuk egy heti, havi lelki vezetővel való találkozás, vagy, hogy reflektálj mindarra, amit tanulsz. Az, hogy benned ez mit hoz elő, hogy ne csak azt tudd, hogy a tantárgy vagy a könyv mit ír le, hanem mondjuk ez rád milyen hatással van, hogy ez téged hogyan alakít. Tehát, hogy ezek, ezt a részét érzem hiányosnak a teológiai képzésnek. (21/33)

> Én nagyon-nagyon sok önismeretet vinnék be, mert minden emberekkel való foglalkozásnak, szakmának ez fontos. A teológiában főleg azért, mert, hogy az embereknek azzal a lényegével foglalkozunk, amely mégiscsak a spiritualitás, és lelkiekben élik ki a személyiségüket. Hogyha valaki saját magával nem foglalkozik ezen a téren, akkor szerintem nem fogja tudni. Mint, ahogy egy pszichológusnál elmondják azt, hogy, aki maga nem végez önismeretet, a másikban is saját magát fogja terápiáztatni. Ez azt hiszem, hogy a lelkészre is igaz, hiszen magát fogja prédikálni, és nem Istent, amíg a saját istenkapcsolatára nem mélyül el önismereti szinten is. Az Isten története és az én történetem hogy és hogyan kapcsolódott össze, hol vannak azok a pontok, ahol igazából nem is annyira Istenről szól, hanem rólam. (3/59)

Ahogy a fenti példák is mutatják, a teológiai képzés legnagyobb specifikuma és egyben legnagyobb kihívása az egyetemi közegben, hogy a lelki növekedés helye is legyen.

A szakmai életre készítés

Sola experientia facit theologum.[289] Egyetérthetünk Lutherrel, aki szerint a teológust a gyakorlat teszi lelkésszé. Ez a gyakorlat már a teológián elkezdődik. Sok mindent majd a gyülekezeti életben sajátít el a jövendőbeli lelkész, viszont a teológiai képzés is meghatározó része annak, hogyan áll majd szolgálatba a teológus. Gyülekezeti élet és teológia közti szakadék létezik, csakúgy, mint más szakmáknál az elméleti képzés és a gyakorlati élet esetében is.[290] Több lelkész is említés tesz erről:

> Mert a következő a kérdésem nekem mindig a tudománnyal, hogy életre tanít, vagy pedig ilyen életidegen és száraz. Én inkább ilyen irodalomelméleti kérdésként fogtam fel érettebb fejjel, hogy mit csinál egy szemináriumon egy irodalommal foglalkozó tanár az ELTE-n. Maga köré gyűjti a csibéit, és elvonul velük kotkodácsolni az elefántcsonttoronyba és művészeti finomságokkal foglalkozunk, vagy kiveti az utcára, az#életbe, mint ahogyan Shakespeare tette ezt, és az életre tanít az irodalommal. Most a teológiának az életről kell szólnia, az ember problémáiról és az arra adott válaszokról. És tulajdonképpen ezeket a válaszokat nem nagyon kaptam meg. A [név] volt egy zseniális megfogalmazása, mikor átjött [városnév], a teológiáról a [városnév] teológiára: [...] hát lehet, hogy itt a másfél méterre két métert ugranak a hosszútávugrók, de 8 méter a világcsúcs és amúgy nem hosszút, hanem magasat kellene ugrani. Ez nekem úgy a szívemből szólt, amikor leírta a [városnév] teológia helyzetét. (5/8)

A tanítás és nevelés önmagában komplex és nehéz feladat. Fontos lenne egységben látnunk az egyetemi képzést és a gyülekezeti tanoncéveket.[291] Az egyház nem a teológián kívül és a szolgálat sem csak a teológia utána kezdődik, hanem a teológiai stúdium az egyház szolgálatának és a közösség megélésének egy formája.[292] Amit a hallgató az egyetemen tanul, az is formálhatja később a gyülekezeti kultúrát és a jövendőbeli lelkész kapcsolódásait a kollégáihoz és az egyházi szervezethez egyaránt. A teológia nem önmagáért van, a lelkészi munka fő folyamata a gyülekezetekben, intézményekben és missziókban zajlik, de támogató folyamatként mégis kulcsszerepe van az egyház egésze szempontjából. Ahhoz, hogy az egyetemi képzést és az azt követő „tanoncéveket" egy rendszerben lássuk, egy lehetséges modell a Hersey és Blanchard-féle helyzetfüggő vezetés elmélete. A munkatárs vagy

[289] M. Luthert idézi: G. Ebeling: *Studium der Theologie – Eine enzyklopädische Orientierung*, Mohr Siebeck, 2012, 175.

[290] G. Otto: *Kirche unf Theologie – Beiträge zu einem Klärungprozeß*, Hamburg, Furche Verlag, 1971, 48.

[291] C. Dykstra: *Growing in the Life of Faith – Education and Christian Practices*, Lousville, Geneva Press, 1999, 139.

[292] Uo., 146.

tanuló szakmai jártasságához mérten ez a modell a vezetésben megkülönböztet irányító, edző, támogató és delegáló vezetési stílusokat.[293] A teológiai évek egészére értelmezve a modellt, célravezetőnek tűnik, hogy a képzés során a teológiai képzés jellege változzon az irányítóból a támogató tanítási formák felé. A hallgatók kompetenciáinak változásaira érzékeny képzés egyre inkább az önállóságra nevelés felé kell mozduljon.[294] A teológiai tanulmányok elején fontos, hogy a sémarendszerekkel, keretekkel, elvárásokkal tisztába kerüljön a hallgató. Ahogy azonban egyre kompetensebben sajátít el sémákat és kezd látni összefüggéseket, fontos, hogy egyre inkább teret kapjon a személyes reflexió, az önálló vélemények megformálása, kialakuljon egy nem átvett, hanem személyes látás a hit és az élet kérdéseiről. A teológiai képzést követően az irányításnak kevesebb szerep, viszont a fiatal szárnypróbálgatásainak fontos szerep jut. Itt a támogatás a legfontosabb bizonyos korrekciókkal. A teológiai tanulmányok és a gyakorlati év után fontos, hogy olyan közegbe kerüljön a hallgató, ahol önállóan is kap feladatokat. Kevés irányítás mellett és kevesebb kontroll mellett tudjon önálló módon neki delegált feladatokban helyt állni. Ekkor már mindenképpen fontos, hogy a hallgató kikerüljön a gyerekszerepből, egyre inkább felnőttként tekintsen rá a mentor lelkész, vezető lelkész, teológiai tanár, hiszen fontos, hogy egyre inkább a közösség felelős vezetőjévé váljon.[295] David Tracy az élet teológiai reflexiójára való felkészítésről így ír: „A vallások felteszik és választ kínálnak az élet olyan alapvető kérdéseire, mint emberi létünk értelme és igazsága az egyedüllétben, a közösségben, a történelemben és a világegyetemben. A teológusok azt a szellemi kalandot vállalják, mely szerint a vallási tradíciók ilyen kérdésekre autentikus választ adnak. Minden teológiának feladata az ilyen végső kérdések őszinte és jó felvetése és a válaszok szenvedélyes és következetes megfogalmazása."[296]

A teológiai képzés mint „edzés", reflexióra késztetés megvalósulásáról az egyik lelkész a következőket mondta:

> Annak örülök, hogy mindig volt, tehát voltak tanáraink, akikkel tudtunk beszélgetni úgy is, hogy kritikusan. És ez most nem egyfajta egyházkritikát jelentett, hanem egyfajta egyházi realizmust. Mert valljuk be őszintén, hogy a teológiának a világa az messze áll az egyház valóságától, amit az ember elsőleg láthat benne. De hogyha kellően [...] távolról nézi, vagy a megfelelő beágyazottsága megvan, akkor viszont már nem lesznek kérdései, mert egészen világosan tisztában lesz azzal, hogy mi a helyzet. (7/75)

[293] K. Blanchard – P. Zigarmi: *Helyzetfüggő vezetés*, Budapest, Bagolyvár, 1998, 3.
[294] Osmer: *A Teachable Spirit*, 220.
[295] N. Wolf – E. Rosanna: *Az embervezetés művészete*, Budapest, L'Harmattan, 2011, 151.
[296] D. Tracy: *The Analogical Imagination, Christian Theology and the Culture of Pluralism*, Crossroad, 1981, 4.

A teológia gyakorlati évét, illetve régebben a segédlelkészséget mint a „támogatás" igényét a következő interjúrészletből is láthatjuk:

> Szóval az egy felejtős dolog, hogy miért nem nevelnek ki olyan lelkészeket, akik minden területen meg tudják állni a helyüket, mert ilyen nincs, ez lehetetlen, nem lehet jó lelkészt kiképezni. Jó lelkész attól lesz valaki, hogy alázattal, nyitottsággal elfogadja azt az utat, amit az Isten elé tesz, amit úgy érzi, hogy járnia kell, és szép lassan majd azzá válunk. Én ezt éreztem, azt, hogy a teológusok jó lelkészként akarnak kikerülni a teológiáról, köztük én is nyilván, holott ez egy irreális elvárás. Jó lelkésszé majd pár év vagy évtized alatt válunk vagy nem válunk, de hogy ez nem a teológián fog eldőlni, az biztos. Én ezt úgy fogalmaztam meg, és ezt vállalom is, hogy túl sokat nem adott nekem ilyen szempontból a teológia, de nem is rontott. Tehát én végigmentem rajta, mint egy pallón a szakadék fölött, azt kész, ennyi. Nekem utána kezdődött nagyon a formálásom, kinn a terepen, már a valós életben. (18/21)

Egy fiatal lelkész a delegált felelősség kapcsán beszél arról, hogyan élte meg a gyülekezeti életben kapott felelősséget és hatalmat:

> Szakmailag nagy hibákat követtem el, sok butaságot. Volt egy ifi, amit kettéválasztottam, az egyik el is halt. Azt én elcs**tem konkrétan, ezen nincs mit szépíteni. A másik kivirágzott, onnan van a másik öcsémnek a felesége. De hát ez nem változtat azon, hogy kidobtam az ablakon egy tucat embert, vagy nem tudom, mennyit. De hát nem csak ez, egy csomó nagyon nagy, nagyon súlyos hibát követtem el útközben. De hát ez van, ezek a tanuló évek. (17/30)

A lelkészképzés kétezer éves történetében volt olyan időszak, amikor a püspöknél, elöljárónál, sztárecnél laktak a növendékek, és életközösségben tanulták meg mindazt, ami a lelkészi szolgálathoz szükséges.[297] Volt olyan korszak, amikor a kolostorok és papi szemináriumok voltak a szolgálatra való felkészítés helyei. Az egyetemek a kolostori és konventi életet kiegészítő tudományos képzés helyei voltak. Ma azonban az egyetemi képzések átalakulásával, a teológiai képzés céljainak és eszközeinek rendszerszintű átstrukturálására van szükség.[298] Ehhez

[297] Mihályfi: *A papnevelés története és elmélete*, 13.

[298] Vö. Fekete Károly: Szubjektív adalékok a 21. századi lelkészképzéshez, *Református Szemle*, 2012/6, 642–646.; Fekete Károly: A református lelkészképzés jövőképe, in Szabó Lajos (szerk.): *Mérlegen a lelkész*, Gyülekezetpedagógiai füzetek 2. Budapest, Teológiai Irodalmi Egyesület, 2000, 73–79.; Szabó Lajos: A lelkészi életpálya jövőképe – Kérdések és jellemzők a mai lelkészi életpályán egyházunkban, *Lelkipásztor*, 2016/5, 162–166.

a munkához a felnőttkori tanulás szemléletét kell szem előtt tartanunk, amelyben a hallgató partnerként és jövendőbeli munkatársként éli meg a lelkésszé válás teológiai éveit.[299]

A lelkészi szolgálat és a magánélet kapcsolatának rendszerszemléleti megközelítése

Ebben az alfejezetben a lelkész és családja mentálhigiénés–lelki egészségének kérdéseivel foglalkozom, azzal a fókusszal, hogy a munka–magánélet közti határtartás hogyan valósul meg a lelkészek életében.[300] A lelkész családját és a gyülekezetet egy rendszerként kezelem, melyben a lelkész családja a nagyobb közösség egyik alrendszereként jelenik meg.

A lelkészcsalád különleges helyet tölt be a gyülekezet életében, ugyanis a kapcsolatok hálózatában többnyire más személyekkel, esetleg családokkal együtt központi, centrális helyet foglal el a gyülekezeti hálózati rendszerben. A lelkész gyülekezetvezetői szerepéből adódóan a gyülekezeti közösség eleve központi helyet „előlegez meg" egy új lelkésznek, aki szolgálata során általában erős kapcsolatot ápol a gyülekezet vezetésével (gondnok, presbitérium) és olyanokkal, akik érdeklődésüket, vallási stílusukat, életkorukat tekintve jobban tudnak kötődni az adott lelkipásztorhoz. Előfordul azonban olyan helyzet is, amikor a lelkész a gyülekezet hálózata szempontjából periférikus módon, lazán kötődik a rendszerhez és a rendszer központi embereihez.[301] A gyülekezet rendszerszerű működéséből következik, hogy ha egyszer kialakult egy status quo, akkor a rendszer igyekszik azt egyensúlyban tartani.[302] Bár néha zavarok állhatnak elő, de a rendszer mindig arra törekszik, hogy egyfajta egyensúlyi állapot, homeosztázis jöhessen létre.[303]

299 Pángyánszky Ágnes: *Tanítás és tanulás felnőttkorban – Szemléletváltás a felnőttkatekézisben*, Budapest, Evangélikus Hittudományi Egyetem, 2015, 191–193.

300 A fejezet tanulmány változata a következő címmel jelent meg: Siba Balázs: A gyülekezet és a lelkészcsalád viszonya – rendszerszemléleti megközelítésben, *Theológiai Szemle*, Budapest, 2016/IV. 229–237.

301 Kaszó Gyula: *Gefängnisseelsorge in Ungarn – Historische, systemisch–pastoralpsychologische und theologische Perspektiven*, Budapest, L'Harmattan, 2007, 165.

302 Hézser Gábor: *Miért? – Rendszerszemlélet és lelkigondozói gyakorlat*, Budapest, Kálvin, 1996, 16–18.

303 „Az önszabályozás korábbi fogalma, a homeosztázis helyett most az autopoiézis kifejezés nyert általános elfogadást. Az előbbi azt sugallta, hogy a rendszer mindig visszaáll ugyanarra az állapotra, így végső soron a terápiás beavatkozások eredményessége korlátolt. Az utóbbi szerint viszont a rendszer egy külső zavar (esetünkben a terápiás beavatkozás) hatására újraszerveződik, beépítve a kívülről jött új impulzusokat. A rendszerek egyensúlya tehát ennek értelmében nem statikus, hanem dinamikus egyensúlyként fogható fel." Mihalec Gábor: A lelkigondozás és a pszichoterápia határkérdései a házasséggondozásban, PhD-értekezés, KRE HTK, Budapest, 2013, 125. A rendszerszemlélet alapjaihoz lásd: Ludwig von Bertalanffy: Adalékok egy általános

A továbbiakban annak járunk utána a lelkészinterjúk tükrében, hogy a családi rendszer és a gyülekezeti rendszer hogyan törekszik arra, hogy az egyensúlyi állapotot fenntartsa és krízis esetén újra létrehozza.

A családi rendszer terhelhetősége

Ha egy családi rendszer jól működik, akkor a családban élőknek sikerül olyan erős kapcsolatot ápolniuk egymással, hogy krízis esetén a családi hálózat – mint egy „védőháló" – emocionális vagy akár anyagi segítséget is nyújthat tagjainak. Az erős összekötöttségben az érzelmek, lelkiállapotok is erősebben hatnak közvetlen környezetünkre, legyen az entrópiacsökkentő nyugalom, boldogság, vagy éppen lelki mélység, megoldásra váró probléma. A lelkészinterjúk is azt mutatják, hogy a házastársak közötti kapcsolat az Istennel való kapcsolat mellett az egyik legfontosabb lelki támasza lehet a lelkésznek/lelkésznőnek:

> ...bizalmi légkör a feleségemmel, tehát mindent, mindent megosztok vele. A lelkigondozói beszélgetéseim mélységeit, titkait ugye nem lehet, de ami ezen túl van. (12/28)

A házasság az az alapvető emberi kapcsolat, amelyre minden későbbi családi kapcsolat épül, ehhez képest definiálódik majd a házastárs családjával, gyermekekkel, unokákkal és a családon kívüliekkel való viszonya.[304] A lelkész/nő házastársi kapcsolatának szakítószilárdságát folyamatosan próbára teszi a gyülekezeti szolgálat. A házastárssal való lelki szövetséget – bár természetesnek látszó kapcsolat a házaspár számára – tudatosan ápolni kell.[305] Különösen akkor, ha a házastársi–családi kapcsolatok ápolására nem jut közös idő. Ez tükröződik egy nagy gyülekezet lelkészének beszámolójában is:

> És neki [feleség] ugye, ő nem lelkész végzettségű, tehát neki világi állása van, dolgozik is; és az életünk az fordított, mint a normális emberek élete, mert amikor, úgy értem, hogy [...] aki reggel elmegy dolgozni, délután hazamegy, nálunk ez sokszor fordítva van, hogy amikor ő hazajön, akkor én eljövök, mert esti program, gyülekezeti bibliaóra, akármi. Hétvége az ugyanez. Tehát másnak a hétvége a pihenés, a család,

rendszertanhoz, in K. Bleicher (szerk.): *A szervezet mint rendszer,* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979, 36.; Ludwig von Bertalanffy: *General System Theory – Foundations, Development, Applications,* George Braziller, New York, 1968.

[304] V. Satir: *A család együttélésének művészete – Az új családműhely,* Budapest, BFI, 1999, 111.

[305] Horváth-Szabó: *A házasság és a család belső világa,* 41.

> nekünk nem. Nekünk hét közben vannak olyan órák, amikor többet tudunk együtt lenni. Tehát ez a lelkészi munka az így működik, meg a család. Nagyon, nagyon nem egyszerű összehangolni, összeegyeztetni. (32/23)

A házasság egyik legfontosabb aspektusának tekinti Horváth-Szabó Katalin a kölcsönös felelősségvállalást, a házastársi szövetséget, „az egymásért vállalt felelősséget, a másik fejlődésének, jóllétének, biztonságának, védettségének megteremtésére való törekvést, a másikkal való teljes szolidaritást és a kölcsönös támogatást jelenti."[306] Ha ez az elköteleződés létrejön, akkor minőségi ugrás, életközösség jön létre: „Egy önmagát reálisan értékelő személy, ha társat talál, nemcsak a másik személyhez kapcsolódik, hanem a párkapcsolat alaki jellegénél fogva elnyer egy magasabb létsíkot, magát az életközösséget, amit joggal tulajdonít a társának. Így a társ egy őt meghaladó valóságot jelent számára."[307] Azt a minőségbeli különbséget, amit egy ilyen szövetség adhat, láthatjuk az alábbi interjúrészletben:

> Nagyon jó szövetséges társ volt a feleségem, tényleg a hozzá illő segítőtárs, ez nagyon illik hozzá, ez a szép bibliai ige. [...] Tehát ha én valakit tudnék úgy odakívánni minden lelkész mellé, nyilván ez így nem lehetséges, de akkor azt a szinte ideát tudnám mondani, amit én megélhettem a társammal, a gyermekek vállalásában, nevelésében, ahogyan ő egy abszolút Jolly-Joker volt, és ebben ő szépen végigfutotta a [...] évtizedünk, tehát nagyon jó volt, határozottan nagyon jó volt. (10/15)

A vallás szerepét Morgenthaler a következőkben látja a családok működése szempontjából:[308]

- A családszerkezetre hatással vannak a vallás normái és szabályai; ez megnyilvánul a családtervezésben, a családon belüli viszonyokban és a kapcsolatok kölcsönösségében.
- A család belső folyamataiban is szerepe van a vallásnak, hiszen a minták továbbadása, a családon belüli döntéshozatal vagy konfliktuskezelés kérdésében is vannak üzenetei a keresztyénségnek.
- A vallás a határtartás és határvédelem kapcsán is ad szempontokat, hiszen a határok arra szolgálnak, hogy a család hitbeli meggyőződései, morális elképzelései és értékei megszűrjék, hogy milyen információkat engednek be a családi rendszerbe, illetve milyen információk kerüljenek ki a család rendszerén kívül.

[306] Uo., 27.

[307] Skrabski Árpád – Kopp Mária: *A boldogságkeresés útjai és útvesztői a párkapcsolatokban*, Budapest, Szent István Társulat, 2011, 14.

[308] C. Morgenthaler: *Systemische Seelsorge: Impulse der Familien– und Systemtherapie für die kirchliche Praxis*, Stuttgart, Kohlhammer, 2005, 80–81.

– Végül a vallásnak a családi egyensúly megtalálásában és integrációjában is van szerepe, mivel a család stabilitása összefüggésben van azzal, hogy a család tagjai milyen mértékben köteleződnek el közös értékek és elképzelések mellett. Szerepe van annak is, hogy a család érzelemileg mennyire elkötelezett és lát-e a transzcendens Istenben védelmezőt a családi krízisek, megfáradások kapcsán, illetve, ha bízik Istenben, azt milyen hittel teszi. A hitbeli kérdésekben is, de a gyülekezeti élethez való viszonyban is családonként, sőt a családtagok között is lehetnek eltérések.[309]

> Most már nem tudom hányadik éve vagyok gyülekezet nélkül és ennek is azért van köze a házasságomhoz, mert a feleségem nem nagyon bírta a gyülekezeti közeget [...] miközben meg [...] azt éltem át, hogy gyülekezetben lenni jó [...] Az emberek szeretete, az együtt lélegzés, együtt létezés, én értük, te értünk, szóval az egy nagyon vágyott dolog. (12/43)

Az eredeti szülői család, mint elsődleges minta jelenik meg a fiatalok számára a saját családi élet kialakításában.[310] Az alábbi interjúrészlet egymás mellett mutatja azt, hogy a családalapítás során a fiatal házasok hogyan dolgoznak azon, hogy a hozott családi mintáikból egy saját lelkészcsalád-rendszert alkossanak:

> Abban az időben ő mindig küzdött azzal, hogy ő hogy fog abban engem támogatni, hogy én gyülekezeti lelkész leszek, tehát ő nem annyira szerette volna ezt. Akkor ott gyakorlatilag eljutott a kapcsolatunk egy pontra, hogy nyilvánvalóvá vált, hogy vagy nem leszek gyülekezeti lelkész, vagy szétmegyünk. (3/54)

Egy házasság hosszú távon akkor tud egyszerre boldog is és stabil is maradni, ha a kölcsönös elköteleződésen túl, mindkét fél növekedhet a kapcsolaton belül. [311] Böszörményi Nagy Iván a családrendszerek működése kapcsán írja, hogy adás–elfogadás mérlegének egyensúlyban tartására van szükség.[312] Az emberek közötti kapcsolódás négy dimenzióját tárgyalja, melyben adottságaink és fizikai állapotunk tényein, a lelkiállapotunk és emberi kapcsolataink viselkedési mintáin túl, kiemeli a kapcsolatok etikai dimenzióját. Ez utóbbi dimenzió utal a méltányosságra, melyben a szerzett érdemek és a kötelezettségek egyensúlyára

[309] Szarka Miklós: *Lelkipásztor házaspárok kapcsolati konfliktusainak kezelése – Pasztorál-pszichoterápia a gyakorlatban*, Budapest, Kálvin, 2013, 51.
[310] Teleki Béla: *Kézikönyv a családról I.*, Kecskemét, Korda, 2000, 100.
[311] Horváth-Szabó: *A házasság és a család belső világa*, 38.
[312] Böszörményi-Nagy Iván – B. Krasner: *A kapcsolatok kiegyensúlyozásának dialógusa*, Budapest, Coincidencia, 2001, 209–210.

törekszünk kapcsolatainkban.[313] A családi rendszer egyensúlya szempontjából létfontosságú, hogy a családtagok mindegyike tudjon adni és tudjon elfogadni, a terhek elosztása megtörténjen, és a családért áldozatot hozó családtagok elismerést kapjanak áldozathozatalukért. Ennek az egyensúlynak a függvényében alakul a kapcsolat szakítószilárdsága, vagyis, hogy milyen mértékben nő vagy csökken a lojalitás, a bizalom, a megbízhatóság és a felek jogosultságai a kapcsolaton belül. Az erős kapcsolatokban is kell számolnunk a kiérdemlések és jogosultságok kevésbé tudatosan, de használt rendszerével. A kölcsönösségre szükség van ahhoz, hogy hosszú távon is mindkét fél növekedni tudjon.[314]

A gyülekezet mint család

Maffesoli szerint a mai társadalmak és benne a csoportok is úgy szerveződnek, mint évezredekkel ezelőtt, ami leginkább a *törzs* fogalmával írható le.[315] Nagyjából százötven-százhatvan emberrel tudunk általában erősebb kapcsolatot ápolni, ami azt jelenti, hogy ismerjük élettörténetének főbb állomásait.[316] Ők azok, akikkel egy törzsbe tartozónak érezzük magunkat. S bár személyiségtől és hatalmi helyzettől is függ, de a törzsön kívül többnyire gyenge kapcsolatot tudunk ápolni a többi ismerősünkkel. A törzsi csoport működési dinamikája magában hordozza azt, hogy egy ilyen csoportba be lehet kerülni, de ki is lehet sodródni. Azokkal az emberekkel, akikkel egy törzsbe tartozónak érezzük magunkat, azokkal van egyfajta összetartás, kölcsönös bizalom, egymás segítése. Hívőként azonban többről van szó, mint ember–ember közötti közösségi érzés kialakulásáról. Egyetérthetünk Bonhoefferrel, aki a Krisztussal való közösség pneumatikus dimenzióiról ír: „Mivel a keresztény közösség alapja Jézus Krisztus, ez a közösség nem pszichikus, hanem pneumatikus valóság."[317] A hívő számára más ez a közösség, mint más csoportok, akikkel kapcsolatba kerül élete során. Egy lelkész így vall erről:

[313] E.-M. Eerenbeemt – A. Heusden: *A változó egyensúly: Böszörményi-Nagy Iván egyéni- és családterápiás módszere,* Budapest, Coincidencia, 2001, 17–18. Vö. Boszormenyi-Nagy Iván – G. Spark: *Invisible loyalties – Reciprocity in intergenerational family therapy,* New York: Harper & Row, 1973.

[314] Satir: *A család együttélésének művészete,* 113. Lásd még: A. Y. Napier: *A törékeny kapcsolat – Az egyenrangú, bensőséges és kitartó házasság nyomában,* Animula, Budapest, 2000, 104.

[315] M. Maffesoli: *The Time of the Tribes – The Decline of Individualism in Mass Society,* London, SAGE, 1996, 6.

[316] Csermely Péter: *A rejtett hálózatok ereje – Mi segíti a világ stabilitását?,* Budapest, Vince, 2005, 190.

[317] D. Bonhoeffer: *Közösségben,* Budapest, Harmat, 2013, 16.

> És azt tudtam, hogy ahova én tartozom, közösség van, azt nem lehet megkérdőjelezni, odatartozom. Minden ellenszél inkább még szorosabbra fűzte a kapcsolatot azokkal az emberekkel, akikkel a hitben összetartoztunk. (16/20)

Friedman állítása szerint a családi és a munkahelyi rendszer között az átjárhatóság egyik hivatásban sem olyan folyamatos, mint éppen a parókus lelkészek családjai esetén: „Minden más hivatásnál erősebben kapcsolódik egymásba a lelkipásztorok életében a munka- és a családi rendszer, és az egyik rendszerben bekövetkező jelentős változás gyorsan megbonthatja a másikban az egyensúlyt. De még ez a különbség sem teszi a lelkészcsaládot „mássá". Sőt, azt jelenti, hogy az általános egészség fenntartásához a szelf, azaz az egyén öndifferenciációjára még nagyobb szükség van."[318] Sajátos módon a gyülekezeti lelkész családja része a lelkész munkahelyi rendszerének. A gyülekezetben nemcsak a lelkész vállal szolgálatot, hanem a családja is akarva-akaratlan a szolgáló közösséghez tartozik. A lelkészcsaládoknak – a gyülekezet nagy családjának részeként, mint egy központi alrendszernek – megbecsültséget, szeretetet, bizalmat előlegez meg a közösség: „A lelkipásztorok pszichés szerepsajátossága az, hogy a közösség értékhordozó emberei."[319] Mint értékhordozó a külső és belső elvárások szintjén a lelkész egyben mintaapa, a lelkészfeleség minta az áldozatvállalásban, a lelkész gyerekei minták a templombajárásban és önkéntességben a kortárs csoportok számára. Sajátos módon egyes gyülekezeti tagok az elvárások mértékét tekintve általában többet várnak el a lelkész családjától, mint a saját családjuktól. Friedman a lelkészcsalád pozíciójából adódó hátrányokat és előnyöket a következő módon látja: „A gyülekezeti tagok nemcsak magasabb elvárással vannak lelkipásztoruk családjával szemben, mint a sajátjukkal, de még a lelkipásztor szentségéből is jut azokra, akik családi kapcsolatban vannak vele."[320] Így szemlélve a lelkészi szolgálat nemcsak energiát visz. A közösség szeretetét, a megbecsültséget, a bizalmat mint alapvető emberi szükségleteket megélheti a lelkész egy szerető közösségben. Egyik lelkész így vall a szolgálat „költségeiről" és „megtérüléséről" pszichés szinten:

> Most éppen szerda-csütörtökön feleségemnek meg nekem, kettőnknek 38 alkalma van 2 napra. Most ez egy ilyen időszak. Ki kell szállni a mókuskerékből, de azért bírjuk, mert nagyon sok örömünk van. [...] egy külön ajándék, hogy hetente min. 2 lelkigondozói beszélgetésem van. Tehát megkeresnek sokan. Feleségem látogat

[318] Friedman: *Nemzedékről nemzedékre,* 303.
[319] Szarka: *Lelkipásztor házaspárok kapcsolati konfliktusainak kezelése,* 83.
[320] Friedman: *Nemzedékről nemzedékre,* 304.

> hetente kétszer minimum vagy háromszor. Énhozzám meg nagyon sokan jönnek. A kazuáliákon kívüli beszélgetésekben nagyon sokan kérnek személyes beszélgetést. (33/42)

A gyülekezet rendszere hat a lelkész egyszemélyes rendszerére: a közösségben a pozitív változások az Isten iráni hálaérzés mellett önbizalmat, sikerélményt és munkakedvet adhatnak a lelkésznek. Másrészről a közösségben bekövetkező negatív változást akár személyes kudarcként is megélheti a lelkész, s az egész közösség problémáinak „tünethordozójává" is válhat. Lelkesedése vagy tanácstalansága hullámhatásként továbbgyűrűzhet a gyülekezetbe.[321] A gyülekezet élete a lelkész családjára is kihat, és a családi események is kivetülhetnek a tágabb rendszerre. A lelkész lelki és testi egészségének hosszú távú megőrzése szempontjából fontos, hogy a családi rendszeren belül és a gyülekezeti közösségben is megélje a növekedés lehetőségét.[322] A fiziológiai, a pszichés és a szociális szükségletek egyszerre vannak jelen az életben, és az életminőséghez tartozó egyik dimenzió hat a másikra és viszont. Ezen dimenziók mentén az egyensúly megtalálására és megélésére törekszenek a lelkészek mind a lelkészcsalád, mind pedig a tágabb „gyülekezeti család" szintjén. Ennek az ideális állapotnak a vízióját egy lelkész a következőképpen írta le:

> Nálam ez az álom mindig kétirányú. Az egyik, hogy ha az álmom magánéleti, akkor azért vagyok boldog, mert mikor felébredek, a feleségem fehér lepedőt tereget egy zöld dombon, egy ház mellett egy ruhaszárító kötélen és a gyerekeim meg ott rohangálnak és örülnek nekem. Ez a magánéleti boldogságom, és legalább olyan messze van ez a valóságtól, mint amit az álmom, vagy a másik fajta álmom jelent. A másik fajta álmom meg az, amikor arra ébredek, hogy megint teli templomban prédikáltam és az embereknek könnyes a szemük és azt mondják, hogy köszönöm, megértettem valamit az Istenből. Nekem ez a két ilyen jövőképem van, amire azt mondom, hogy miért érdemes ezt az egészet csinálni. Hát mind a kettőn dolgozni kell szerintem, a tele templomon is, meg a rohangáló gyerekeken, de hogy igazából mind a kettő ugyanarról szól. [...] Az Isten azt tervezte, hogy az ember boldogan, egyenesen, azzal az örömmel, amellyel az Ő jelenlétében lehet élni, éljen. Akár házasságában, akár a családjában, akár a gyülekezetében. Talán azért nehéz ez, mert, hogy szükséges néktek újonnan születnetek. (12/44)

[321] Uo., 241.

[322] Egri László: Spiritualitás, vallásosság és testi egészség, in Tőzsér Endre (szerk.): *Az istenhit mint erőforrás*, Budapest, Új Ember, 2006, 151–170, 162.

A családi élet kríziseinek és a gyülekezet konfliktusainak kölcsönhatása

A határon élés és a határok átlépése a lelkészi munka része.[323] A lelkész az, akinek az élet nagy átmeneteiben a családok mellett van alkalma megállni, akár esküvőre készülő pároknál, gyermekáldás kapcsán a kereszteléskor, betegágynál vagy gyászban. Egy-egy lelkigondozói beszélgetésben más emberek titkainak és vágyainak belső szobájába léphet és támasza lehet útkeresőknek és krízisben lévőknek. Határátlépő a lelkész abban az értelemben is, hogy különböző társadalmi osztályok sajátos miliői nyílhatnak meg számára, a mélyszegénységben élőktől a helyi társadalom gazdasági elitjéig lehetnek kapcsolatai.[324] A legfontosabb határátlépés azonban, ami egy lelkész szerepéhez kötődik, az a transzcendens felé való nyitottság és a közösség buzdítása az excentrikus, Istenre figyelő életre.[325] Különleges és feszültséggel teljes életállapota ez a lelkésznek: bár az Isten szeretetét hirdeti, de ezt emberi korlátai között teszi. Isten határtalan szeretetének és határozott igazságának hirdetése egy határok nélküli világban külön feladat elé állítja a lelkészt, miközben a saját és családja határait is tiszteletben kell tartania és védenie kell. Zygmund Bauman kifejezésével élve a kultúra és az élet „cseppfolyóssá" válásával a korábbi társadalmi normák már nem evidensek.[326] A ma embere számára az internet térhódításával a magánszféra határai elmosódnak, a szabadidőre igényt tart a munkahely és az emberi viszonyok számos területén tapasztalható a határnélküliség. Az élménytársadalomban az egyház is egyfajta szolgáltatássá válik sokak szemében. Mindeközben a lelkész a határtalan szeretet nevében könnyen a határok nélküli elvárások után mehet, még akkor is, ha a szolgálat áldozatvállalása megbetegítheti őt magát, vagy közvetlen környezetében valakit.[327] Szarka Miklós ezzel kapcsolatban így figyelmeztet: „Az egyház igehirdető szolgái szolgálatvégzésük közben nem válhatnak sem a szolgálat, sem a gyülekezet, sem a családi élet áldozataivá."[328] A határtalan szeretet és a határnélküliség dilemmája számos lelkészinterjúban előkerült.

A stressz nem önmagában rossz, hiszen az élet része, de ha huzamosabb ideig és nagymértékben vagyunk kitéve olyan hatásoknak, melyek kimeríthetik

[323] Josuttis: *Die Einführung in das Leben*, 34.

[324] Friedman: *Nemzedékről nemzedékre*, 306.

[325] A. R. Morton: A határon élni, in Karasszon István (szerk.): *„Hálával áldozzál..." – A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara tiszteletbeli doktorainak tanulmányai a 150. évforduló ünnepén*, Budapest, 2005, 377–389., 386.

[326] Z. Bauman: *Liquid Life*, Cambridge, Polity Press, 2005, 2.

[327] Friedman: *Nemzedékről nemzedékre*, 238.

[328] Szarka: *Lelkipásztor házaspárok kapcsolati konfliktusainak kezelése*, 230.

„felhasználható erőtartalékainkat", akkor a kiégés kockázata erősödik.[329] Kovács Bernadett doktori értekezésében így definiálja ezt a jelenséget: „A kiégettség olyan állapot, amely hosszú időn át, lassan, de folyamatosan alakul ki. A túlerőltető célok, normák elérésére való folyamatos törekvés, a társadalmi elvárás idővel felmorzsolja az érintettek testi és lelki egészségét. Az érzelmi életben eluralkodik a stressz."[330]

Lehetnek olyan körülmények, amelyek között tartósan élve felélheti az ember erőforrásait és védtelenebbé válhat egy-egy trauma esetén a kiégésre. Ilyen reményvesztett és veszélyeztetett helyzetekre utal a következő interjúrészlet:

> Nagyon sok fiatal lelkész kiégett vidéken, meg el kellett temetni a falut, meg, ha a falu elszegényedik, akkor kész. Tehát, hogy nem lehet ott gyülekezetet építeni, ahol meghalnak az emberek. (3/72)

A kiégés veszélye azonban nemcsak környezeti kilátástalanságból adódhat, hiszen olyan gyülekezetben is elérheti a lelkészt a kiégés, ahol a feladatok mennyisége túlnő a személyes teljesítőképesség határain. A kiégettség szindrómáját folyamatként írhatjuk le, melynek lefolyása élethelyzettől és személyiségtől függően különböző módon jelentkezhet.[331] Freundenberger nyomán a jelenség stádiumait egy tizenkét lépcsős folyamat modellje szerint is leírhatjuk.[332] A szakaszok nem határolhatók el élesen egymástól, illetve nem mindenki megy át az összes szakaszon, de ez a megközelítés segít abban, hogy a tünetek súlyosbodásának növekedési folyamatát nyomon kövessük.[333]

1. szakasz: A bizonyítani akarástól a bizonyításkényszerig. Természetes emberi igény, hogy a talentumainkat a lehetőségeinkhez képest minél inkább használjuk, de ha ez a perfekcionizmus kényszerévé válik, akkor a testi-lelki egészség is veszélybe kerülhet. („Most még bizonyítanom kell, de egy év múlva már lesz időm lazítani.")

[329] Németh: *Pásztorálantropológia I.*, 418.

[330] Kovács Bernadett: *A vallásososság/spiritualitás protektív szerepének vizsgálata a kiégéssel kapcsolatban*, PhD-értekezés, Debrecen, Debreceni Egyetem, BTK, 2010, 48.

[331] „A segítő munkát végző személyeknek nehéz észrevenniük és elfogadniuk, hogy nekik is lehet segítségre szükségük. A vallásos embereknek bizonyos értelemben könnyebb, mert van forrásuk, amiből újra meg újra meríthetnek. Bizonyos értelemben viszont nehezebb is, mert, ha megfáradnak, vagy tapasztalják a kiégés tüneteit, úgy élik meg, hogy hitük is megkérdőjeleződik." Kovács: *A vallásososság/spiritualitás projektív szerepének vizsgálata a kiégéssel kapcsolatban*, 51.

[332] H. J. Freudenberger – G. Richelson: *Burnout – The High Cost of High Achievement*, New York, Anchor Press, 1980, 122. Vö. Hézser Gábor: *Miért?* 85–90.

[333] T. M. H. Bergner: *Burnout – A kiégés megelőzése 12 lépésben*, Miskolc, Z-Press, 2012, 43–44.

2. szakasz: Fokozott erőfeszítés. A feladatok egyre sürgetőbbé válnak, úgy érzi az ember, hogy állandó tűzoltásba kényszerül. A folyamatos túlterheltség következtében áldozatnak látja magát az ember. Ugyanakkor egyre képtelenebbé válik arra, hogy a feladatokat delegálja. („Csak én tudom ezt igazán jól megcsinálni.")
3. szakasz: A személyes igények elhanyagolása. A munkavégzés kerül az élet középpontjába és mind a testi tünetek, mind pedig a személyes kapcsolatok ápolása háttérbe szorul. Ebben a stádiumban fennáll a munkaalkoholizmus kialakulásának veszélye. („Fél éve zsibbad a bal kezem a magas vérnyomás miatt, de nem volt időm elmenni orvoshoz.")
4. szakasz: A személyes igények és a konfliktusok elfojtása. Bár az érintettek érzékelik a munka–magánélet egyensúlyának felborulását, de kialakul egyfajta csőlátás és a kiégés tünetei nem intő jelként, hanem leküzdendő akadályként, zavarként jelennek meg az érintettek előtt.
5. szakasz: Az értékrend megváltozása. Az időérzékelés megváltozik, beszűkül. Régi kapcsolatok egyre inkább meglazulnak, elindul az elmagányosodás folyamata, egyre nehezebb a feladatok és a kapcsolatok között priorizálni az érintettek számára. („Amikor hazaértem, zavart a családom és alig vártam, hogy leülhessek a laptopom mögé dolgozni.")
6. szakasz: A fellépő problémák tagadása. Minden, ami a teljesítménykényszeren kívül esik, periférikussá válik a kiégés ezen stádiumában. Az érintetteknek nem marad energiája kapcsolataik ápolására, intoleránsakká válnak és gondolatviláguk is beszűkül.
7. szakasz: Visszahúzódás. Az elmagányosodó ember számára a külvilág ingerei már egyre kevésbé hatnak. Elmarad a másokkal folytatott eszmecsere és érzelmi kapcsolódás. Egyre többször fogalmazódik meg a „ki kellene szállni a mókuskerékből" gondolata. A teljes értékű élet számára csak egy radikális változással érhető el. („Akkor lennék boldog, hogyha egy másik országban egy teljesen új karriert kezdhetnék.")
8. szakasz: Magatartás és viselkedésváltozás. Minden külső véleményt negatív kritikaként érzékel az érintett. Radikális változások jellemzik ezt az időszakot. Jellemző lehet a káros szenvedélyek megjelenése, különc öltözködés, feltűnő hajviselet, erőteljes színek használata stb.
9. szakasz: Deperszonalizáció. A kiégésben lévő elveszti önérzékelési képességét és a külvilággal való kapcsolat elvesztése után a belső világával szűnik meg kapcsolata. Közömbösek maradnak a betegségükkel szemben is. Olyan, mintha idegennek éreznék saját testüket és életüket.

10. szakasz: Belső üresség. Megjelenik a belső üresség érzete, mely hiánynak a betöltését vannak, akik szenvedélyekkel próbálják elérni. Vannak, akiknek félelemérzete és pánikrohamai lesznek.
11. szakasz: Depresszió. Aki ebbe a stádiumba jutott, életét reménytelennek, örömtelennek érzi. Az alvás nem nyújt igazi pihenést, a fáradság állandósul. A legkisebb feladat is hatalmas teherként jelenik meg a kiégett ember számára. A kimerültség a kétségbeesés érzésével párosul.
12. szakasz: A teljes kiégettség. Ebben a stádiumban a beteg életveszélyes állapotba kerülhet és feltétlen kórházi kezelésre szorul.

A leírt szakaszok közül egyik-másik jelenséggel mindenki szembesülhet a munka világában, és ha csak rövid időn keresztül lép fel a kiégés egyik-másik tünete, illetve a kezdeti stádiumok valamelyikében van valaki, azzal talán egyénileg is meg tud küzdeni, de a kiégés súlyosabb szakaszaiban egyre inkább szükség van külső segítségre. Egyénenként és élettörténetenként változik az, hogy milyen gyors és mennyire teljes egy kiégési folyamat valakinek az életében. Lehet olyan munkahely, illetve élethelyzet, hogy valaki rövid időn belül átmegy több stádiumon, de lehet olyan munkahely is, ahol három-hat év is eltelik: „A veszélyeztetettség akkor lép fel, ha ciklikusan összekapcsolódva, egymás hatását fokozva folyamattá válnak. Kedvezőtlen környezeti befolyások, különféle krízisek, mint például halálesetek, állásvesztés, válás stb. felerősítik és felgyorsítják a folyamatot."[334] A kiégés súlyosabb fázisait végigjárva egy nagy gyülekezet lelkésze így értékelte a folyamatot:

> Őszintén el kell mondani, hogy bedarálódtunk. Kiégtünk [...] Bedarálódtunk, eszméletlenül elfáradtunk, nem tudtuk tovább csinálni. Nagy naivan azt gondoltuk, hogy Isten ad egy lehetőséget, hogy könnyebb lesz. (27/6)

Hogyha a lelkész a munka–magánélet szempontjából kritikus időszakot él át, annak lehetnek családi, gyülekezeti vagy személyes okai. Rendszerszemléleti megközelítésben, a gyülekezeti család krízisei hatnak a lelkész személyes családjára és viszont, a lelkész családjának krízisei tovább gyűrűz(het)nek a gyülekezeti közösség rendszerében.[335] Van olyan stressz, ami a gyülekezetből kerül a lelkészcsalád életébe. A parókián való éléssel együttjár egyfajta szociális stressz, hiszen ez olyan élettér, ahol „mindig viselkedni kell", olyan élettér, ahol a lelkész munkahelye és magánszférája összeolvad.[336] Különösen nehéz a határtartás és

[334] Hézser: *Miért?*, 90.
[335] Vö. Csermely: *A rejtett hálózatok ereje*, 231.
[336] Szarka: *Lelkipásztor házaspárok kapcsolati konfliktusainak kezelése*, 88.

határvédelem, ha a gyülekezet és a lelkész között feszült viszony alakul ki. Egy példa arra, amikor a gyülekezet vezető testületének egyik véleményvezérével mélyül el a lelkész konfliktusa:

> Hát ő ezt el is mondta nekem, hogy a gyülekezet tönkre fog menni, másrészt pedig a presbiteri gyűléseken mindig keresztbe rakott. Ha azt gondoltam, hogy a nagy dologba fog keresztbe rakni, akkor a kicsibe rakott keresztbe, ha azt gondoltam, hogy a kicsibe fog keresztbe rakni, akkor a nagyba rakott keresztbe. (6/42)

Az ilyen konfliktusokat a lelkész könnyen „hazaviszi" családi életébe.[337] Egy-egy elmélyült konfliktus esetén a család mentális védelme is fontossá válhat, ahogy egy lelkész krízise kapcsán ezt prioritásként élte meg:

> Csak azért belemenni egy valamilyen, bármilyen igazságkeresésbe, vagy igazságérvényesítésbe, vagy rehabilitációba, hogy aztán valamit megnyerjek, nem láttam értelmét. Mert tudtam, hogy ezek olyan ostoba dolgok, amikben csak sérülne nem csak az én életem, hanem családom élete is. És arra pedig nincsen szükségem semmilyen formában. Én felelős vagyok a családomért. Tehát számomra nem ér annyit sem a saját egyházi vezetésem, sem a diplomám, sem semmi más. (7/109)

Természetesen arra is találunk példát, amikor a lelkész magánéleti krízise hat a gyülekezet egészére. A krízis próbatételei minden ember számára megrázóak és a lelkészek be is számolnak a betegség, haláleset, meddőség, sérülten született gyermek okozta megküzdési helyzetekről, de a gyülekezeti rendszerbe való továbbgyűrűzése szempontjából az erkölcsi kérdések azok, melyek a lelkészi szerep hitelességét teszik kérdésessé, és megosztó lehet a közösségen belül. Az egyházi kultúrában tabunak számító témák közül a válás kérdése az, aminek kapcsán több lelkész is utalt a krízis továbbterjedésére a családi rendszerből az egyházi/gyülekezeti rendszerre:

> Hát jelenleg a legmegrázóbb és legmeghatározóbb élményem a válásom, ami sose gondoltam, hogy eljöhet, vagy megtörténhet. […] én nagyon sokáig azt gondoltam magamban, hogy én abszolút védett vagyok. Engem nem érhetnek utol ilyen típusú tragédiák, hogy valami úgy menjen tönkre, hogy nem lehet hozzányúlni semelyik oldalról. [párommal] én voltam az álompár, meg váú mindenki ilyet akar magának […]

[337] Friedman: *Nemzedékről nemzedékre,* 219.

> miközben én azt tartottam magamról, hogy rendes [...] vagyok, [...] meg igyekeztem az életemet is úgy alakítani, hogy ezek így működtethető modellek legyenek, egyszer csak egyik napról a másikra így elszakadsz mindentől. (12/42)

„Az egészséges közösség a tagok szeretetén és egymás iránti figyelmén épül fel,"[338] így fogalmazta meg a közösségi felelősség lényegét a misszionárius-teológus Millard Fuller. A keresztyén közösségben fontos feladat, hogy észrevegyük a szükségben lévőt. Sokszor talán a segítő szakmákban a legnehezebb saját magunkon észrevenni, amikor segítségre szorulunk. Mivel a segítő szakmákban dolgozók számára „munkaeszköz" a saját személyiségük, ezért különösen is hangsúlyos tudatosan karban tartani mentális és lelki egészségünket.[339]

A lelki egészség megőrzése és a vallásos megküzdés lehetőségei

A mentálhigiéné, lelki egészség megőrzése szempontjából sokféle modell létezik arra nézve, hogy mire van szükség a kiegyensúlyozott életvitelhez. Ezek a modellek többnyire megjelenítik a fiziológiai szükségleteket, a kapcsolódási szükségletet, a teljesítmény szükségletét, illetve a lelki-spirituális igények kielégítésének szükségletét.[340] Életünk során többnyire megtanuljuk, hogyan találjunk egyensúlyt, de lehetnek olyan belső vagy külső eredetű lelki megrázkódtatásaink, terheink, melyek próbára teszik alkalmazkodási képességünket és a szokásosnál tudatosabb és aktívabb módon teszünk a stabilizáció érdekében. Ezt a jelenséget nevezi a szakirodalom megküzdésnek.[341]A mindennapi élet nehézségeivel való megküzdéssel kapcsolatban Horváth-Szabó Katalin Lazarus és Folkman modellje nyomán azt állítja, hogy a spiritualitás a megküzdési folyamat több pontján is többletet jelent bármelyik életterületről legyen is szó.[342] Megközelítésében az Isten jelenlétének témája már a valóság olvasásában, megértésében megjelenik, hiszen nemcsak földi ok-okozati összefüggések szerint értelmezhetjük életünk nehézségeit, hanem keresztyénként egy nagyobb összefüggésrendszerben van lehetőségünk arra, hogy

[338] Millard Dean Fuller (1935–2009) teológus, misszionárius, a Habitat for Humanity International alapítója. Idézet: J. Carona: *In the Common Interest: Embracing the New American Community*, Austin, Emerald Book, Company, 2014, 35.

[339] J. Bauer: *Miért érzem azt, amit te? – Ösztönös kommunikáció és a tükörneuronok titka*, Budapest, Ursus Libris, 2010, 115.

[340] Például: G. MacDonald – K. O'Hara: A lelki egészség tíz alapeleme, *Szenvedélybetegségek*, 1997/6, 442–449.; Martin E. P. Seligman: *Autentikus életöröm – A teljes élet titka*, Budapest, Laurus, 2008.

[341] Németh: *Pásztorálantropológia I.*, 414.

[342] Horváth-Szabó Katalin, Semmelweis Egyetem, Lelkigondozó – képzés, 2011. december 16-án elhangzott előadása alapján. Lásd még: R. S. Lazarus – S. Folkman: *Stress, Appraisal and Coping*, Springer, New York, 1984, 141.

társadalmi, gyülekezeti, családi és személyes életünkben Isten munkájának színterét lássuk. Hívő emberként erőforrásainkat és megküzdéseinket tekintve is vannak olyan eszközeink, amelyek a szekuláris megküzdési stratégiákhoz képest plusz lehetőségeket hordoznak, hiszen az élethelyzetekhez való viszonyulásnak kulcsszerepe van abban, hogy megküzdési helyzetnek érzékeljük-e az adott helyzetet.[343] S attól függően, hogy veszteségként, kihívásként könyveljük el, vagy veszélynek látjuk, következik a másodlagos értékelés, aminek során felbecsüljük saját lehetőségeinket és képességeinket. Mérlegelve azt, hogy vajon meg tudunk-e felelni az adott helyzetben, keresünk erőforrásokat, illetve eszközöket a megküzdésünkhöz.

Az Istenben hívő ember számára mindig adott a lehetőség, hogy új és a lehető legmagasabb perspektívából keresse helyzetének értelmezési lehetőségeit.[344] Az eddigi életemet nem a megszokott, eddig jól bevált (vagy éppen nem bevált) forgatókönyv szerint értelmezem, hanem Isten országa történetének részeként rendezem újra életem dolgait. „Így már nemcsak az az ember vagyok, aki különböző szenvedéseken ment át, küzdött élethelyzetekkel, s ráébredt az élet töredékes voltára. Hanem úgy tekinthetek önmagamra, eddigi, s ezutáni utamra, mint Isten megtalált gyermeke. Az Isten gyermekeként értelmezett élettörténet »sikeressége«, az ember elismert volta független a társadalmi, sőt akár az egyházi elvárásrendszerektől is."[345] Az alábbi interjúrészletben olvashatjuk, hogy, amikor egy lelkész egy gyülekezeti építkezéssel kapcsolatban került megküzdési helyzetbe, mekkora erőt adott neki Istenbe vetett bizalma. Beszámolója szerint, amíg a gyülekezetben egyesek veszélyként, ő kihívásként értelmezte az építkezés okozta nehézségeket:

> Felnyerítettek a presbiterek, hogy ugyan már itt? Évtizedek óta nem történt semmi. Mondom, majd leülünk akkor, és megbeszéljük. És tényleg ott ültünk egy év múlva a hálaadó istentiszteleten és megkérdeztem a presbitert, hogy na, most mi a véleménye erről? És nem nagyon tudott mit mondani, de nem is kell. Nem is azért történtek meg a dolgok, mert, hogy kell, csak ha az ember hittel megy bele a dolgokba, akkor Isten vele megy. Az a baj, hogy, amikor az ember elkezdi kiásni a saruját, meg a tarisznyáját, meg a másik felsőruháját, hogy lehet, hogy Jézus azt mondta, hogy ezeket ne vigyük magunkkal, de azért mégis csak jó lesz ez majd, esetleg magam után küldetem. Ez nem működik. Tehát nagy tusakodás ez, és sok belső harc, ami mindig megrémített. Én fontosnak tartom, hogy ettől én megkíméltem a családomat. A feleségemnek

[343] Horváth-Szabó Katalin előadása nyomán.
[344] D. Capps: *Reframing – A New Method in Pastoral Care,* Minneapolis: Augsburg Fortress, 1990.
[345] Siba Balázs: *Life Story and Christian Metanarration – The Importance of the Research Results of Narrative Identity to Practical Theology,* Budapest, Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary – L'Harmattan, 2013, 152.

> ezekről a belső dolgokról, belső harcokról sosem beszéltem, mert egy dolog, hogyha az ember belülről harcol és egy másik dolog az, hogyha hitben döntést hoz. Ha hitben döntést hozok attól még számtalan belső harcom lesz. Tehát ha én azt mondom, hogy bízom Istenben, az nem jelenti azt, hogy nem kételkedem. Ha én azt mondom, hogy én rábízom magam, nem biztos, hogy a szemem nem keres más lehetőségeket. Az egyetlen fontos dolog az, hogy én eldöntöttem, hogy én így fogom csinálni, ezt szeretném és vele szeretném megcsinálni. (7/107)

A következő interjúrészletben a testvéri közösség mint megküzdési erőforrás jelenik meg:

> Sok eszközhöz nyúlhattam volna. Lehettem volna alkoholista, sok minden lehettem volna, én mégis ezt választottam, hogy akkor ezt így nem. Az első dolog az volt, hogy megtapasztaltam az embereknek a szeretetét. Olyan emberek értették meg a helyzetemet, olyan emberek biztosítottak a szeretetükről, meg arról, hogy van tovább, és hogy van ennek az alagútnak egyszer vége, és van ott fény, és kimehetek rá, akikről soha nem gondoltam volna. (12/42)

Megküzdési helyzeteikben természetesen a lelkészek is élnek az általánosan bevált megküzdési eszközökkel és stratégiákkal, de e mellett jelen van az Isten akaratának keresése és Isten elé vitt kérések.[346] Az egyik lelkész így vall az imádság erejéről:

> Abban a szorított állapotban, amiben mi voltunk, azt mondtuk, hogy nem látjuk, hogy ezt tulajdonképpen hogyan és miként, mert azt éreztük, hogy ott nagyon komolyan be vagyunk ágyazva akkor abba a szolgálatba, de az életünk vezetésében, ahogy mindig is, Isten akarata érvényesült, azt mondtuk, Isten elé visszük imádságban, keresni fogjuk az Ő akaratát. Átjöttünk ezen a betegségen, az abból való kijövetelen, és egy másik nagy próbán is, és megdöbbentő volt, ahogy közbenjártak, ahogy a napi igeolvasás

[346] Lazarus és Folkman kutatásai eredményeként a problémaközpontú és érzelemközpontú megküzdési formákon belül további nyolcféle stratégia különíthető el. *Konfrontáció:* ez a problémával való szembehelyezkedést, aktív megküzdést jelenti; *eltávolodás:* a helyzettől való mentális és érzelmi távolságtartást jelenti, hogy energiát gyűjthessen a későbbi megküzdéshez; érzelmek és viselkedés szabályozása: egy adott helyzet megoldását segítő érzelmi kifejezésmód és viselkedés megtalálását jelenti; *társas támogatás keresése:* a társas környezet részéről rendelkezésre álló erőforrások, támogatások keresését és kihasználását jelenti; *a felelősség vállalása:* az észlelt, tulajdonított kontroll vállalása kerül előtérbe ebben az esetben; *problémamegoldás-tervezés:* racionális stratégia, azoknak a lehetőségeknek a kiértékelését jelenti, amelyek a helyzet megoldását elősegíthetik; *elkerülés–menekülés:* az egyén nem vállalja a konfrontációt és kilép a szituációból; *pozitív jelentés keresése:* a negatív jelentésű esemény kihívásként való értékelése történik ekkor. Lazarus – Folkman: *Stress, Appraisal and Coping,* 120.

> sorrendjében haladtunk, egyértelművé tette Isten, hogy elküld minket. Egy évre rá valóban lehetővé is vált, mert hogy az sem volt egyszerű, az itteni történet, hogy itt valóban egy lelkipásztori szolgálat elindulhat. (11/19)

A számos megküzdési eszköz mellett, amit a hétköznapokban használunk, vannak speciálisan a hívő számára elérhető eszközök. Egy lelkész arról számolt be, hogy egy lelkiségi könyvön és egy bibliai Igén keresztül talált erőt ahhoz, hogy megküzdjön egy súlyos magánéleti válsággal:

> Aztán Isten mindig megtartott, egyszer nem tartott meg, amikor százzal mentem autópályán csúszós úton vidéken és belementem az árokba százzal, csak egy dísztárcsa tört, és egy vastag fa mellett ennyivel álltam meg. Teljesen sokkos állapotban, s akkor onnantól kezdve kezdődött el, ami megmentette az életemet, Wilhelm Buschnak Isten megkísértett szolgái című könyve, azt akkoriban olvastam, nagyanyámtól örököltem és az nagyon megfogott. Türelemre intett. Meg az az ige, hogy mindenre van erőm a Krisztusban, aki megerősít engem, meg akik Istent szeretik, minden a javukra van, ezekbe kapaszkodtam és így túléltem. (23/14)

A megküzdési helyzetek és átélt krízisek olyan élettapasztalatokat adnak, melyekből tanulva egyre többen figyelnek a lelkészek közül is a saját magukkal való viszonyra és a szerepükből adódó elvárások tudatosabb kezelésére. Friedman szerint a vezető szerep megkíván egyfajta „szelf-differenciációt" a lelkésztől.[347] A lelkész, aki egyrészt kongruens a saját szerepével, de képes kívülről is látni magát, teljesen benne van a gyülekezet közösségében, ugyanakkor képes önmagát meghatározni és határait megvédeni.

> Az, hogy lelkészként szabadidőt teremteni [...] tudod most ebben a hónapban kezdtük el azt, hogy csütörtökön este elmegyünk a városi termálfürdőbe a két nagyobbal. És, hogy ez nekik is, meg nekem is egy jó élmény, meg közben mozgás, meg egészség, meg nem tudom még mi. De hogy ezeket tudatosan kell csinálni. Még nem tudom, de most már kezdem érezni, hogy számomra is és még inkább, hogy a kapcsolatunknál ez mennyire fontos. (12/28)

Gyülekezeti szinten is vannak példák arra, hogy a lelkész tudatos abban, hogy tehermegosztás legyen a közösségen belül, ezzel is megelőzve a kiégés veszélyét:

[347] Friedman: *Nemzedékről nemzedékre*, 251.

> Voltak szolgálók, segítők. Hát ez nekem mindig is nagyon fontos volt, a kezdet, kezdetektől fogva nézzem, hogy ki az, akire számíthatok, gyerekmunkába, gyerek-istentiszteletbe, ifióràba, ifjúságba ki az, akit be lehet vonni. (6/43)

Az egyéni és családi élet egészségének védelme sokféle módon valósulhat meg, függ a lelkész személyiségétől, habitusától és a lehetőségeitől is. Ami viszont a lelkészinterjúkból kiderül az az, hogy valamiféle tudatosságra és keretekre szükség van ahhoz, hogy jó sáfárai lehessünk a ránk bízott kincseknek, beleértve a családunkat és a saját életünket is.

Az Újszövetségben felfedezhető egyfajta szeretet és felelősségi sorrend, mely Jézus általános szeretetparancsán (Mt 22,37) alapszik, de azt az apostolok konkrét gyülekezeti kérdések kapcsán tovább részletezték (pl: 1Kor 8).[348] Ennek fényében az Isten szeretete után a felebarátaink iránt való felelősségünk közül a család szerepel az elsők között: „Mert ha valaki a maga háza népét nem tudja vezetni, hogyan fog gondot viselni az Isten egyházára?" (1Tim 3,5) Pál apostol a házassági kapcsolat prioritására is utal: „Férfiak! Úgy szeressétek feleségeteket, ahogyan Krisztus is szerette az egyházat, és önmagát adta érte." (Ef 5,25) A gyülekezetünkért való felelősségünk pedig más társadalmi csoportokkal kapcsolatban élvez elsőbbséget: „Ezért tehát, míg időnk van, tegyünk jót mindenkivel, leginkább pedig azokkal, akik testvéreink a hitben." (Gal 6,10) Természetesen ezek az Igék nem írják felül, hogy feladatunk van a segítségkérőkkel és a rászorulókkal (Lk 6,30), illetve mindenki más felé, de iránymutatások lehetnek a család, a „gyülekezeti család" és a nagyobb közösség viszonyában. Jean Vanier így ír a Krisztusra tekintő közösség biblikus megvalósulásáról: „Egy közösségbe való bekapcsolódás elsősorban nem a cselekvés szintjén történik, nem úgy, mint amikor valaki egy politikai pártba vagy szervezetbe lép be. Ott olyan tagokra van szükség, akik idejüket és energiájukat adják, és készek a harcra. A közösség egészen más: felismerés. Tagjai felismerik Isten hívását: éljenek együtt, szeressék egymást, imádkozzanak és dolgozzanak azért, hogy válaszoljanak a szegények segélykiáltására."[349]

A munka és a magánélet közti egyensúly megtalálása nemcsak a lelkész család számára kihívás, a gyülekezetben élés olyan speciális helyzetet teremt a határtartás területén, amelyre külön figyelnie kell a lelkész családnak és a gyülekezetnek egyaránt, és kölcsönös szeretetben óvniuk kell egymást.

[348] Forrás: www.teologiablog.hu/a-szeretet-prioritasai-6/ (Letöltés: 2016. március 24.)

[349] J. Vanier: *A közösség*, Vigilia, Budapest, 1995, 104.

Pénzkérdések az lelkészi életpályán

Földi világunkban a pénzáramlást, mint egy saját törvényszerűségekkel működő versenypiacot működtető eszközt, sajátos metafiziai hatalommal ruházzuk fel.[350] Az egyházban ugyanakkor más értékrendszer és más törvényszerűségek érvényesülnek. Az angol vallásfilozófus, Goodchild a következőképpen látja ezt: „Lényegében minden vallás irányítja és felosztja az időt, tereli a figyelmet és kijelöli a szentséges odaszánás útjait. A vallás meggazdagítja az életet azzal, hogy mintákat kínál az életre. Ha egyfajta ellentét feszül Isten és a pénz között, akkor alapjában ezeken a területeken feszül ellentét, hiszen a földi gazdagságnak megvannak a maga saját princípiumai az időt, a figyelmet és az odaszánást illetően. Egy társadalomban, amely alapvetően a földi gazdagság elérésére szerveződött, semmi sem tűnik evidensebbnek, minthogy az idő, a figyelem és az odaszánás a gazdagság elérésének szolgálatában kell, hogy álljon. Ez a fajta elkötelezettség ad spirituális hatalmat a pénznek"[351]

A lelkipásztorokkal készült interjúk tükrében úgy tűnik, hogy a pénzhez való viszony egy olyan ambivalenciát hordoz, mely része a lelkipásztori identitásnak.[352] A legtöbb interjúból a pénz hiánya, vagy éppen a társadalmi vagy egyházon belüli egyenlőtlenségek kerülnek elő, de mint majd látni fogjuk, a lelkipásztori életformában a szükségesnél több pénz is feszültséget jelenthet. Az élet ambivalenciái és az emberi lét paradoxonai esetünkben még kiegészülnek az „oda fent valókkal való törődés" és az e világban való élés feszültségével. Két világ határán élve, a lelkész Isten országa üzenetét hordozza. Világunk működésétől eltérő spirituális értékrendszer és életvitel képviselőjeként jelenik meg környezete és önmaga számára. Normahordozónként nem feszültségmentes e két világ határán élni.[353]

A pénz jelentésének komplexitása

Mit is jelent a társadalomban a pénz? A pénz már önmagában is komplex jelenség, hiszen az árucserén kívül többféle jelentése van. A pénz lehet az értékfelhalmozás eszköze. Lehet egyfajta elszámolási eszköz, sőt van szimbolikus értékfunkciója is. Polányi Károly az archaikus társadalmak vizsgálata kapcsán

[350] M. Hailer: *Gott und die Götzen – über Gottes Macht angesichts der lebensbestimmenden Mächte,* Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, 361–366.

[351] P. Goodchild: *Theology of Money,* London, SCM Press, 2007, 3.

[352] A fejezet tanulmány változata a következő címmel jelent meg: Siba Balázs: Pénzkérdések a lelkipásztori életpályán, *Theológiai Szemle,* Budapest, 2016, 28–35.

[353] Morton: *A határon élni,* 377–389.

egészen odáig megy, hogy a pénz hatalmi funkciójáról beszél. A hatalmon lévők szabtak ki büntetést, vámot, egyéb teljesítési kötelezettséget, és mint erősek, gyűjtötték azt be. A korai társadalmakban az isteneknek, istenségnek járó pénzt, mint a felső hatalom képviselői, éppen a papok gyűjtötték be az emberektől.[354] Szabó B. András disszertációjában ehhez kapcsolódóan utal a pénz horizontális (csere) és vertikális (hatalom, szakralitás) dimenzióira.[355] Ehhez a komplexitáshoz hozzákapcsolódik még az idő dimenziója is Taylor szerint, aki a pénzt mint egyfajta sűrített energia- és időcsomagot írja le: „A pénzben a múlt, a jelen és a jövő találkozik és közvetít köztük… történelem és eszkatalógia találkozik és kapcsolódik össze."[356]

Nagy utat járt be a keresztyén vallásban, széles a spektruma a földi javakkal való élés módjainak és köztük a pénzhez való viszonynak a világi aszkézistől egészen a monumentális katedrálisok építésén keresztül, a mai nagy egyházi beruházásokig.[357] Ennek a sokféle viszonyulásnak egyik oka talán éppen a pénz szerepének komplexitása: „Pszichológiai szinten tehát a pénz nem egységes szimbólum, hanem többféle szimbolizációt foglal magában. A pénzzel kapcsolatos nézeteinkben, viselkedésünkben nemcsak a pénz gazdasági értéke fejeződik ki, hanem a rárakódott társadalmi módosító tényezők sokasága is. Például az, hogy honnan származik a pénz, vagy milyen alkalomra kaptuk."[358] A pénz nemcsak mint csereeszköz jelenik meg, hanem mint jelkép rárakódott jelentéstartalmakat és érzelmi viszonyulásokat is felszínre hoz. Ennek példája, ahogy az egyik lelkész a társadalmi folyamatokat értékeli:

> A végidők Istenben vannak elrejtve. Mégis alapvetően azt látom, hogy föltartóztathatatlanul zajlanak ártó folyamatok. Mindennek eszköze a pénz, ami Jézus szerint minden rossznak a gyökere. Hogy látom a világot? A bűntől megsebzetten nyögő, sóhajtó „tüneménynek", amely lassacskán megérik a pusztulásra, ítéletre. A közelmúltban

[354] Polányi Károly: *Kereskedelem, piacok és pénz az ókori Görögországban,* Budapest, Gondolat, 1984, 304–313.

[355] Szabó B. András: *A pénz mint teológiai probléma – Az áldozattól a pszeudoeszkatológiáig,* Budapest, Evangélikus Hittudományi Egyetem, 2015, 43.

[356] S. Taylor: *Soul and Money – A Theology of Wealth,* New York, Episcopal Church Center, 1991, 7. A pénz mint energiaáramlás kapcsán lásd még: N. Wariboko: *God and Money – A Theology of Money in a Globalizing World,* Lanham, Lexington Books, 2008, 7.

[357] Lásd gazdasági témában korábban megjelent írásaim: Siba Balázs: Egyházi vállalkozások fejlesztése az EU pályázati rendszerének tükrében, *Confessio,* 2005/2, 98–105.; Siba Balázs: A magyarországi egyházak mozgástere a gazdasági szférában, *Confessio,* 2005/1, 105–111.; Siba Balázs: Az egyházak jogi és gazdasági helyzete Magyarországon és az Európai Unióban, *Confessio,* 2004/4, 97–113.

[358] Kőrössy Judit – Lisznyai Sándor: A pénz pszichológiája és a gazdasági szocializáció, in Hunyady György – Székely Mózes (szerk.): *Gazdaságpszichológia,* Budapest, Osiris, 2003, 249–380, 351.

> egy politológus mondta el, hogy az egész világon érzékelhető az erkölcsi süllyedés. Mindegy, „merre nézünk"; a kultúra, a politika, a művészet, a zeneipar vagy éppen a sport területére. Az élet szinte minden területén azt látom, hogy „lefelé tart", züllik. Ez az ember általános állapotát is jelzi és számomra az elmúlás jelét. Soha a történelem folyamán még ennyi keresztyén testvérünket nem üldöztek, tettek földönfutóvá, vagy gyilkoltak meg hitéért, mint napjainkban. Ahogyan Istennek, úgy a Sátánnak is emberek szolgálnak. A végidők felé haladva egyre erősebb lesz a harc. Nem tudjuk, hogy meddig tartja nyitva Isten a „megmenekedés ajtaját", éppen ezért nekünk egyre tudatosabban és határozottabban kell vállalnunk és hirdetnünk az embereknek: „amíg lehet, amíg szabad, borulj le a kereszt alatt". (15/20)

A pénznek nemcsak vagyoni értéke van, hanem „a pénz, illetve a birtokolt vagyontárgyak tulajdonképpen az én kiterjesztésének tekinthetők, a hatalom, siker, a nemi identitás, a jólét szimbólumainak."[359] Lelkészként kihívás, hogy valaki a pénzt eszközként értékelje, vagy mint bizonyos életszínvonal biztosítékát lássa. Ez a fajta kettősség végig megtalálható azokban az interjúkban, ahol a pénzkérdés előkerült:

> Mert a világ legalább ebből a két részből áll, a láthatóból és a nem láthatóból, és az ember mind a kettőre vágyik, és mind a kettő fontos az ember életében, egyiket se szeretném kijátszani a másik ellen. Holott nagyon sokszor lelkészek csak a lelkiről beszélnek, és kimondunk olyan hü**ségeket, hogy a pénz az nem számít, testvérek, meg mittudomén, holott baromság, és sokszor a lelkésznek számít a leginkább a pénz, és ő van a legnagyobb rabságban a pénz által. Legyek hiteles és legyen összhangban az, amit mondok, a saját életemmel, így tudok tanítani. (18/50)

Ambivalens viszony a pénzhez és a gazdagsághoz

Van néhány olyan, a pénzről szóló bibliai hely, ami megjelenik a lelkészinterjúkban is, például Máté evangéliumának hatodik fejezetére utalva:

> Nincs nagyobb kincse az embernek és ilyen értelemben mindegy, hogy pap vagy nem pap. Nincs nagyobb kincse annál az embernek, mint amit a mennybe gyűjt. (15/22)

A legtöbb esetben, ha nem is szó szerint, de az attitűdök szintjén számos ponton visszaköszönnek bibliai szempontok. A lelkészi identitás szempontjából fontos azt is látnunk, hogy bár az anyagi javak a bibliai értékvilágban nem szerepelnek

[359] Uo., 375.

az elsők között, ugyanakkor a jól végzett munkán való áldás, illetve a „méltó a munkás a maga bérére" (1Tim 5,19) fontos útjelzők a pénzügyekben. A pénz és a gazdagság nem önmagában jó vagy rossz, hanem az Istennel megmutatkozó kapcsolat akadályaként vagy Isten kegyelmének gyümölcseként áll előttünk:

> Szeretnék a mennyországba jutni! Ez a távlati tervem. [Feleségemmel] egy csomószor megbeszéljük azt, hogy itt vagyunk a helyünkön, szeretünk itt lenni, itt érezzük jól magunkat. Ez az otthonunk mindenféle értelemben, de ha az Úr Isten úgy adja egyszer, lehet, hogy el fogunk menni innen. Arra, hogy nagyobb házba lakjunk, vagy több pénzt keressek – mert erre már számos lehetőség lett volna –, ezek meg sem mozgatták a fantáziámat. Hanem, ha valami miatt belsőleg csapódik le bennünk, hogy akkor az az út, amit nekünk ad. (14/120)

Ha az egyháztörténetet nézzük, látható, hogy az egyházi szolgálatba állás sokaknak éppen a társadalmi kiemelkedés lehetősége volt évszázadokon keresztül. Amíg az egyház tizedet szedett, illetve patrónusai, mecénásai voltak, az ambivalencia folyamatosan jelen volt, a jómód és a földi javaktól való tartózkodás feszültsége folyamatosan kísérte az egyház történetét. Max Weber híres, ámde sokat vitatott elmélete szerint a puritán gondolkodás hozzájárult az eredeti tőkefelhalmozás létrejöttéhez, de a kettősség a protestáns gondolkodásban ugyanúgy jelen volt.[360] Isten az, aki kegyelmének jeleként ad anyagi javakat, de fontos az önmegtartóztatás, az aszkézis és a szerény életmód.[361] Mindvégig kérdés marad a lelkészinterjúkban is, hogy pénzből, gazdagságból mi a sok vagy mi a kevés. Felfedezhető az a disszonancia, ami az Újszövetségben is megtalálható a pénz és a hit világa kapcsán: „Senki sem szolgálhat két úrnak, mert vagy az egyiket gyűlöli, és a másikat szereti, vagy az egyikhez ragaszkodik, és a másikat megveti: nem szolgálhattok Istennek és a mammonnak." (Mt 6, 24)[362]

[360] M. Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme,* Budapest, Gondolat, 1982. Weber nézeteinek magyarországi hatástörténetéhez lásd: Nagy Károly Zsolt: Max Weber Protestáns etikájának recepciója a magyar református teológiában a második világháború előtt, in Hoppál Mihály (főszerk.) – Berta Péter (szerk.): *Ethno-lore,* A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve, XXVI. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 2009, 239–261.

[361] Az Ószövetség a gazdagságot Isten áldásaként jeleníti meg, hazánkban a Hit Gyülekezete pénzről szóló tanítása áll közel ehhez a felfogáshoz. Lásd: Ruff Tibor: Lehetnek-e gazdagok a keresztények?, *Új Exodus,* 2001, XII. évf., 2–3. szám, 46–55.

[362] A pénzre használt egyik szó a héber nyelvben a mammon. Ez az arámi eredetű szó az Újszövetségben is szerepel, ahol szövegkörnyezetétől függően több értelme is lehetett. Vannak, akik a föníciai mommon („haszon") szóval, mások a héber matmon („kincs") szóval hozzák összefüggésbe, de a héber ממון („pénz") szó megfelelőjeként is használatos lehetett már Jézus korában is. A mammon szó görög megfelelője, a mamonasz a Hegyi beszédben is szerepel (Máté evangéliuma, 4:24), valamint a hamis sáfárról szóló példabeszédben (Lukács evangéliuma, 16:9–13)

> Itt tele van a hócipőm az egyházunk töketlenkedésével. És a kettőt egyébként is nem tudom összeilleszteni. Mert már túl sok pénzt kerestem akkor, tehát nagyon csúnyán fogalmazok, túl sok pénzt vettem magamhoz, hogy én még itt az egyházzal töketlenkedjek. Picit disszonáns volt talán néha a szószékre fölmenni, de azért azt gondolom, hogy nem kellett, nem hirdettem olyat, amit nem gondoltam volna komolyan. (1/21)

A fent idézett lelkész egyházból való kilépésének több oka mellett ez egyik éppen a gazdagság és a lelkészi hivatáshoz kapcsolódó képzetek összeegyeztethetetlensége volt.[363] Hasonló feszültség vezetett egy másik lelkész gyülekezetváltásához is:

> És ebben a faluban pályázatos pénzen emelt szintű, nagyon szép parókia épült. Nem szívesen laktam ebben a parókiában, mert körülöttem nem ez volt a valóság. (2/14)

Bár a lelkészinterjúk száma alapján nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, úgy tűnik, mintha az egyházban informálisan létezne egy, a mai társadalmi körülmények között ideálisnak vélt életszínvonal. Ennek mértékéről nincsenek adataink, de az interjúkból kiderül, hogy ettől a normál nívótól való nagyobb eltérés (akár pozitív, akár negatív irányban) jelentős feszültséget szül a lelkész és környezete, lelkész és lelkész között, és a lelkész belső világában egyaránt.

A pénz mint deficitmotívum

Számos motivációs elmélet elmondja azt, hogy a pénz önmagában nem motivátor, tehát egy bizonyos szint felett már nem lehet a pénz mennyiségével motiválni.[364] Maslow elmélete szerint emberi szükségleteink hierarchiába rendeződnek, és ha egy szükséglet kielégül, akkor egy magasabb szintű szükséglet kielégítésére fogunk törekedni: „A különböző alapszükségletek hierarchikus rendben kapcsolódnak egymással oly módon, hogy az egyik szükséglet kielégítése és ennek nyomán beálló eltűnése a színpad közepéről nem valami nyugalmi állapotot vagy sztoikus apátiát eredményez, hanem egy másik »magasabb« szükséglet

is említi Jézus. Vö. W. Bauer: *Griechisch–deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur,* Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1988, 994.; F. Karrenberg: *Geld – IV. Sozialethisch, in Die Religion in Geschichte und Gegenwart – Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft,* Zwieter Band, D–G, Tübingen, Mohr, 1980, 1318–1320.,1319.

[363] Josuttis: *Der Pfarrer ist anders,* 157.

[364] Fodor László: *Gazdaságpszichológia,* Budapest, Noran Libro, 2013, 182.

tudatosulását. Az akarás vagy kívánás mindig folytatódik, csak egy »magasabb« szinten."[365] Ha a Maslow-féle motivációs rendszert vesszük alapul, akkor az értékrendszer szempontjából elmondható, hogy az anyagi javak nem állnak az értékpiramis csúcsán, ez tükröződik, amikor a lelkészek a következőképpen beszélnek értékválasztásaikról:

> Tehát a körülmények nem voltak abszolút ideálisak, minimális fizetés volt, de abszolút nem, hogy mondjam, ez számított, nyilván számít a pénz, és hazudik, aki azt mondja, hogy nem, de nem ez volt a döntő, hogy most jöjjünk-e ide vagy nem, hanem egyszerűen én már ki akartam próbálni magamat élesben, tehát lássuk akkor, hogy mit tudunk [...] Sose fogom megtudni, hogy mire vagyok képes, ha nem lépek ki a komfortzónámból, hogyha nem merek meghozni olyan lépéseket, döntéseket. (18/48)

> Először, amikor közöltem, hogy teológiára akarok menni, akkor apám is meg anyám is azt mondta, hogy jó, csak előbb egy normális szakmát is tanuljak, amivel pénzt is keresek, és igazuk lett egyébként, mert ezzel pénzt keresni nem lehet, tehát igazából ez, ez egy jó hobbi, a lelkészkedés... nagyon jó hobbi, dehát éhendöglesz, pont...Úgyhogy végül is igazuk lett, hogy nem ezt a szakmát kellett volna választani, ha a megélhetést nézem. Hogyha a szakma szépségét nézem, akkor azt mondom, hogy ennél jobbat nem választhattam volna. És valószínű, hogy azért csinálom még mindig, mert, mert még ilyen küzdelmek árán is megéri, hogy a teológiával foglalkozzam. (22/8)

> Ez az a furcsaság, amit én egy pillanatig sem élek meg úgy, hogy hú, most elszalasztottam valamit. Annál nagyobb hülyeséget nem csinálhattam volna, mint hogy a több pénz vagy a nagyobb presztízs érdekében én elmenjek innen. Tehát egyszerűen vannak dolgok, amikor az ember azt érzi meg, hogy vannak dolgok, amikor az ember ott van, ahol Isten akarja látni. (14/95)

Maslow szükségleti hierarchia tétele megfordítva is igaz: ha egy alapszükségletünkben hiányt szenvedünk, nem tudunk a magasabb rendű szükséglet kielégítésére törekedni. Az egyháztörténelemben számos példát találunk arra, hogy egyes alapszükségelekről tudatos módon mondtak le emberek, hogy magasabb rendű dolgoknak szentelhessék életüket. Adódnak azonban olyan élethelyzetek, amikor nem a transzcendencia, vagy az önmegvalósítás szükséglete lesz a legfontosabb, amikor nem saját magunkról, karrierterveinkről, hanem például

[365] A. Maslow: *A lét pszichológiája felé,* Budapest, Ursus Libris, 2003, 97.

hozzátartozóink vagy gyermekeink sorsáról kell döntenünk.[366] Akkor a biztonsági, vagy éppen a szociális szükségletek felülírhatják az addigi életcélokat, nem kis belső feszültséget okozva ezzel a lelkipásztornak:

> Nem tudtam volna magamat rendesen fenntartani, családról nem is beszélve. Arról pedig, hogy félre tegyek, szó sem lehetett. Tehát megalázó helyzetben tartott engem a református egyház mint a hitoktatóját. A munkámat nem becsülték meg. Ezt elismerték az egyházi vezetők is, de változtatni nem változtattak a gyakorlaton... Tehát én évekig csináltam és hihetetlen nagy lelkesedéssel. És tényleg a levegőből éltem, vagy lelkesedésből. De olyan nagyon hosszú távon ezt nem lehet csinálni. (5/85)

Maslow nézeteit kiegészítve az interjúk jobb megértéséhez fontos megemlítetünk, hogy Frederick Herzberg elméletében a pénz nem a motivátorok, hanem a mentálhigiénés tényezők között szerepel.[367] Herzberg motivációs elmélete szerint a munkában kétféle tényező hat, a belső motivátorok az elégedettség forrásai, míg az elégedetlenség mögött mentálhigiénés tényezők állnak. Amíg a mentálhigiénés körülmények javítása elégedettséget nem okoz, csak elégedetlenséget szüntet meg; a motivációs tényezők hiánya viszont nem okoz elégedetlenséget, csak az elégedettség hiányát jelenti. Az embereket elégedetté a motivációs tényezők teszik, elégedetlenné pedig a mentálhigiénés tényezők hiánya.[368] Ez azt jelenti, hogy a munkahelyi motivátorok között a pénz csak egy szintig ösztönözni az embereket.[369] Ha viszont nincs meg a vágyott életszínvonalhoz szükséges pénz, akkor a hiánya erősen demotiváló tényezővé válhat. Azokban a lelkészinterjúkban, ahol előkerül a pénz kérdése, többnyire mindenütt ilyen deficitmotívum jelenik meg.

> A szülők nagy lendülettel indultak neki a falusi létnek, azzal a gondolattal, hogy milyen jó. Néhány hét alatt kiderült, hogy ez nagyon kemény dolog, töredékéért annak a fizetésnek, amiből addig éltek. Sokkot kaptak tőle, még mind a mai napig nem gyógyultak ki belőle. Én egy ilyen tapasztalattal jövök, hogy a szülők ezt nagyon nehezen fogadták, fogadják el, nagyon nehezen találják a helyüket az egyházban és konkrétan anyagilag. (17/1)

366 Maslow: *A lét pszichológiája felé,* 116.

367 F. Herzberg: One More Time – How Do You Motivate Employees?, *Harvard Business Review,* 46, 1968/1, 53–62. Vö. Bakacsi Gyula: *A szervezeti magatartás alapjai,* Budapest, AULA, 2010, 57.

368 Takács Sándor – Csillag Sára – Kiss Csaba – Szilas Roland: Még egyszer a motivációról, avagy „Hogyan ösztönözzük alkalmazottainkat itt és most?”, *Vezetéstudomány,* XLIII. évf., 2012/2, 2–17., 4.

369 Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme,* 62.

> Miközben anyám olyan fillérekből szedte össze a konyhai dolgokat, hogy az hihetetlen. Az alapélmény volt, hogy leszedeti velem a vajat, merthogy túl vastagon kenem a kenyérre. Ezek ilyen száz évvel ezelőtti történetek, de hát ilyen szűkös volt a dolog közben. Úgy volt ez szűkös, hogy ha nagy gond lett volna, be tudtak volna szállni a szülők vagy nagyszülők, de ők ezt egyszerűen nem vették tudomásul, vagy nehezen vették tudomásul, hogy szűkösségek vannak. Ezt azóta is látom, nagyon sok esetben látom elsőgenerációs lelkészeknél [...] hogy az ember kikerül rossz anyagi viszonyok közé, és a szülei nem értik, hogy ilyen van. A gyerek nem keres sok pénzt, de annyit se, hogy mondjuk, befizesse a gázt. Nem tudja fenntartani magát. Rengeteg ilyen helyzet van az egyházban, de ez egy másik téma. Ha valaki erre nincs felkészülve, akkor az nagy dráma a családban. Ez nálunk is így volt, de ha nagy gond lett volna, akkor gondolom, hogy... mit tudom én... nem látom át, de gondolom, hogy segítettek volna. (17/3)

A lelkészi hivatást az interjúalanyok többnyire a társadalmi és egyházi megbecsültség és aránytalanság hiányérzetével élik meg. A lelkészek is ebben a társadalomban élnek, és rájuk is hatnak a fogyasztói társadalom tapasztalatai, és rájuk is érvényes az önértékelés és a pénz(hiány) korrelációja.[370] Az önértékelés több mindentől függ: a vallásos életgyakorlat, a környezet megbecsülése és szeretete mellett az anyagi megbecsülés is része az önbecsülés alakulásának:[371]

> Nincs fizetés, nincs ember, nincs parókia. Na. Vizes, régi parókia, műemléktemplomok összeomlás közelében, nem létező gyülekezet, nincsenek emberek, aki van, ott a legnagyobb iskolai végzettség a nyolc osztály, de ott is úgy, hogy négy első, négy második. Akkor a pénz... Ja! Nincs pénz. Tehát én huszonkétezer nettóval jöttem el, per hó... Ezt így kell elképzelni, hogy ennyi a fizetésed. Most adott egy lelkész, és huszonkettő a havi fizetése. Most akkor mi van? Mit kell csinálni? Hogy veszek fát? Ja, nem, az benne volt. Bocsánat, a rezsi már megvolt akkor. De hogy élsz meg ennyiből? [...] Mit látunk magunk körül? Sok-sok félrecsúszott életű embert. Sok-sok szerencsétlen embert, aki felőrlődött ebben a küzdelemben. Aki nagy hűséggel...

[370] Szondy Máté: Anyagi helyzet és boldogság: kapcsolat individuális és nemzetközi szinten, *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 8 (4), 2007, 291–307.

[371] A magyar lelkiállapot-felmérés során kiderült, hogy a vallásosság és élettel való elégedettség pozitívan korrelál egymással (természetesen ez nem jelenti azt, hogy hosszú távon a deficit érzése ne lenne káros hatással a mentális egészségre): „Az élet értelmébe vetett bizalom ugyanakkor több további, a pozitív életminőség szempontjából meghatározó tényezővel szoros kapcsolatot mutat, a személyiség fejlettségének, önazonosságának, kompetenciájának, sikeres megbirkózásának, a környezetével kialakított harmóniájának igen jó mérőeszköze. Pozitív kapcsolatot mutat a közösségi hatékonysággal, azaz a szomszédsági kapcsolatok erősségével, a vallásgyakorlással, a vallás fontosságával, a civil szervezeti tagsággal, amelyek számos vizsgálat tanúsága szerint jelentős egészségvédő faktorok." Kopp Mária – Skrabski Árpád: Magyar lelkiállapot az ezredforduló után, *Távlatok*, 86, 2009, 32–53., 45.

> Egy csomó hűséges ember megrokkanva, egyszerűen beleőrülve ezekbe a dolgokba, a franc szolgálatba. Azt láttuk, hogy mi az elsődleges és legfontosabb célja a lelkésznek, és egyáltalán a gyülekezetnek mi a legfontosabb: Hát hogy a pap ne bolonduljon meg. Az nem egy utolsó szempont. (17/36–37)

Mint ez utóbbi interjúrészletben is látszik, a pénz nemcsak csereérték-eszköz, hanem kommunikációs szerepe is van.[372] A pénz az emberi kapcsolatok relációjában szubjektív üzenetet közvetít arról, hogy kinek a munkája mennyit ér a társadalomnak, illetve ez esetben az egyháznak.[373] Az amerikai filozófus és vallástudós, Needleman a következő kapcsolatot látja a pénz és a megbecsültség érzése között: „A mai korban annak, hogy kik vagyunk, ötven százalékban köze van a pénzkérdésekhez. Az egészségünk, hogy hol élünk, hova utazunk, mit teszünk az időnkkel, mennyire vagyunk megbecsülve, mit érhetünk el, szenvedéseink és kényelmünk, így vagy úgy, de kapcsolatban vannak a pénzzel. A pénz az önértékérzetünkhöz is kapcsolódik. Ez talán a protestáns etikában és a kapitalizmus szellemében gyökerezik; Max Weber szerint a kálvinista protestantizmus a világi sikerben az isteni kegyelem jelét látta. Ha valaki az üzleti életben sikert ért el az anyagi világban, annak spirituális értéke is volt, sőt az egyéni önbecsülést is meghatározta. Így a pénz nagyon is bensőséges módon kapcsolódott össze az önérték érzetével."[374] Ha az önértékelés egyik lehetséges komponense a pénzbeli kereset mértéke, de a lelkészek ebből kevésbé részesülnek, akkor a vallásos motiváción kívül vajon van-e olyan területe az életüknek, ahonnan pozitív visszajelzést és erőt kaphatnak, hogy deficitérzésükkel megküzdhessenek?

A pénz és a szeretet cserekapcsolatának nehézségei

Edna B. Foa és Uriel G. Foa szerint az emberek sok olyan erőforrással rendelkeznek, amellyel megjutalmazhatják egymást. A szerzőpáros különböző erőforrástípusokat ír le elméletében: a státusz, az információ, a pénz, az áru, a szolgáltatás, a szeretet, az eszközök és a gondolatok.[375] A társas interakciókban valós és szimbolikus, nagyon személyes és materiális tárgyak, úgymint erőforrások cserélnek

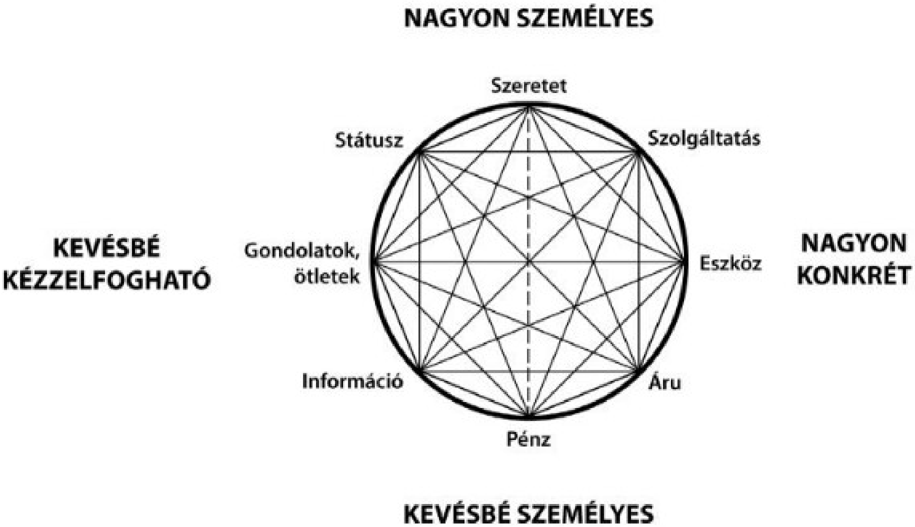
[372] Szabó: *A pénz mint teológiai probléma,* 44.

[373] Goodchild: *Theology of Money,* 8.

[374] M. West: Tie Your Camel to the Hitching Post –An Interview with Jacob Needleman, *Personal Transformation,* 2000, Vol. 8, Number 5, 43–48., http://www.personaltransformation.com/jacob_needleman.html. Lásd még: Needleman: *Money and the Meaning of Life,* Doubleday, 1994, 61. (Letöltés: 2016. február 12.)

[375] E. Foa – U. G. Foa: Resource Theory: Interpersonal Behavior as Exchange, in K. J. Gergen – M. S. Greenberg – R. H. Wills (eds.): *Social Exchange: Advances in Theory and Research,* New York, Plenum, 1980, 77–94.

gazdát az emberek között. Ahogy az ábra is szemlélteti, a társas kapcsolatok során szinte bármilyen fajta erőforrással cserélhető valamely más erőforrás (akár saját típusával is).

5. ábra[376]

Sokféle csereügylet zajlik a gazdasági és a mindennapi életünkben, és különböző erőforrások cserélnek gazdát az interakciókban. A kicserélt erőforrások nem függetlenek egymástól, például a szeretet erőforrásértéke nagymértékben függ attól, hogy kitől kapjuk azt, ugyanakkor a pénz értékét kevésbé határozza meg, hogy kitől kapjuk. Egyházi kontextusban azonban ez is számít, hiszen, ha a lelkipásztor a gyülekezettől függ anyagilag, akkor a pénz nem független a személytől. Egyházi kontextusban további feszültséget szülhet, hogy az erőforrások csereelmélete szerint a szeretet és a pénz nem tekinthető elfogadható cserének. Márpedig a lelkész nem szolgáltatást nyújt a gyülekezeti tagoknak, hanem szeretetből szolgálja őket. A szeretet cserekapcsolatban (akár horizontális vagy vertikális síkon) sokkal inkább egyfajta „spirituális fizetőeszközként"[377] jöhet szóba, szívességek, jó cselekedetek, elismerő szavak formájában.[378] Egy ilyen

[376] Foa elmélete alapján szerkeszette David D. Witt. http://www3.uakron.edu/witt/flm/chap4.htm (Letöltés: 2016. január 22.)

[377] Jürgen von Hagen – M. Welker (ed.): Money as God? The Monetisation of the Market and its Impact on Religion, Politics, Law, and Ethics, Cambridge, *Cambridge University Press*, 2014, 8.

[378] Vö. Gary Chapman: *Egymásra hangolva – Az öt szeretetnyelv*, Budapest, Harmat, 2003.

csereelméleti egyenletben kényessé válik a pénz értéke mind a lelkész, mind a gyülekezet oldaláról. A lelkész felől nézve a pénzhez szégyenérzet párosul, úgy jelenik meg, mint a morális bűnök egyike.[379]

> Tehát sokan mondták nekem az akkori közösségekben is, hogy persze, csak azért vállaltam ezt az önkormányzati izét, hogy majd akkor jól megszedjem magam én is, meg mindenhogy és amikor látták, hogy az egész pénz náluk köt ki, akkor nagyon meglepődtek, és kérdezték, hogy miért nem fordítom ezt másra. És mondtam, hogy nem a pénz a dolog lényege, hanem a hit. (7/108)

A lelkészség elsősorban spirituális hivatás és kérdéssé válik, hogy mi az, ami egy lelkészt megillet anyagi téren.[380] Manfred Josuttis a következőkben látja ennek a problémának a gyökerét: „Az, hogy a lelkésznek másnak kell lennie, végeredményben azt a kívánságot jelenti, hogy szeretné, ha életében azt az emberi szabadságot élhetné meg, melynek nem a pénz vagy az anyagi javak birtoklása az alapja, hanem Isten. Azzal, hogy a polgári társadalomban élve a pénzt és Istent egymással ki akarja békíteni, teológusként a profetikus kiszolgáltatottság és papi bebiztosítottság alapvető kettőségét magában helyre kell tennie."[381]

Az arányosság elve

Azokban az interjúkban, amelyekben a pénzkérdés markánsan jelenik meg, többnyire az arányosság elvével kapcsolatban kerül szóba. Ugyanazzal a végzettséggel, de más szolgálati helyen vagy az egyházi hierarchiában más poszton lévők, leginkább az aránytalanságokat fájlalják, amelyek a rendszeren belül találhatók, és kevésbé jelenik meg, hogy más társadalmi csoportokhoz képest hol helyezkednek el a lelkészek az anyagi megbecsülés szempontjából. Az arányosság elve az emberi kapcsolatokban az egy szervezeten belül vagy hasonló pozícióban dolgozókat érinti érzékenyen.[382] Az arányosság elve akkor hat demotiváló tényezőként, amikor ugyanolyan vagy hasonló végzettséggel azonos pozícióban lévők közül nagyon eltérő jutalmazásban részesülnek (pénz, megbecsülés, bónusz, cafeteria vagy egyéb juttatások). Ebben az esetben nemcsak az anyagi javak abszolút értéke számít, hanem azok viszonylagossága a többiek juttatásaihoz képest.

[379] Josuttis: *Der Pfarrer ist anders*, 165.
[380] Pachmann: *Pfarrer sein*, 79.
[381] Josuttis: *Der Pfarrer ist anders*, 169.
[382] J. S. Adams: Toward an understanding of inequity, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol. 67, 1965, 422–436. Vö. Stacey J. Adams: Inequity in social exchange, in L. Berkowitz (eds): *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 2, New York, Academic Press, 1965, 267–299.

Az egyházban nehezíti a rendszeren belüli aránytalanságok elhordozását, hogy a hátratételt átélők úgy látják, hogy az anyagi feszültségek nyílt kibeszélését a rendszer nem engedi, illetve a palástolt különbségeket a rendszer életben tartja. Mint az alábbi interjúrészletekből is látszik, az egyházi rendszeren belüli visszásságok és az aránytalanság érzése jelentős belső vagy kapcsolati konfliktusokhoz vezethet:

> Olyan aránytalanságok alakultak ki a fizetések között. Tehát senki soha ezt nem rendezte, mert a lelkészi érdek ezt diktálta. Mert a lelkésznek így jó volt ez a plusz bevétel. Visszatértünk ahhoz a problémához, amit a két világháború között megfogalmazott a református egyház: mérhetetlen igazságtalanságok vannak lelkész és lelkész fizetése között. (5/85)

> Ugyanazokról a gyarlóságokról, hogy hogyan farkasai egymásnak a lelkészek, hogyan tiltják ki egymást szolgálati területeikről, milyen féltékenység van, hogyha az egyik lelkész kicsivel több pénzt kap valahol, mint a másik, vagy nem engedik be egymás területére temetni egymást, mert akkor elesnek a stóladíjtól. (7/120)

> Hogy van az, hogy Magyarországon ritkábban mennek a lelkészek kisebb helyre? Az Úr Isten elhívása, a Szentlélek mindig a nagyobb fizetés felé visz? Ez a magyar Szentlélek de jópofa, nem? Tehát, hogy ebbe ne menjünk bele, mert cinizmus lesz a vége. (17/44)

A lelkészi identitást tekintve a pénzhez és az anyagi javakhoz való viszony több olyan feszültséget hordoz, melyek részben „természetes" velejárói ennek a hivatásnak, részben az egyházi tanítás egyértelműségének hiánya, részben pedig az egyház mint szervezet működéséből fakadó anomáliákra vezethetők vissza. A feszültségekkel való megküzdésben, illetve elhordozásában úgy gondolom, Needleman összegzése frappáns és érvényes: „A világ nagy spirituális tanításai szerint az emberi létnek két természete, vagy ha úgy tetszik, két aspektusa van. Az egyik a világgal való kapcsolat fenntartásáról szól: tenni és cselekedni, családot alapítani, alkotni valami nagyszerűt, vagy éppen építeni valamit. A másik aspektusnak a spiritualitáshoz, a transzcendenshez, az Istennel való kapcsolathoz és legbelsőbb világunkhoz van köze. E két természetünk együttesen adja ki, hogy kik is vagyunk. Arra vagyunk hivatva, hogy megtaláljuk és megéljük énünk e két ellentétes erői közt a kapcsolatot és a belső harmóniát. Nem tölthetjük be hivatásunkat, ha nem vesszük mind a két oldalt nagyon komolyan. […] Amíg a földön élünk, a két világgal kapcsolatban élünk. Az élet igazi értelmének megtalálása akkor jön el, ha érzed és tudod, hogy van kapcsolat e két világ között. Olyan kifejezések, mint például »a drága igazgyöngy« vagy az »egy a szükséges dolog«, arra

utalnak, hogy egy dolog van, ami egyedül fontos az életben: a spirituális igazság a szívedben… Ugyanakkor sok másodlagos dolog nagyon fontos az életben, amire figyelmünk kell, különben az »egyetlen fontos dolog« válik lehetetlenné."[383]

Az egyházi kultúra és a lelkészi szerep hatalmi dimenziói

„A hatalom kérdésének – legalábbis az Újszövetségben – nincs központi jelentősége. Persze ha azt gondoljuk, hogy az ember és ember közötti kapcsolat mindig alapvetően a hatalomról szól, akkor mondhatjuk, hogy a keresztyén emberek közötti kapcsolat is a hatalom körül forog. Mondhatjuk – de a Biblia nem ezt mondja; más a megközelítése"[384] – állapítja meg egy előadásában Zalatnay István. E témával kapcsolatban a sok kimondatlan feszültség és a hatalmi viszonyok kuszasága miatt, Lynn R. Buzzard egyik cikkében képiesen az egyház „megkereszteletlen aktivitásának" nevezi a hatalommal való élést és visszaélést.[385] Bár a hatalom nem explicit módon része a lelkészi magtörténeteknek, de a „sorok között" több szempontból is előkerülnek e témát érintő kérdések, indulatok, dilemmák. A tartalomelemzés során a hatalom kérdésköre négyféle szinten jelent meg az interjúkban: egyházszervezeti kérdések körében, gyülekezeti kapcsolatokban, a lelkész önmagához és Istenhez való viszonyában. Ebben a tanulmányban annak járunk utána, hogy a lelkészek milyennek látják az egyház implicit vagy explicit megjelenő hatalmi viszonyait.[386]

Isten hatalma és az emberi hatalom viszonya

Az Újszövetség az ἐξουσία és a δύναμις szavakat használja a hatalom kifejezésére. Az első jelentése inkább az erkölcsi és jogi értelemben vett uralkodás, kiváltság és képesség.[387] A δύναμις szó mintegy 120 helyen fordul elő az Újszövetség lapjain. A δύναμις az antik világban úgy jelent meg, mint a kozmoszt mozgásban tartó erő, mely az istenség hatalmát jelöli. A Szentírásban ezzel szemben Isten hatalma nemcsak mint a kozmosz ősi oka és a természet mozgatóereje jelenik meg, hanem

383 West: *Tie Your Camel to the Hitching Post*, 47.

384 Zalatnay István: *Krisztus-követés és hatalom*, előadás, Bakonybéli Ökumenikus Konferencia, Bakonybél, 2015. október 17.

385 L. R. Buzzard: A Biblical Theology of Power, in *Christian Jurisprudence*, Campbell University School of Law, 1980, 123–161., 127. http://scholarship.law.campbell.edu/fac_sw/62 (Letöltés: 2016. január 2.)

386 A fejezet tanulmány változata a következő címmel jelent meg: Siba Balázs: Az egyházi kultúra és a lelkészszerep, *Theológiai Szemle*, Budapest, 2016/II, 95–104.

387 A. H. J. Gunneweg – W. Schmithals: *Herrschaft*, Stuttgart, Kohlhammer, 1988, 7.

Isten a történetem ura is.[388] Isten az, aki létrehozta az élő világot (Jer 27,5; 32,17) és kiterjeszti hatalmát az emberekre, hogy tervét a történelemben is véghezvigye (2Móz 15,13; 5Móz 3,24; Zsolt 46,1; 86,16). A hatalom Istenhez tartozik, aki hatalmat delegál, hatalommal ruház fel embereket feladatokra (5Móz 8,18; Ézs 40,29; Mik 3,8; Mt 22,29; 1Kor 2,4; Ef 3,7). A delegált hatalom célja lehet akár politikai (Eszt 1,3; Lk 20,20), katonai (1Krón 20,1) vagy más küldetés, ami a közösség (Isten népe, gyülekezet, világ) megmentésére, javára szolgál. Ha valaki a hatalmat magának tulajdonítja és saját hasznára él vele, akkor az önámítás (5Móz 8,17–18; Hós 2,7–9; Jn 19,10–11) és Isten előtt nem kedves. Egyedül Jézus az, akinek a hatalom nemcsak adatott (Jn 5,27; 17,2), hanem Isten Fiaként lényéhez kötött (Mt 9,6–7; Lk 4,36). Jézusnak hatalma van a láthatatlan világ erői felett is (Róm 8,38; Kol 2,10; Lk 9,1). Pál a keresztyén életet mint Istentől hatalommal felruházott létformát írja le. Krisztussal közösségben a hívő felveheti a harcot a bűn, a halál és a törvény hatalmával (Róm 6–8) és erőt kap a bizonyságtevő életre (2Tim 1,7–8).[389] Péter második levelében is találkozunk ezzel a hatalomértelmezéssel: „Az ő isteni ereje megajándékozott minket mindazzal, ami az életre és a kegyességre való, azáltal, hogy megismerjük őt, aki saját dicsőségével és erejével hívott el minket." (2Pt 1,3) Az idézett szakasz kontextusából kitűnik, hogy ez az erő a tudáson és az erényes életen át sugárzik. Péter az erőt nem passzív energiának, hanem egy alapnak és motivációnak tekinti, hogy a keresztyén életvitel során Krisztusról tegyen bizonyságot az életünk (2Pt 1,5–9).

A hatalom és siker személyes megélésének kihívásai

A közgazdaságtan klasszikusának számító Adam Smith éleslátással írja a hatalom kísértéséről: „a hiúság érdekel bennünket, nem a jólét vagy a gyönyör."[390] S ezzel a kísértéssel a cölibátusban élő papnak, szegénységi fogadalmat tett szervezetesnek vagy a polgári létben élő lelkésznek is számot kell vetnie.[391] Hiszen a hatalom kérdése nemcsak a szervezet különböző szintjein és a közösségi kapcsolatok szintjén jelenik meg, hanem az egyén belső viszonyulásaiban is reflexióra váró kérdés.[392] A hatalmi játszmák többsége emberi kapcsolatokban jelenik meg: Ki milyen erős játékos, hozzánk képest hol helyezkedik el belső mentális térképünkön, kiket tartunk tekintélyszemélyeknek, véleményvezéreknek? Kik azok, akiknek ránk kellene

[388] Vö. F. Hahn: *Theologie des Neuen Testaments*, Band II, Tübingen, Mohr Siebeck, 2002, 168–193.
[389] Gunneweg – Schmithals: *Herrschaft*, 103–106.
[390] A. Smith: *The Theory of Moral Sentiments*, Indianapolis, Liberty Classics, 1982, 50.
[391] Vö. A. Adler: *Emberismeret*, Göncöl, Budapest, 1994.
[392] Hézser Gábor: Vezetés – személyiség – hatalom, in Fazakas Sándor (szerk.): *Vezetés és menedzsment az egyházban és a diakóniában*, Budapest, Kálvin, 2008, 109.

hallgatniuk? A belső pozicionálásban azonban nemcsak a másik embernek szánunk rangot, hanem saját magunkat is elképzeljük a másikhoz képest. Az adott kommunikációs helyzetben megmutatkozik, hogy mennyire vagyok, lehetek rendben a másik szemében, vagy a saját szempontjaim alapján. Egy lelkész így vall erről:

> Én három hónapig vergődtem, hogy én nem vagyok [a lelkész előd neve]. Nem tudok úgy prédikálni. Más ez a gyülekezet. [Az előző] gyülekezet kis gyülekezet, látható, átfogható, otthon vagyok benne, ismernek az emberek, nagyon szeretnek. Óriási tekintélyem lett azzal, hogy nem csak az ukázokat adtam, hanem együtt dolgoztam a férfiakkal. Például ebből kifolyólag is vívtuk a hit harcait. (27/6)

A viszonyok rendszerében saját magunkhoz is viszonyulunk, de ebben nemcsak a másik emberrel, hanem az Istennel való kapcsolatunk is meghatározó. Ahogyan Benkő Antal fogalmaz: „A keresztény emberkép lényeges összetevője, hogy az egyén nem abszolút, hanem csak relatív létező: Istentől függ, és csak benne teljesedhet ki egészen. Igazán csak benne valósíthatja meg önmagát."[393] A hatalom, siker és kudarc kérdéseiben a lelkészek az önmagukkal való viszonyt elsősorban a közösséghez és az Istenhez való viszony fényében értelmezték:

> Eltelik pár évtized, az ember tapasztalt ilyet is meg olyat is. És kapott hideget, meleget, meg, ahogy mondani szokták, adtam is meg kaptam is. Sok mindenen átment az ember és bárkiben kialakul egy rutin, persze kialakul a rutin, de nagyon nagy tragédia, ha egy lelkipásztor rutinból csinálja a dolgokat. Ha nem jelenik meg újra és újra isteni kegyelem. Te így gondolnád, de írok egy új tant. Keresni és mindenképpen azt gondolom, hogy alázat kell, beismerés kell, annak elismerése, hogy nem tudom egyedül vinni a gyülekezetet. Szolgatársi közösség kell hozzá. Ez nem ilyen egyszerű feladat. A lelkipásztornak is van ó embere, régi természete. (27/8)

> Amikor rád pakolódik az élet, hát én marhára élveztem. Tehát ez a „se ne legyél sablonos, se ne legyél rutinos", de maradj alázatos. Nahát, ez nem mindig sikerült, de ja… Szóval az nagyon jó dolog volt. (12/26)

> Nem kell, hogy engem megtapsoljatok. Én soha nem hiszem, vagy legalábbis nem motivál ez, hogy most akkor háromezren tapsolnak. Ebben megfürödhetsz, de mégis azt gondolom, hogy az Isten valami miatt jól látta azt, hogy nekem sokkal több alázatra van szükségem. (12/42)

[393] Benkő Antal: Önmegvalósítás: antropológiai megfontolások, in Tőzsér Endre (szerk.): *Önmegvalósítás keresztény szemmel*, Pszichológusok és teológusok, 9, Budapest, Új ember, 2006, 35–54., 53.

Ahogy az idézetek is mutatják, a véleményformálásban elért siker nemcsak hatalmat jelent a társas kapcsolatokban, hanem az önbizalomra és az önértékelésre is hatással van.

Az emberi hatalom viszonylagossága a legfelsőbb hatalomhoz képest

Istennel kapcsolatban olyan „önmegvalósítást" élhet át a hívő, amikor az Egészre kérdez rá, s magát ehhez az Egészhez kapcsolja és ebből a szempontból értelmezi helyét a világban.[394] A lelkészinterjúkban is megjelenik Isten személyes jelenléte és az Egész feletti uralma. A hívő számára a legbelsőbb önismeret és az Egész összefüggésben jelenik meg. Isten az, akivel a legbelsőbb imádságban párbeszédben állunk és Augustinus szavaival élve: „Jól ismersz te, Uram, engemet, akárki vagyok (...) Semmi igazat nem mondok a világnak olyat, amit te előbb nem hallottál tőlem. Te sem hallasz semmi olyasmit tőlem, amit nem te mondottál előzőleg nekem."[395] Ugyanakkor Isten az egész világ ura, aki idő és tér felett egészében látja és uralja a világot. Krisztus a személyes megváltóm, aki egyben pantokrátor, a világ ura.[396]

Az egyházi világszemléletben fellelhető az, amiről Vass Csaba a következőképpen fogalmaz: „A hagyományos társadalmak valamilyen transzcendens középponthoz viszonyítva élték életüket: mindent, a legjelentéktelenebbnek is tűnő cselekedeteiket, de még vágyaikat, óhajaikat is ehhez a középponthoz mérték, s csak azt fogadták el, amely e transzcendens viszonyítási középpontnak megfelelt, amelyet az elfogadhatott."[397] Isten úgy jelenik a lelkészinterjúkban is, mint akinek a hatalma viszonylagossá teszi az emberi hatalom minden formáját:

> Én Istenben és az ő Fiában mindig a megszabadító és a nagyon szolidáris Istent és Urat, a hatalom egyedüli birtokosát ismerem fel, tehát minden hatalmat, amelyik a hatalmaskodással, a hatalom túlterjeszkedésével van összefüggésben, azt kritikusan látom, és elutasítom. Ezzel szemben a befogadó hatalmat, amelyik a hatalmat, hatalmának az eszköztárát arra használja, hogy elfogadja a másikat, különösen is a legkisebbeket, azt pedig támogatom. Egészen döbbenetes történeteknek lehettem így a tanúja, tehát

394 Plessner: *Conditio Humana,* 390–391. és Székely János: Önmegvalósítás vagy önmagunk elvesztése? Az önmegvalósítás az evangélium fényében, in Tőzsér Endre (szerk.): *Önmegvalósítás keresztény szemmel,* Pszichológusok és teológusok, 9, Budapest, Új ember, 2006, 9–34, 25.

395 Augustinus: *Vallomások,* Budapest, Gondolat, 1982, X. könyv, II. fejezet, 278–279.

396 Hahn: *Theologie des Neuen Testaments,* Band I, 113.

397 Vass Csaba: *Hatalom, szakralitás, kommunikáció – Kommunikáció- és médiaelméleti tanulmányok,* Kölcsey Füzetek, 2005, 48.

ez sokszor, azt kell mondjam, hogy kritikus, hogy mondjam, hát tartást kölcsönzött, vagy hogy kényszerített rám, amiben az intézményes egyházban nem mindig ismertem fel ennek a megvalósítóját. (8/18)

Belefutottam lelkészbe, aki nyalógép volt és ugye benyalta magát egy olyan helyre, és most abban tetszeleg, és ott jól érzi magát. Lelke rajta, tehát csinálják. Bárki. Csak az én gyomrom nem veszi be. Mert én nem tudnék megállni Isten színe előtt úgy, hogy ezeket a dolgokat vállalom, mert hiteltelen. (7/120)

Én nem tartom fontosnak azt, hogy az embernek legyen egyfajta politikai elköteleződése, viszont azt nagyon fontosnak tartom, hogy egy keresztény embernek legyen értékrendje. Az előfordulhat, hogy a politikai lovat az ember alól kilövik. Ilyenkor az ember nagyot koppan, és rájön arra, hogy hát igen, lehet, hogy a Bibliát kellett volna többet olvasni, mint politikailag betáncolni egy két helyzetbe. Ettől szenved a református egyházunk is, nagyon is. Ők jelentősen beletáncoltak ebbe a dologba. Most ebben is vannak. Nehéz visszatáncolni ebből a dologból, és szerintem nem is akarnak, mert ez súlyos milliárdokat jelent a bevételből. Ez egy olyan dolog, ami a politikai elköteleződésnek a velejárója, ám de Isten országát nem nagyon építi. [...] Tehát az Isten élő dolgokat hoz létre és nem az emberi kapcsolatokon és nem a politikai tőkén keresztül, hanem az Ő Szentlelkén keresztül, ami élő és ható dolog. Ezért nagyot is néztek sokszor a gyülekezetben, amikor azt mondtam, hogy egy dolog sosem a pénzen fog megbukni. És amikor Isten egy-két dologban mellém állt és millió forintokat letett egyik pillanatról a másikra, sőt volt olyan, hogy igazából egy bizonyos összegnek a kétszeresét le tudtuk tenni az asztalra. Akkor csak azt éreztem, hogy Isten véghezviszi a dolgokat, amiket szeretne. Viszont, aki nem tud hűségesen megmaradni a kegyelemben, az elsodródik. Nem biztos, hogy ez örök bűne lesz annak, de az biztos, hogy a következményeivel számolni kell. (7/81)

Rangdinamika a gyülekezeti viszonyokban

A társas kapcsolatok szintjén több olyan rangdinamikai kérdéssel találkozunk a lelkészinterjúkban, melyek megértéséhez a Schindler-féle rangdinamikai modell adhat szempontokat. Schindler szerint a csoportok létrejöttében és életében kulcsfontosságú az a környezet, amiben a csoport létrejön.[398] A környezet ugyanis különböző kihívások elé állítja a létrejövő csoportot, és a csoport lényegében arra szerveződik, hogy kimondott vagy implicit célok mentén megvalósítsa küldetését,

[398] O. König – K. Schattenhofer: *Bevezetés a csoportdinamikába*, Budapest, Dynamics Consulting Kft., 2014, 47–48.

kivívja magának a túlélés jogát.[399] Bármilyen emberi csoportosulás ösztönszerűen különböző pozíciókat hív életre. A csoport elsőszámú vezetője az alfa, akiben akkor bíznak a csoport tagjai, ha benne látják a csoportcélok megvalósulásának garanciáját, ha őt tartják a legmegfelelőbb vezetőnek. A csoport legtöbb tagja az alfához kötődik, formálisan vagy informálisan vezeti a csoportot. A következő pozíció a csoportban a béta, aki mintegy az alfa jobb keze, a szakértő, a tanácsadó, az utasítások végrehajtásának felelőse a csoportban. A csoport tagjai a gammák, akik elsősorban az alfához kapcsolódnak. Rendszerint a csoportok kitermelnek maguknak egy ómega pozíciót is. A csoportban keletkező feszültségek levezetésének egyik elszenvedője a bűnbak, a belső ellenség, az inkompetens, esetenként a bohóc számkivetett pozíciója ez.[400] A csoportban a rangok nem állandó pozíciót jelentenek, hanem mozgásban vannak. Az alfa pozíciót hosszabb-rövidebb ideig betöltheti valaki, de előfordulhat, hogy idővel a béta lép elő a vezető (alfa) pozícióba, vagy akár az ómega lesz a csoport vezetője, vagy kilépése esetén egy másik csoport alfája. A csoporton belül előfordulhat, hogy egyes gammák az ómegához kötődnek és távozása esetén akár követhetik is új csoportjába.[401]

Bár elvi szinten a gyülekezet vezetője a presbitérium és a fontosabb ügyekben közösségi döntés az ideális, de napi szinten a vezetői feladatokat a lelkészek látják el.[402] Ami elvi szinten működik, vezetéstudományi megközelítésben anomáliákat vet fel: a lelkész, aki úgy egyenjogú tagja a presbitériumnak, hogy közben a presbiterek lelkigondozója is, ugyanakkor teljes munkaidejében a gyülekezetben dolgozik és a közösség fizetett „alkalmazottja."

A vita a demokratikus működés természetes része és helyi szinten, ahány gyülekezeti közösség, annyiféle megoldás születik a rendszer problémáira. A lelkészinterjúk türkében látszik, hogy nem minden gyülekezetben zökkenőmentes a működés, és akár rangdinamikai játszmák is kialakulhatnak:

> A gyülekezet termeiről, mindenféle helyiségéről a gyülekezet presbitériuma dönt. Ezt ő [a lelkész] eldöntötte egy személyben anélkül, hogy bárkit értesített volna, tehát nem is került a presbitérium elé, mint megbeszélendő kérdés. (5/75)

[399] Az ábrán a külső környezetet, illetve a közös ellenséget jelöli az „E" betű.

[400] Saját szerkesztés.

[401] M. Gellert – C. Nowak: *A csapatépítés nagykönyve – Csapatépítés, csapatmunka, csoporttanácsadás elmélete és gyakorlata,* Miskolc, Z-Press, 2010, 191–194.

[402] Szabó Lajos: Élet a gyülekezetben – *Alapvető és aktuális kérdések a gyülekezetépítés tárgykörében,* Budapest, Luther, 2011, 173.; M. Weber: *Vallásszociológia – A vallási közösségek típusai,* Budapest, Helikon, 2005, 87. Lásd még: Hafenscher Károly: A presbiter mint középvezető?!, *Evangélikus Nevelés,* 23, Pedagógiai szakfolyóirat XIV. évfolyam, 2015/1, 95–100.; Mesterházy Balázs: A lelkész mint vezető, *Evangélikus Nevelés,* 23, Pedagógiai szakfolyóirat XIV. évfolyam, 2015/1, 81–88.

> Vannak még ilyen vezetéselmélet, meg nem tudom mi, ami, tehát csak azt gondolom, hogy egy huszonöt éves lelkészt hogy kap szét a presbitérium, ha neki nincs alapvető vezetéselmélete, tudáshättere, akkor nagy segítség lenne, ha ez is bekerülne a tanulásba. (3/59)

Rangdinamikai megközelítésben a lelkészek többnyire az alfa pozíciót töltik be, bár egylelkészes gyülekezetekben is előfordulhat, hogy a lelkész béta vagy ómega szerepbe kerülhet a gyülekezet vezető testületén belül, de ez utóbbi szerepek elsősorban a többlelkészes gyülekezetekben jelennek meg.

Olyan gyülekezetekben, ahol informálisan két vezető lelkész van, ott a rendszer magában hordozza a „most akkor ki a vezető?" feszültségét, akár a gyülekezeti tagok számára is. Ebből a szerepkonfliktusból, akár kapcsolati konfliktus is kialakulhat a kollégák között:

> Olyan helyeken lehettem [lelkész], ahol 2-2 főnököm volt. Ami abból a szempontból volt izgalmas, mert nem voltak jóban. [...] nem tudtak egymással együtt dolgozni. Nagyon különös volt őrlődni a két ember között, mert ha az egyikkel jóba voltál, a másik rögtön az ellenségének tekintett, ha nem is ennyire súlyosan, de mindenesetre nehéz volt bármelyikükhöz kapcsolódni. Ebből a szempontból nagyon sokat tanultam ebből, hogy ha egyszer az Úristen két lelkészi helyet adott, akkor ragaszkodni kell ahhoz, hogy ez a két ember, két lelkész soha ne hallgasson másra. Ne lehessen egymás ellen hangolni. Mert ezt később észre is vettem, hogy kifejezetten voltak emberek, akik erre apelláltak, hogy egyikről a másiknak mondtak valamit, egymás ellen lehetett hangolni. (16/32)

A zsinat-presbiteri elv kettős vezetési modellje is tisztázandó helyi szinten a feladat- és felelősségi körök tekintetében. A gyülekezet gondnoka és lelkésze között is feszülhet olyan ellentét, ami rangdinamikai szempontból is értelmezhető és előfordulhat, hogy az alfa szerepét a gondnok tölti be. Ennek egy sajátos példája, amikor az egyik egylelkészes gyülekezetben a lelkész ómega szerepbe került a gondokhoz képest:

> A helyen sok konfliktusom volt, egy betánista gyülekezet volt, ahol a gondok úr ezt képviselte, én már [...] akkor már számomra a törvényeskedő kereszténységtől elfordultam, és ez a prédikációmban is megjelent, úgy annyira, hogy a principálisom azt kérte, hogy helyezzenek el. De nem ordítozunk, meg szemtelenkedünk, visszapofázunk, nem erről szólt ez a történet, vagy, hogy nem végeztem el a szolgálatomat, vagy elkéstem volna vagy valami, szó nincs erről, én mindent elvégeztem, de hogy az én kegyességem és az ő kegyessége más volt. (6/29)

A rangdinamikai modell fényében a beosztott lelkész általában béta, esetleg gamma szerepbe kerül. Három- vagy többlelkészes gyülekezetben gyakrabban juthat a gamma, de az ómega szerepe is egy lelkésznek:

> Nekem fura, hogy én mindig azt mondtam, hogy [név] a vezető lelkész. Van egy beosztott lelkész és vagyok én, a segédlelkészük mindkettőjüknek, és ha senki nem ér rá, én úgyis itthon vagyok. Sokszor azért ez nehéz. Azért én is lelkész vagyok. Én is akarok. Legyen nekem is egy csoportom, vagy nem tudom. (29/22)

> Ott nyilván volt egy főnököm, és négyen voltunk együtt lelkészek, én voltam a legfiatalabb a legkisebb felelősséggel, megkaptam a feladatot, és azt kellett végrehajtanom. Utána az ember, nem is azt mondom, hogy leteszi a munkát és nyugodtan hátradől, a lelkészi munka nem ilyen, de mégis azért a felelősségnek a nagy részét a főnököm viselte. (30/28)

> Az új főnököm felmérte, hogy milyen a gyülekezet, hogy mik az ő tervei, kivel szeretne együtt dolgozni, kivel kevésbé, akkor én az utóbbi kategóriába tartoztam. Vannak dolgok, amiben más a látásmódunk, és [neki] mint főnöknek, mint vezetőnek az volt a fontos, hogy olyan emberekkel vegye körül magát, akikkel nagyon jól és közvetlenül együtt tud működni. Úgyhogy kedvesen és mindenféle konfliktus nélkül, de azt tudatta velem, hogy hát lehetett tudni, hogy ha találok helyet, és ha elkerülök majd onnan, akkor ő azt szívesen támogatja és nem tart vissza. (30/26)

A világi szervezeti kultúrához képest az egyházi közegben a rangdinamikai mozgások családi-testvéri felhangokat is kaphatnak. Sokkal inkább az együttműködést és a magyar szervezeti kultúrában kis hatalmi távolságnál is családiasabb viszonyokat hangsúlyozva beszélnek egyes lelkészek az egyházi kultúráról:

> Mindig lelkésztársnak hívott, soha nem teológus, soha nem beosztott lelkész. Lelkésztárs. Pedig senki nem voltam. Hét évig voltam mellette beosztott lelkészként. Utána kerültem ide nyolc évvel ezelőtt. (23/11)

> El lehet képzelni a segédlelkészt, nahát, engem nem így kezeltek. A főnökék se így kezeltek. Amikor azt mondom, hogy fiúkként kezeltek, akkor azt komolyan gondoltam. Hogy mertük egymást szeretni és ebben benne voltak az atyai fülesek is idézőjelben. Ha le kellett cs**ni, akkor lecs**tek, amikor megérdemeltem. Amikor meg lázadni kellett, akkor meg én lázadtam, azt meg ők érdemelték meg. De igen, a gyülekezet az#nagyon szerető közeg volt, meg közösség. (12/29)

Az idézett interjúkból úgy tűnik, hogy az ideális egyházi vezetői stílus a demokratikus stílus felhatalmazó formáin túl „testvéri" viszonyt is jelent.[403]

Az egyházi szociális mező hatalmi dimenziója

Az egyházban valljuk, hogy az Isten országa nem e világból való. (Fil 3,20) Ugyanakkor az ember „második természete"[404] a rendszer, amiben él és mozog, és az emberi szervezetekre jellemző működés alól az egyház sem kivétel. Az intézményekhez való kötődés nagymértékben meghatározza az identitásunkat, és az önértékelésünket.[405] Ezek a miliők saját „játékszabályokkal" bírnak, meghatározzák a benne lévők viselkedési, gondolkodási, öltözködési szokásait, s egyben egyfajta életfilozófiát is közvetítenek.[406] Társadalmi státuszunkat nemcsak az határozza meg, hogy milyen környéken élünk, kikkel barátkozunk, hanem az is, hogy mit tartunk értéknek.[407] Schulze megállapítása szerint univerzális, minden miliőre egyformán kiterjedő norma- és értékrendszer nem létezik. Az életterek mint sajátos miliők „szociokulturális gravitációs térként"[408] működnek, melyek az életstílus, a képzettség és az életkor függvényében homogén egységet alkotva jönnek létre. Épp ezért Leitner identitás helyett inkább identifikációról beszél. Az adott társadalmi miliőnek úgynevezett „ikonográfiai kánonja" van, amely viselkedési normákat határoz meg, standardizált szerepeket kínál az emberek számára.[409] Mint minden szervezet életében, ebben a szervezetben is nagyon fontos szerep jut a belső mentális térképeknek, hogy a szervezeti, formális viszonyok mellett informálisan ki hol van a többiekhez és a vezetőhöz képest.[410] Ennek a „belső pozicionálásnak" a példái jelennek meg a következő idézett mondatok szóhasználatában is:

> Tekintélyénél meg szerethetőségénél fogva sokkal beágyazottabb a lelkészek között, mint mondjuk én. (12/38)

[403] Gulyás – Koncz – Lázár – Siba: A vezetett vezető, 177–189.

[404] J. Habermas: *A kommunikatív cselekvés elmélete,* Budapest, ELTE, 1985.

[405] Csepeli György: *A szervezkedő ember – A szervezeti élet szociálpszichológiája,* Budapest, Orisis, 2003, 349.

[406] Hámori Ádám: Nemzeti identitás – európai identitás – keresztyén identitás, in Bóna Zoltán (szerk.): *Ökumenikus Tanulmányi Füzetek 23.,* Budapest, MEÖT, 2013/1, 42–63.

[407] Schulze: *Die Erlebnisgesellschaft.*

[408] Uo., 423.

[409] H. Leitner: *Lebenslauf und Identität – Die kulturelle Konstruktion von Zeit in der Biographie,* Frankfurt am Main, New York, Campus Verlag, 1982, 74.

[410] J. Bruner: *Acts of Meaning,* Cambridge, Harvard University Press, 1990, 91.

> Ő volt a Zsinat főtitkára, tehát az egész nagy Zsinatnak a – mondjuk, úgy mondanám most, hogy a házelnök, tehát ő volt az egész apparátus vezetője… fölmentem a püspöki titkárságra. (8/15)

> Aztán röviden kellett azzal szembesülnöm, hogy igazából a felsővezetésnek ez nem volt érdekes. Sem anyagilag, sem más szempontból nem volt téma, akkor éppen egy egyházpolitikai konstelláció miatt gyorsan be kellett ezt a helyet tölteni. Hogy az elődömet lehessen meneszteni. (6/56)

> Ő, illetve hát azokkal az emberekkel beszélgetve a missziói munka kapcsán, akik azokban a kis gyülekezetekben éltek és így megtört az életük, és ezekkel az emberekkel az egyházpolitika sosem törődött. Inkább dobálta őket, és kivetette őket, és eszközként kezelte őket, és inkább próbálta őket manipulálni. (7/74)

A szóhasználatban is megjelenő belső viszonyulások a szervezeti kultúra sajátos lenyomatai. Schein így definiálja a szervezeti kultúra jelenségét: „A szervezeti kultúra nem más, mint a szervezet tagjai által elfogadott, közösen értelmezett előfeltevések, értékek, meggyőződések, hiedelmek rendszere. Ezeket a szervezet tagjai érvényesnek fogadják el, követik s az új tagoknak is átadják, mint a problémák megoldásának követendő mintáit, és mint kívánatos gondolkodás- és magatartásmódot."[411] A szervezetek kultúráját nagymértékben befolyásolja a szervezeti működés két szintjének egymáshoz való viszonya: az egyik az úgynevezett formális működés, a másik pedig az informális viszonyok és viszonyulások hálózata.[412] Minden szervezet életében ez a kettő párhuzamosan van jelen és egyszerre hat. Egy jól működő szervezet esetében a formális pozíciók felelősségi és hatáskörökre vonatkozó rendszere nem áll távol az informális működéstől. Előfordulhat az a sajátosság is, hogy bár valaki formálisan vezető, a csoport életében informálisan valójában más a véleményvezér, ezért a valódi döntések akár a vezető megkerülésével is történhetnek, vagy a meghozott döntést a csoport tagjai szabotálhatják, vagy saját értelmezésükben hajthatják végre. A formális szervezeti működésben a pozíciók és rangok papírformája érvényesül. Az informális szervezeti működésben viszont a pozíció birtoklása nem jelenti azt, hogy az adott vezető „erős játékos" a pályán.[413] A Magyarországi Református Egyház több száz éves tradíciója szerint az egyház valóságában élők számára a pozíciót

[411] E. Schein: *Organizational Culture and Leadership – A Dynamic View,* San Francisco, Jossey-Bass, 1985, 9.

[412] Bakacsi Gyula: *Szervezeti magatartás és vezetés,* Kolozsvár, Scientia, 2004.

[413] B. Russell: *A hatalom – A társadalom újszerű elemzése,* Budapest, Typotex, 2004, 33.

hordozók tekintéllyel bírnak. Ugyanakkor a magyar szervezeti kultúrára nagyon is jellemző módon kapcsolati és érzelmi alapon informálisan születnek döntések, intéződnek el ügyek:

> Az itteni beosztott lelkész felesége veszélyeztetett terhes lett, és a beosztott lelkész leköltözött hozzá vidékre. Felszabadult a helye, és akkor a lelkipásztor meghívott, hogy akkor jöjjek én, és sikerült elintézni, és kirendeltek ide. (31/24)

A magyar szervezeti kultúra sajátossága az, hogy a hivatali utak és a szabályok betartását nagymértékben elvárjuk másoktól, de saját magunkra nézve nem tartjuk kötelező érvényűnek. A bürokrácia „jól olajozott gépezetként" működjön, s ha lehet, tegyen velünk kivételt.[414] Sajátos az a vezetéshez való viszony a magyar kultúrában, amiben érvényesül a „ne szólj szám, nem fáj fejem"[415] magatartás, nagyon erős a bizonytalanságkerülés. Ezt a jelenséget az egyik olyan lelkész, aki több vidéki gyülekezetben is szolgált, a következőképpen látja:

> Mindenhol egyet láttam, hogy borzasztó kiszolgáltatottság van és borzasztó szervilizmus és borzasztó megfélemlítés van. Ezt igazából nem lehet annak a számlájára fölírni, hogy valami történt a múltban, mert már régóta megtörtént a rendszerváltás, csak a módszer az jó, és tovább él. (7/62)

Amint azt Hofstede nemzetközi kutatásainak alapján tudhatjuk, a magyar nemzeti kultúrában a bizonytalanságkerülés mellett a hatalmi távolság nem olyan nagymértékű, mint több európai országban.[416] Többnyire szeretünk jóban lenni a főnökünkkel, és erre általában a vezetők is nyitottak. Ez a barátkozás, baráti légkör a református egyházban is megfigyelhető:

> Én nem voltam szívbajos leülni a saját espereseimmel, a püspökkel beszélgetni dolgokról. Sok tekintetben láttam azt, hogy volt olyan püspök, aki nagyon jól látta a saját egyházának a valóságát és amellett, hogy a saját vizeire senkit nem engedett be büntetlenül, de ugyanakkor az egyház nyomorúságain túllátva sok helyzetet gordiuszi karddal tudott átvágni. (7/85)

[414] G. J. Hofstede – G. Hofstede: *Kultúrák és szervezetek – Az elme szoftvere,* Budapest, VHE Kft., 2008.

[415] A Human Synergistics® módszertanával 2010-ben végzett Országos Szervezeti Kultúra Kutatás eredményeinek összefoglalása: Magura Ildikó – Koncz Ildikó: A magyarországi szervezeti kultúrák sajátosságai, in *Szellemi tőke, mint versenyelőny. Avagy a tudásmenedzsment szerepe a versenyképességben,* Budapest, Lifelong Learning Magyarország Alapítvány, 2010, 402–413.

[416] Bakacsi: *Szervezeti magatartás és vezetés,* 233.

> Ilyen szempontból sose tudtam félni az egyházi feletteseimtől, hogy most jaj, jön az esperes vagy a püspök, és akkor nekem össze kéne magamat nem tudom mit csinálni. Nem, abszolút a partneri, korrekt viszonyra törekedtem mindig is mindenkivel, velük is, és működik. Szóval nem vagyok ez a fajta ilyen „alárendelem magam a dolognak", mert úgy érzem, hogy nincs okom alárendelni. (18/35)

A református egyház szintjeit és méretét tekintve hierarchikusan „lapos" szervezetnek tekinthető, nagyvállalat méretű, de működésében egy kis- és középvállalkozás attitűdjeit és működési mechanizmusait mutatja, amely egy nagy családi vállalkozás viszonyulásaira emlékeztet.[417] A szinteket tekintve nagyon erős az egyházban az autonómiára törekvés, ezért sajátos módon az esperesek és püspökök is találkoznak „a hatalmi olló jelenségével", formálisan hatalmuk van ugyan, de informálisan kevés eszközzel rendelkeznek a helyi szint irányítása felett, sőt az alsóbb szintek ellenállásán kívül, a velük szemben táplált ellenszerv is megjelenik:[418]

> Folyamatosan hadban állsz az esperessel, a püspökkel és a zsinattal, mert mindenki mondja, hogy ezért vagy hü**, vagy azért vagy hü**, nem tartod be a szabályokat. (17/36)

> Egy iszonyatos bizalomhiány a papoknak. Egymás közt, az egyházi vezetés iránt... abszolút nem értek vele egyet. Éktelen nagy barmok vannak, le kell váltani őket, és kész. Magad mellé kell állítani, mondjuk az egyházmegye közösségét, és kell találni egy normális esperest. Nem hőzöngeni, hanem rámutatni, hogy hol lopott, ha olyan – nem nagyon van ilyen azért, inkább csak butaságot mondok. Meg kell buktatni, ilyen bizottság, olyan bizottság, csókolom. Kezünkben vannak az eszközök, nem nyavalyogni kell, hanem dolgozni. Összefogni, megbeszélni, csinálni. (17/34)

Ugyanakkor a rendszer szintjein belül „hatalmi zónák"[419] jelennek meg, ha valaki a „törzshöz,"[420] érdekcsoporthoz vagy domináns koalícióhoz tartozik, akkor előnyöket élvez a többiekhez képest:

> Nekem nagyon rossz az egyházképem. Nagyon utálom azt, hogy kis királyok vannak az egyházunkban, hogy nem lehet őket megmozdítani, és azt csinálnak, amit akarnak, és átgázolnak embereken, és hü**nek néznek... (1/14)

[417] Hegedűs Zoltán: *Amit érdemes megtanulni a multiktól, és amit nem – Kisvállakozók figyelmébe*, Budapest, HVG, 2009, 58 kk.
[418] Jávor István: *A hatalom szerkezete a vállalatban*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1988, 75.
[419] Uo., 122.
[420] Maffesoli: *The Time of the Tribes*.

A „hatalmi udvar"[421] létrejötte egyfajta öngerjesztő folyamat, hiszen a hatalmat gyakorló olyanokkal veszi körül magát, akik hallgatnak a szavára, illetve a többiek akár nagyobb hatalmat is tulajdonítanak a hatalomszemélynek:

> Itt a [lelkész] egy király volt, akivel nem lehetett vitatkozni. Valahogy mindig erőszakos volt. […] Neki semmiért nem görbült a haja szála sem. Ő mindent el tudott érni. Őt nem érdekelte, hogy a presbitérium és a gyülekezet is morzsolódik. Ő itt kiépítette a saját kis klientúráját, akik fizetett presbiterek voltak. A 30 tagú presbitérium nagy többsége kötődött financiálisan intézményekhez. Ami természetesen azt jelentette, hogy az ő emberei voltak… (9/11)

A versenyszférához képest az egyházi miliőre a kooperációra épülő szervezeti működés jellemző. A közös döntés, a presbitériumok demokratikus felépítése, a testvéri szeretet ethosza nagymértékben meghatározza az egyházi szervezeti kultúrát, ugyanakkor az együttműködés formáitól való eltérés, a versengés, a mások hátán való előrejutás idegen a rendszertől és nem elfogadott dolog.[422] Amíg a versenyszférában a versengés természetes, elfogadott része a profitmaximalizáló célok megvalósításának, addig az egyházban a célok között szerepel az együttműködés, Isten országának közös építése, ezért a megjelenő versengés fájdalmakat és zavart okoz a rendszerben:

> Tehát mindig egyfajta védettséget ad, most én inkább burokra gondolok, ami puhább, mint a vasfal – az egyházi közeg. Egy egyházi iskolának a tanári karáról is, hogyha szó van. Nagyon kegyetlen dolgok megtörténnek ott is, de mostanra amit én látok a világból… A politika is… Tehát, mivel itt hatalomról van szó, amivé formálja az embereket, az kietlen, szeretetlen, önző, anyagias. Ezek a jelzők, amik eszembe jutottak és értetlenül állok ez előtt. Rangkórság, meg karriervágyak. (5/97)

> Bár keresztyének vagyunk, de nagyon fúrjuk egymást, szóval nagyon sokszor a pénz dominál. […] Mikor az ember benne van, akkor rájön, hogy mit vár egy ilyen emberi szervezettől. (3/50)

A szervezetek azon tehetetlensége, ami a kialakult status quo megtartásának érdekében a legtöbb konfliktust inkább az elkerülés irányába tolja, az egyházban is érvényesül. A hatalmon lévők a szervezetekben leginkább a feszültségek

[421] Csepeli: *Szociálpszichológia mindenkinek*, 158.

[422] Vö. Mezei Júlia – Koncz András – Sárdi Tamás: Az együttműködés és versengés dinamikájának modellálása a fogoly-dilemma segítségével – egy tréninggyakorlat tanulságai, *Alkalmazott Pszichológia*, V. évfolyam 3–4. szám, 2003, 133–143.

elodázását, ha pedig ez nem megy, akkor a „zéró összegű játszma"[423] helyzeteit részesítik előnyben, melyre a versengő vezető és alkalmazkodó beosztott felállás a jellemző.[424] Ez a szervezeti szintű konfliktuskerülés, vagy az alkalmazkodásra kényszerítés a lelkészinterjúkban is visszaköszön:[425]

> Akkor odajött hozzám valaki, aki esperes és azt mondta, hogy: „te itt nem szokás őszintének lenni". Nem tanultam meg ezt a leckét és ennek lettek következményei. (6/14)

> Az ilyen aknamunka volt. [...] ahogy az egyházunkban szokás. Ez nem arról szól ez az egyház, hogy szemtől szembe odaállnak és azt mondják, hogy na, ez a problémám veled, Nem! Szépen hátulról mellbe. Ez, ez máig így van. És mindezt leöntjük keresztyén mázzal. Mosolygunk a másikra, és háta mögött meg leszúrjuk. Tehát ez tökéletesen így volt már akkor is. És ez borzalmasan visszataszító dolog az egyházban. Csak aki kívülről nézi, az észre se veszi. Ennél undorítóbb, mint amit az egyházba csinálunk, hogy mosolygunk a másikra, és hátulról fúrjuk, meg híresztelünk róla, ezt annyira undorítónak gondolom, és sajnos benne vagyok én is, és próbálok ellene tenni, tehát én is, én általában szemtől szembe is azt mondom, amit a háta mögött valakiről. (22/91–94)

> Én inkább az egyházamat látom úgy, hogy egyre többen vannak, akiknek elege van ezekből a kimondásokból. Egyre több velem egykorú, vagy még fiatalabb, vagy idősebb lelkész mondja azt, hogy elegem van a hazugságból, elegem van a kétszínűségből, hogy itt bárki mondhat bármit. Játsszuk őszintén ezt a történetet, és én nagyon azt remélem, hogy előbb-utóbb ez lesz. Az lesz a Kánaán, amikor merünk ezekről beszélni nyíltan, nem pedig így fű alatt, névtelen leveleket írogatunk, hogy kinek az anyja, meg hogy... (12/43)

A fönt és lent szervezeti kérdésein kívül találunk még további feszültségpontokat, melyeket a lelkészek megemlítettek.

Az egyik ilyen a gyülekezeti és az intézményi lelkészség kérdése:

> Szélmalomharc, ez az örökös, ellehetetlenített állapot. Az, hogy lelkészként az egyház úgy tud gondolkodni, hogy aki lelkész, az gyülekezeti lelkész. Nem tud mit kezdeni azokkal, akik kilógnak a rendszerből, mert kórházban, börtönben, vakokkal vagy gyerekekkel akar foglalkozni. Legyél fiam gyülekezeti lelkész, azzal tudnak mit kezdeni, az benne van a rendszerben. Mint jó fogaskerék illeszkedik a többihez. (5/86)

[423] Konfliktusok esetén a zéró összegű játszmában csak „nyertes vagy vesztes", egymást kiegészítő pozíciói léteznek a felek számára.

[424] Bakacsi: *A szervezeti magatartás alapjai,* 182.

[425] Uo., 179.

A következő a női lelkészség kérdése, hiszen a lelkész szerep alapvetően férfimodellhez igazodik az egyházi kultúrában.[426]

> És ez igen, hát ezen nagyon sokat gondolkodom ezen, ez, amiről beszéltem, hogy nőként, anyaként mit jelent szolgálni, ugye mi úgy jöttünk ide, hogy óriási pocakom volt, és azóta ez így valahogy rögzül sok emberben, hogy én biztos terhes vagyok, és gyerek fog születni hamarosan, és szoptatok és fürdetek. Nyilván ez természetes, vannak emberek, akik ettől nem nagyon tudnak elszabadulni, akiknek nyilván nem is leszek olyan lelkész, amilyen mondjuk, én szeretnék lenni, egy kicsivel nagyobb tekintély. (29/24)

Megjelenik az idős és a fiatalabb generációk közötti feszültség:

> A megyében volt egy konfliktusom, mondhatnám permanens konfliktus azóta is. Az első egyházmegyei közgyűlésen […], amikor részt vettem, akkor valamilyen ügyben felszólaltam és akkor a (lelkész neve) azt mondta, hogy »öcsi, neked itt nem kell beleszólnod a nagyok dolgába«, ezt az »öcsi« szót konkrétan használta is. És akkor megint jelentkeztem, és felálltam és mondtam neki, hogy ugyanolyan lelkészi diplomám van, mint neki, úgyhogy megkérem, hogy ehhez mérten kommunikáljon ezentúl. Szerintem ez ott alapvetően be is tette a kaput a vele való kapcsolatban, de vele folyamatosan konfliktusos a kapcsolatom. (14/104)

> Szerintem egy teológust nem szabadna kiengedni anélkül, hogy legalább egy évet ne húzna le máshol, ne tanulna alázatot, ne tanulna csöndben létet, még akkor is, ha látja, hogy mit kéne csinálni, de nem ő a főnök, nem teheti meg. (18/35)

A hatalmi centrumban lévők és a hatalmi periférián lévők közötti feszültség:

> Nekünk ezek a bűnös központiak voltak, tehát ott nagyon erős politikai befolyás előtt álltak, azok az árulásnak sokszor – nehéz, tehát nem akarnám így generálisan elítélni, de mindenesetre egy olyan hely volt, ahol az államnak nagyon nagy befolyása volt különböző személyeken keresztül, félelmek voltak, elnyomásos szorongások. Szóval nem volt egy egyszerű kör. És hát ebből az én szocializációmból az adódott, hogy én ezt nem vagyok hajlandó elfogadni. (8/15)

[426] P.-L. Dubied: *Die Kriese des Pfarramts als Chance der Kirche,* Zürich, TVZ, 1995, 61.

A politikai és a lelki hatalom összeegyeztethetőségének kérdései

A gyülekezetek intézményfenntartása hatalmi helyzetbe hozza a gyülekezeteket, hiszen így a gyülekezet vezetése mint „a domináns koalíció" lehet jelen a helyi község/város életében. A gazdasági és/vagy az intézményeken keresztül gyakorolt hatalom kérdése, kihívása és kísértése, hogy tud-e olyan keretet biztosítani a gyülekezet számára, hogy az hitelesen képviselje Krisztus ügyét a világban.[427] Zalatnay István említett előadásában így fogalmaz a hatalom kapcsán: „Istenről legtöbbször az emberi élet és viszonyok területéről vett kifejezéseket használva beszélünk: a hasonlóság mindig csak viszonylagos. [...] Az Isten hatalma nem lehet minta az emberi hatalomgyakorlás számára úgy, ahogyan lehetséges, ha szeretetéről, könyörületességéről stb. beszélünk."[428] Isten az, aki akaratának véghezviteléhez delegált hatalommal ruházza fel az embert, de az emberi hatalomgyakorlásban az eszközök és célok sokszor felcserélődhetnek.[429] Minél nagyobb a hatalom, annál nagyobb annak a veszélye, hogy nem tudunk jól élni vele, ahogy Buzzard fogalmaz: „saját növekedő hatalmunk növekvő veszélyt is hordoz önmagunk számára".[430] A lelki és szellemi hatalom elérésére való törekvés a helyi közösségben sajátos kihívássá válik, ha ehhez politikai/gazdasági/munkáltatói hatalom is párosul:

> Mi egy lelkipásztor dolga? Intézmények építési projektjeinek menedzselése vagy az intézményekért felelősség vagy gyülekezetépítés [...] lehet a kettőt együtt csinálni. [...] Van olyan lelkipásztor, aki 10 intézmény igazgatója. Csöndben megkérdezem, hogy mit csinál egy gyülekezetben. Az ottani presbitérium szintén többet akar, nagyobbat akar, miért nincs öregotthonunk, miért nincs, miért nem vesszük vissza a temetőt. Visszavették a temetőt 2008-ban. Azóta is veszteséges az iskola. [...] Az Isten országa építésének nem az az előre menetele, hogy temetőből próbálunk profitot behozni. Bocsánatot kérek. (27/6)

> Ott volt néhány, akik vállalkozásba akarták vinni a gyülekezeti életet. Én nem azért, én ezt le is írtam, a presbitérium elé tárom, Isten engem a vállalkozásból hívott ki. Nekem ezzel semmi bajom, hogy ha valaki vállalkozó, mert ha ez az útja. De a gyülekezetnek nem vállalkozás az útja. Újra mondom, nem intézményellenes, nagyon sok áldást kaptunk. (27/9)

[427] P. Tillich: *Love, Power, and Justice*, New York, Oxford University Press, 1970, 97.
[428] Zalatnay: *Krisztus-követés és hatalom*.
[429] Buzzard: *A Biblical Theology of Power*, 160.
[430] Uo., 132.

Keresztyén iskolát kellett csinálni nem keresztyén tanárokkal. Olyanokkal, akik akadtak, nem lehetett válogatni, hanem őket kellett megnyerni ennek az ügynek. Sok feszültséget is hordozott ez. Nem egy normális helyzet ez az evangélizációnak. Hogyan tudsz evangélizálni olyanoknak, akik függnek tőled? Nem is tettük ezt, aztán ezt el is választottam a napi dolgoktól. Nem az evangélizáció eszköze az intézmény. Az evangélizációt a gyülekezetnek kell végeznie. Intézményeink ezt anyagilag segíthetik, abban lehet eszköz. Tudunk alkalmazni még lelkipásztorokat stb. De nem élhetünk vissza a hatalmunkkal. Ez így is volt és marad is [...] De nagyon megterhelő volt számomra. Az volt a dolgom, hogy működtessem az iskolát. Legyen bizalom, jó legyen. Ez egy technika, nem lelkészi munka. [...] De egy hasadtság volt bennem, hiszen [...] visszakerültem egy technokrata helyzetbe. Működtetünk egy egyre nagyobb rendszert. [létszám] pedagógusunk van, és még sok technikai alkalmazott. (25/12)

A világszemlélet kettőssége és az ebből származó dinamikák

Minden miliőnek saját kultúrája, szókészlete van és az egyházi kultúrának is megvannak a sajátosságai. A különböző terepek (forprofit, civil, közoktatás, egészségügy, egyház stb.) témái lehetnek hasonlóak, ami viszont különbség, az az eltérő kultúra, melynek leginkább látható része a nyelvhasználat.[431] Ez a nyelv olyan kultúrát teremt, amelyben a beavatottak társadalmi osztálytól, nemtől, életkortól és nemzetiségtől függetlenül is részesei egy közös értelmezési rendszernek.[432] Egyrészt beszélhetünk úgy az egyházról, mint intézményről, ami szerint az egyház egy látható szervezet, melynek hierarchiája, alkalmazottai, önkéntesei, szabályzata, rítusai és ceremóniái vannak, ugyanakkor az egyház leírható úgy is, mint egy informális lelki közösség.[433] Ez feszültséget is szülhet, ugyanakkor dinamikát is ad ennek a szervezetnek. Egyik lelkész így vall e kettősségről: „Mert túl sok ember van, aki nekem elvileg szolgatársam, akikre nem tudok én úgy tekinteni." (3/63) Az egyházra egyszerre gondolunk úgy, mint jelenvaló és mint eljövendő, mint látható, ugyanakkor láthatatlan, nagyon is földi, mégsem e világból való értékek alapján működő szervezetre.[434]

[431] „A valóságfenntartás nagyobb része a beszélgetésekben implicit, és nem explicit módon jelenik meg. Csak a legritkább esetben forog a beszélgetés a világ lényegének problémája körül. Valóságmeghatározása sokkal inkább egy olyan világ háttere előtt történik, amelyet hallgatólagosan bizonyosnak tartunk." Berger – Luckmann: *A valóság társadalmi felépítése,* 211.

[432] R. M. Moseley: *Becoming a Self Before God – Critical Transformations,* Nashville, Abingdon Press, 1992, 20.

[433] Érdekes, hogy az interjúkban a „püspök", „presbitérium", „esperes" szavak köré gyűltek a hatalommal kapcsolatos gondolatok, de például a „hierarchia" szó egyszer sem fordult elő az interjúk során.

[434] C. V. Gerkin: *Prophetic Pastoral Practice – A Christian Vision of Life Together,* Nashville, Abingdon Press, 1991, 16–17.

Ez a kettősség az interjúkban is megjelent, hiszen a vezető–beosztott viszony értelmezhető úgy, mint bármely más terepen, ugyanakkor bibliai mércén mérve a vezető szolgája kell, hogy legyen saját beosztottainak. A kollegiális viszonyok tekintetében nézhetünk a másik emberre, mint munkatárs, aki egyben testvér és szolgatárs. A hivatáson belül tekinthetünk úgy az életvezetési kérdésekre, mint egyéni megküzdésre és döntéshozatalra, ugyanakkor nézhetjük a hivatást, mint isteni hívást a közösség számára. A munkát nézhetjük úgy is, mint szolgálatot és Isten országának építését, melyben az egyéni történet egy önmagán túlmutató történet részét képezi.[435] Ennek a kollektív történetnek a központja Isten, aki jelen van az élet minden pillanatában, velünk van, de egyszerre kívülről is látja az életünket. Ennek a keresztyén valóságnak sajátja, hogy a világot Isten ítéletének és munkálkodásának színtereként szemléli, és ez hatással van mind a formális, mind pedig az informális viszonyokra:

> Abból, amit az emberek életében Isten munkájaként felismer az ember, egyre világosabban tükrözte, hogy milyen hatalmas az Úr, és mennyire övé a dicsőség, és mennyire egyszerű eszközök vagyunk az Ő kezében. Tehát formálódott bennem ilyen értelemben, de azt nem mondom, hogy mássá vált, hanem inkább kibontakozott, kinyílt számomra, és ez azóta is tart, ez nem lezárt valóság, hanem újra és újra, egyre mélyebben rácsodálkozom, hogy milyen hatalmas Isten. (11/17)

A hatalomnak tehát pozitív olvasata is van, hiszen a belső meggyőződéssel mások motiválása és a hatásgyakorlás is lehet a közösség érdeke és Isten szándéka.

Spirituális útkeresés és református lelkiség

„Mennyire vágyom rá, hogy lelkészeink kevesebbet beszéljenek, kevesebbet tudjanak, prédikációik a csöndből szülessenek." – sóhajt fel esszékötetében Tóth Sára a református istentisztelet kapcsán.[436] A lelkészi identitás alapjához tartozik az Isten felé irányultság és az Ő akaratának keresése. Vajon hogyan élik meg lelkészeink személyesen a hitet, bizalmat és szeretetet, amit az Istennel való kapcsolatban kapnak? Annak járunk utána, hogy egyes református lelkészek hogyan látják hitük alakulását, lelki életük változásait a szolgálat ideje alatt. Az interjúk során a lelkészek mint útkereső hívő emberek vallottak spirituális

[435] S. Klein: *Theologie und empirische Biographieforschung – Methodische Zugänge zur Lebens- und Glaubensgeschichte und ihre Bedeutung für eine erfahrungsbezogene Theologie*, Stuttgart, Kohlhammer, 1994, 36.

[436] Tóth Sára: *Táncol a por – Írások hitről, spiritualitásról, kultúráról*, Budapest, Harmat, 2015, 79.

növekedésükről és a református lelkiség megéléséről a mindennapokban. Minden lelkész életútja más. Ebben az alfejezetben sem akarok általánosítani, csak a lelki út kapcsán szeretnék pár vallomást egymás mellé tenni, hogy mozaikszerűen bár, de kirajzolódjon egy kép a református lelkiség megéléséről a mai magyar kontextusban.[437]

A spiritualitás értelmezésének bibliai szempontjai

A „spiritualitás" szó értelmezése együtt bővült, változott, alakult a keresztyén vallással, s napjainkra nem létezik egységes definíció e fogalom kapcsán. Csaknem annyi definíció létezik a kifejezésre, mint amennyi írás született ebben a tárgyban.[438] Ezért is fontos, hogy a református spiritualitás kérdéseinek tárgyalásakor először a szó bibliai jelentésével foglalkozzunk.

A bibliai spiritualitás: Isten jelenléte az emberi életben. Isten az, akivel az ember kapcsolatba kerülhet, akivel dialógust folytathat. Isten úgy jelenik meg, mint aki népével vonul, a vele való kapcsolat dinamikus, folyamatosan alakul: „Isten ígéretei elérnek az egyes ember személyes életszférájába, családjába, háztartásába. A legszemélyesebb szükségekben van jelen, úgymint gyermektelenség, életveszély, hatalmasságok által való fenyegetettség, békétlenség a családon belül. (...) Izrael Istenének munkája hozzákapcsolódik az egyes ember életéhez. Isten ígéretei érvényesek az egyes ember otthonára, munkavégzésére, nappalaira és éjszakáira egyaránt."[439] Isten nem függetleníti magát az emberi élet történéseitől, hanem valóságosan jelen van népének szenvedéseiben is. Van, amikor Isten nem szól és hiányzik jelenléte (Jób 23,8–9; Zsolt 30,7; Hab 1,2) és van, amikor kijelenti magát népe számára (Zsolt 42,2; 84,7). Van, amikor ez a jelenlét félelmetes, mert az Isten hatalma (Jób 23,15–17) és/vagy bűn miatti haragja jelenik meg benne (Zsolt 51,11). Az emberi élet Isten színe előtt történik, és az Istentől való elvetettség egyenlő a halál állapotával (Zsolt 6,4–5; 88,3–6; Préd 9,5–6 és 10). Az Újszövetség fényében a spiritualitás Krisztus váltságával és a mi megmentésünkkel kezdődik. Ha Krisztusba kereszteltetünk, akkor meghaltunk a bűnnek, és Krisztusban van új életünk (Róm 6,3–11; 2Kor 5,17). Pál teológiájában a πνευματικός (latin fordításban: spiritualis) melléknév minden

[437] A fejezet tanulmány változata a következő címmel jelent meg: Siba Balázs: Spirituális útkeresés és a református lelkiség – lelkészinterjúk fényében, *Theológiai Szemle,* Budapest, 2016/III, 158–169.

[438] M. Singhal – L. Chatterjee: A Person Organization fit-based Approach for Spirituality at Work – Development of a Conceptual Framework, *Journal of Human Values,* Vol. 12, No. 2, 2006, 161–178., 167.

[439] C. Westermann: *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen,* Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1978, 57.

olyan személy megjelölésére szolgál, aki a Szentlélek, Isten Lelkének vezetése alatt áll; ami a Szentlélektől áthatott valóság, s így magával a Szenttel, az istenivel, a transzcendenssel áll kapcsolatban: „Mert kicsoda tudja az emberek közül az ember dolgait, hanemha az embernek lelke. Azonképpen az Isten dolgait sem ismeri senki, hanemha az Istennek Lelke. Mi pedig nem e világnak lelkét vettük, hanem az Istenből való Lelket, hogy megismerjük azokat, amiket Isten ajándékozott nekünk." (1Kor 2,11–12) A páli értelmezést alapul véve a „spiritualitás" Istennel mint transzcendenssel megélt kapcsolatot és tapasztalatot jelenti. A keresztyén spiritualitás nem emberi próbálkozás eredménye (Gal 2,15–21), hanem az isteni hívásra adott válasz (Jn 3,3–8; ApCsel 2,38–39). A tanítvány engedi Isten Lelke által vezettetni magát. Isten Lelke erőt ad a bizonyságtevő életre úgy, hogy közben kiteljesedhet az élete, önmagára talál, mint Isten gyermeke. Kessler szerint a keresztyén spiritualitás lényegét tekintve Isten jelenlétének megélése a mindennapokban: „Az egész világon, ahol az emberek – természetükből nem fakadó módon – nem egoisztikusan, hanem önmagukat meghaladva más emberré lesznek, ott Isten munkálkodik az embereken keresztül. Ez a központi üzenete annak, amit az Isten munkálkodása jelenthet az emberi életekben."[440] A spiritualitás megéléséhez a tanítvány számára az elindulás Isten kegyelmének a megélése. A tanítványság útja pedig ebben a kegyelemben való növekedés (Ef 3,17). Hívás ez a mai tanítványok számára is, hogy egy olyan utat járjunk be, melyet keresztyénként kétezer év során sok millióan bejártak előttünk, amely Krisztus-követés mégis mindig egyedi, s személyre szabott lépéseket jelent.

Spirituális átélés és vallásos tapasztalat a református kegyesség szempontjából

Életünk során több olyan esemény is történhet, amire nincsen racionális magyarázat, mégis szeretnénk valahogy megérteni, keretbe foglalni, ami bennünk, velünk, illetve körülöttünk történik.[441] Berger szerint az értelmezési keret megtalálásában segítségünkre van a vallás: „Hogyan emlékezhetünk vissza az angyalok éjjel hallott hangjára a köznapi élet józanító nappalán? A vallás teljes története egy értelmező választ kínál: olvasszuk az emlékeket olyan hagyományokba, amelyek társadalmi tekintélyekre tesznek szert. Szükségtelen

[440] H. Kessler: *Sucht den Lebenden nicht bei den Toten – Die Auferstehung Jesu in biblischer, fundamentaltheologischer und systematischer Sicht,* Düsseldorf, Patmos, 1985, 290.

[441] Benkő Antal szerint általánosságban a vallásos tapasztalat három ismérve a következő: „émerveillement", tulajdonképpen csodálkozás a lét titkán; „ultimate concern", jelenti az abszolútra való irányultságot; a „oneness", pedig egyesülés a Mindenséggel. Benkő: *Bevezetés a valláslélektanba,* 81.

figyelmeztetnünk arra, hogy ez a mozzanat törékennyé teszi magát az emléket, sebezhetővé a társadalmi változásokkal szemben, és különösen az olyan változásokkal szemben, amelyek a hagyomány tekintélyét gyengítik meg. Azonban nincs más mód arra, hogy a vallási élmény során nyert belátások fennmaradjanak – vagy, hogy a vallás nyelvét használjuk, tovább élhessenek azokban az időkben, amikor az angyalok hallgatnak."[442] Nem minden különös élmény válik spirituális tapasztalattá, hanem csak azok, amelyek érzelmi telítettsége mellé olyan gondolati magyarázatok párosulnak, amelyek segítik az élmény elhelyezését világszemléleti rendszerünkben. A lelki élményekből spirituális tapasztalatok, a spirituális tapasztalatokból pedig spiritualitás lesz, hogyha ezek nemcsak eseti élmények maradnak, hanem egy többé-kevésbé koherens lelki beállítottság válik belőlük.[443] Értelmezésem szerint minden vallásos élmény spirituális, de nem minden spirituális élmény kötődik egy adott vallás rendszeréhez.[444] Nem minden spirituális élmény vallásos, hiszen lehetnek olyan élményeink, melyek nem illeszthetők be egy adott vallás rendszerébe. A lelkészinterjúkban is találunk példát arra, amikor valaki spirituális élményét nem tudja a református kegyesség rendszerén belül elhelyezni:

> Amikor nagyon rosszul voltam, bementem a templomba és ott a templom félhomályában kiabáltam Istennel. Hol vagy? – kiabáltam. És akkor azt éreztem, hogy tapintható sűrűségű lett a levegő. Azt éreztem, hogy valamivel megtelt a templom, hogy megmozdultak a falak. Sokáig nem mondtam el senkinek. [...] Egy másik élményem volt, amikor egyszer [városnév] felé mentünk autóval [városnév] a gyerekekkel [...] a gyógymód miatt. Útközben megálltunk pisilni és ott az út túloldalán volt egy kereszt. Szedtünk a gyerekekkel virágot és odatettük a kereszthez. És ettől kezdve aztán minden héten, amikor kezelésre mentünk [városnév], megálltunk, virágot szedtünk és odatettük a kereszthez. [...] Letéptem a virágokat és odatettem a kereszthez, és akkor valami erőt éreztem, ami odavonzott a kereszthez. De ezekről az istenélményekről nem lehet prédikálni. Hol fér ez bele a református dogmatikába? – kérdezem én. Kivel lehet erről beszélni? Kicsoda az Isten? És mik voltak ezek, amiket én átéltem? (2/14)

442 P. L. Berger: Vallás: tapasztalat, hagyomány és reflexió, in P. Szilczl Dóra – Korpics Márta (szerk.): *Szakrális kommunikáció – A transzcendens mutatkozás*, Budapest, Typotex, 2007, 203–219., 213.

443 Németh: *Pásztorálantropológia I.*, 107.

444 Van olyan értelmezés, mely el tud képzelni spiritualitás nélküli vallásosságot is, illetve vallás nélküli spiritualitást is, egyfajta kulturális-funkcionális általános spiritualitást hirdetve. Vö. G. Saucier – K. Skrzypinska: Spiritual But Not Religious? Evidence for Two Independent Dispositions, *Journal of Personality*, 74, 5, 2006, 1257–1292.

„A spiritualitás minden formája végső soron az emberi és az isteni, az immanens és a transzcendens közötti szakadék megszüntetésére irányul" – így foglalja össze az ember szellemi útjának megtalálására való törekvését Németh Dávid. Az egyéni spirituális átélés soha nem volt idegen a vallástól, hiszen az Isten kegyelmének személyes megtapasztalása az az alap, aminek továbbadásában nyújt segítséget a vallási tradíció azért, hogy a hívő életében további személyes megtapasztalások következzenek. Ahogy Gerkin fogalmaz: „A szolgálatunk központi célja leginkább abban áll, hogy segítsük az egyéneket, családokat és közösségeket életük megváltoztatásában azáltal, hogy megváltoztatjuk, újrainterpretáljuk életük történetét úgy, hogy ők maguk párbeszédbe kezdjenek a bibliai és keresztyén történet központi metaforáival és témáival."[445] A spiritualitás nem lehet idegen a vallástól és a vallás nem választható el a spiritualitástól. Korunk társadalmi eseményeinek és kulturális változásainak hatására egyre irracionálisabbá válik az élet értelmezhetősége. A spirituális átélés felé nemcsak nyitottság, hanem erősödő igény jelenik meg az egyházi kultúrán kívül és belül egyaránt. Az alábbi táblázat a keresztyénségen belül a vallás és a spiritualitás hangsúlyainak különbségét mutatja be:

Vallásos tradíció	**Spiritualitás**
Isten felettünk	Isten bennünk
Bűnösök vagyunk és megbocsátásra van szükségünk	Sebzettek vagyunk és gyógyulásra van szükségünk
A szolgálat ad megelégedettséget	Önbeteljesedés
Jézus/Isten mint Úr és király	Jézus/Isten mint barát és az Élet
Ige – prédikáció – megértés	Misztika – eucharisztia – tapasztalás
A hit mint bizalom	A hit mint bizalom
A keskeny kapu	A széles ölelés
Mennybe jutás	A földön élés
Filozófiai igazság (Én állítom...)	Pszichológiai igazság (Én érzem...)
Hierarchikus tekintély	Az előrébb járó tekintélye
Merev határok – kirekesztés	Átjárható határok – befogadás
Parancs – engedelmesség	Felhatalmazás – alkotás
Alá-, fölérendeltség	Érett kapcsolatok

5. táblázat[446]

[445] Gerkin: *Prophetic Pastoral Practice*, 59.

[446] Gordon: *The New Spirituality.*; Woodhead: Spirituality and Christianity, 3–21.

A református hagyomány szkepszissel tekint az intuitív átélésekre, mert azok esetleg kontroll nélküli individualizmushoz és túlzott érzelgősséghez vezethetnek. A kultúra spiritualizálódása a gyülekezeti tagokra és a lelkészekre is hat, és mára megjelent egyfajta útkeresés régi és új formák között.[447] Egy lelkész így beszélt a református spiritualitás gyülekezeti szintű megélésének útkereséséről:

> Miért ne tarthatnánk mi éjfélkor istentiszteletet? Nincs előírva, hogy nem lehet. Egyik néni mondja utána nekünk, hogy ő már kezd kiábrándulni a református egyházból, mert már a református egyházban is karácsonykor éjféli misét tartanak. Hát mondom: „ne tessék haragudni, egyet biztos tudok mondani, misét nem tartanak. Éjfélkor tartanak éjszakai istentiszteletet, az más." Miért? A Bibliába nincs beleírva, hogy csak vasárnap 10 óra. [...] Tehát, hogy az éjszakának tök jó hangulata van [...] És ott is körbeállós úrvacsora van, de ott viszont a liturgiában a könnyedebb énekek felé fordulunk el. Tehát az ifjúsági énekek felé, de van taizé ének is, van imameditáció, tehát, hogy tényleg egy más keret és az jön visszajelzésként, hogy: „fú ez ott volt" [...] „hú, most akkor ez egy nagy lelki élmény." És én azt gondolom, hogy ezek kellenek, amik azt elérik, hogy karácsony éjszaka azt élem át, hogy a testté létel az egy milyen csodálatos dolog. És ehhez át kellett lépni a vallásos kereteken, amik ezt nem segítik, és nem engedik. (21/1)

William James a vallásos tapasztalatokat vizsgálva négy ismérvet ír le: szerinte az élmények elmagyarázhatatlanok, e tapasztalatok átmenetiek és noetikus minőségűek, illetve magát az élmény átélőjét passzívnak tekintik.[448] Az ilyen tapasztalat „csúcsélményként"[449] rövid ideig valósul meg, és nem egy állandó állapotot jelöl. Az átélő úgy érzi, hogy nem aktív cselekvője az eseménynek, hanem megtörténik vele, a tapasztalás változást hoz az életébe, nem tudja meg nem történtté tenni, mert az élet egy új dimenziója nyílt meg előtte. A spirituális élmény intuitív módon szólítja meg átélőjét, és ennek megosztása csak körülírása lehet a leírhatatlannak. A vallás nyelve ennek az élménynek a körülírásában és megosztásában ad nevet az átélésnek: „A vallási szimbólumok a legalapvetőbb igazságot közvetítik olyan dolgok, személyek vagy események segítségével, amelyek közvetítő szerepük által önmaguk is 'szentté' válnak. A szent helyek, idők, könyvek, szavak, képek és cselekedetek megtapasztalása által a 'szent' szimbólumai magát az istenit tárják fel, és ezáltal a szentség érzését keltik egy

[447] Batta: *A spiritualitás újra-felfedezése a kálvinizmusban.*; Lásd még: Bodó: Lelkipásztori hivatás és spiritualitás, 303–320.
[448] James: *The Varieties of Religious Experience.*
[449] Maslow: *Religions, Values, and Peak-Experiences.*; Csíkszentmihályi: *Flow: Az áramlat,* 399.

személyben vagy egy csoportban."[450] Alston szerint a szubjektív átéléshez fűzött magyarázat teszi tapasztalattá az élményt. Ha ez a magyarázat transzcendensként/Istenként azonosítja az élmény kiváltóját, akkor spirituális/vallásos tapasztalattá válik.[451] Ezek a tapasztalatok aztán újabb tapasztalatok számára válhatnak előfeltétellé. Keresztyén és nem keresztyén között nemcsak abban van különbség, hogy ugyanazokra a jelenségekre másfajta magyarázatokat adnak, hanem az átélésben magában is különbség jelenik meg. A keresztyén világolvasat ugyanis egy olyan szempontrendszer, mely befolyásolja a későbbi átéléseinket: „A vallás világában a képek szimbólumként működnek. [...] Az ilyen képek meghívó erejükkel kommunikálnak. [...] A szimbólumok átalakítják az ember életének horizontjait, integrálják a valóságról alkotott felfogását, megváltoztatják értékrendjét, elköteleződéseit."[452] Az az ember, akinek élettapasztalatai konkrét hittartalmakkal kapcsolódnak össze, másként éli meg a világot, mert a hittartalmak befolyásolják az élménygyűjtés és -feldolgozás körét. Azoknak, akik megismerkedtek egy vallásos hagyománnyal, nemcsak nyelvi eszközeik lesznek az élményeik szavakba öntésére, hanem talán fogékonyabbak is lesznek az életben ilyen élmények átélésére.[453] A vallás nemcsak egy „szemüveg" a múlt életeseményeinek értelmezésére, hanem „keresődetektor" is a jövő, az újabb átélések felfedezésére, ahogy Wikström fogalmaz: „Ha a személy magáévá tette ezt a hagyományt és ezeket a belsővé vált mintázatokat, rendszeres bibliaolvasással, mise- és prédikációhallgatással fenntartja, akkor kielégítően teljesülnek a feltételek Isten perceptuális élményének megéléséhez. Ha a referenciakeret aktiválódik, akkor az olyan ingereket, amelyeket egyébként figyelmen kívül hagynánk, nemcsak hogy megfigyeljük, hanem kombináljuk is, és egy élő és cselekvő „másiknak", Istennek tulajdonítjuk azokat."[454] A református referenciakeret jelenlétéről és Bibliához kötöttségéről egy lelkész így vall:

> Tehát én azt gondolom, hogy Bibliát olvasni bárhol és bármikor lehet. Ezt csak arra mondom, talán furcsa lesz ez a hasonlat, vagy csak életszagú, de talán érted, hogy nem korlátozódik az igeolvasás meg az imádság egy ilyen kiragadott közegbe vagy élethelyzetbe, hanem azt hiszem, hogy egy teljesen természetes része volt az életünknek. (12/15)

[450] Tillich: The Meaning of Religious Symbol, 3–12., 4. A fordítás Szilczl Dóra közlése. Lásd: P. Szilczl: *Vallás – Tapasztalat – Kommunikáció – A szakrális mint felkészültség,* 42.

[451] Alston: A vallási sokféleség problémája, 219–250., 227.

[452] Dulles: *Az egyház modelljei,* 21.

[453] R. Swinburne: *Van Isten?,* Budapest, Kossuth, 1998, 158.

[454] O. Wikström: Attribúció, szerepek, vallás – Sundén vallásos szerepelméletének teoretikai elemzése és a vallásos élmények attribúciós megközelítése, in Horváth-Szabó Katalin (szerk.): *Valláspszichológiai tanulmányok,* Budapest, Animula, 2003, 51–65., 55.

Egy másik lelkész szintén a referenciakeret létéről beszél, de nála, mint hiány jelenik meg a naponkénti bibliaolvasás:

> Csütörtökön próbálok ilyen rekreációs napot tartani [...] a napi bibliaolvasás, meg csendesség az álom. Három gyerek meg a munka mellett szóval egyszerűen nem jön össze. Szégyellem, de nem megy, ezt elveszítettem és érzem, hogy hiányzik. Akkor olvasok Bibliát, amikor vagy tényleg ezzel töltöm az időt vagy készülök. Úgyhogy az nagyon hiányzik. (23/22)

Vajon mi tekinthető a református vallásgyakorlásban a kegyesség megélésében adekvát formának?

Németh Dávid a református spiritualitás jellemzőit a következőkben foglalta össze:[455]

- A református felfogás szerint a határátlépés az Istentől indul és az ember irányába tart. Jézus Krisztusban a testet öltött, a Szentírásban pedig az írott Ige szólítja meg a hívőt, és az Istentől jövő kegyelem megtapasztalása által jut el a lelki feltöltődéshez és a teljesség élményéhez.
- A református felfogás szerint az embernek nem kell elhagynia az „emberit" ahhoz, hogy közelebb lépjen az „istenihez." Az Istennel való kapcsolat hat ránk, de az „isteni" nem válik lényegünkké, mindig rajtunk kívül álló valóság marad, az ember nem istenülhet meg.
- A református kegyesség Isten Igéjéből táplálkozik. A Szentíráson keresztül megértett isteni üzenet az elsődleges iránymutató a keresztyén életben. Olyan tapasztalat, amely szembemenne Isten Igéjével, nem lehet a református kegyesség része.
- A református kegyesség nem cél, hanem következmény. Isten kegyelme ingyenes, az ember kegyességgyakorlás vagy érdemszerzés által nem érhet el semmit Istennél.
- A református kegyességnek etikai következményei vannak, a keresztyén közösség javára és nemcsak az egyén épülésére szolgál.
- A református kegyesség legfőbb célja Isten dicsőítése és magasztalása a hétköznapokban.

A református spiritualitás elvein túl, a hit megélésének módjait tekintve is vannak olyan hitgyakorlatai a református hagyománynak, melyek fennmaradtak. Némelyeket közülük elfelejtett az egyház, de lehetnek olyanok is, melyek az alapelvek figyelembevételével ezután honosodhatnak meg az egyházi kultúrában. Az egyéni kegyesség alapja az imádság és a bibliaolvasás, a közösségi vallásgyakorlásban

[455] Németh: *Pásztorálantropológia I.*, 114–116.

pedig ez kiegészül az istentisztelettel és az úrvacsorai közösséggel.[456] Ezek tartalmas megélése már önmagában is feladat elé állít bennünket, de ezek mellett református eleink hitgyakorlatában számos olyan forma létezett, amelyek újra felfedezhetők lennének. Például: böjt, gyónás, csend, naplóírás stb.[457] Egyik lelkipásztor hitének megéléséről a következőképpen vall:

> Hétfőket csak magammal, Istennel. Tehát teológiát olvastam, imádkoztam, elcsendesedtem. Kinyílt egy nagy út nekem, egy [...] teológus barátom, mentorom, aki talán a legnagyobb hatással volt rám mindenki közül. Ő nyitott meg egy kaput, [...] ő tanított meg a régiek szeretetére és a csendre, tehát, hogy jó csendben lenni. Nagyokat szoktam sétálni [...] végig Istennel. Van egy nagyon szép kereszt a domb tetején, a kőhegy tetején. Odáig zarándokoltam egy Nagypénteken. Nagyon szép volt. Tehát a csend, meg az, hogy megismertem az Ágostont. A vallomásokat. Henry Nouwent, aki a legkedvesebb szerzőim közé tartozik. Kempis Tamás Krisztus követését. Szóval rájöttem, hogy a régiek tanítanak bennünket, és hogy érdemes a régieket olvasni, az a polc is tele van ott a régiekkel. Ott egyháztörténet van, tehát, hogy a lelkiségtörténet, az előttünk járók barátaink is. Lehet, szóval sokkal fontosabbak, mint akik azt mondják, hogy újat találtak ki, mert nem lehet újat kitalálni. Ők egy csomó nyomot hagytak maguk után. [...] Ők így tényleg testvéreimmé váltak. (23/22)

A református spiritualitás Isten akaratát és kegyelmét keresi. Ha az Isten megszólítja az embert, annak hatása van az egyénre és környezetére, nemcsak kognitív, hanem emocionális szinten is. Hogy az Istentől való megszólítottság élményéből tapasztalat, az egyéni és közösségi tapasztalatokból pedig református lelkiség legyen, szükség van megalapozott bibliai tudásra és élő hitre. E hit kapcsán fontos az a kitétel, amit Rice így fogalmaz meg: „Mint református keresztyéneknek újra fel kell fedeznünk az olyan hit fontosságát, amely sokkal inkább küzdelem és elköteleződés, belső kényszer és meggyőződés, mint a különböző nézetek közötti egyensúlytalálás. Egy ilyen újrafelfedezés lehetővé tenné, hogy felleljük az egyensúlyt az érzelmek és a gondolatok között, és olyan spiritualitáshoz vezetne, amely nem tart az érzelmektől."[458]

[456] J. Canlis: *Calvin's Ladder – A Spiritual Theology of Ascent and Ascension*, Grand Rapids, Eerdmans, 2010, 160.

[457] Batta: *A spiritualitás újra-felfedezése a kálvinizmusban*, 71.

[458] H. L. Rice: *Reformed Spirituality – An Introduction for Believers*, Louisville, Westminster John Knox Press, 1991, 58.

Formálódás és transzformáció a hit megélésében

Az életút során tapasztaljuk a változást. Változik az ízlés, az értékrendszer, fiziológiai állapotunk és még számos aspektusa éltünknek. A külső változás látható többek között az öregedésben, az interperszonális kapcsolatokban, az életkörülmények alakulásában. Adott történelmi kortól, emberképtől és személyes habitustól függően a változások irányát megragadhatjuk mint fejlődést, növekedést, hanyatlást és értelmezhetjük az emberi életet mint szakaszok, szintek egymásutánját. Ahogy a külső változások értelmezésében is metaforákra vagyunk utalva, úgy az ember belső világában végbement változások esetén is a metaforák segítik értelmezési keretbe foglalni a valóság komplexitását. A spiritualitás kapcsán számos metafora írta körül a belső történések változásait. Értelmezhetjük ezt a változássorozatotot mint belső utat, lelki növekedést, érést, spirituális lépcsőjárást, mennyei létrát, labirintust, a megvilágosodás útját stb.[459] A spiritualitás bármelyik metaforája egy próbálkozás arra, hogy az útkeresés, a fejlődés, változás dinamikáját valamiképpen körülírja. Kérdés, hogy ez a fajta dinamika vajon egyfajta fejlődés, növekedés, vagy spirális módon való előrejutás szerint valósul meg.[460] Akármelyik modellt vesszük alapul, mindegyik próbálja körülírni azt, hogy a személyiség alakulása közben az ember hite miként változik élete során, és hogyan követik egymást a megszilárdulás és aztán a keretek felbomlásának időszakai, de bármelyik modellt is vesszük alapul, ezek a valóságnak csak bizonyos aspektusait tudják leírni. A belső lelki utak nemcsak kognitív szinten írhatók le, hanem az intuíció, az érzelmek is helyet kapnak bennük, bár amellett, hogy ezek a modellek segítenek a megértésben, a valóság komplexitását visszaadni nem tudják. A valóság modellezéséhez azonban szükség van – még akkor is, ha a szóképek értékítéletet sugallnak – egy metaforára, aminek mentén értelmezni lehet a belső történéseket. Mivel a Biblia szóhasználatában a növekedés és az út képeivel is találkozunk, így a lelki folyamatok értelmezésében én is ezeket a kifejezéseket választom. A keresztyén emberképnek megfelelően, ahogy az ismeretben, etikus értékítéletben és cselekvésben, úgy a hitben és elköteleződésben is növekedni lehet. Ezekkel együtt és ezeken túl szól a hívás „növekedjetek a kegyelemben és a mi Urunknak és megtartó Jézus Krisztusunknak ismeretében!" (2Pt 3,18) Ez a keresztyén spiritualitás útja és célja.

Ennek a növekedésnek vannak olyan aspektusai, melyek nem függetlenek az életkortól és ontogenetikus emberi növekedésünk függvényei. A lelki növekedés nem független a kognitív gondolkodás (Piaget), az erkölcsi ítéletalkotás

[459] Wikström: *A kápráztató sötétség*, 99 kk.

[460] J. Groeschel: *Spiritual Passages – The Psychology of Spiritual Development*, New York, Crossroad Books, 2003, 118.

(Kohlberg), az én-fogalom (Kegan) és a hit (Fowler) fejlődési szintjeitől.[461] A növekedés értelmezésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül a történelmi kort és a#társadalmi hatásokat, hiszen a kontextus meghatározza a felkészültségünket, fókuszunkat, és mintákat kínál a lelki növekedés lehetséges útjaira nézve.[462]

A lelki úton szintén szerepük van a váratlan eseményeknek, megtapasztalásoknak, melyek felgyorsíthatnak lelki folyamatokat vagy éppen akadályként hoznak megküzdési feladatokat életünkbe. Streib hívja fel a figyelmet, hogy a#„növekedés" az emberi élettörténetbe ágyazottan történik. A hit útjában olyan elemek is szerepelnek (például: forgatókönyvek, személyes mítoszok, történetek), melyeknek alapvetően narratív karakterük van.[463] Ezen az úton a „vallásos plató-élményektől" egészen a struktúraváltó időszakokig sokféle tapasztalat van, amit leginkább az élettörténet narratív rendszerébe ágyazva tudunk értelmezni.[464] Az életúton követik egymást a nagy változások, melyek, mint mérföldkövek és átmenetek jelennek meg, és azok az időszakok, amikor látszólag nem változik semmi és az élet egyfajta „csendes utazáshoz" hasonlítható.[465] A csendes időszak sem eseménytelen, hiszen a meglévő belső világunk struktúráinak az építése folyamatos. Watzlawick szóhasználatával élve ezek az úgynevezett egyhurkos tanulás időszakai, amikor meglévő mintáinkhoz gyűjtünk újabbakat, világszemléletünk nem változik, de bővül az adott kereteken belül.[466] A struktúraváltó események már az eddig megértett és megélt keretekből kilépve, úgynevezett kéthurkos tanuláshoz vezetnek. Loder szerint életünk egy hitszakaszán belül is zajlik a spirituális formálódás (spiritual formation), hitünk és tapasztalataink erősítik egymást, de amikor a lelki úton struktúraváltozások történnek, akkor spirituális váltásról (spiritual transformation) beszélhetünk. A spirituális

[461] „A fejlődéslélektanban (Erikson, Piaget, Kohlberg stb.) úgy tűnik, hogy a centrumot (az élet Abszolút Egységét) járják körbe, de […] a spirituális fejlődés az én és az isteni centrum közötti növekvő átjárhatóságról szól és nem az én fejlődéséről önmagában." J. E. Loder – W. J. Neidhardt: *The knight's move: The relational logic of the spirit in theology and science,* Colorado Springs, Helmers & Howard, 1992, 284.

[462] Streib összesen négy dimenziót említ, melyek ugyancsak fontos szerepet játszanak a hit változásában: először is az önmagunkkal való kapcsolat (pszichodinamikus–interperszonális dimenzió), az én és a másik közti kapcsolat (kapcsolati–intraperszonális), a tradícióval (interpretáló–hermeneutikai), illetve a környezetünkkel kialakított viszonyunk (élet–világ dimenzió). Streib: Faith Development Theory Revisited, 145.

[463] "A vallás gyakorlati-interaktív (rituális), pszichodinamikus (szimbolikus) és kognitív (narratív) rekonstrukciójának és alkalmazásának jól megkülönböztethető módjait nevezzük vallásos stílusnak." Streib: Faith Development Theory Revisited, 149.

[464] Siba: *Isten és élettörténet,* 124.

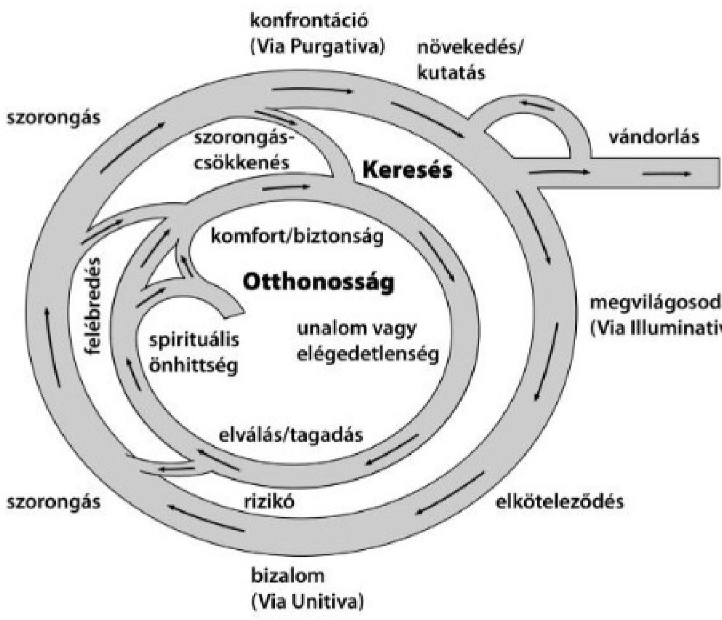
[465] Nipkow: *Erwachsenwerden ohne Gott?,* 98.

[466] P. Watzlawick – J. H. Weakland – R. Fisch: *Változás – A problémák keletkezésének és megoldásának elvei,* Budapest, Gondolat, 1990, 115.

formálódás és a spirituális változás összefüggéseinek egy lehetséges modellje az, amit Loder munkája nyomán Shults és Sandage mutatnak be Tranforming Spirituality című könyvükben (6. ábra).

Az ábrán a belső kör a „spirituális otthontalálás" (spiritual dwelling) köre, ami az egyhurkos tanulási körre, a csendes időszakra utal. A külső kör pedig a kéthurkos tanulás, a spirituális transzformáció köre, ezt nevezi az ábra a keresés (spiritual seeking) körének. A spirituális otthontalálás körébe tartozik mindaz, ami komfortzónánkon belül található, ismerős és biztonságos számunkra. Ez lehet a saját bevett kegyességi gyakorlatunk, de lehetnek a gyülekezeti közösség megszokott tradíciói, gyakorlatai, amik az otthonosság érzését biztosítják hívő életünkben. Az egyik lelkész így beszél a spirituális otthontalálás és a spirituális keresés dinamikájáról az életében:

> Voltak olyan időszakai az éltemnek, amikor bizonyos történeteket nagyon nehéznek tudtam látni, aztán eljött az az időszak, amikor minden történésben ott tudtam látni az Istennek a kegyelmét, szeretetét. (9/1)

6. ábra[467]

[467] F. L. Shults – S. J. Sandage: *Transforming Spirituality Integrating Theology and Psychology,* Grand Rapids, MI, Baker Academic, 2006, 33.

Az otthontalálás időszakában a hívő beleilleszkedik a keresztyén közösség életébe, elfogadja környezete elvárásait és cserébe az odatartozás érzését kapja. Az ember számára az otthontalálás „belső köre" komfortos és biztonságos világ, mely „kapcsolatot biztosít a spirituális közösséggel és tradícióval, amely legitimmé tesz bizonyos rítusokat és kegyességi formákat, és a vallásos átélésben közösségi érzetet biztosít."[468] Egy hitstílushoz és egy közösséghez való tartozásnak is megvan az életciklusa és a rendszeren belül is lehetnek a rendszer kereteit nem érintő kisebb változások, mint például kapcsolati konfliktusok, unalom, kiábrándultság, egyéb elégedetlenség.[469] Ezek nem minden esetben jelentenek kilépést, hiszen dönthet úgy a hívő, hogy problémái ellenére marad bizonyos elvek és/vagy közösségek mellett. Egy lelkész szüleinek példáját említette a közösség (és lelkiség) melletti kitartás kapcsán:

> Amikor édesanyámék, amikor a szüleim felvetették, hogy nekik mi keresnivalójuk van egy süllyedő hajón, mármint hogy a református egyházban, [név] néni rájuk nézett és azt kérdezte, hogy szerintetek ki menekül először a süllyedő hajóról? A patkányok. Döntsétek el, hogy Ti patkányok akartok-e lenni? Édesanyám mind a mai napig él. Mind a mai napig, ha valaki megkérdezi, akkor ő az [helységnév] református gyülekezetnek a tagja. Imádkozik a mindenkori lelkipásztorért. Amíg tudott, ott volt a bibliaórákon, és most is, amíg tud, elmegy a bibliaórákra, ha elviszik. Édesapám betegségéig, majd a bekövetkezett haláláig gondnoka volt a gyülekezetnek, majdnem harminc évig. De ez ennek volt köszönhető, ennek a mondatnak, hogy kik menekülnek a süllyedő hajóról. Nem az a kérdés, hogy süllyed-e a hajó, hanem az, hogy ottmarad és megpróbál ottmaradni és mindent megtenni annak érdekében, hogy ne süllyedjen el a hajó. (27/1)

Az otthonosságon belül e modell szerint lehet egy olyan út, amely az elkülönüléshez kapcsolódik, amikor valaki belső emigrációba vonul a közösségen belül.

[468] Shults – Sandage: *Transforming Spirituality*, 32.

[469] Streib ötféle vallásos stílust különböztet meg: Az első, a *szubjektív vallásos stílus*, amely csecsemőkorban jelenik meg és leginkább Fowler differenciálatlan és intuitív-projektív hitleírásának felel meg. Fontos szerephez jut benne a fantázia, az érzelmek és a szülőkkel kialakított alapbizalom, mely alapja lesz a későbbi, Istenbe vetett hitnek. A második a *do ut des vallásos stílus*, melyben a gyermek már tudatára ébred saját szükségleteinek, s magát reciprok interakciók részének látja. Az érett vallásos stílus a személyközi kapcsolatok szintjén orientálódik. Istent mint személyes partnerét képzeli el, s kapcsolatukat a „kölcsönös tisztelet" jellemzi. Az *individuális-rendszerező vallásos stílus:* vallásos kérdésekben képes integrálni a kritikát, sok minden a szimbólumok nyelvén válik érthetővé számára. A *dialogikus vallásos stílusban* egy újfajta nyitottság jelenik meg, mely szerint az ellentétek nem vezetnek kizáráshoz, vagy ellenségeskedéshez. Ebben a stílusban nem feltétlen cél vallásos identitást találni, az „én elengedésével" új alapbizalom születik (második naivitás), melyben az egyén engedi magát bevonódni egy szimbólum, vagy egy narratíva erőterébe. Streib: Faith Development Theory Revisited, 154.

Ebben a formában előfordul, hogy a hívő még a közösségbe jár, de lélekben nem tud azonosulni a körülötte lévők világával. Mind a csendes formálódás, mind a váltás Isten kegyelmének munkája lehet életünkben. A spirituális formálódás időszaka nem feltétlenül vezet spirituális struktúraváltáshoz, de előkészítheti azt. Minden ember életében vannak olyan alkalmak és események, amikor szembesülnie kell saját létének behatároltságával, paradox jellegével. Vannak olyan helyzetek, melyekre nem találunk választ világunk összefüggései között. Helyet adni a változásnak nem könnyű, hiszen a változás nem csupán bizonyos magatartásformák, szokások megváltoztatását jelenti, hanem érinti önképünket, érzéseinket, alapvető beállítódásainkat is. A mindennapokkal való megküzdés közben vannak pillanatok, „amikor nem csak ilyen vagy olyan problémánk van az életben, hanem amikor maga az élet, mint egész válik problémává".[470] Az ilyen, számunkra váratlan események különösen fontosak ahhoz, hogy átfogó változások indulhassanak el bennünk. A spirituális változás Loder szerint öt egymást követő lépésben történik: (1) konfliktus, (2) mérlegelés, (3) a kreatív képzelet aktivizálása, (4) elengedés és megnyílás, (5) interpretáció. A konfliktus akkor áll elő, amikor az addigi világunk rendszere nem ad kielégítő választ életkérdéseinkre. Ez lehet egy hirtelen bekövetkezett tragikus esemény, mint például egy szeretett személy elvesztése, betegség, baleset, de lehet fenyegetett állapot vagy tanácstalanság, amikor életünk stabilitását és életvitelünk folytonosságát érezzük veszélyben: „spirituális válságot akkor élünk át, amikor világnézetünk, értékrendünk alapjaiban megrendül".[471] Az élet válságának spirituális vetülete is van és a hívő Istennel való kapcsolatában is átélhet mélységeket, a lelkiségi irodalomban ezt a keresési időszakot hívták pusztaságnak, kétségbeesés mocsarának, lelki szegénységnek, éhhalálnak és a lélek sötét éjszakájának.[472] A spirituális változás nem mindig tűnik növekedésnek, hanem negatív előjele is lehet.[473] Az egyik lelkipásztor így írta le ezt az állapotot:

> Ez a kapcsolat aztán nem úgy alakult, mint szerettem volna. Egyre nagyobb csendek nehezedtek rám, csak ültem az üres lap fölött, és ilyen korábban nem volt. És még ha le is írtam valamit, akkor jött ez a kérdés: Mit jelent az a mondat, amit leírtam? Eljutottam odáig, hogy egy mondatot sem tudtam leírni az Istenről, ami biztos, hogy úgy van. Akkor hogy írjak?!? – […] Nem voltam képes kitartóan imádkozni, akárménynyire is akartam. Egyszerűen nem tudtam imádkozni. (2/14)

[470] G. Ebeling: *Dogmatik des christlichen Glaubens,* Tübingen, Mohr, 1979, 108.

[471] Süle Ferenc: *Téboly, terápia, spiritualitás – Keresztyén mélylélektan a lélekgyógyászatban,* Budapest, Kairosz, 2015, 75.

[472] Wikström: *A kápráztató sötétség,* 235–237.

[473] Süle: *Téboly, terápia, spiritualitás,* 76.

A keresés rendszerint feszültségekkel teljes időszakkal kezdődik, melynek során az egyén megkérdőjelezi az addigi gyakorlatait, látását, a közösség vallásos szokásait és új utakat keres a hitének megélésében (*via purgativa*).[474] A keresés első szakasza a régi formák tagadásáról, de az új formák még nem találásáról szól, amelyben az összeütközés, a kérdezés, a tanácstalanság a leghangsúlyosabb. Loder a hiányt emberi életünk egyik alapélményének tekinti, mely számos formában jelenhet meg, de mindig konfliktust okoz életvilágunkban.[475] A hiány következtében kizökkent világunk egyensúlyát igyekszünk helyreállítani.[476] A változás mértéke nem minden esetben van összefüggésben az idő mértékével. Igaz ugyan, hogy a valódi változáshoz idő kell, de egy-egy hirtelen esemény, határélmény egészen mélyre hathat személyiségünkben, és nagy változásokat okozhat.[477] Egy ilyen határhelyzet jelenik meg az egyik interjúban:

> Már a házasságunk első félévében volt egy gerincműtétem, amikor megbénult a lábam. Gerincsérv műtét. Az nagyon érdekes volt, mert én hónapokig ágyban voltam. Nagyon gáz volt, és ez egy nagy pofon volt. Azt hinné az ember fiatalon, hogy enyém a világ, és tessék. Felkelni sem tudsz, ez volt az első nagy próba. Állt egyik gyülekezeti tag az ágyam mellett: neked ennyi protekció nem jár Istentől, hogy lehet, hogy te fiatalon ilyen beteg legyél? Nagyon sokat erősödött a hitem. […] A műtét előtt hogy tud az ember imádkozni. Az más imádság, mint az én Istenem, jó Istenem. (23/8)

A konfliktus szorongást szül, de mivel nem lehet sokáig bizonytalanságban élni, elkezdődik a kiútkeresés szakasza. Ebben a szakaszban énünknek nemcsak tudatos, hanem tudatalatti része is aktív. A szakasz hossza néhány perctől, akár évekig is elhúzódhat a konfliktus komplexitásától és mélységétől függően. A hosszabb előtörténettel bíró változásokhoz képest azonban a hirtelen változások feldolgozása, „utómunkálatai" (annak mélységétől függően) tovább tartanak. Minden folyamatnak szüksége van a megfelelő időre, és minden fejlődésnek

474 Dionüsziosz Areopagitesznek (Kr. u. 5. század) tulajdonítják a keresztyénségben a lelki élet útjának hármas felosztását: a megtisztulás útja (via purgativa), a megvilágodosás útja (via illuminativa) és az egyesülés útja (via unitiva). Lásd: Krasznay Mónika: *A misztikus elmélyülés és a szemlélődő imádság helye és jelentősége a keresztény lelki életben és napjaink lelkigondozói-terápiás gyakorlatában – Teológiai, valláslélektani és pasztorálpszchichiológiai aspektusok*, doktori disszertáció, Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2014, 78–81.

475 J. E. Loder: *The Transforming Moment*, Colorado Springs, Helmers & Howard Publishing, 1989, 34–36.

476 Egy irodalmi példa erre: „Kizökkent a világ, óh kárhozat, Hogy én születtem helyretolni azt." Shakespeare, W. : Halmet, in *Shakespeare Összes színművei*; először kiadta a Kisfaludy Társaság, 1902, 25.

477 Németh Dávid – Izsák Norbert: *A lélek titkai – Németh Dávid pasztorálpszichológia-professzorral beszélget Izsák Norbert*, Budapest, Harmat, 2012, 84.

megvan a maga ideje, amit nem lehet gyorsítani.[478] A változáshoz idő kell, mire egy újabb egyensúlyi állapot állhat be az ember életében. Egy lelkész, aki elvesztette házastársát, így vallott arról, hogy a bekövetkezett tragédia benne és a környezetében milyen hosszabb távú változásokat indított el:

> Ez az életemnek egy nagy szembesítése, ez akkor történik meg. És ez egy év nagyjából, amíg levegőhöz jutok, és aztán jó néhány év, amíg gyászéveim alatt, ez úgy a megfelelő helyére kerül. Ottmaradtam [helységnév], akkor egy olyan nagyon nehéz helyzetbe kerültem, hogy az volt az érzésem [...], hogy még egy változás, és nem bírom ki, tehát hogy annyira rövid idő alatt annyi sok változás volt, hogy nem. [...] Semmit nem csináltam, mint amit kell, tulajdonképpen elkezdtem hirdetni az igét. Így teltek el az évek, és ez úgy gondolom, hogy engem mindenképpen megerősített, és úgy gondolom, hogy az én személyes hitvallásom pedig nagyon sokakat bevonzott akkoriban a templomba. Tehát azért ez egy nem mindennapos történet ma sem, úgyhogy akkor ott hirtelenjében minden [helyiségnév] hívő lett, ez tényleg így van, hogy akkor ott megtelt a templom, mert ilyet nem látnak az emberek mindennap. (28/41)

A keresés következő fázisa a letisztulás, a megvilágosodás szakasza, melynek egy intenzív vallásos élmény is része lehet (*via illuminativa*). Ebben a formálódó időszakban új megvilágításba kerül az embernek saját magához, a Szenthez és a másik emberhez való viszonya. Ebben a szakaszban kezd újraépülni az elköteleződés és a bizalom, de szorongással és csüggedéssel vegyes ez az időszak.

A válságból kivezető út megtalálásának pillanata, mint aha-élmény, olyan megoldásokat jelent, melyek elsőre nem voltak nyilvánvalók, de egy kivitelezhető utat nyitnak a belső konfliktus megoldása felé. Shults kiemeli Isten jelenlétének fontosságát a kiút megtalálásában: „a mi teremtett emberi lelkünk (akár tudatosan vagy nem tudatosan) az isteni teremtő Lélek munkájára való rácsatlakozás által formálódik".[479] Loder „belső intuitív ráérzésként" írja le ezt a szakaszt, és ezt tekinti a spirituális változás fordulópontjának.[480] Mivel a tudattalanunk is zöld utat ad a változásnak, a kiút megtalálása mintegy szelepként csökkenti a szorongást. Az egyik lelkész egy családi krízis kapcsán beszél a kiút megtalálásáról:

> Valami semmiségen összevesztem a feleségemmel, nagyon haragudtam rá. Ráadásul nagyon sok feszítő teher is volt rajtam abban az időben. Nem is tudtam egy légtérben maradni vele, fájt több minden. De Isten még aznap a saját prédikációmon keresztül

478 H. Klingenberger: *Lebensmutig – Vergangenes erinnern, Gegenwärtiges entdecken, Künftiges entwerfen*, München, Don Bosco, 2003, 142 kk.

479 Shults – Sandage: *Transforming Spirituality*, 39.

480 Loder: *The Transforming Moment*, 3.

> ragadott meg, amikor arról volt szó, hogy Isten megbocsátott nekünk a Krisztusban, hogy elküldte értünk. Képzeld el, hogy Isten egy pillanat alatt elvette a haragot és megbocsátottam a feleségemnek, mert hittem, hogy mindez ránk is érvényes, most aktuálisan is. Ezt azonnal megbeszéltem vele, és ennek természetesen azóta is gyógyító hatása van. (24/14)

Loder szerint az életvilágunkban keletkezett hiány tekintetében csakis az azon való felülemelkedés útján állhat helyre az egyensúly, ezt a transzcendenciát csak „a Szent" adhatja az embernek.[481] Pál Ferenc a „spirituális ugrás" kifejezést használja annak leírására, hogy a régi élethelyzet tudatos és tudattalan szintű elengedése után jön a nyitottság az új keresésére.[482] Ekkor nyílik lehetőség, hogy önmagunkhoz és másokhoz való viszonyunkat új megvilágításban lássuk. Isten segít hozzá, hogy újradefiniálhassuk kapcsolatunkat Ővele, saját magunkkal, a másik emberrel és a világgal. Amíg valaki egy veszteség kapcsán úgy érezheti, hogy beszűkültek a lehetőségei, s nem látja a kiutat, egy következő életszakaszban lehet, hogy éppen ezt a váltást már nem kényszerként, hanem új dolgok megismerésének lehetőségeként interpretálja. Minden egyes életszakaszban újabb ajtók nyílnak, és magunk mögött hagyunk régebbi elképzeléseket, világlátást, gondolkodási struktúrákat, istenképet. Feldmár András a változásnak ezt a periodikusságát a születéshez hasonlítja: „Sajnos minden kint előbb-utóbb bent lesz. Tehát ha azt hittétek, hogy ezt egyszer meg lehet úszni, akkor tévedtetek. Addig, ameddig élünk, addig ez a spirál megy. Az egész életünkön. Mindig, ami kint, végre, lehet lélegezni, szabadság, egy kis idő múltán – mert nő, mert változik, mert minden változik – az megint túl szűk lesz – lehet, hogy az egy kapcsolat, lehet, hogy az egy állás, akármi –, az megint túl kicsi lesz. Akkor jön a *hát innen nem lehet kikerülni*, nincs kiút, akkor jön a véres csata, *jaj de jó, innen kikerültem*, és akkor megint a kint bent lesz, és így megy tovább addig, amíg meg nem halunk."[483] Az új szakaszba érve már másképp látjuk az életünket, átértékeljük az addig megtett utat. A spirituális változás (transformation) átéléséről, így vall az egyik lelkész:

> Nagy változás volt az életemben, hogy amikor rádöbbentem, hogy nem az evangéliumot prédikálom, hanem egyfajta életmódot vagy kegyességet. És ezt úgy kell érteni, hogy úgy épül fel a prédikáció, hogy na így van a Bibliában, te így élsz, akkor térjél meg, és éljél úgy, ahogy a Bibliában van, és mi az, ami hiányzik? Az evangélium, hogy valójában Krisztus halt meg érted, és Ő az, aki világosságot tud gyújtani benned, és

[481] Uo., 35–44.

[482] Pál: Önmeghaladás, életcélok, jóllét, 231–236, 235.

[483] Feldmár András: *A születés és a halál stációi*, előadás, 2001, Forrás: http://www.daath.hu/showText.php?id=42 (Letöltés: 2016. május 5.)

> Ő az, aki téged el tud hívni erre, és Ő az, aki meg tudja mutatni, hogy kell élned stb., tehát, hogy pont a lényeg hiányzik ebből. Sokszor ebben voltam és így prédikáltam, és ez nagyon megdöbbentő volt ezzel találkozni. (31/36)

A keresésnek ez a szakasza már az egység megélése, misztikus összekötöttség Istennel, önmagunkkal és a környezetünkkel *(via unitiva).* Az eddigi kereteken való túllépés, a régi keretekkel való szembenállás után újabb keretek kiépítésének vagy felvállalásának időszaka jöhet el a hívő életében.

A spirituális keresés időszaka után az Istennel és a közösséggel más minőségben és egy megújított életcél mentén új spirituális otthonosság időszaka kezdődhet el a hívő életében. Wikström szavaival: „a korábbról ismert hiányérzet ott motoszkál a vándorlás alatt is, mostanra azonban jó adag bizalom veszi át a helyét".[484] A következő spirituális otthontalálás lehet, hogy a régi, de lehet, hogy egy új közösségben valósul meg, de ha visszatér is belső útjainak, kételyeinek megélése után a hívő régi közösségébe, már nem ugyanolyan emberként teszi és eddigi lelki útjának tapasztalatait beépítve, annak kételyeivel és paradoxonaival együtt, mintegy „második naivitással"[485] képes újra értelmet látni a közösség gyakorlásában, és új értelmet nyernek akár régebbi hitgyakorlatok, kegyességi formák is. Ahogy azt a Shults–Sandage-féle modell mutatja, a keresés időszaka nem mindig vezet vissza a spirituális otthontalálás körébe, hanem előfordulhat, hogy a hívő már nem – vagy akár hosszabb ideig nem – tér vissza abba a lelki otthonba, amit előtte sajátjának ismert. Előfordulhat, hogy valaki annyira csalódik az egyházában, lelki közösségében vagy akár Istenben, hogy a keresés időszaka után már nem találja helyét és nem tud visszatérni oda.

A fent vázolt modell tulajdonképpen egy spirális növekedés dinamikáját írja le, hiszen az otthonosság, keresés (vagy kilépés) során ugyanazok az élettémák kerülnek elő, mint korábban, de más összefüggésben, más rálátással keresünk és találunk választ az élet végső és alapvető kérdéseire. Ahogy Loder fogalmaz: „Bármelyik teológiai antropológiai vita mögött két klasszikus doktrína feszültsége húzódik meg: istenképűség /Istenhez való hasonlóság és az eredendő bűn/ az ember távolsága Istentől. Ezek nemcsak egy-egy élethelyzet kérdései, hanem az egész emberi élet során jelen lévő témák; az emberi fejlődésünk minden egyes szakaszára hatással vannak, és szakaszonként új megvilágításba helyezik e tanok értelmét. Ezek a doktrínák teológiai távlatot adnak a szakaszoknak, szakaszonként is, de egyaránt az élet egészére nézve."[486]

[484] Wikström: *A kápráztató sötétség,* 246.

[485] P. Ricoeur: *Zeit und Erzählung III. – Die erzählte Zeit,* München: Fink, 1991, 41.

[486] J. W. Loder: *The Logic of the Spirit – Human Development in Theological Perspektive,* San Francisco, Jossey-Bass Publishers, 1998, 109.

A vezetett vezető, az isteni kegyelem megtapasztalása a szolgálatban

A lelkészi szerephez kapcsolódik az, hogy a gyülekezeti közösség tanítást, útmutatást vár a lelkésztől, illetve az, hogy a hit útján a lelkész előrébb járjon, mint a közösség tagjai.[487] Még ha a lelkész fiatal is, úgy tekinthetnek rá az idősebb gyülekezeti tagok, mint aki a hitben előttük jár. Ezzel a szerepelvárással együtt látni kell, hogy a lelkész is úton van, és lelki növekedésében nem hagyható figyelmen kívül az életkora, a neveltetése, a kegyességi elköteleződése. A hit útján ugyanúgy keresők és otthontalálók a lelkészek is, mint a többi hívő ember, a lelkészi szerepük azonban egy fontos aspektusa lelki növekedésüknek. Van olyan lelkész, aki akadályként és van, aki lehetőségként éli meg lelkészi szerepét a hitben járás, lelki növekedés útján:

> Természetesen az a legnehezebb az egészben, hogy a lelkész – bocsánat a kifejezésért – fizetett keresztyén. Tehát, hogy ezért más mércével mérik. (13/28)

> Mindenképpen lelkésznek mennék. Azért, mert ez a legértelmesebb dolog, amit lehet csinálni ezen a világon. [...] Ez az egy, ami örökéletű és értelme van. Másrészt azért, amit mondtam, mert boldog vagyok, amikor a lélek néha átragyog rajtam. Tehát önző módon azért, hogy nekem jó legyen. Meg, hogy nagyon sokrétű, változatos. Nincs benne monotonitás. Kreatív emberekkel foglalkozhatok. Középpontba lehetek. [...] Talán ezért. (23/27)

A lelkész általános hívása is az, hogy Krisztus követője legyen, a közösség pedig várja azt, hogy hiteles módon élje meg hitét és tegyen bizonyságot. Az alábbi interjúrészletben példát láthatunk arra, hogyan hathat vissza a lelkészi szerep hordózójára, a saját hitbeli növekedésére a szolgálat:

> Nagyon elkegyesedtem és hamar elkegyesedtem. [...] Ezt nagyon pozitívan mondom, és nagyon idézőjelben. Nem úgy, hogy a gyülekezet lett volna az, és nem úgy, hogy... egyszerűen azért, mert ha naponta másoknak kell szolgálj, és a szívedből adj, akkor megszentülsz egy kicsit. Ezt most hülyén fogalmaztam meg, nem tudom, hogy érthető-e, amit mondok. Ez rám nagy hatással van egyszerűen. Nem lehet szívtelenül elmenni mondjuk ápolónak. Lelkésznek se lehet elmenni. Ott életutakkal találkozol, komoly dolgokkal. Nem teológiai kérdésekkel, hanem nénikkel. És én az életemnek a jobbik oldalát találtam meg, a szorgalmát ezekben a dolgokban. (17/30)

[487] Josuttis: *Die Einführung in das Leben*, 19.

A lelkészi spiritualitás sajátossága az, hogy a lelkipásztor munkájának része istenkapcsolatának ápolása, és a „munkaeszköze" a saját személyisége. A mai társadalomban a vallásgyakorlás mint magánügy jelenik meg a munka világában, de a lelkész „hivatásos hívő" és ez nemcsak a privát szférába tartozó része életének.[488] A lelkészinterjúk tanúsága szerint általában úgy élik meg, hogy feladatuk az Istennel való bensőséges kapcsolatból táplálkozva kifelé is megélni hitüket. Hitükkel másokat is serkentő módon legyenek jelen a közösség tagjai számára, hogy használják azt a „természetes gyógyító erőt, amely a gyülekezetben betöltött pozíciójukból ered":[489]

> Mindig tehát, hogy mégsem ezt kamatoztatom annyira, hogy milyen tudást szereztem, hanem próbálom magamat is az Istennel való kapcsolatba, meg a lelki életben frissen tartani és ébren tartani. És azt érzem, hogy ebben van az a specialitás, amit lelkészként hozzá tudok tenni [...] nyilván a teológia tudománya is fontos és nem ezt akarom megkérdőjelezni, de hogy az életbe meg azt érzem, hogy mégis az a fontos, hogy az Istennel való kapcsolatot hogyan tudom segíteni nekik, bennük. (21/32)

> Tulajdonképpen akkor már egészen biztosan tudtam, hogy hogy az Istennek a szövetsége egyáltalán nem azon múlik, hogy az ember milyen teológiai beállítottsággal rendelkezik, hanem, hogy milyen az élő kapcsolata az Istennel, illetve a kegyelemmel, és hogyan tudja ezeket érkeztetni az életébe, illetve hogyan tudja továbbadni és hogyan tudja átvinni az élethelyzetekre. Tehát hogyan válik láthatóvá az Isten dicsősége az ember életén keresztül. (7/78)

Az emberek közötti kommunikációban és a társas együttélésben számos zavar keletkezik. Csíkszentmihályi szerint a T-típusú (transzcendens) személyiség legfontosabb ismérve az, hogy a környezetében lévő zavart, entrópiát jelenlétével csökkenti.[490] A lelkész segít másoknak is az élet feszültségeit, ellentmondó tendenciáit egységben kezelni és elhordozni. Olyan személyiség, aki nem növeli a zavartságot, hanem egyfajta gyógyító jelenléttel harmóniát közvetít mások felé. Ez a felülemelkedettség több interjúban is megjelent, így vall erről az egyik lelkész:

[488] Kocsev Miklós: *Ezredvégi színek – Impulzusok a holland református gyakorlati teológiából*, Budapest, L'Harmattan, 2006, 283.

[489] Friedman: *Nemzedékről nemzedékre*, 274.

[490] Csíkszentmihályi Mihály: *A fejlődés útjai – A harmadik évezred pszichológiája*, Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2011, 292.

> Eljutottam oda, hogy a hit az, ami felszabadít, az a hit, amikor nincs félelmed senkitől. Nincs félelmed a világi hatalmaktól, meg ilyesmi. És azt hiszem, hogy ez a helyes hit. Nekem tavaly volt egy komoly betegségem, majdnem meghaltam, és el kellett köszönnöm mindenkitől. És volt egy négy és fél órás és egy kilenc órás műtétem, és a műtét előtt megmondták, hogy tényleg köszönjek el, mert nem tudják, hogy tényleg fel fogok-e kelni, és amikor bementem a műtőbe, és én úgy tudtam bemenni a műtétre, hogy a legnagyobb bizalommal, Istenem úgy is úgy lesz, ahogy te akarod, és lesz nekem a jó. […] Ez a legfelszabadítóbb hit, én azt gondolom. Hogy úgy tudsz belemenni egy akár halálos kimenetelű műtétbe vagy bármibe, hogy tudod, hogy az Isten a legjobbat akarja. […] Akkor jössz rá, hogy az élet nem ezen múlik, hogy kegyes vagyok, vagy liberális vagyok, vagy ilyen vagyok, vagy olyan vagyok, hanem azon, hogy az alap dolog, a hit. […] Ezt kéne felismerni. Az emberek pontosan ezzel kapcsolatban tesznek fel kérdéseket. (4/16)

Csíkszentmihályi a spiritualitás kapcsán a bölcsesség szerepére hívja fel a figyelmet: „A bölcsességnek három lényeges vonása van. Az első egyfajta *megismerési képesség.* A második tulajdonság a cselekvőképesség egy társadalmilag hasznos formája, a *virtus.* Végül pedig a harmadik tulajdonság az *örömszerzés* egyfajta képessége, mivel a bölcsességgel együtt jár a belső derű és az öröm érzése."[491] Ez a három aspektus egymásba fonódva jelenik meg például az alábbi interjúrészletben:

> Aki egyszer átéli azt, hogy milyen az, amikor két karja között sírva megtér valaki egy igehirdetést, vagy egy lelki beszélgetést követően, az rögtön megérti, hogy miért. Úgy gondolom, hogy nem kaphat ennél nagyobb lelki ajándékot Isten szolgája. Őrzök néhány nagyon felemelő, messze rajtam túlmutató pillanatot, amikor a kis nyájból – az ifisekre gondolok – újjászült valakit Isten Lelke. Nincs nagyobb kincse az embernek annál, mint amit az „örökkévalóságba gyűjt". Ez olyan ajándék, amely túlmutat a földi időn. Jézus azt mondta nekünk, hogy olyan kincset gyűjtsünk, ami nem múlik el, tehát ami az Ő országa értékrendje szerint múlhatatlan érték. Úgy gondolom, hogy egy-egy megtérő ilyen kincs. Az pedig a kegyelem nagyságát mutatja, hogy engem ebben a csodában részeltetett. Amikor elcsüggedek, elesek, csalódok magamban sokadjára is, olykor eszembe juttatja ezeket a csodákat az Uram, erősítve, hogy volt és van értelme mindannak, amire egyszer Neki mondtam igent. Valamelyest hasonló a prédikálás is, hiszen ez a lélekmentés hangsúlyos eszköze. Szeretek igét hirdetni, ugyanakkor érzem a rám nehezedő súlyát is. Meg kell harcolnom minden prédikáció-írást és -elmondást is. Különös, de a múló évekkel nem azt tapasztalom, hogy egyre könnyebb feladat

[491] Uo., 296.

> lenne igét hirdetni, éppen az ellenkezője jár át minden alkalommal. Nagy felelősség kiállni emberek elé és azt mondani, hogy „így szól az Úr". Megdöbbentő, hogy úgy bízik bennünk és annyira szeret minket Urunk, hogy ezt a nehéz szép feladatot ránk bízza. (15/1)

Számos próbálkozás történt annak meghatározására, hogy mit jelent a spirituális személyiség, milyen ismérvei vannak annak, aki hitben érett ember. A vezetéselmélet hazai és nemzetközi szakirodalmában egyre nagyobb gyakorisággal jelennek meg a spiritualitás fontosságáról szóló írások.[492] Stephen Covey egyenesen így fogalmaz: „A spirituális intelligencia a központi és legelemibb az összes intelligencia közül, mivel ez az, ami a mások vezetésének forrásává válik."[493] A vezetéselméleti modellek a spiritualitás megélésének emberi oldalát hangsúlyozzák, de ahogy a lelkészinterjúk is mutatják, a hit szempontjából nemcsak emberi fejlődésről, növekedésről, hanem az Istennel való személyes kapcsolatról, két személy közötti kapcsolat alakulásáról van szó. A lelki növekedés és a másik ember számára serkentő, gyógyító jelenlét nem csupán az akaraterőn vagy „spirituális fegyelmen"[494] keresztül valósul meg, hanem az önátadás csendjében. Olyan kapcsolat ez, amelyben az én és az isteni Te együtt alanyai a dialógusnak.[495] Ahogy Kovács Endre fogalmaz az imádságról szóló könyvében: „Akár egy napja

[492] Az utóbbi években magyar nyelven a témában megjelent írások: H-J. Alford: *Menedzsment, ha számít a hit,* Kairosz, 2009; Fazakas Sándor (szerk.): *Vezetés és menedzsment az egyházban és a diakóniában,* Budapest, Kálvin, 2008; Mezei Károly – Pulay Gyula: *Versenyképes-e a Jó Pásztor?* Budapest, Szent István Társulat, 2008; Tomka János – Bőgel György: *Vezetés egykor és most – A Biblia és a menedzsment,* Budapest, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2011; Tomka János – Bőgel György: *Megéri jónak lenni? – A Biblia és a menedzsment II.,* Budapest, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2014; D. Zohar – I. Marshall: *Spirituális intelligencia,* Csöndestárs, 2010; Zsolnai László: Spiritualitás és menedzsment, *Társadalom és Gazdaság,* 2002/1, 117–129.

[493] S. Covey: *The 8th Habit: From Effectiveness to Greatness,* New York, Simon and Schuster, 2004, 53. A spirituális intelligencia kérdése kapcsán érdekes kísérlet az, ahogy Cindy Wigglesworth könyvében összefoglalta azokat a főbb területeket, amelyek mentén úgy gondolja, hogy emberi oldalról nézve a spiritualitásban növekedni lehet. Négy fő és ezen belül huszonegy alterületet különböztetett meg: *I. Önismeret:* 1. A saját világkép tudatos ismerete 2. Életcél (misszió) tudata 3. Saját értékrendszer ismerete 4. A belső világ és gondolkodás komplexitása 5. A saját ego és szuperego ismerete *II. Az univerzális egység tudata:* 6. Az élet összekapcsoltságának tudata 7. Mások világképének tudata 8. Távlatokban gondolkodás 9. Személyes határaink ismerete 10. Lelki törvényszerűségek ismerete 11. Egységélmény a Transzcendenssel *III. Saját magunk vezetése:* 12. Elkötelezettség a lelki növekedés iránt 13. A jobbik énünk szinten tartása 14. Cél- és értékvezérelt életvezetés 15. Kitartani a hitben 16. Keresni a Lélek vezetését *IV. Társas kapcsolatok és spirituális jelenlét:* 17. Bölcs és hatékony tanár/mentor 18. Bölcs és hatékony vezető/változáshozó 19. Elkötelezett és bölcs döntések meghozatala 20. Nyugalmat árasztó és gyógyító jelenlét 21. Harmónia az élet nyereségével és veszteségeivel. C. Wigglesworth: *SQ21: The 21 Skills of Spiritual Intelligence,* New York, SelectBooks, 2012, 189.

[494] D. Brooks: *Úton önmagunk felé,* Budapest, Libri, 2015, 257.

[495] M. Buber: *A próféták hite,* Budapest, Atlantisz, 1998, 284.

imádkozunk, akár nyolcvan éve – vagy, ahogy az angyalok: az örökkévalóság óta –, a mi szerepünk csak másodlagos. Az imádság alfája az, hogy Jézus imádkozik."[496] A növekedést az Isten adja és azon a szinten, olyan keretek között szólít meg bennünket, ahol épp tartunk. Van, amikor ez a növekedés keresést, máskor viszont az új vagy számunkra megújult régi keretek közötti otthonra találást jelent. Az Istent keresők és Vele párbeszédben állók (lelkészek és nem lelkészek) lelki életének dinamikája mindenkinél egyéni, de a növekedés célja közös, ahogy Pál apostol fogalmaz: „Isten azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön és az igazság ismeretére eljusson" (1Tim 2, 4).

[496] Kovács Endre: *Ti azért így imádkozzatok! – A keresés, a kérés és a szemlélődés útján*, Budapest, Harmat – Örökségünk – Sarutlan Kármelita Nővérek, 2015, 34.

A LELKÉSSZÉ VÁLÁS FOLYAMATA – KÖZÖSSÉGBE ÁGYAZOTT NÖVEKEDÉS

A keresztyénségnek első feladatai között azt kellett megtanulnia, hogy mint tanítványok az Isten Krisztusban kinyilvánított kegyelmének jelei legyenek a világban (ApCsel 3,3; 3,6). Krisztust követve ezt a feladatot már számos generáció bejárta előttünk, a követés mégis mindig személyre szabott egyéni és közösségi döntéseket, életvitelt kíván minden új generáció új tagjától. A társadalmi változásokkal, kulturális átalakulással a lelkész szerep is sokat változott az elmúlt évtizedek során, és a lelkészeknek egyénenként és lelkész közösségként is feladata, hogy a hívő élet „élő emberi dokumentumai", só és világosság (Mt 5, 13) legyenek a világban.[497] Ennek kihívását szemlélteti az a példa is, amikor egy végzős teológushallgató elmondása szerint teherként éli meg, hogy nem lát maga előtt élhető lelkészképet, pedig erre igazán szüksége lenne. Egy másik beszédes példa pedig, amikor egy negyvenes korosztályhoz tartozó lelkipásztor azt mondta egy találkozó alkalmával, hogy inkább nem mondja el a fiatal teológusoknak, hogy mi vár rájuk a terepen, mert fontos, hogy reménységgel és idealizmussal induljanak el a pályán. A harminchárom lelkésszel készített interjú elemzésének elsődleges célja, hogy a beszámolókon keresztül láthassuk, maguk a lelkészek milyennek látják szolgálatukat. Hitükön és útkeresésükön, reménységükön és reménytelenségükön, bizonyosságukon és bizonytalanságaikon, örömeiken és fájdalmaikon keresztül szubjektív módon bár, de mégis reálisan: mit is jelent Krisztust követni a mindennapokban és egy életen át. A könyv középső fejezetében a lelkészinterjúk tanulságait több témakörben (elhívás, hatalom, magánélet stb.) vázoltam fel, remélve, hogy kirajzolódik egy olyan lelkészkép, mely segítséget nyújthat abban, hogy a lelkészi pályán a különböző élethelyzetekben felvetődő kérdések személyes reflexiójához szempontokat kapjunk. A vizsgálódás közben számos kérdésre kerestem választ, de számos új kérdés is megfogalmazódott: Vajon

[497] C. V. Gerkin: *The Living Human Dokument – Re-Visioning Pastoral Counseling in a Hermeneutical Mode,* Nashville, Abingdon Press, 1984, 19.

a 21. században milyen lehet a hiteles és vonzó lelkészkép? Vajon, hogyan lehet valaki egyszerre hűséges a bibliai tanításhoz, ugyanakkor korának emberével párbeszédképes református lelkész?[498] Hogyan hozhat ez az összetett szolgálat örömet és feltöltődést a szolgálatban álló számára?

A könyv összegző fejezetében azt vázolom fel a lelkészi hivatás szempontjain keresztül, hogy mit jelent „Krisztust tanulni" az egyházi közösségben, hogyan lesz a gyülekezet a lelkésszé válás meghatározó helyévé.

A növekedés útjai

Amikor a lelkészképet vizsgáljuk, az egyik legfontosabb kritériumnak vallom, hogy az egész személyiséget egységben kell szemlélnünk, ugyanis a szakmai szerep kialakulásának útja nem megérkezésekről vagy elért célokról, hanem a folyamatról szól.[499] A köznyelvben gyakran használt szófordulat, mi szerint a jó pap holtig tanul, két szinten is igaz. Egyrészt a környezettel folytatott interakcióban formálódó szakmai szerep, másrészt a szolgálat belső megéléséhez kötődő identitás is változásban van. Ebben az esetben az élethosszig tartó tanulás fogalma tág jelentést kap, hiszen nem csupán egy változó társadalmi környezet teszi szükségessé az állandó továbbfejlődést, hanem egyszerűen az a tény, hogy az életkor előrehaladtával mind a biológiai öregedés, mind pedig lelki utunk változásai miatt is újabb és újabb kihívásokkal kell megküzdeni, amiket értelmezni, integrálni kell a személyes történetbe.[500]

A lelkészinterjúk személyes beszámolóiban megtaláljuk a Maslow által leírt, széles körben használt szükségletek kielégítésének motívumait egy fontos eltéréssel.[501] Életünknek van két fő dinamikája: a részvétel (participáció) és

[498] Kocsev Miklós: *Gyakorlati teológiai témák – Elmélet és praxis, az igehirdetés személyközpontúsága és a szupervízió,* habilitációs dolgozat, Budapest, KRE HTK, 2007, 96.

[499] Csepeli: *A szervezkedő ember,* 349.

[500] T. Bornhauser: *Gott für Erwachsene – ein Konzept kirchlicher Erwachsenenbildung im Zeichen postmodernen Vielfalt,* Kohlhammer, Stuttgart, 2000, 98.

[501] A bevonódás és az önbeteljesítés motívumai Maslow szerint identitásunk mozgatói: „Ma már bizton állíthatjuk, hogy az emberben létezik egy hajlam vagy szükséglet arra, hogy olyan irányban növekedjen, amit általánosságban önmegvalósításként vagy lelki egészségként foglalhatunk össze. Ez azt jelenti, hogy van az emberben egy késztetés a személyisége egységesítésére, a spontán önkifejezésre, a teljes egyediség és identitás elérésére, arra, hogy lássa az igazságot és ne maradjon vak vele szemben, arra, hogy kreatív, jó, és sok minden más legyen. Vagyis az ember úgy épül fel, hogy az egyre teljesebb lét felé törekszik, ami nem más, mint amit legtöbben jó értékeknek, derűs nyugalomnak, kedvességnek, bátorságnak, becsületességnek, szeretetnek, önzetlenségnek és jóságnak neveznének." A. Maslow: *A lét pszichológiája felé,* 243. Vö. A. Maslow: *Motivation and Personality,* Harper and Row Publications Inc., New York, 1970.

az egyénné válás (individuáció) kettős belső parancsa. Arra rendeltettünk egyfelől, hogy részeltessünk másokat az életünkből – megosszuk önmagunkat, mások gazdagodására váljunk – és részesedjünk mások életéből. Ugyanakkor arra is teremttettünk, hogy kibontakoztassuk a bennünk lévő adottságokat, kiteljesítsük a létünket, kamatoztassuk a talentumainkat.[502] Mindkét rendeltetés egyszerre és együtt van jelen az életünkben és fontos feladat, hogy egyensúlyt teremtsünk közöttük. Az életet szeretnénk mindannyian jól megélni, akár hívőként, akár nem hívőként. A keresztyénség azonban a fent megfogalmazott növekedési, beteljesülési motívumokon kívül (participáció, individuáció) egy harmadik (a másik kettőtől nem független) utat ajánl az életünk növekedését illetően: „növekedjetek a kegyelemben és a mi Urunknak és megtartó Jézus Krisztusunknak ismeretében" (2Pt 3,18). A személyes növekedés útja Krisztus megismerése és követése, mely egyszerre bevonódás és beteljesülés, tanulás és megélés, participáció és individuáció. Az önmegvalósítás gondolata direkt módon egyik lelkészinterjúban sem jelent meg, viszont a Krisztus-követés és e követés általi sokdimenziós növekedés és kiteljesedés annál markánsabb módon:

> Ennek a világnak a közepén nem az ember, hanem Isten van. Ez azt jelenti, hogy a#legnagyobb dolog, hogy az ember felismeri, hogy nem körülötte forog a világ, hanem Isten körül. [...] Aki ezt nem látja, az gyakorlatilag, úgy látom és úgy vallom, nem lenézve másokat mondva ezt, nem tud értelmes és tartalmas életet élni. Egy dolgot tud tenni: keresni, keresni, keresni addig, amíg rátalál a kegyelemre vagy az talál rá, felismeri, hogy mit jelent az Isten szabadítása, mit jelent Jézus Krisztusban Istengyermeki életet élni. [...] Én azt mondom, hogy a legnagyobb ajándék egy közösségben és kapcsolatban lenni azzal, aki gazdája ennek a világnak, és akinek lehetek én egyszerűen a#sáfára. Ő a tulajdonos, és én vagyok, akit megbízott egy piciny területtel, hogy abban az Ő javait, az Ő akarata és terve szerint kamatoztassam. (11/21)

A lelkészi identitás esetében a személyes növekedés közösségi aspektusa mellett a transzcendens aspektusa, mint Krisztushoz tartozás jelenik meg a leggyakrabban.[503] Ez a kapcsolat az Egésszel, amit Fraas transzcendentális dimenziónak nevez.[504] Ennek az úgynevezett transzcendentális dimenziónak – ellentétben az első kettővel – az a sajátossága, hogy az ember rövid, illetve középtávon meg

[502] Németh Dávid: A lelkigondozás időszerű kérdései, kihívásai és törekvései, *Embertárs,* 2009/2, 103.

[503] Érdekességképpen, amíg az „önmegvalósítás" szó egyszer sem fordult elő a 33 interjú során, addig a „hit" csaknem 700-szor, a „szolgálat" több mint 400-szor került elő.

[504] H.-J. Fraas: *Bildung und Menschenbild in theologischer Perspektive,* Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2000, 207–228.

tud lenni nélküle. Amíg azon nap mint nap dolgozunk, hogy életünk kapcsolati és anyagi szinten kiszámítható és biztonságos legyen, addig a hétköznapok rutinjában látszólag megvagyunk anélkül, hogy az egész életünk kimenete, célja felől kérdezzünk. A lelkészi hivatás viszont éppen ezt a perspektívát képviseli: „A szolgálatunk központi célja leginkább abban áll, hogy segítsük az egyéneket, családokat és közösségeket életük megváltoztatásában azáltal, hogy megváltoztatjuk, újrainterpretáljuk életük történetét úgy, hogy ők maguk párbeszédbe kezdjenek a bibliai és keresztyén történet központi metaforáival és témáival."[505] A keresztyénség az identitás formálásához tehát sajátos perspektívát és konkrét tartalmat rendel, a Krisztusban növekedést.

A köztes térben formálódó Én

A lelkészinterjúk során megjelenő munkahelyi kérdések, munkahelyi elismerések vagy éppen hiányok az önképben, illetve az önbizalom kérdésében is leképeződnek. Mit gondolnak rólunk mások és mi milyennek ismerjük saját magunkat, dialógikus kölcsönhatásban formálják szerepértelmezésünket és identitásunkat. Az önképünket formáló interaktív visszajelzés jelen van a munkahelyen (ha esetleg kimondatlanul is) és életünk más területein egyaránt. Szakmai szerepünk formálódásának köztes tere sajátos jelenség, hiszen mindig benne élünk, mégsem „tudunk róla." Megfoghatatlan, hiszen benne a valóság elmosódik, kiformálatlan valamiként létezik, melyben nem lehet szétválasztani a külsőt a belsőtől, a sajátot a közösségitől. Ahogy Winnicott fogalmaz: „Az én feltevésem az, hogy ha szükségünk van erre a kettős felosztásra, szükségünk van egy harmadikra is: az emberi lény életének egy harmadik részére, ez pedig az élménymegélés köztes területe, amelyhez a belső realitás éppúgy hozzájárul, mint a külvilág."[506] Ez egy olyan átmeneti tere a tapasztalásnak, amelyben a belső realitás és a külső élet egyaránt formáló erő. Az én és a környezet köztes terében sok minden történik, hiszen dialektikus kölcsönhatásban vagyunk egymással. Észrevétlenül emelünk be életmagyarázatainkba készen kapott forgatókönyveket és sémákat, melyeket a környezet közvetít felénk (például: szerepküldések, szerepelvárások a gyülekezetben). A lelkész identitás nemcsak valahol az emberen belül alakul ki, de nem is egyértelműen vagyunk determinálva külső környezetünk által, hiszen vannak olyan döntéseink és interpretációink, melyek a környezeti hatásokból

[505] Gerkin: *Prophetic Pastoral Practice*, 59.

[506] D. W. Winnicott: *Játszás és valóság*, Budapest, Animula, 1999, 102.

levezethetetlenek.[507] Minden kommunikációs helyzet legalább két síkon történik: az egyik a tudatos szint (események, nevek, helyszínek stb.), a másik sík pedig mindaz, amit a tudatos elbeszélésen keresztül látens módon közvetítünk. Olyan értelmi, értelmezési struktúrák ezek, melyek elsőre nem is tűnnek fel, mégis befolyásolják a társas interakciók menetét és üzenetét.[508] Joachim Bauer így ír erről a jelenségről: „Ahol emberek vannak együtt, ott mindenütt a legnagyobb rendszerességgel szokott megtörténni, hogy érzelmileg részt vesznek olyan hangulatokban és helyzetekben, amelyekben mások vannak, és ez a testbeszédük különböző formáiban is megmutatkozik – többnyire azáltal, hogy egy adott érzéshez tartozó viselkedésmódot tudattalanul utánoznak vagy reprodukálnak. Mint valami különös ragályos betegségnél, úgy tud az ember egy másikból spontán módon és önkéntelenül hasonló érzelmi reakciókat kiváltani."[509] Egymás történetébe a jelenben érzelmi szinten kapcsolódunk, és az érzések saját történeteket hívhatnak be. A dialógusban az önmagát megosztó magával ragadhatja a másik embert is, aki észrevétlenül saját történetének kapcsolópontjait is meglelheti a történetben.

A dialógusközösség

Hitünk szerint a közösséget Isten hívja létre, de a gyülekezeti élet valósága a gyülekezeti tagok egymással és Istennel folytatott interakciók révén változik és alakul. „Ha a vezető beosztásokba megfelelő embereket nevezünk ki, évekre meghatározhatjuk a vállalati stratégiát és a szervezeti légkört."[510] – vallja Peter Senge a szervezetek vezetőinek hatásáról. Vajon a presbitérium és a lelkész szava tényleg többet ér a közösségen belül, mint az egyes gyülekezeti tagoké, hiszen ők képviselik a vezetés domináns logikáját.[511] Ahogy a könyv hatalomról szóló alfejezetében már szó volt róla, részben számít, hogy kik a közösség vezetői, mivel „a szervezetben a hatalommal rendelkezők másoknál hatásosabban képesek alakítani mind a valóságalkotási

[507] A. Green: Der Mythos, Ein kollektives Übergangsobjekt – Kritischer Ansatz und psychoanalytische Perspektiven, in C. Lévi-Strauss – J. P. Vernant (Hg.): *Mythos onhe Illusion*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1984, 84–116., 105.

[508] Oevermann – Allert – Konau – Krambeck: *Die Methodologie einer „objektiven Hermeneutik"*, 98.

[509] Bauer: *Miért érzem azt, amit te?*, 12.

[510] P. M. Senge: *Az Ötödik alapelv*, HVG, Budapest, 1998, 29.

[511] A domináns logika szerepéről a vezetésben lásd: C. K. Prahalad – R. A. Bettis: The Dominant Logic – A New Linkage between Diversity and Performance, *Strategic Management Journal*, 7 (6), 1986, 485–501., 490–491.

folyamatot, mind a kialakuló szervezeti jelentéstartalmakat."[512] Ebben a fejezetben viszont a közösség nem vezető tagjai felé fordítjuk jelen írás gondolatmenetét, hiszen a már tárgyalt hatalmi aspektusokon túl fontosnak tarjuk, hogy a nem vezetők is formálói a hívő közösség életének és a keresztyén közösség elsősorban dialógusközösségként töltheti be hivatását.[513] Például az istentiszteletek során sem csak az igehirdető által megértett közösségi üzenet és a prédikátor személyes története van jelen, hanem az összes igehirdetést hallgató „belső mozija" is pereg. A hallgató saját életének a másik ember élethelyzetével, magyarázataival való összevetése fontos része a kapcsolódási mátrixnak.[514] „Minden szóbeli elbeszélés alapjában véve párbeszéd, akkor is, ha a hallgatóság hallgat. Csak a jelen képes kibontani a történetet, sőt, még az irányát is képes meghatározni. A hallgatóság a történet társteremtője."[515] Az üzenet akkor bontakozik ki igazán, ha aktív hallgatóra talál. A valóságban a „hivatalos" – az egyházi közösség vezetése által képviselt – értelmezések mellett, a közösség tagjai egyénileg is részesei a jelentésadásnak.[516] Ez a jelentésadás vonatkozhat a múlt, a jelen, a jövő eseményeire, de a tárgyak és szimbólumok, vagy a külvilág, a gyülekezet, illetve az egyén belső életének történéseire is. Az egyéni észlelések és értelmezések a résztvevők interakciói során befolyásolják egymást, Kocsev Miklós szavaival élve: „a vallásos kommunikáció a szavakban, a tettekben és az életpéldán keresztül történik"[517.] Az egyház az interakciót folytató ember közösségeiben él, és a tágabb keresztyén közösség, egyház valóságértelmezése, szimbólumai, etikája, perspektívái mindig egy adott helyi közösség történelmi-kulturális kontextusában kapják meg konkrét jelentéstartalmukat. Ahogy Gelei András fogalmaz a szervezeti valóságok elemzése kapcsán: „Ilyen értelemben minden valóság helyi valóság: az a közös értelmezés- és jelentésvilág, ami egy adott közösség számára értelmet ad az eseményeknek, s eligazít a helyes gondolkodást és cselekvést illetően. Ez tehát e helyi közösség lokális tudása, amellyel csak az rendelkezik, aki tagja ennek a közösségnek."[518] A közös jelentéshorizont a dialógus során alakul és válik élővé.[519] A közös értelmezés konszenzusa

[512] Gelei András: *A szervezeti tanulás interpretatív megközelítése – A szervezetfejlesztés esete*, PhD-értekezés, Budapest, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, 2002, 24.

[513] A διάλογος szó egyik eredeti jelentése a „jelentés áramlása".

[514] T. Andersen: A *visszajelző csoport – Párbeszéd a párbeszédről*, Budapest, Animula, 1990, 41–43.

[515] C. G. Oehlmann: *Einfach erzählen! – Ein Übungsbuch zum Erlernen des mündlichen Erzählens*, Paderborn, Junfermann, 2001, 21.

[516] Közös jelentéstulajdonítás, mégis sokféle valóságértelmezés lehetséges egy gyülekezetben. Ilyen például a különféle hitstílusok együttes jelenléte és az értelmezési különbségek feszültségei a közösségben. Vö. H. Streib: *Hermeneutics of Metaphor – Symbol and Narrativ in Faith Development Theory*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1991.

[517] Kocsev: *Gyakorlati teológiai témák*, 122.

[518] Gelei: *A szervezeti tanulás interpretatív megközelítése*, 21.

[519] N. Blaikie: *Approaches to social enquiry*, Cambridge, Polity Press, 1995, 64.

megkönnyíti mind az egyén, mind pedig a közösség dolgát, hiszen az adottnak vett cselekvések, jelentések és szimbólumok kommunikációs alappá válnak a közösség tagjai számára. Minden egyes interakcióban jelen vannak a közös értelmezés alapjegyei, így minden egyes interakcióval a közös értelmezés elemei is továbbíródnak, a közösség is tovább él. A helyi gyakorlat-közösség egy állandóan alakuló, változó közösséget jelent, melyben kontextustól függően változik, hogy mi számít helyi szinten tudásnak, kompetenciának.[520] Egy lelkész esetében ez azt jelenti, hogy az adott közösségben betöltött szerepe és az ehhez szükséges kompetenciái a helyi közösség speciális igényeihez kell, hogy igazodjanak, illetve a közösség is formáltatik az által, hogy a lelkész mire „képes", milyen adottságai és karizmái vannak. A keresztyén hit közösségi megéléséhez a csoport együttes „Lélekzése" szükséges, melyben az egyén hat a közösségre és a közösség is hat az egyénre. A Krisztuskövetés megélt gyakorlati tapasztalatokból származó tudása a közösség egészében halmozódik fel, és nem a közösség egy-egy tagja birtokolja, vagy testesíti meg azt. Az egyház ilyen gyakorlatközösségek hálózatából épül fel, így tekinthetjük az egyház egészét az Istennel és egymással való dialógusközösségek közösségének.[521]

A lelkész és a gyülekezet egymásra találása

A lelkipásztor kompetenciájának, személyiségének, jellemének, vezetői stílusának, elkötelezettségének vizsgálatán túl szükség van arra is, hogy a vezető és a vezetett közösség kapcsolatára is figyeljünk. Az, hogy egy lelkész egy adott szolgálati helyen milyen módon tud jelen lenni és hivatását betölteni, nemcsak személyes ajándékain és kvalitásán múlik, hanem hogy az adott közösség menynyire képes támogató és együttműködő hálózatként működni.[522] Az egyik lelkész így vall az egymásra találás örömérről, amit a gyülekezetében élet át:

> Szerelem első látásra. Ahogy fölálltam a szószékre, éreztem, hogy otthon vagyok, ahogy meghallgattak, azt mondták, rám vártak [...] Nagyon jó gyülekezet, nem is tudok hozzá hasonlót. Nem én miattam, ők maguktól ilyenek, nagyon szerető, egyszerű emberek. Szeretik egymást, segítenek, szolgálnak. (23/19)

[520] E. Wenger: Communities of Practice and Social Learning Systems, *Organisation*, 7 (2), 2000, 225–245., 229. Lásd még: E. Wenger: *Communities of Practice – Learning, Meaning, and Identity*, Cambridge University Press, 1998.

[521] Közösségek közössége kifejezéshez lásd: J. S. Brown – P. Duguit: Organizational Learning and Communities of Practice – Toward a Unified View of Working, Learning, and Innovation, *Organisation Science*, Vol 2, No. 1, 1991, 40–57.

[522] C. Dykstra: *Keys to Excellence – Pastoral Imagination and Holy Friendship*, SPE forum, January 22, 2004. (Letöltés: www.faithandleadership.com)

Az, hogy mennyiben sikerül egymásra találnia a lelkésznek és a gyülekezetnek, hatással van mind a két félre. Isten gondviselésének és ajándékának tekinthetjük, hogyha sikerül „jó időben és jó helyen" szolgálnia a lelkésznek. Ez a szemlélet nem jelent determinizmust, mi szerint a lelkészen nem múlik semmi, de nem is rajta múlik minden.

Az egyház tanítása szerint az egyetemes papság elve alapján a gyülekezetnek sok „vezetője" van. A gyülekezet nem „one-man show", melyben a lelkészhez kapcsolódnak a gyülekezeti tagok és az ő vezetési stílusa határozza meg a közösség életét. Az egészséges gyülekezeti működéshez nem elég a lelkész vezetői stílusára koncentrálnunk, hanem a vezető és vezetettek kapcsolatára is figyelnünk kell. Az adott lelkész és gyülekezet kontextusa, lehetőségeinek és erőforrásainak egységben látása teszi lehetővé, hogy közösen felismerjék Isten lelki ajándékait és örömmel szolgáljanak Isten országa megvalósulásának előmozdításáért az adott körülmények között (1Kor 12). Ezt az együtt növekedést Dykstra a következőképpen írja le: „A hit szemén keresztül veheti észre a lelkész azt a gazdagságot, ami már eddig is körülvette. A hit szemén keresztül láthatják meg azokat a – bár törékeny – ajándékokat, amiket a gyülekezetükben lévő embereken keresztül kaptak. Hasonlóképpen, a hit szemén keresztül a gyülekezeti tagok is észrevehetik azt a gazdagságot, ami már eddig körülvette őket is. A hit szemén keresztül láthatják meg azokat a – bár törékeny – ajándékokat, amiket a lelkészeken keresztül kaptak."[523] Minden közösség kontextusa és kultúrája (közösen vallott értékek, gondolatok, érzelmek, értékek, történetek) is sajátosan egyediek. Az élettér vagy élethelyzet meghatározó, a városi és vidéki közösségeknek is megvannak a maguk jellegzetességei, specifikumai, de a gyülekezet tagjainak egyéni vonásai is befolyásolják az egész közösség működését. Az egyediség felismerését, illetve a közös alap megtalálását is tanulni kell a lelkésznek szolgálata során.

Más lehetőségeik vannak egy ormánsági falu lakóinak, mint egy nagyvárosban élő közösségnek, illetve máshogy szolgál egy lelkigondozás ajándékával megáldott lelkész, mint akinek a karizmája a tanításban van. Egy adott közösség többféleképpen tud jól működni, ha közösségként egymás terhét hordozva sikerül az életfunkciókhoz szükséges feladatok ellátására megfelelő embert találni. Ahogy a vezetést, a tanárságot is lehet többféleképpen jól csinálni, a lelkész is személyiségével kongruens, ugyanakkor a közösséggel összehangolt módon nemcsak egyféleképpen lehet lelkipásztora a közösségnek. Ha máskor nem, akkor a lelkészváltásoknál ezzel a kérdéssel minden közösségnek szembe kell nézni. A közösséghez való kapcsolódás tekintetében nem lehet figyelmen kívül hagyni a lelkész személyiségét, de ez sokféleképpen lehet működőképes. Ezen túl, vajon

[523] Dykstra: *Keys to Excellence*.

van-e olyan jellemvonása egy lelkésznek, ami – függetlenül attól, hogy a lelkész introvertált, extrovertált, karizmatikus, konszenzusra törekvő – irányadó lehet a lelkészkép szempontjából?

A lelkésszé válás folyamata

„A lelkészi pályán nem a tisztségekben való előrelépés kínál igazi karriert, hanem a szakmai és személyi jelenlétben való elmélyült, minőségi változásra való folyamatos igény."[524] A lelkésszé válás nem független a kontextustól, de minden kontextusban van lehetőség a tanulásra, növekedésre, hiszen a lelkészi szolgálat számos készség és képesség „elég jó", haladó szintű használatát feltételezi.[525] Ezen általános növekedési elvárások leírására próbálnak például egyházak/teológusok lelkészi kompetenciákat felsorolni.[526] Íme egy lehetséges kompetencialista, melyet egy országos projekt eredményeképpen egyik testvéregyházunkban (Christian Reformed Church, USA) állítottak össze.[527] A felsorolt kompetenciákat három fókusz mentén csoportosítottam. Az első oszlopban jelennek meg az általánosabb attitűdök, a másodikban összesítettem az Istennel és emberrel ápolt kapcsolatban való jártasság kompetenciáit, a harmadik oszlopban pedig az inkább a szelf-differenciálás képességéhez kötődő kompetenciákat Edwin Freedman definíciója szerint: „A vezető ilyen szelf-differenciációja nem összetévesztendő a függetlenséggel, vagy valamilyen önző individualitással. Ellenkezőleg, a vezetőnek arról a képességéről beszélünk, hogy önmaga legyen, miközben a rendszer része marad."[528]

[524] Kocsev: *Gyakorlati teológiai témák,* 97.

[525] Itt utalok Winnicott elég jó anya és Bettelheim elég jó szülő megfogalmazásaira. Bettelheim: *Az elég jó szülő.*

[526] Lásd: I. Paul: Is passion or competence more important in Church ministry? *Christainity Today,* 28 October 2015.

[527] D. Visser – N. Thomasma – D. Vander (ed.): *Effective Leadership in the Church – A tool to help congregations, pastors, and other church leaders effectively work together to accomplish God's mission,* Christian Reformed Church, Grand Papids, 2008.

[528] Friedman: *Nemzedékről nemzedékre,* 252.

Általános attitűd	Kapcsolat orientáltság	Szelf-differenciálás
megbízható	odaadóan imádkozik	tudomásul veszi, hogy a hatékony vezetéssel szemben lehet ellenállás, ami normális és elkerülhetetlen
önfeláldozó	hitben járó személy, aki Krisztusról tesz bizonyságot és a Lélek vezetését kéri	nehézségekkel szemben is ellenálló
szívesen hallgat meg másokat	érzelmileg egészséges és hatékony tud lenni különböző típusú kapcsolatokban	bírja a normális feszültséget és az aggódást bármilyen közösségben anélkül, hogy túlreagálna dolgokat és ezzel még nagyobb feszültséget teremtene
reményteljesen látja a világot	közeli kapcsolatban marad azokkal is, akik ellenállnak a vezetői gyakorlatának	tiszteli a közösség, még ha nem is mindenki kedveli vagy ért vele egyet
nem fél a konfliktusoktól, kitartó konfliktus esetén	összehozza az embereket, különböző látásmódok ellenére is konszenzusra törekszik	megérti a tiszta struktúrák szükségességét és vállalja a felelősség gyakorlását
a közösségi jövőképért a többiekkel együtt felelős	elősegíti a különbözőségekről szóló őszinte beszélgetést a tanulás, meghallgatás útján	megérti és kezeli a változás folyamatát
alázatos és nem várja el a siker túlzott mértékű visszajelzését a maga számára		

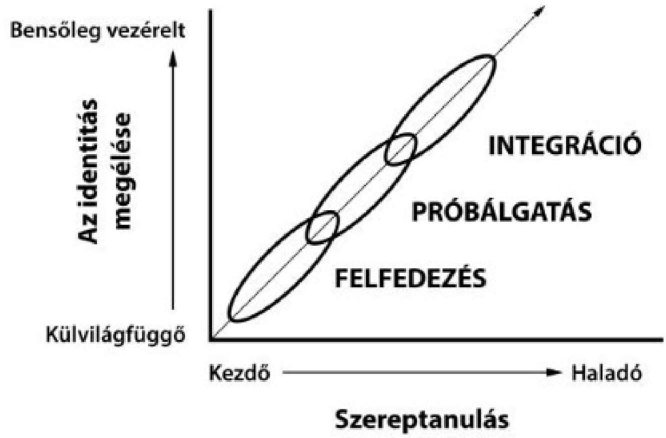
6. táblázat[529]

Számos terület lehet, amiben fejlődhet egy lelkész, de nem szerencsés ezeket a területeket elérendő célként kompetenciák sorának tekinteni, mivel egy rendszerről van szó, érdemes egyben kezelni a kezdő és szenior lelkészi működést. Ha a részterületekre külön-külön koncentrálnánk, akkor előfordulhat, hogy van olyan terület, amiben egy-egy lelkész mindig is kezdő marad, de az egész személyiségét és lelkészi szerepben való működését tekintve mégis szeniorként

[529] Saját szerkesztés.

tekinthetünk rá. A tudásunk használatának képességében és a gyakorlat szituatív sajátosságainak felismerésében, azaz az alkalmazásban lesz olyan terület, ahol kezdő, középhaladó, illetve haladó szintet érhetünk el. Piaget elmélete szerint az ember megismerőképessége és gondolkodása egy fejlődési pályát ír le, ez szakaszokra bontható, s ezek a szakaszok jól elkülöníthetők egymástól. „Az egyik szintről a másikra való minden egyes átmenetet egyszerre jellemez egy új koordináció, és azoknak a rendszereknek a megkülönböztetése, amelyek az előző szinten egységesek voltak."[530] Minden egyes fejlődési szakaszban egy másik „énnel" találkozunk. Az előző szakasztól elkülöníthető módon másként gondolkodik az ember, más struktúrák szerint építi fel, értelmezi a körülötte lévő világot. Az átrendeződések, melyben a belső világunk sémarendszerét a külső világból érkező ingerekhez igazítjuk, akkomodációnak nevezi Piaget. Azokat a váltásokat, amikor a „gyűjtögetés" az adott sémarendszeren belül nem tartható fenn, és a környezetünket igyekszünk belső világunkhoz igazítani, asszimilációnak nevezi. E két folyamat feszültségében állnak össze sémáink, sémarendszerekké (struktúrákká), illetve törnek szét, hogy aztán egy újabb szinten álljanak össze újabb sémákkal egy minőségileg más struktúrává. Vannak tehát olyan kisebb tanulások, amikor látszólag nem történik különösebb változás, csak kisebb aha-élmények, felismerések hoznak új összefüggéseket/sémákat gondolkodási struktúránkba. Minden ember számára van egy általa belátható világ, s ebben a „játéktérben" az önmagunkról alkotott képünk fejlődésen megy át. Folyamatát tekintve az akkomodációk és asszimilációk egy idő után nagyobb struktúraváltásokat is eredményezhetnek.[531] A tanulási út során témák és kérdések újra előbukkannak, de más megvilágításban jelennek meg, mint egy korábbi életszakaszban. Ha korábbi témák újra előkerülnek, már az eddig megtett életút fényében nézünk rájuk, a kérdések értelmezése és lehetséges válaszaink identitásunk egyre komplexebb belső világából származnak. Életünk különböző területein eltérő mértékben válunk gyakorlottá.[532]

[530] J. Piaget: *Az értelem pszichológiája,* Budapest, Kairosz, 1997, 211.
[531] Fowler: *Stages of Faith,* 273.
[532] Vö. J. Bruner: *Az oktatás kultúrája,* Budapest, Gondolat, 2004.

7. ábra. A tanulási vektor[533]

A lelkészi hivatás megélésének tanulása egy többfázisú folyamat. Az első fázis, amikor valaki látja, hogy mit jelent lelkésznek lenni. Van, aki már a szülői házban úgy nő fel, hogy felmenői között lelkészek vannak, és akár kisgyerekkorától testközelből látta, hogyan éli meg valaki a lelkészi hivatását, míg más csak egy későbbi életszakaszban találkozik gyülekezettel. A lelkésszé válás következő fázisa már az, amikor a gyülekezetben olyan szerepeket próbál ki a jövendőbeli lelkész, amely kapcsolódik a későbbi lelkész szerepéhez. Ez lehet a teológiai évek előtt, alatt, illetve utána is: például ificsoport-vezetés, lelkigondozói beszélgetés, táborszervezésben való részvétel stb. A következő fázis az, amikor már a közösség jóváhagyásával belép valaki a lelkészi tisztségbe és előbb kezdő, majd haladó szinten otthonosan tud mozogni ebben a szerepben. A lelkészséggel már nemcsak nézi, hogy mások hogyan teszik, nemcsak csinálja azt, ami megértése szerint a lelkész munkájához tartozik, hanem „mint hivatásos hívő", ő maga is tanítja azt, hogy mit jelent Krisztus-követőként élni a világban. A lelkésszé válás nemcsak egy szereptanulási folyamat, hanem egy identitásszintű megélése a hívő életnek. A lelkészi hivatás meglátásom szerint leginkább abban különbözik más hivatásoktól, hogy a lelkész nemcsak találkozik a keresztyén hit megélésének kérdéseivel, és dolgozik, mint minden más hívő, hanem ő ezt „a többiek elé éli" és tanítja is.[534] Az Istennel megélt kapcsolata a világ dolgaira és önmagára való

[533] F. T. Stritter – R. M. Baker – E. J. Shahady: Clinical Instruction, in W. C. McGalie – J. J. Frey (ed.): *Handbook from the Academic Physician*, New York, Springer Verlag, 1968, 102.

[534] C. Scharen: *Faith as a Way of Life – A Vision for Pastoral Leadership*, Grand Rapdis, Eerdmans, 2008, 1.

reflexiója, amelyet időről időre – akár a szószéken, hittanórán, személyes beszélgetésben – „közkinccsé tesz". Ez egy olyan életforma, mely folyamatosan keresi a kapcsolópontokat a Biblia bizonyságtétele és a mai világ között.[535]

Út a személyes hittől a közösségi istenkapcsolatig

A lelkészi szolgálatnak számos aspektusa létezik. Az egyház négy „alappillére" (liturgia, koinónia, diakónia és martyria) Hendrichsnél a misztika aspektusával egészül ki.[536] Ezek a felosztások elsősorban az egyház ismérveire vonatkoznak, de a lelkészi szolgálat is vizsgálható a közösség életének főbb aspektusai alapján. Az általam javasolt modellben ezeket az aspektusokat két szinten érdemes vizsgálni. Az egyik a szerep, a másik az identitás szintje. A könyv bevezető fejezetében már bemutatott Keupp-féle narratív identitás elmélete kapcsán már szó volt a szerep és az identitás összefüggéseiről. A szerep a környezetünkkel való dialógus köztes terében születik. A külső elvárások és a belső késztetések interakciója közben „viszi színre" a lelkész a lelkipásztori szerepet. Ennek a szerepnek számos megjelenési formája lehet attól függően, hogy milyen kommunikációs helyzetben jön létre: van, amikor a tanító, van, amikor a lelkigondozó, vagy a liturgus jelleg jelenik meg hangsúlyosabban a lelkész munkájában. Az identitásszint egy olyan metaszintje az énünk megélésének, amelyben a lelkész és más szerepeink (szülő, házastárs, gyermek stb.) együttes és belső megélése zajlik. Az identitás szintjén a meggyőződések, viszonyulások, az önmagunkról kialakított kép az eddigi élettörténet mind segítségünkre van abban, hogy a mindennapi élet eseményeire reflektálni tudjunk. Az identitás szintjén a külső események belső lenyomatokká, megélésekké válnak, illetve belső viszonyulásaink meghatározzák interakcióinkban végzett külső cselekvéseinket. A lelkész egyéni hitbeli megélései hatnak a gyülekezet közösségi életére és viszont. A lelkész a gyülekezet tagjait egyénileg és közösségileg is kíséri a hit útján, és őt is kíséri a gyülekezet.

Nézetem szerint az identitás a belső egyéni megéléstől (identitás metaszintje) a közösségi identitásig az egyéni és közösségi kapcsolatok köztes terében végbemenő interakciók során formálódik. A keresztyén közösségben a Krisztussal megélt közösség (misztika) megjelenik az emberi kapcsolatokban és egyéni

[535] J. W. Carroll: *God's Potters – Pastoral Leadership and the Shaping of Congregations*, Pulpit & Pew, 2006, 32.

[536] Hafenscher Károly: A liturgikus teológia mindenkori és aktuális kérdései, *Magyar Egyházzene*, XX. (2012/2013), 227–234., 230.; I. Baumgartner: *Pasztorálpszichológia*, Budapest, Semmelweis Egyetem, Párbeszéd (Dialógus) Alapítvány, HÍD Alapítvány, 2006, 133–150. Vö. Kocsev: *Ezredvégi színek*, 188.

viselkedésben, az életvitelben, beszédben (martyria), segítségnyújtásban (diakónia) és a hit közös rítusaiban (liturgia). Az egyéni és közösségi megélés, illetve az interakciók egymásra hatással vannak, és ebben a közösség életének rendszerében minden mindennel összefügg, illetve egyik személy hite és élete kihatással van az egész közösségre. Minden közösségheztartozás mögött ott vannak a „meghatározó személyes élmények", melyek a fenti aspektusok bármelyikében bekapcsolhatnak minket az „élménygyűjtés" közös körébe és tanulási ciklusába.[537] A Krisztussal átélt közösségben a misztikától a keresztyén élet gyakorlati megvalósulásán át (martyria, diakónia, liturgia) jutunk el a gyülekezeti koinóniáig, és mindez visszahat saját belső átéléseinkre. A belső átélés, az egyéni és közös cselekvések és a közösség megélése összefüggnek, ahogy Dykstra megfogalmazza: „a keresztyén gyakorlat alatt azt értjük, amit a keresztyének közösen végeztek és végeznek az idők során azért, hogy Isten iránti hálából indítatva és az Ő aktív jelenlétének fényében az alapvető emberi szükségletekre választ adjanak a világban."[538] A hívő hiszi, bízik benne, hogy a hívő közösség története számára releváns. Az Isten országa közös megélésének (már most köztünk van) és közös víziójának (még nem valósult meg teljesen) szimbolikus ereje van, mely megmozgathat egyéni és kollektív, tudatos és tudattalan dimenziókat az életükben és kimondhatatlan érzéseket kelthet. A koinónia megéléséhez szükségünk van a közös vízióra, ahogy Bonhoeffer fogalmaz: „azt az alakzatot, melyben Isten országa csodaként mutatkozik meg, egyháznak hívjuk"[539]. A közösséget Isten hívja össze az Ő Igéje által és az Igének kulcsszerepe van abban, hogy az Isten országa ne az emberek „feje fölött" lévő idea, hanem valódi koinónia legyen Krisztussal és egymással. Az igehirdető lelkész feladata, hogy a bibliai kijelentés és a mindennapi életvalóság közötti kapcsolópontokat segítsen megtalálni, illetve munkálkodjon a közös vízió ébren tartásán. Egy lelkipásztor ezt így öntötte szavakba:

> Természetesen van a szívemben reménység, reménységben hordozott vágy. Látom, tapasztalom, felismerem, hogy sok lehetőség van a gyülekezeti szolgálatban, ha Isten engedi, és élünk, előttünk. Nagyon örülnék, hogy ha előrejutnánk, ha kibontakozna Isten akarata, ha ad feladatot, hogy én benne lehessek. Vannak bennem általam hordozott látások, amik felé szeretném, ha a gyülekezetben haladnánk. [...] Egyébként a jövendőt tervezni nem tervezem. Abban a bizonyosságban vagyok, hogy aki eddig a tervébe bevont, az Ő tervébe fogja ezt továbbvinni. Nagy bátorítást ad most

[537] Senge: *Az Ötödik alapelv*, Előszó, XVII.

[538] C. Dykstra – D. C. Bass: A theological understanding of Christian practices, in M. Volf – D. Bass: *Practincing Theology – Beliefs and Practices in Christian Life*, Grand Rapids, Eerdmans, 2002, 13–32.,18.

[539] D. Bonhoeffer: *Az egyház lényege*, Kolozsvár, Exit, 2013, 64.

> az Igében, ahogy olvassuk Jeremiás könyvében, hogy Isten tudja a jövendőt a népével, ki is jelenti számára, és nemcsak kijelenti, hanem meg is valósítja, és ez nagy ajándék, hogy ez Isten kezéből jön. (11/24)

Az istentiszteleti szolgálat közben (liturgia) a lelkészek a saját életükre is reflektálnak (misztika) a bibliai üzenet fényében (martyria), illetve a közösség egészének a szempontjait is folyamatosan figyelembe veszik (koinónia) és emlékeztetik a közösséget felelősségükre egymás és a világ felé (diakónia). Az élet magasabb perspektívába helyezése és az Egész felőli értelmezése reménységgel teli, ugyanakkor komplex rendszerben való látást követel meg a lelkésztől.

ZÁRÓ GONDOLATOK

Ecclesia semper reformanda, valljuk egyházunkban, hogy folyamatos megújulásra van szükség. Ehhez leginkább bizalomra van szükség, hogy Isten elvégzi bennünk a szükséges változást (Fil 1,6). Bár, ahogy közösen tanuljuk a Krisztust a mai világban, magában rejti a követés nehézségeit, kísértéseit és kudarcait, de az Isten formálta gyakorlat *(God-shaped practice)* nem kudarcra ítélt vállalkozás.[540] A lelkészekkel készült interjúk is mutatják, hogy a Krisztus-követés számos formát ölthet az egyházi szolgálaton belül is, de tartalmát tekintve az Isten kegyelmének kereséséről és az adott kontextusban való megtapasztalásáról tesznek bizonyságot ezek a történetek. A Kr. u. 4. században a kappadókiai atyák egyike, Nazianzi Gergely így jellemezte az egyházi szolgálatban állók Istennel való kapcsolatának elsőrendűségét: „Az embernek előbb magát kell megtisztítania, mielőtt másokat tisztítana; előbb magának kell bölccsé válnia, mielőtt másokat bölcsességre vezetne; világítania kell, és a fényt kell továbbadnia; Isten közelébe kell kerülnie és úgy vezetni másokat oda; megmentettnek kell lennie és úgy munkálkodni mások üdvéért."[541] Úgy gondolom, hogy a 21. században élő keresztyénként és lelkészként nekünk is ez a szolgálatunk örök lehetősége és állandó feladata. A lelkipásztornak, ahogy minden hívőnek, szüksége van arra, hogy Istennel, önmagával és környezetével kapcsolatba kerüljön és maradjon. Őszinte legyen magához, nyitott az emberekre, megélje hitét és Krisztusba vetett reménységét. Lelkészként ez kiegészül azzal, hogy mint „hivatásos hívők" feladatunk odamenni, ahol az emberek vannak, azon a nyelven szólni hozzájuk, amelyen értenek és úgy melléjük állni, hogy az számukra és számunkra a hitben való növekedés alkalma legyen.

[540] M. E. Stortz: *A World According to God – Practices for Putting Faith at the Center of Your Life*, San Francisco, Jossey-Bass, 2004, 7.

[541] Értelmezésem szerint az elsőrendűség itt nem időbeliséget, hanem fontossági sorrendet jelöl. Nazianzi Gergely beszédeiből idézi (2,71) Andrew Purves. A. Purves: *Pastoral Theology in the Classical Tradition*, Lousville, John Knox Press, 2001, 9.

A hívő identitás és a lelkészi szerep pasztorálteológiai reflexiójának összefoglalása és egyben a további út nyitásaképpen, hadd álljon itt egy részlet egy ősi ír áldásból:

Kívánságom számodra ennél ezerszer gazdagabb.
Őrizzed lelkedben a hálát, és a köszönet ki ne fogyjon ajkadról.
Szíved legyen telve a visszaemlékezés gazdag szépségével arról, ami betöltötte életedet.

Azt is kívánom, hogy bátran nézz szembe *az élet feladataival és a próbákkal, amelyeknek kitesz.*
Amikor pedig súlyosnak érzed a keresztedet és a csúcsot *meredeknek, ahova az út vezet, pontosan akkor növekedjen meg benned a remény és a bizalom.*
Ilyenkor jussanak eszedbe azok az évek, amikor melletted volt Isten kegyelme és öröme, és volt igaz barát, aki reményt adott.
A múlt erőt ad arra, hogy kivárjad a vihar elmúltát és a felhők elvonulását. Így lesz elég erő és idő, *hogy a magad hegycsúcsára feljuthass.*
Barátodban az Isten Fia mosolyog rád!
Maradjon meg benned ez a biztos tudás mindörökre, s akkor megtalálsz mindent, amire vágyódsz, és ami boldoggá tesz.

Legyen életutad járható, azt kérem számodra.

SUMMARY

As all contexts are different, as are the personality and gifts of each individual pastor, so in order to fulfil one's vocation it is necessary for every pastor to have a biblically founded, Reformed (role-taking), but at the same time personal (role-creating) vision of being a pastor. This is where pastoral theology as the theological reflection on pastoral identity and the pastor's role may be of help.

In my dissertation I first examine what the Bible says about different functions and roles in the church before looking at the changes in the idea of pastor from a church historical as well as a pastoral theological viewpoint. The social context is examined because of the expectations of the pastor; next, I introduce the identity model that presents the relationship between the person and his/her roles within one structure. My thesis is that when examining the meaning of being a pastor, it is important to study the question from the aspects of both role(s) and identity. Roles are born in the in-between space of external expectations and inner motivation, the dialogue with our environment. Identity, on the other hand, is a meta-level of the self, in which living out the role of pastor and of other roles happens inwardly and concurrently. On the level of identity our convictions, attitudes, self-image, and life history together help us to react to everyday events. As I see it, the main point where the vocation of a pastor differs from other vocations is that the pastor does not only face the questions and challenges of living the Christian life as other believers do, but „models" and teaches these. From time to time, whether from the pulpit, in a religious education class or in a personal conversation, the pastor „makes available" his/her relationship with God, as well as his reflections on the world and himself. This is a lifestyle that continually looks for connections between the Bible's testimony and today's world.

Learning to live the vocation of pastor is a process that consists of different phases. In the course of the interviews conducted with thirty-three pastors, while following the „core-narrative" (Kernnarration) of their lives, I examine

the key questions related to the vocation of a pastor along nine topics. I regard it as important that the interviews with individual pastors should not serve as justifications or illustrations of pre-conceived schemes but that the topics „enter into a discussion" with scientific models.

In the study the chapters of analysis follow the logic of chronology; thus the first half of the analysis mirrors the human life-cycle (family of origin, youth and university years). There are two subchapters that focus on important events that are closely linked to key aspects of the life of the church (conversion) and to the calling (vocation) for pastoral ministry. The analysis of the years in pastoral ministry do not follow a chronological order; these are grouped around questions that get special emphasis in the course of the interviews (work-personal life, spiritual life, authority, and attitude to material possessions).

In the interviews questions related to the family of origin usually appear in connection with growing up and the transition to adulthood, not with becoming a pastor. When coming to important crossroads in life, our family of origin functions as the foundation which we define our identity when growing up, whether deciding for, against, or simply differently from the values passed on to us at home. Early childhood is an important factor (also) in the formation of our vocational identity. The events of this phase of life may not destine the child to become a pastor, but if later they do become pastors, there is no doubt that it makes a difference whether someone grew up in a religious or a secular environment, not to speak of being raised in a pastor's family. Providing a model works not only within the relational network of the child (spatially) but also in the succession of generations (time dimension).

During adolescence, knowingly or unknowingly, the young person is looking for mentors who can help him/her in the transition to adulthood. With respect to the formation of religious identity it is important that he/she encounters credible religious people who he may observe and copy if he wants to. Besides teaching and modelling we must not forget the role of the individual in the formation of his religious identity; how he processes external influences is everyone's personal responsibility. The young person must reflect on and emotionally digest issues connected to faith and religion alone, and must try out and form religious attitudes and conduct that he can make his own.

In my interviews with pastors conversion appeared as a concrete event as well as a process. It seems likely that from the experiences of conversion and being called the latter can be linked to a concrete event more often; also, in the narratives of a pastor's life calling usually figures more importantly than conversion. In the pastoral vocation internal motivation is often related to a Bible verse, which seems to provide certainty and a life-long perspective for the person

who feels called. This is often a thought or indeed from the Bible that addresses one, inspires further thinking, and becomes a kind of leit motif, a metaphor for the meaning of life.

Calling is the result of different levels of interaction: the dialogues between God and me, me and myself, the individual and the community, and the community and God together can confirm the calling of the person who feels called. The career of pastors makes it clear that this is not a final or settled process; depending on the life situation, questions related to personal calling come up again and again; for example before starting university, during university studies, at the beginning of one's ministry in a congregation, as well as at the points when the pastor comes to crossroads in his work or faces a personal crisis.

In the environment of a university the most important characteristic as well as the hardest challenge of theological studies is for these to also provide an opportunity for spiritual growth. At the beginning of theological studies it is important that the student should be clear about the basic schemes, frameworks and expectations. As time goes on and he becomes more competent in dealing with schemes and starts to see connections, it is important, however, that more space is given to personal reflexion, the forming of opinions, and that rather than received from others, his view of the questions of life and faith becomes his own. University years – whether a positive or negative experience – leave their mark on one's attitude to, and view of the world and of the most important theological issues. It is on what they learned here that pastors base their life and attitudes in their later life and ministry. The measure of the success of theological education is whether the student is able to reflect theologically on life's issues, and whether he regards the Christian message as the „final determinant."

From the point of view of the pastor's long-term health it is important that he has an opportunity for growth both within the circle of the family and the community of the church. In the course of pastoral ministry the pastor's family plays an important role in the life of the congregation, as – alongside other people, sometimes families – it takes a central place in the network of relationships. There is hardly any profession where the interface between work and the family is as important as in the case of the pastor of a congregation. In a system approach, the crises of the church family affects the pastor's own family, and, the other way round, the crises of the pastor's family (may) cause(s) ripples in the system of the church community. Proclaiming God's boundless love and certain truth in a world without boundaries provides the minister with a difficult task, while at the same time he also has to respect and protect his own boundaries, and those of his family. The protection of personal and family life may take different forms, dependent on the pastor's personality, temperament

and circumstances. What became clear from the interviews, though, is that some kind of awareness and the setting of clear frameworks are necessary if we want to be good stewards of the treasures – including our family and our own life – that have been entrusted to us.

All environments have their own special culture and vocabulary, and the church is no exception; it has its own cultural specialties. On the one hand, we can talk about the church as an institution, a visible organization with its own hierarchy, employees, volunteers, its own rules, regulations, rites and ceremonies; on the other, the church may be described as an invisible spiritual community. This can cause some tension, but may also energize the organization. The church is an organization that is here and is to come, is visible and invisible at the same time; it is very much in the world, but does not live by the values of this world. Living on the border between two worlds, the pastor carries the message of the Kingdom of God; he represents, for himself and for his environment, a spiritual value system and lifestyle that is different from that of our world.

To live the Christian life as a community it is necessary that the group shares a „breath" (Spirit), whereby the individual affects the community and the community also affects the individual. The practical knowledge acquired by following Christ accumulates in the community as a whole and is not possessed or embodied by individual members of the community. The church is made up by the network of such practice-communities; thus we can regard the church as the community of many communities of dialogue with God and each other. The congregation looks to the pastor for teaching and guidance, and they expect the pastor to be ahead of them on the path of faith; this, too, belongs to the role of the pastor. Notwithstanding this role, it must be recognized that the pastor, too, is on the move and that his age, his upbringing, his piety have to be taken into consideration. On the path of faith pastors are seekers and homecomers in the same way as other believers, their role as pastor, however, is an important aspect of their spiritual growth. It is God who gives the growth, and God summons us within the framework of where we are. Sometimes this means a desire for growth; sometimes it means finding a new home, or a new home within the old framework.

A special characteristic of the spirituality of a pastor is that nurturing his relationship with God is part of his job, and his own personality is one of his „work tools". Today religion is regarded as a personal matter by the world of work, but in the case of the pastor his faith cannot belong to his private life only. According to the interviews pastors usually think that, while being spiritually nourished by their personal relationship with God, their life of faith must be open

to those around them. They see it as their task to be an encouraging spiritual presence for the members of the church community and to use the „natural healing power" coming from their position in the congregation.

The interviews conducted with the pastors also make it clear that following Christ may take different forms within the church ministry, but all of these narratives testify to a seeking for God's grace and experiencing it in the given context. It is necessary that the pastor, just like any Christian, come into, and remain in, a relationship with God, himself, and his environment. He must be honest with himself, open to people, live a life of faith and hope in Christ. In addition to this, as an „official Christian" the pastor must go where the people are, speak the language they understand, and stand by them so that together they can grow in their faith.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ABROMEIT, Hans-Jürgen: Mit jelent a spirituális gyülekezet-menedzselés? – A lelkészképzés elengedhetetlen standardjai, in Fazakas Sándor (szerk.): *Vezetés és menedzsment az egyházban és a diakóniában*, Budapest, Kálvin, 2008, 9–30.

ADAMS, J. S.: Inequity in social exchange, in Berkowitz, L. (ed.): *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 2, New York, Academic Press, 1965, 267–299.

ADAMS, J. S.: Toward an understanding of inequity, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol. 67, 1965, 422–436.

ADLER, A.: *Emberismeret*, Budapest, Göncöl, 1994.

ALFORD, H.-J.: *Menedzsment, ha számít a hit*, Kairosz, 2009.

ALLPORT, G. W.: *A személyiség alakulása*, Kairosz, 1997.

ALSTON, W. P.: A vallási sokféleség problémája, in P. Szilczl Dóra – Korpics Márta (szerk.): *Szakrális kommunikáció – A transzcendens mutatkozás*, Budapest, Typotex, 2007, 219–250.

ANCSEL Éva: *Az élet mint ismeretlen történet*, Budapest, Atlantisz, 1995.

ANDERSEN, T.: *A visszajelző csoport – Párbeszéd a párbeszédről*, Budapest, Animula, 1990.

AUGUSTINUS: *Vallomások*, Budapest, Gondolat, 1982.

BADCOCK, G. D.: *The Way of Life – A Theology of Christian Vocation*, Eerdmans, Grand Rapids, 1998.

BAKACSI Gyula: *A szervezeti magatartás alapjai*, Budapest, AULA, 2010.

BAKACSI Gyula: *Szervezeti magatartás és vezetés*, Kolozsvár, Scientia, 2004.

BARTH, K.: *Der Römerbrief*, Zürich, TVZ, 1922, 2010.

BARTH, K.: *Die Kirchliche Dogmatik*, IV/3, Zürich, TVZ, 1989.

BATTA István: *A spiritualitás újra-felfedezése a kálvinizmusban*, doktori disszertáció, Komárom, Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, 2014.

BAUER, J.: *Miért érzem azt, amit te? Ösztönös kommunikáció és a tükörneuronok titka*, Budapest, Ursus Libris, 2010.

BAUER, W.: *Griechisch–deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur*, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1988.

BAUMAN, Z.: *Liquid Life*, Cambridge, Polity Press, 2005.

Baumgartner, I.: *Pasztorálpszichológia*, Budapest, Semmelweis Egyetem, Párbeszéd (Dialógus) Alapítvány, HÍD Alapítvány, 2006.

Belbin, M.: *A team, avagy az együttműködő csoport*, Budapest, Edge 2000 Kft., 2003.

Bella, R. N. – Madsen, R. – Sullivan, W. M. – Swidler, A. – Tipton, S.: *Habits of the Heart – Individualism and Commitment in American Life*, New York, Harper & Row, 1986.

Benkő Antal: A személyiség erkölcsi és vallási fejlődése, in Horváth-Szabó Katalin: *Lélekvilág: Pszichológiai tanulmányok a vallásról, az erkölcsről és az énről*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 1998, 11–74.

Benkő Antal: *Bevezetés a valláslélektanba*, Róma, Teológiai Kiskönyvtár, 1979.

Benkő Antal: Önmegvalósítás: antropológiai megfontolások, in Tőzsér Endre (szerk.): Önmegvalósítás keresztény szemmel, Pszichológusok és teológusok 9, Budapest, Új ember, 2006, 35–54.

Berger, P. L.: Vallás: tapasztalat, hagyomány és reflexió, in P. Szilczl Dóra – Korpics Márta (szerk.): *Szakrális kommunikáció – A transzcendens mutatkozás*, Budapest, Typotex, 2007, 203–219.

Berger, P. – Luckmann, T.: *A valóság társadalmi felépítése – Tudásszociológiai értekezés*, Budapest, Jószöveg Műhely, 1998.

Bergner, T. M. H.: *Burnout – A kiégés megelőzése 12 lépésben*, Miskolc, Z-Press, 2012.

Bertalanffy, Ludwig von: Adalékok egy általános rendszertanhoz, in Bleicher, K. (szerk.): *A szervezet mint rendszer*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979.

Bertalanffy, Ludwig von: *General System Theory: Foundations, Development, Applications*, New York, George Braziller, 1968.

Bettelheim, B.: *Az elég jó szülő – Könyv a gyermeknevelésről*, Budapest, Gondolat, 1994.

Blaikie, N.: *Approaches to social enquiry*, Cambridge, Polity Press, 1995.

Blanchard, K. – Zigarmi, P.: *Helyzetfüggő vezetés*, Budapest, Bagolyvár, 1998.

Bodó Sára: Lelkipásztori hivatás és spiritualitás, in Fazakas Sándor – Ferencz Árpád (szerk.): *„Krisztusért járva követségben..." Teológia – igehirdetés – egyházkormányzás, Tanulmánykötet a 60 éves Bölcskei Gusztáv születésnapjára*, Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2012, 303–320.

Bohnsack, R.: *Rekonstruktive Sozialforschung – Einführung in Methodologie und Praxis qualitativer Forschung*, Opladen, Leske + Budrich, 1993.

Bonhoeffer, D.: *Az egyház lényege*, Kolozsvár, Exit, 2013.

Bonhoeffer, D.: *Közösségben*, Budapest, Harmat, 2013.

Bornhauser, T.: *Gott für Erwachsene – Ein Konzept kirchlicher Erwachsenenbildung im Zeichen postmodernen Vielfalt*, Kohlhammer, Stuttgart, 2000.

Boross Géza: A megtérés és újjászületés biblika theologiai hangsúlyai az evangelizációban, *Theológiai Szemle*, XXXIII., 1990/5, 303–306.

Boszormenyi–Nagy, I. – Spark, G.: *Invisible loyalties – Reciprocity in intergenerational family therapy*, New York, Harper & Row, 1973.

Böszörményi-Nagy I., – Krasner, B.: *A kapcsolatok kiegyensúlyozásának dialógusa*, Budapest, Coincidencia, 2001.

Brooks, D.: Úton önmagunk felé, Budapest, Libri, 2015.

Brown, J. S. – Duguit, P.: Organizational Learning and Communities of Practice – Toward a Unified View of Working, Learning, and Innovation, *Organisation Science*, Vol 2., No. 1., 1991, 40–57.

Browning, D.: *Pratical Theology*, San Fransico, Harper & Row, 1983.

Bruner, J. S. – Luciarello, J.: *Monologue as Narrative Recreation of the World*, Cambridge, Harvard University Press, 1989.

Bruner, J.: *Acts of Meaning*, Cambridge, Harvard University Press, 1990.

Bruner, J.: *Az oktatás kultúrája*, Budapest, Gondolat, 2004.

Buber, M.: *A próféták hite*, Budapest, Atlantisz, 1998.

Bultmann, R.: *Az Újszövetség teológiája*, Budapest, Osiris, 1998, 365.

Bunkowske, E. W.: *The Culture Onion Defined*, http://www.csp.edu/maco/Courses/573/Microsoft_Word_–_Oni.pdf (Letöltés: 2016. február 12.)

Canlis, J.: *Calvin's Ladder – A Spiritual Theology of Ascent and Ascension*, Grand Rapids, Eerdmans, 2010.

Capps, D.: *Reframing – A New Method in Pastoral Care*, Minneapolis: Augsburg Fortress, 1990.

Carona, J.: *In the Common Interest: Embracing the New American Community*, Austin, Emerald Book, Company, 2014, 35.

Carroll, J. W.: *God's Potters – Pastoral Leadership and the Shaping of Congregations*, Pulpit & Pew, 2006.

Castells, M.: The Power of Identity – The Information Age, *Economy, Society and Culture*, Vol. 3, Oxford, Blackwell, 1997.

Chapman, Gary: *Egymásra hangolva – Az öt szeretetnyelv*, Budapest, Harmat, 2003.

Cheesman, G.: Competing Paradigms in Theological Education Today, *ERT*, Vol.17, No. 4, 1993, 484–499.

Cole, M. – Cole, S. R.: *Fejlődéslélektan*, Budapest, Osiris, 1997.

Covey, S.: *The 8th Habit: From Effectiveness to Greatness*, New York, Simon and Schuster, 2004.

Csepeli György: *A szervezkedő ember – A szervezeti élet szociálpszichológiája*, Budapest, Orisis, 2003.

Csepeli György: *Szociálpszichológia mindenkinek*, Budapest, Kossuth, 2014.

Csermely Péter: *A rejtett hálózatok ereje – Mi segíti a világ stabilitását?*, Budapest, Vince, 2005.

Csíkszentmihályi Mihály: *A fejlődés útjai – A harmadik évezred pszichológiája*, Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2011.

Csíkszentmihályi Mihály: *Flow: Az áramlat – A tökéletes élmény pszichológiája*, Budapest, Akadémiai, 1997.

Drechsel, W.: *Lebensgeschichte und Lebensgeschichten – Zugänge zur Seelsorge aus biographischer Perspektive*, Gütersloh, 2002, Gütersloher/Chr. Kaiser.

Drewermann, E.: *Kleirker – Psychogram eines Ideals,* Freiburg, Walter Verlag, 1989.

Dubied, P.-L.: *Die Kriese des Pfarramts als Chance der Kirche,* Zürich, TVZ, 1995.

Dulles, A.: *Az egyház modelljei,* Budapest, Vigilia, 2003.

Dykstra, C. – Bass, D. C.: A theological understanding of Christian practices, in Volf, M. – Bass, D.: *Practincing Theology – Beliefs and Practices in Christian Life,* Grand Rapids, Eerdmans, 2002, 13–32.

Dykstra, C.: *Growing in the Life of Faith – Education and Christian Practices,* Lousville, Geneva Press, 1999.

Dykstra, C.: *Keys to Excellence – Pastoral Imagination and Holy Friendship,* SPE forum, January 22, 2004.

Ebeling, G.: *Dogmatik des christlichen Glaubens,* Tübingen, Mohr, 1979.

Ebeling, G.: *Studium der Theologie – Eine enzyklopädische Orientierung,* Mohr Siebeck, 2012.

Eerenbeemt, E.-M. – Heusden, A.: *A változó egyensúly – Böszörményi Nagy Iván egyéni- és családterápiás módszere,* Budapest, Coincidencia, 2001.

Egri László: Spiritualitás, vallásosság és testi egészség, in Tőzsér Endre (szerk.): *Az istenhit mint erőforrás,* Budapest, Új Ember, 2006, 151–170.

Erikson, E. H.: A jelenkor kérdései: az ifjúság, in Kardos Katalin (szerk.): *Fejlődéslélektani olvasókönyv,* Budapest, Tertia, 1997.

Erikson, E. H.: Az emberi életciklus, in Kardos Katalin (szerk.): *Fejlődéslélektani olvasókönyv,* Budapest, Tertia, 1997.

Erikson, E. H.: *Fiatal Luther és más írások,* Budapest, Gondolat, 1991.

Erikson, E. H.: *Identity – Youth & Crisis,* London, Faber, 1968.

Fazakas S. – Kocsis Á.: „Vegyétek számba őket…" – Vallásszociológiai felmérés a Tiszántúli Református Egyházkerületben, in Kustár Z. (szerk.): *Orando et laborando,* A Debreceni Református Hittudományi Egyetem 2006/2007. évi értesítője, Debrecen, 2007, 187–205.

Fazakas Sándor: A lelkészi szolgálat körülményeinek változásai és a lelkésztovábbképzés, *Igazság és Élet,* 2013, 175–187.

Fazakas Sándor: Kálvin szociáletikája, in Fazakas Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége – Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és magyarországi hatásáról,* Budapest, Kálvin, 2009, 104–139.

Fazakas Sándor (szerk.): *Vezetés és menedzsment az egyházban és a diakóniában,* Budapest, Kálvin, 2008.

Fearon, H. D. – Mikoski, G. S.: *Straining at the Oars – Case Studies in Pastoral Leadership,* Michigan, Grand Rapids, 2013.

Fechtner, K.: Praktische Theologie als Erkundung – Religiöse Praxis im spätmodernen Christentum, in Hauschild, E. – Schwab, U. (Hg.): *Praktische Theologie für das 21. Jahrhundert,* Stuttgart, Kohlhammer, 2002, 55–67.

Fekete Károly: A református lelkészképzés jövőképe, in Szabó Lajos (szerk.): *Mérlegen a lelkész,* Gyülekezetpedagógiai füzetek 2. Budapest, Teológiai Irodalmi Egyesület, 2000, 73–79.

Fekete Károly: Szubjektív adalékok a 21. századi lelkészképzéshez, *Református Szemle,* 2012/6, 642–646.

Feldmár András: *A születés és a halál stációi,* előadás, 2001, forrás: http://www.daath.hu/showText.php?id=42.

Flick, U. – Kardorff, E. – Steinke, I.: *Qualitative Forschung – Ein Handbuch,* Reinbek, Rowohlt, 2000.

Foa, E. – Foa, U. G.: Resource Theory – Interpersonal Behavior as Exchange, in Gergen, K. J. – Greenberg, M. S. – Wills, R. H. (eds.): *Social Exchange – Advances in Theory and Research,* New York, Plenum, 1980, 77–94.

Fodor László: *Gazdaságpszichológia,* Budapest, Noran Libro, 2013.

Foucault, M.: A szubjektum és a hatalom, in Kis Attila – Kovács Sándor – Odorics Ferenc (szerk.): *Testes könyv II,* Szeged, 1997, 270–278.

Fowler, J. W.: *Becoming Adult – Becoming Christian – Adult Development and Christian Faith,* San Francsico, Jossey-Bass, 2000.

Fowler, J. W.: *Stages of Faith – The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning,* New York, Harper and Row, 1981.

Fraas, H.-J.: *Bildung und Menschenbild in theologischer Perspektive,* Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2000.

Freud, S.: *Három értekezés a szexualitás elméletéről,* Nyíregyháza, Könyvjelző, 1993.

Freudenberger, H. J., – Richelson, G.: *Burnout – The High Cost of High Achievement,* New York, Anchor Press, 1980.

Friedman, E. H.: *Nemzedékről nemzedékre – Családi folyamatok egyházi és zsinagógai közösségben,* Kolozsvár, Exit, 2008.

Fuchs-Heinritz, W.: *Biographische Forschung – Eine Einführung in Praxis und Methoden,* Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2005.

Fuller, R. C.: *Religions and the Life Cycle,* Philadelphia, Fortress Press, 1988.

Gardner, H.: *Intelligence Reframed – Multiple Intelligences for the 21st Century,* Basic Books, 1999.

Gelei András: *A szervezeti tanulás interpretatív megközelítése – A szervezetfejlesztés esete,* PhD-értekezés, Budapest, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, 2002.

Gellert, M. – Nowak, C.: *A csapatépítés nagykönyve – Csapatépítés, csapatmunka, csoporttanácsadás elmélete és gyakorlata,* Miskolc, Z-Press, 2010.

Gerkin, C. V.: *The Living Human Document – Re-Visioning Pastoral Counseling in a Hermeneutical Mode,* Nashville, Abingdon Press, 1984.

Gerkin, C. V., *Prophetic Pastoral Practice – A Christian Vision of Life Together,* Nashville, Abingdon Press, 1991.

Goodchild, P.: *Theology of Money*, London, SCM Press, 2007.

Gordon, L.: *The New Spirituality – An Introduction to Progressive Belief in the Twenty-first Century*, New York, I. B. Tauris, 2007.

Gräb, W.: *Lebensgeschichten, Lebensentwürfe, Sinndeutungen – Eine praktische Theologie gelebter Religion*, Gütersloh, Chr. Kaiser/Gütersloher Verlagshaus, 1998.

Gräb, W. : *Religion als Deutung des Lebens – Perspektiven einer Praktischen Theologie gelebter Religion*, Gütersloh, 2006, 203.

Green, A.: Der Mythos, Ein kollektives Übergangsobjekt – Kritischer Ansatz und psychoanalytische Perspektiven, in Lévi-Strauss, C. – Vernant, J. P. (Hg.): *Mythos onhe Illusion*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1984, 84–116.

Greenfield, S.: *Identitás a XXI. században*, Budapest, HVG Könyvek, 2009.

Groeschel, J.: *Spiritual Passages – The Psychology of Spiritual Development*, New York, Crossroad Books, 2003.

Grom, B.: *Religionspädgogische Psychologie*, Düsseldorf, Patmos Vanderhoeck & Ruprecht, 1981.

Grözinger, A.: *Die Kirche – ist sie noch zu retten? – Anstiftungen für das Christentum in postmoderner Gesellschaft*, Gütersloh, Chr. Kaiser/Gütersloher Verlagshau, 1998.

Grözinger, A.: Gelebte Religion als Thema der Systematischen und Praktischen Theologie, in Grözinger, A. – Pfleiderer, G. (Hg.): *„Gelebte Religion" als Programmbegriff Systematischer und Praktischer Theologie*, Zürich, Theologischer Verlag Zürich, 2002, 13–20.

Guiness, O.: *Az elhívás – életünk céljának megtalálása és beteljesítése*, Budapest, Harmat–KEVE, 2012.

Gulyás Péter – Koncz András – Lázár László – Siba Balázs: A vezetett vezető – a szakmai kompetenciák, a menedzsment módszerek és a spiritualitás összefüggései egy nemzetközi vezetői kutatás tükrében, *Igazság és* Élet, X. évf., 2016/1, 177–189.

Gunneweg, A. H. J. – Schmithals, W.: *Herrschaft*, Stuttgart, Kohlhammer, 1988.

Guzman, J. P.: *Eschatological Significance of Human Vocation*, Master's Thesis, Orlando, Reformed Theological Seminary, 2004.

Habermas, J.: *A kommunikatív cselekvés elmélete*, Budapest, ELTE, 1985.

Hafenscher Károly: A liturgikus teológia mindenkori és aktuális kérdései, *Magyar Egyházzene*, XX, 2012/2013, 227–234.

Hafenscher Károly: A presbiter mint középvezető?!, *Evangélikus Nevelés*, 23, Pedagógiai szakfolyóirat, XIV. évfolyam, 2015/1.

Hagen, Jürgen von – Welker, M. (ed.): *Money as God? The Monetisation of the Market and its Impact on Religion, Politics, Law, and Ethics*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014 .

Hahn, F.: *Theologie des Neuen Testaments*, Band I–II, Tübingen, Mohr Siebeck, 2002.

Hailer M.: *Gott und die Götzen* – Über Gottes Macht Angesichts der lebensbestimmenden Mächte, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, 361–366.

Hámori Ádám: A hitvilág és a hit összefüggése a vallásossággal és a társadalmi háttérrel, in Szabó Zsolt (szerk.): *Kálvinizmus ma – Calvinism Today: Tanulmányok a kálvinizmus mai hatásairól – Studies on the effects of today's Calvinism,* Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico–Politicarum, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2014.

Hámori Ádám: Nemzeti identitás – európai identitás – keresztyén identitás, in Bóna Zoltán (szerk.): Ökumenikus Tanulmányi Füzetek, 23, Budapest, MEÖT, 2013/1.

Hámori Ádám – Siba Balázs – Pángyánszky Ágnes: Youth and Confirmation Work in Hungary, in Schweitzer, F. – Niemelä, K., – Schlag, T. – Simojoki, H. (eds.): *Youth, Religion and Confirmation Work in Europe: The Second Study,* Konfirmandenarbeit erforschen und gestalten, Volume 7., Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2015, 266–279.

Harkányi Ádám Máté: Telefonos gyülekezeti kutatás eredményei – gyülekezeti jövőkép, lelkészi hivatásképek, in Szabó Zsolt (szerk.): *Kálvinizmus ma,* Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico–Politicarum XI., Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2014, 59–67.

Hauerwas, S.: *Seelig sind die Friedfertigen – Ein Entwurf Christlicher Ethik,* Neukirchen, Newkirchener Verlag, 1995.

Hauβer, K.: *Identitäspychologie,* Berlin, Springer Verlag, 1995.

Hegedűs Zoltán: *Amit érdemes megtanulni a multiktól, és amit nem – Kisvállakozók figyelmébe,* Budapest, HVG, 2009, 58 kk.

Herzberg, F.: One More Time: How Do You Motivate Employees?, *Harvard Business Review,* 46, 1968/1, 53–62.

Hézser Gábor: *A pásztori pszichológia gyakorlati kézikönyve,* Budapest, Kálvin, 1995.

Hézser Gábor: *Miért? – Rendszerszemlélet és lelkigondozói gyakorlat,* Budapest, Kálvin, 1996.

Hézser Gábor: *Pasztorálpszichológiai szempontok az istentisztelet útkereséséhez – Elméletek és gyakorlati lehetőségek,* Budapest, Kálvin, 2005.

Hézser Gábor: *Vezetés – személyiség – hatalom,* in Fazakas S. (szerk.): *Vezetés és menedzsment az egyházban és a diakóniában,* Budapest, Kálvin, 2008.

Hiebert, P. G.: *Transforming Worldviews – An Anthropological Understanding of How People Change,* Grand Rapids, Baker Academic, 2008.

Higton, M.: *A Theology of Higher Education,* Oxford, Oxford University Press, 2012.

Hofstede, G. J. – Hofstede, G.: *Kultúrák és szervezetek – Az elme szoftvere,* Budapest, VHE Kft., 2008.

Hofstede, G. – Minkov, M.: *Cultures and Organizations: Software of the Mind,* 3rd ed. New York, McGraw–Hill, 2010, 8–9.

Hoge, D. R. – Wenger, J. E.: *Pastors in Transition – Why Clergy Leave Local Church Ministry,* Garnd Rapids, Eerdmans, 2005.

Horváth-Szabó Katalin: *A házasság és a család belső világa,* Budapest, Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézet – Párbeszéd (Dialógus) Alapítvány, 2007.

Huntington, S. P.: *Kik vagyunk mi?*, Budapest, Európa, 2005.

James, W.: *Essays in Pragmatism*, New York, Halfner, 1911.

James, W.: *The Varieties of Religious Experience*, New York, Penguin, 1902.

Janz, O.: Kirche, Staat und Bürgertum in Preussen – Pfarrhaus und Pfarrerschaft im 19. und frühen 20. Jahrhundert, in Schorn-Schütte, L. – Sparn, W. (Hg.): *Evangelische Pfarrer – Zur sozialen und politischen Rolle einer bürgerlichen Gruppe in der deutschen Gesselschaft des 18. bis 20. Jahrhunderts*, Köln, Kohlhammer, 1997, 128–147.

Jávor István: *A hatalom szerkezete a vállalatban*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1988.

Jeremias, J.: ποιμήν, in Friedrich, G. (ed.): *Theological Dictionary of the New Testament*, Volume VI. Πε – P, Grand Rapids, Eerdmans, (1968), 1993.

Jones, T.: *The New Christians – Dispatches from the Emergent Frontier*, San Francisco, Jossey-Bass, 2008.

Joób Máté: Metszéspontok – A másodlagos szerepek intervenciós lehetőségei a szupervíziós munkában, *Embertárs*, 2015/2, 144–160.

Josuttis, M.: *Der Pfarrer ist anders – Aspekte einer zeitgenössischen Pastoraltheologie*, München, Ch. Kaiser, 1982.

Josuttis, M.: *Der Traum des Theologen – Aspekte einer zeitgenössischen Pastoraltheologie 2*, Müchen, Chr. Kaiser, 1988.

Josuttis, M.: *Die Einführung in das Leben – Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 1996.

Jung, C.G.: *Gondolatok a vallásról és a kereszténységről*, Budapest, Kossuth, 1996.

Jüngel, E.: *Gott als Geheimnis der Welt – Zur Begründung der Theologie des Gekreuzigten im Streit zwischen Theismus uns Atheismus*, 5 ed., Tübingen: Mohr Siebeck, 1986.

Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*, II. kötet, Budapest, Kálvin, 1995.

Kálvin János: *Tanítás a keresztyén vallásra*, Budapest, Magyarországi Református Sajtóosztály, 1991.

Kamarás István: *Júdások vagy Péterek? – Religiográfia a pályaelhagyó papokról*, Dabas, Egyházfórum könyvek 14., 1992.

Karle, I.: *Der Pfarrberuf als Profession – Eine Beruftheorie im Kontext der modernen Gesellschaft*, Stuttgart, Verlag Kreuz, 2008.

Karle, I.: *Kirche in Reformstress*, Gütersloh, Gütersloher, 2010.

Karrenberg, F.: *Geld – IV. Sozialethisch in Die Religion in Geschichte und Gegenwart – Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*, Zweiter Band, D–G, Mohr, 1980, Tübingen, 1318–1320.

Kassel, M.: *Biblische Urbilder – Tiefenpsychologische Auslegung nach C. G. Jung*, München, Pfeiffer, 1980.

Kaszó Gyula: *Gefängnisseelsorge in Ungarn – Historische, systemisch–pastoralpsychologische und theologische Perspektiven*, Budapest, L'Harmattan, 2007.

Keller, D.: *Charisma als Grundbegirff der Pratischen Theologie – Die Bedeutung der Charismenlehre für die Pastoraltheologie und für die Lehre von Gemeindeaufbau*, Zürich, TVZ, 2011.

Kessler, H.: *Sucht den Lebenden nicht bei den Toten – Die Auferstehung Jesu in biblischer, fundamentaltheologischer und systematischer Sicht*, Düsseldorf, Patmos, 1985.

Keupp, H. – Ahbe, T. – Gmür, W. – Höfer R. – Mitzscherlich, B. – Kraus, W. – Straus, F.: *Identitätskonstruktionen – Das Patchwork der Identitäten in der Spätmoderne*, Hamburg, Rowohlt, 1999.

Klein, S,: *Theologie und empirische Biographieforschung – Methodische Zugänge zur Lebens– und Glaubensgeschichte und ihre Bedeutung für eine erfahrungsbezogene Theologie*, Stuttgart, Kohlhammer, 1994.

Klessmann, M.: *Das Pfarramt – Einführung in Grundfragen der Pastoraltheologie*, Göttingen, Neukirchener, 2012.

Klessmann, M.: *Pfarrbilder im Wandel – Ein Beruf im Umbruch*, Neukirchen – Vluyn, Neukirchener, 2001.

Klingenberger, H.: *Lebensmutig – Vergangenes erinnern, Gegenwärtiges entdecken,* Künftiges entwerfen, München, Don Bosco, 2003.

Kocsev Miklós: *Ezredvégi színek – Impulzusok a holland református gyakorlati teológiából*, Budapest, L'Harmattan, 2006.

Kocsev Miklós: *Gyakorlati teológiai témák – Elmélet és praxis, az igehirdetés személyközpontúsága és a szupervízió*, habilitációs dolgozat, Budapest, KRE HTK, 2007.

Kolb, D.: *Learning Style Inventor – Self Scoring Inventory and Interpretation Booklet*, Boston, McBer & Company, Boston, 1984.

Komlósi Piroska: Családi szerepek – hivatásbeli szerepek, *Confessio*, XXVIII, 2004/3, 69–77.

Kopp Mária – Skrabski Árpád: Magyar lelkiállapot az ezredforduló után, in *Távlatok*, 86, 2009, 32–53.

Kovács Bernadett: *A vallásososság/spiritualitás projektív szerepének vizsgálata a kiégéssel kapcsolatban*, PhD-értekezés, Debrecen, Debreceni Egyetem, BTK, 2010.

Kovács Endre: *Ti azért így imádkozzatok! – A keresés, a kérés és a szemlélődés útján*, Budapest, Harmat – Örökségünk – Sarutlan Kármelita Nővérek, 2015.

König, O, – Schattenhofer, K.: *Bevezetés a csoportdinamikába*, Budapest, Dynamics Consulting Kft., 2014.

Kőrössy Judit – Lisznyai Sándor: A pénz pszichológiája és a gazdasági szocializáció, in Hunyady György – Székely Mózes (szerk.): *Gazdaságpszichológia*, Budapest, Osiris, 2003, 249–380.

Krappmann, L.: *Soziologische Dimensionen der Identität*, Stuttgart, 1973.

Krasznay Mónika: *A misztikus elmélyülés és a szemlélődő imádság helye és jelentősége a keresztény lelki életben és napjaink lelkigondozói-terápiás gyakorlatában – Teológiai, valláslélektani és pasztorálpszchichiológiai aspektusok,* doktori disszertáció, Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2014.

Kuld, L.: *Glaube in Lebensgeschichten – Ein Beitrag zur theologischen Autobiographieforschung,* Stuttgart, Kohlhammer, 1997.

László János: *Történelem-történetek – Bevezetés a narratív pszichológiába,* Budapest, Akadémia, 2012.

Laumer, A.: *Pastoraltheologie – Eine Einfürhung in ihre Grundlagen,* Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 2015.

Lazarus, R. S. – Folkman, S.: *Stress, Appraisal and Coping,* New York, 1984.

Leitner, H.: *Lebenslauf und Identität – Die kulturelle Konstruktion von Zeit in der Biographie,* Frankfurt am Main, New York, Campus Verlag, 1982.

Levinson, J. D.: *Seasons of a Woman's Life,* New York, Alfred A. Knopf, 1996.

Loder, J. E., – Neidhardt, W. J.: *The Knight's Move – The relational Logic of the Spirit in Theology and Science,* Colorado Springs, Helmers & Howard, 1992.

Loder, J. E.: *The Transforming Moment,* Colorado Springs, Helmers & Howard Publishing, 1989, 34–36.

Loder, J. W.: *The Logic of the Spirit – Human Development in Theological Perspektive,* San Francisco, Jossey-Bass Publishers, 1998.

Lucius-Hoene, G. – Deppermann, A.: *Rekonstruktion narrativer Identität – Ein Arbeitsbuch zur Analyse narrativer Interviews,* Opladen, Leske, 2002.

Luther, H.: *Leben als Fragment – Der Mythos von der Ganzheit,* Wege zum Menschen 43. Jahrgang, 1991, 262–273.

Luther, H.: Paradoxe Institution – Zum Funktionswandel des Pfarramts im Individualisieriungsprozess, in Fechtner, K. – Multia, C. (Hg.): *Henning Luther – Impluse für eine Praktische Theologie der Spätmoderne,* Stuttgart, Kohlhammer, 2014, 57–78.

Luther, H.: *Religion und Alltag – Bausteine zu einer Praktischen Theologie des Subjekts,* Stuttgart, Radius-Verlag, 1992.

Luther, M.: *Asztali beszélgetések,* Budapest, Helikon, 1983.

MacDonald, G. – O'Hara, K.: A lelki egészség tíz alapeleme, in *Szenvedélybetegségek,* 1997/6.

Maciel, M.: *Priester für das Dritte Jahrtausend – und ihre ganzheitliche Ausbildung,* Rom, Edizioni ART, 2005.

Maffesoli, M.: *The Time of the Tribes – The Decline of Individualism in Mass Society,* London, SAGE, 1996.

Magura Ildikó – Koncz Ildikó: A magyarországi szervezeti kultúrák sajátosságai, in Sikos T. Tamás (szerk.): *Szellemi tőke, mint versenyelőny, avagy a tudásmenedzsment szerepe a versenyképességben,* Budapest, Lifelong Learning Magyarország Alapítvány, 2010, 402–413.

Makkai Sándor: *A vallás az emberiség életében,* Torda, Erdélyi Református Egyházi Könyvtár 2., 1923.

Mallory, A.: *Saints, Sinners, and the God of the World – The Hartford Sermon Notebook Transcribed 1679–80,* Brill Academic Pub, 2011.

Mandler, J. M.: *Stories, Scripts, and Scenes – Aspects of Schema Theory,* New York, Lawrence Erlbaum Associates 1984.

Marcia, J. E.: Ego-Identity Status – Relationship to Change in Self-esteem, 'General Maladjustment', and Authoritarianism, in Argyle, M. (ed.): *Contributions to Social Interaction – Social Encounters,* London, Penguin, 1973, 340–353.

Marcia, J.: Development and Validation of Ego-Identity Status, *Journal of Personality and Social Psychology* 3, (5), 1966.

Maslow, A. : *A lét pszichológiája felé – Bevezetés a humanisztikus pszichológiába,* Ursus Libris, 2003, 243.

Maslow, A. H.: *Religions, Values, and Peak-Experiences,* Columbus, UP, 1964.

Maslow, A.: *Motivation and Personality,* New York, Harper and Row Publications Inc., 1970.

McAdams, D. P.: *Power, Intimacy, and the Life Story – Personological Inquiries into Identity,* New York, Guilford Press, 1985.

McAdams, D.: *The Stories We Live By – Personal Myths and the Making of the Self,* New York, Morrow, 1993.

McKinzie, G.: *Are Churches of Christ Evangelical? – A Pragmatic Approach to Theological Rapprochement,* Doctoral Thesis, Fuller Theological Seminary, 2013, http://gregandmeg.net/are-churches-of-christ-evangelical-the-pragmatic-approach-to-theological-rapprochement-part-4/ (Letöltés: 2016. február 12.)

Mead, G. H.: *Geist, Identität und Gesellschaft aus der Sicht des Sozialbehaviorismus,* Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1968.

Meissner, W. W.: *Life and Faith – Psychological Perspectives on Religious Experience,* Washington, Georgetown University Press, 1987.

Mérő László: *Észjárások – Remix: a racionális gondolkodás ereje és korlátai,* Budapest, Tericum, 2006.

Mérő László: *Maga itt a tánctanár? – Pszichológia, moralitás, játék és tudomány,* Budapest, Tericum, 2015.

Mesterházy Balázs: A lelkész mint vezető, *Evangélikus Nevelés,* 23, Pedagógiai szakfolyóirat, XIV. évfolyam, 2015/1.

Meyer–Blank, M. – Weyel, B.: *Studien- und Arbeitsbuch Praktische Theologie,* Göttingern, Vanderhoeck–Ruprecht, 2008.

Mezei Júlia – Koncz András – Sárdi Tamás: Az együttműködés és versengés dinamikájának modellálása a fogoly-dilemma segítségével – Egy tréning-gyakorlat tanulságai, *Alkalmazott Pszichológia,* V. évfolyam, 3–4, szám, 2003, 133–143.

Mezei Károly – Pulay Gyula: *Versenyképes–e a Jó Pásztor?,* Budapest, Szent István Társulat, 2008.

Mihalec Gábor: *A lelkigondozás és a pszichoterápia határkérdései a házassággondozásban,* PhD-értekezés, Budapest, KRE HTK, 2013.

Mihályfi Ákos: *A papnevelés története és elmélete,* I. kötet, Budapest, Szent István társulat, 1896.

Milbank, J.: *Theology and Social Theory – Beyond Secular Reason,* Oxford, Blackwell, 1990.

Moltmann, J.: *The Right to Work – In On Human Dignity: Political Theology and Ethics,* Philadelphia, Fortress, 1984.

Moran, G.: *Religious Education Development – Images for the Future,* Minneapolis, Winston Press, 1983.

Morgenthaler, C.: *Systemische Seelsorge – Impulse der Familien- und Systemtherapie für die kirchliche Praxis,* Stuttgart, Kohlhammer, 2005.

Morton, Andrew R.: A határon élni, in Karasszon István (szerk.): *„Hálával áldozzál..." – A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara tiszteletbeli doktorainak tanulmányai a 150. évforduló ünnepén,* Budapest, KRE HTK, 2005, 377–389.

Moseley, R. M.: *Becoming a Self Before God – Critical Transformations,* Nashville, Abingdon Press,1992.

Möller, C.: *Einführung in die Praktische Theologie,* Tübingen, A. Francke, 2004.

Möller, C.: Zwischen „Amt" und „Kompetenz" – Ortsbestimmung pastoraler Existenz Heute, *PTh,* 82, 1993, 460–475.

Murányi-Kovács Endréné – Kabainé Huszka Antónia: *A gyermekkori és a serdülőkori személyiségvonások pszichológiája,* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1988.

Muzsnai László: *A lélek rejtelmes világa,* Budapest, 1929.

Nagy István: A konfirmáció gyakorlata egyházunk életében, in Bodó Sára – Fekete Károly (szerk.): *Katechetikai és valláspedagógiai szöveggyűjtemény,* Debrecen, 1998.

Nagy Károly Zsolt: Max Weber Protestáns etikájának recepciója a magyar református teológiában a második világháború előtt, in Hoppál Mihály (főszerk.) – Berta Péter (szerk.): *Ethno-lore,* A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve, XXVI., Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 2009, 239–261.

Napier, A. Y.: *A törékeny kapcsolat – Az egyenrangú, bensőséges és kitartó házasság nyomában,* Animula, Budapest, 2000.

Needleman, J.: *Money and the Meaning of Life,* Doubleday, 1994.

Nemes Lívia: Gyermeklélektan és gyermekábrázolás Mérei Ferenc műveiben, in Borgos Anna – Erős Ferenc – Litván György (szerk.): *Mérei Élet-Mű,* Tanulmányok, Budapest, Új Mandátum, 2006. 65–72.

Németh Dávid – Izsák Norbert: *A lélek titkai – Németh Dávid pasztorálpszichológia–professzorral beszélget Izsák Norbert,* Budapest, Harmat, 2012.

Németh Dávid: A lelkigondozás időszerű kérdései, kihívásai és törekvései, *Embertárs,* 2009/2.

Németh Dávid: *Pásztorálantropológia I.*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2012.

Nipkow, K. E.: *Erwachsenwerden ohne Gott? – Gotteserfahrung im Lebenslauf*, Gütersloh, Chr. Kaiser, Gütersloher Verlagshaus, 1997.

Oehlmann, C. G.: *Einfach erzählen! – Ein Übungsbuch zum Erlernen des mündlichen Erzählens*, Paderborn, Junfermann, 2001.

Oevermann, U. – Allert, T. – Konau, E. – Krambeck, J.: Die Methodologie einer „objektiven Hermeneutik", in Zedler, H. (Hg.): *Aspekte qualitativer Sozialforschung – Studien zu Aktionsforschung, empirischer Hermeneutik und reflexiver Sozialtechnologie*, Opladen, Leske, 1983, 95–123.

Oevermann, U.: Ein Modell der Struktur von Religiosität – Zugleich ein Strukturmodell von Lebenspraxis und sozialer Zeit, in Wohlrab-Sahr, M. (Hg.): *Biographie und Religion – Zwichen Ritual uns Selbstsuche*, Frankfurt am Main Campus, 1995, 27–102.

Olevianus, Zacharias – Ursinus, Caspar: *Heidelbergi Káté – A Református Keresztyén Egyház Hitvallása*, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2003.

Oser, F.: *Wieviel Religion braucht der Mensch? Erziehung und Entwicklung zur religiösen Autonomie*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 1988, 74.

Oser, F. – Gmünder, P.: Der Mensch – Stufen seiner religiösen Entwicklung, in Nipkow, K. E. – Fowler, J. W. – Schweitzer, F. (Hg): *Glaubensentwicklung und Erziehung*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 1988, 48–90.

Osmer, R. R.: *Practical Theology – An Introduction*, Grand Rapids, Eerdmans, 2008.

Osmer, R. R.: *Teaching for Faith – A Guide for Teachers of Adult Classes*, Louisville, Westminster/John Knox Press, 1990.

Osmer, R. R.: *A Teachable Spirit – Recovering the Teaching Office in the Church*, Louisville, John Knox Press, 1990.

Otto, G.: *Kirche unf Theologie – Beiträge zu einem Klärungprozeß*, Hamburg, Furche Verlag, 1971.

P. Szilczl Dóra: *Vallás – Tapasztalat – Kommunikáció – A szakrális mint felkészültség, doktori disszertáció*, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2013.

Pachmann, H.: *Pfarrer sein – Ein Beruf und eine Berufung im Wandel*, Göttingen, Vanderhoeck & Ruprecht, 2011.

Pál Ferenc: *A szorongástól az önbecsülésig*, Budapest, Kulcslyuk, 2012.

Pál Ferenc: Önbecsülés és spiritualitás, in Gutman Bea (szerk.): Bízz Magadban! Önértékelés, önelfogadás, önbecsülés, Nyitott Akadémia, Budapest, Kulcslyuk, 2014, 143–180.

Pál Ferenc: Önmeghaladás, életcélok, jóllét – A lélektani és spirituális dimenziók összefüggései, *Embertárs*, 2013/3, 231–236.

Pángyánszky, Á.: *Tanítás és tanulás felnőttkorban – Szemléletváltás a felnőttkatekézisben*, Budapest, Evangélikus Hittudományi Egyetem, 2015.

Pannenberg W.: *Mi az ember?*, Budapest, Egyházfórum, 1991.

Pannenberg, W.: *Thesen zur Theologie der Kirche,* München, Claudius Verlag, 1970.

Paul, I.: Is Passion or Competence more important in Church Ministry?, *Christianity Today,* 8 October 2015.

Pazmiño, R. W.: *By What Authority Do We Teach? – Sources for Empowering Christian Educators,* Grand Rapids, Baker Book House, 1994.

Pazmiño, W. R.: *God Our Teacher – Theological Basics in Christian Education,* Grand Rapids, Baker, 2001.

Pazmiño, W. R.: *Principles and Practices of Christian Education – An Evangelical Perspective,* Eugene, Oregon, Wipf and Stock Publishers, 2002.

Perkins, W.: *The Calling of the Ministry,* Edinburgh, Banner of Truth Trust, (1605) 1996.

Piaget, J.: *Az értelem pszichológiája,* Budapest, Kairosz, 1997.

Piaget, J.: *Szimbólumképzés gyermekkorban,* Budapest, Kairosz, 2004.

Plessner, H.: *Conditio Humana,* GS. Bd VIII., Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1981.

Polányi Károly: *Kereskedelem, piacok és pénz az ókori Görögországban,* Budapest, Gondolat, 1984, 304–313.

Prahalad, C. K. – Bettis R. A.: The Dominant Logic – A New Linkage between Diversity and Performance, *Strategic Management Journal,* 7 (6), 1986, 485–501.

Purves, A.: *Pastoral Theology in the Classical Tradition,* Lousville, John Knox Press, 2001.

Ravasz László: A világnézet, in Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet,* V. Kötet – Az új Magyarország, Magyar Történelmi Társulat, 1939–1942, reprint kiadás, Budapest, Arcanum, 2003, 309–316.

Reader, J.: *Recontrusting Practical Theology – The Impact of Globalisation,* Burlington, Ashgate, 2008.

Reihmann, A. – Neubert–Stegemann, R.: Verlehrnen im Pfarramt, in Sommer, R. – Koll, J. (Hg.): *Schwellenkunde – einsichten und Aussichten für den Pfarrberuf im 21. Jahrhundert, Ulrike Wagner-Rau zum 60. Geburtstag,* Stuttgart, Kohlhammer, 2012. 171–190.

Reiss, R. – Fiedler, K.: *Die verletzlichen Jahren,* Gütersloh, Chr. Gütersloher Verlagshaus, 1998.

Rice, H. L.: *Reformed Spirituality – An Introduction for Believers,* Louisville, Westminster John Knox Press, 1991.

Ricoeur, P.: *Zeit und Erzählung III. – Die erzählte Zeit,* München: Fink, 1991.

Ritschl, D.:Die Erfahrung der Wahrheit – Die Steuerung des Denkens und Handelns durch implizite Axiome, in Ritschl, D. (Hg.): *Konzepte – Ökumene, Medizin, Ethik – Gesammelte Aufsätze,* München, Chr. Kaiser Verlag, 1986, 147–166.

Ritschl, D.: *Zur Logik der Theologie – Kurze Darstellung der Zusammenhänge theologischer Grundgedanken,* München, Chr. Kaiser Verlag, 1984.

Ritter, W. H.: *Religionpschychologie,* Göttingen, Vanderhoeck und Ruprecht, 1989.

Rizzuto, A.-M.: *The Birth of the Living God – A Psychoanalytic Study,* Chicago, University of Chicago Press, 1979.

Roloff, J.: *Die Kirche in Neuen Testament*, Göttingen, Vanderhoeck-Ruprecht, 1993.

Rössler, D.: *Grundriss der praktischen Theologie*, Berlin, New York, de Gruyter, 1994, 287.

Ruff Tibor: Lehetnek-e gazdagok a keresztények?, Új Exodus, 2001, XII. évf., 2–3. szám, 46–55.

Russell, B.: *A hatalom – A társadalom újszerű elemzése*, Budapest, Typotex, 2004.

Satir, V.: *A család együttélésének művészete – Az új családműhely*, Budapest, BFI, 1999.

Saucier, G. – Skrzypinska, K.: Spiritual But Not Religious? Evidence for Two Independent Dispositions, *Journal of Personality*, 74, 5, 2006, 1257–1292.

Scharen, C.: *Faith as a Way of Life – A Vision for Pastoral Leadership*, Grand Rapdis, Eerdmans, 2008.

Schein, E.: *Organizational Culture and Leadership – A Dynamic View*, San Francisco, Jossey-Bass, 1985.

Schneider, N. – Lehnert, V. A.: *Berufen - wozu? – Zur gegenwärtigen Diskussion um das Pfarrbild in der Evangelischen Kirche*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 2011.

Schöll, A. – Fischer, D.: Deutungmuster und Sinnbildung – Ein sequenzanalytischer Zugang nach der „objektiven Hermeneutik", in Adam, G. – Gossman, K. (Hg.): *Religion in der Lebensgeschichte – Interpretative Zugänge am Beispiel der Margaret E.*, Gütersloh, Güterloher Verlagshaus, 1993, 19–49.

Schulze, G.: *Die Erlebnisgesellschaft – Kultursoziologie der Gegenwart*, Frankfurt, Campus, 1992.

Schütze, F.: Biographieforschung und narratives Interview, *Neue Praxis* 3, 1983, 283–293.

Schweiter, F.: *Die Suche nach einigem Glauben*, Gütersloh, Chr. Gütersloher Verlagshaus, 1998.

Schweitzer, F.: *Lebensgeschichte und Religion – Religiöse Entwicklung und Erziehung im Kindes- und Jugendalter*, 4. Aufl. ed., Gütersloh Gütersloher Verlagshaus, 1999.

Schweitzer, F.: Praktische Theologie und Kultur der Gegenwart – Bericht über ein internationales Symposion, *Theologia Practica*, 26, Jg, (Heft 1), 1983, 48–57.

Schweitzer, F.: *Vallás és életút*, Budapest, Kálvin, 1999.

Seligman, Martin E. P.: *Autentikus életöröm – A teljes élet titka*, Budapest, Laurus, 2008.

Senge, P. M.: *A tanuló szervezet kialakításának elmélete és gyakorlata*, Budapest, HVG, 1998.

Senge, P. M.: *Az Ötödik alapelv*, Budapest, HVG, 1998.

Shakespeare, W.: Halmet, in *Shakespeare Összes színművei*, először kiadta a Kisfaludy Társaság, 1902.

Shults, F. L. – Sandage, S. J.: *Transforming Spirituality Integrating Theology and Psychology*, Grand Rapids, MI, Baker Academic, 2006.

Siba Balázs – Hámori Ádám: Bevonódás vagy kikonfirmálás? A konfirmációs munka mint az ifjúsági misszió eszköze – kutatások tükrében, *Igazság és Élet*, 2015/I., 138–147.

Siba Balázs – Siba-Rohn Hilda: *Élettérkép – Az élettörténeti munka elmélete és gyakorlata*, Budapest, Kálvin, 2013.

Siba Balázs: A gyülekezet és a lelkészcsalád viszonya – rendszerszemléleti megközelítésben, *Theológiai Szemle*, Budapest, 2016/IV., 229–237.

Siba Balázs: A lelkipásztor külső és belső elhívása, in Sepsi Enikő – Deres Kornélia – Czeglédy Anita – Szummer Csaba (szerk.): *Nyelv, kultúra, identitás: A Károli Gáspár Református Egyetem 2015-ös évkönyve,* Studia Caroliensia, Budapest, L'Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem, 2016, 175–189.

Siba Balázs: A magyarországi egyházak mozgástere a gazdasági szférában, *Confessio,* 2005/1, 105–111.

Siba Balázs: Az egyházak jogi és gazdasági helyzete Magyarországon és az Európai Unióban, *Confessio,* 2004/4, 97–113.

Siba Balázs: Az egyházi kultúra és a lelkészszerep, *Theológiai Szemle,* Budapest, 2016/II, 95–104.

Siba Balázs: Egyházi vállalkozások fejlesztése az EU pályázati rendszerének tükrében, *Confessio,* 2005/2, 98–105.

Siba Balázs: *Isten és élettörténet – A narratív identitással kapcsolatos kutatási eredmények gyakorlati teológiai jelentősége,* Loisir, 2010.

Siba Balázs: *Life Story and Christian Metanarration – The Importance of the Research Results of Narrative Identity to Practical Theology,* Budapest, Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary – L'Harmattan, 2013.

Siba Balázs: Pénzkérdések a lelkipásztori életpályán, *Theológiai Szemle,* Budapest, 2016, 28–35.

Siba Balázs: Spirituális útkeresés és a református lelkiség – lelkészinterjúk fényében, *Theológiai Szemle,* Budapest, 2016/III, 158–169.

Siba Balázs: A szülői ház szerepe a lelkipásztori identitás alakulásában, in Spannraft Marcellina – Korpics Márta – Németh László (szerk.): *A család és a közösség szolgálatában: Tanulmányok Komlósi Piroska tiszteletére,* Budapest, L'Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem, 2016, 201–218.

Siba Balázs: A teológiai évek – felkészülés a lelkészi szolgálatra, *Collegium Doctorum: Magyar Református Teológia,* 12, 2016, 127–152.

Singhal, M. – Chatterjee, L.: A Person Organization fit–based Approach for Spirituality at Work – Development of a Conceptual Framework, *Journal of Human Values,* Vol. 12, No. 2, 2006, 161–178.

Skrabski Árpád – Kopp Mária: *A boldogságkeresés útjai és útveszői a párkapcsolatokban,* Szent István Társulat, Budapest, 2011.

Smith, A.: *The Theory of Moral Sentiments,* Indianapolis, Liberty Classics, 1982.

Smith, C.: *Soul Searching – The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers,* New York, Oxford University Press, 2005.

Spencer, L. – Ritchie, J. – O'Connor, W.: Analysis – Practices, Principles, Processes, in Ritchie, J. – Lewis, J.: *Qualitative Research Practice – A Guide for Social Science Students and Researchers*, London, SAGE, 2003, 199–262.

Spiegel, Y.: *Art* – Pfarrer, in Gert Otto (Hg.): *Praktisch–theologisches Handbuch,* Hamburg, 1970, 372–386.

Starbuck, E. D.: *The Psychology of Religion,* New York, The Walter Scott Publishing Co., 1911.

Steck, W.: *Alltagsdogmatik – Ein unvollendetes Projekt*, Göttingen, Vanderhoeck, Ruprecht, 2005.

Steinberg, L. D.: *The Life Cycle – Readings in Human Development,* Michigan, Grand Rapids, 1996.

Stevens, R. P.: *The Other Six Days – Vocation, Work, and Ministry in Biblical Perspective,* Eerdmans, Grand Rapids, 1999.

Stortz, M. E.: *A World According to God – Practices for Putting Faith at the Center of Your Life,* San Francisco, Jossey-Bass, 2004.

Streib, H.: Faith Development and a Way beyond Fundamentalism, in Christiane, T. – Dirk, H. – Sara, M. – Walter, N. – Walter van, H. (ed.): Faith based Radicalism – Christianity, Islam and Judaism between constructive Activism and destructive Fanaticism, *Gods, humans and religions,* 10, Bruxelles, Lang, 2007, 151–167.

Streib, H.: Faith Development Theory Revisited – The Religious Styles Respektive, *The International Journal for the Psychology of Religion,* 2001/3, (2001), 144–158.

Streib, H.: *Hermeneutics of Metaphor – Symbol and Narrativ in Faith Development Theory,* Peter Lang, Frankfurt am Main, 1991.

Stritter, F. T. – Baker, R. M. – Shahady, E. J.: Clinical Instruction, in McGalie, W. C. – Frey, J. J. (ed.): *Handbook from the Academic Physician,* New York, Springer Verlag, 1968.

Sundén, H.: *Die Religion und die Rollen – Eine psychologische Untersuchung der Frömmigkeit,* Berlin, Alfred Töpelmamm, 1966.

Sundén, H.: *Religionpschychologie,* Stuttgart, Calwer Verlag, 1982.

Süle Ferenc: *Téboly, terápia, spiritualitás – Keresztyén mélylélektan a lélekgyógyászatban,* Budapest, Kairosz, 2015.

Süle Ferenc: *Valláspatológia,* Szokolya, GyuRó Art-Press, 1997.

Swinburne, R.: *Van Isten?,* Budapest, Kossuth, 1998.

Swinton, J. – Mowat, H.: *Practical Theology and Qualitative Research,* London, SCM Press, 2013.

Szabó B. András: *A pénz mint teológiai probléma – Az áldozattól a pszeudoeszkatológiáig,* Budapest, Evangélikus Hittudományi Egyetem, 2015.

Szabó Csaba: Megtérés, in Bartha Tibor (szerk.): *Keresztyén Bibliai Lexikon II.,* Budapest, Kálvin, 1995, 184–186.

Szabó Lajos: Élet a gyülekezetben – *Alapvető és aktuális kérdések a gyülekezetépítés tárgykörében,* Budapest, Luther, 2011.

Szabó Lajos: A lelkészi életpálya jövőképe – Kérdések és jellemzők a mai lelkészi életpályán egyházunkban, *Lelkipásztor,* 2016/5, 162–166.

Szabóné László Lilla: Istennek van botja? – Gyermekteológia és gyermek-lelkigondozás, *Embertárs,* 2012/1, 18–21.

Szabóné László Lilla: Missziói paradigmaváltás a gyermekek körében, *Magyar Református Nevelés,* 2012/3, 64–72.

Szarka Miklós: *Lelkipásztor házaspárok kapcsolati konfliktusainak kezelése – Pasztorálpszichoterápia a gyakorlatban*, Kálvin, Budapest, 2013.

Székely János: Önmegvalósítás vagy önmagunk elvesztése? Az önmegvalósítás az evangélium fényében, in Tőzsér Endre (szerk.): Önmegvalósítás keresztény szemmel, Pszichológusok és teológusok 9, Budapest, Új ember, 2006, 9–34,

Szondy Máté: Anyagi helyzet és boldogság – Kapcsolat individuális és nemzetközi szinten, *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika,* 2007, 8 (4), 291–307.

Takács Sándor – Csillag Sára – Kiss Csaba – Szilas Roland: Még egyszer a motivációról, avagy „Hogyan ösztönözzük alkalmazottainkat itt és most?" *Vezetéstudomány,* XLIII. évf., 2012, 2. szám, 2–17.

Taylor, S.: *Soul and Money A Theology of Wealth,* New York, Episcopal Church Center, 1991.

Teleki Béla: *Kézikönyv a családról I.,* Kecskemét, Korda, 2000.

Thomson, J. W.: Ministry – Christian, in Sakenfeld K. D. (ed.): *The New Interpreters Dictionary of the Bible, Me–R,* Volume 4, Nashville, Abingdon Press, 2009, 93–98.

Tillich, P.: *Love, Power, and Justice,* New York, Oxford University Press, 1970.

Tillich, P.: *Rendszeres teológia,* Budapest, Osiris, 1996.

Tillich, P: The Meaning of Religious Symbol, in Hook, S. (ed.): *Religious Experience and Truth,* New York, Oliver-Boyd, 1962, 3–12.

Tomka János – Bőgel György: *Megéri jónak lenni? – A Biblia és a menedzsment II.,* Budapest, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2014.

Tomka János – Bőgel György: *Vezetés egykor és most – A Biblia és a menedzsment,* Budapest, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2011.

Tóth Sára: *Táncol a por – Írások hitről, spiritualitásról, kultúráról,* Budapest, Harmat, 2015.

Török István: *Dogmatika,* Amsterdam, Free University Press, 1985.

Tracy, D.: *The Analogical Imagination, Christian Theology and the Culture of Pluralism,* Crossroad, 1981.

Trillhaas, W.: *Der Dienst der Kirche am Menschen – Pastoraltheologie,* München, 1950.

Vajda Zsuzsanna: *Lélektankönyv – A személyiségről, tudatról, az érzelemekről és más pszichológiai kérdésekről,* Műszaki, 2001.

Vanier, J.: *A közösség,* Budapest, Vigilia, 1995.

Vass Csaba: *Hatalom, szakralitás, kommunikáció – Kommunikáció- és médiaelméleti tanulmányok,* Kölcsey Füzetek, 2005.

Vasady Béla: *Girgesohn Károly élete és munkássága,* Debrecen, 1929.

Vető Lajos: *Tapasztalati vallásléléktan*, Budapest, Evangélikus Egyetem Sajtóosztály, 1988.

Vikár György: *Az ifjúkor válságai*, Budapest, Animula, 1999.

Visser, D. – Thomasma, N. – Vander, D. (ed.): *Effective Leadership in the Church – A Tool to Help Congregations, Pastors, and other Church Leaders Effectively Work together to Accomplish God's Mission*, Christian Reformed Church, Grand Papids, 2008.

Voigt Vilmos: *A vallás megnyilvánulásai – Bevezetés a vallástudományba*, Budapest, Timp, 2006.

Wagner-Rau, U.: *Auf der Schwelle – Das Pfarrramt im Prozess kirchlichen Wandels*, Stuttgart, Kohlhammer, 2012.

Walsh, B. J. – Middleton J. R.: *The Transforming Vision – Shaping a Christian World View*, Downers Grove, InterVarsity Press,1984.

Wariboko, N.: *God and Money – A Theology of Money in a Globalizing World*, Lanham, Lexington Books, 2008.

Watzlawick, P. – Weakland, J. H. – Fisch, R.: *Változás – A problémák keletkezésének és megoldásának elvei*, Budapest, Gondolat, 1990.

Weber, M.: *Vallásszociológia – A vallási közösségek típusai*, Budapest, Helikon, 2005.

Weber, M.: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Budapest, Gondolat, 1982.

Wenger, E.: *Communities of Practice – Learning, Meaning and Identity*, Cambridge University Press, 1998.

Wenger, E.: Communities of Practice and Social Learning Systems, *Organisation* 7(2), 2000, 225–245.

West, M.: Tie Your Camel to the Hitching Post – An Interview with Jacob Needleman, *Personal Transformation* 2000, Vol. 8, Number 5, 43–48.

Westermann, C.: *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1978.

White, C. – Woodfield, K. – Ritchie, J.: Reporting and Presenting Qualitative Data, in Ritchie, J. – Lewis, J. (ed.): *Qualitative Research Practice – A Guide for Social Science Students and Researchers*, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2003, 287–320.

Wigglesworth, C.: *SQ21 – The 21 Skills of Spiritual Intelligence*, New York, SelectBooks, 2012.

Wikström, O.: *A kápráztató sötétség – Szempontok a lelkivezetéshez*, Budapest, Luther, 2013.

Wikström, O.: *A kifürkészhetetlen ember – Létkérdések, pszichoterápia, lelkipásztorlás*, Budapest, Animula, 2000, 147.

Wikström, O.: Attribúció, szerepek, vallás – Sundén vallásos szerepelméletének teoretikai elemzése és a vallásos élmények attribúciós megközelítése, in Horváth-Szabó Katalin (szerk.): *Valláspszichológiai tanulmányok*, Budapest, Animula 2003, 51–65.

Wingren, G.: *Luther on Vocation*, Philadelphia, Muhlenberg Press, 1957.

Winkler, E. – Kretzschmar, G.: Der Aufbau der Kirche zum Dienst, in Jenssen, H.-H. (Hg.): *Handbuch der Praktische Theologie I.*, Berlin, Evangelische Verlagsanstalt, 1975, 133–228.

Winkler, K.: *Gemeinde zwischen Volkskirche und Diaspora – Eine Einführung in die praktisch-theologische Kybernetik,* Neukirchen –Vluyn, Neukirchener, 1998.

Winnicott, D. W.: *Játszás és valóság,* Budapest, Animula, 1999.

Wolf, N. – Rosanna, E.: *Az embervezetés művészete,* Budapest, L'Harmattan, 2011.

Woodhead, L.: Spirituality and Christianity – The Unfolding of a Tangled Relationship, in Giordan, G. – Swatos, W. H.: *Religion, Spirituality and Everyday Practice*, Dordrecht, Springer, 2011, 3–21.

Zalatnay István: *Krisztus-követés és hatalom* – előadás, Bakonybéli Ökumenikus Konferencia, Bakonybél, 2015. október 17.

Zimbardo, P.: *Időparadoxon,* Budapest, HVG, 2012.

Zohar D. – Marshall, I.: *Spirituális intelligencia*, Csöndestárs, 2010.

Zsolnai László: Spiritualitás és menedzsment, *Társadalom és Gazdaság,* 2002/1, 117–129.

MELLÉKLET

A 2013–2015-ös lelkészkutatáshoz használt interjúvázlat:

Életszakasz	Dimenziók	Interjútémák	Mintakérdések
Származás, gyerekkori környezet, kisiskolás kor	Családi kapcsolatok	Származás, család összetétele, kik nevelték, milyen volt a viszonya a családtagokkal, közülük kik voltak rá leginkább hatással, miben, családi légkör	*„Kérem, meséljen arról, hogyam emlékszik vissza a gyermekkorára!"*
	Emberi kapcsolatok (jelentős személyek, tanácsadók)	Távolabbi rokonok és/vagy családi ismerősök, barátok közül ki volt rá hatással, miben	*„Kik álltak Önhöz ekkor a legközelebb, és miért?"*
	Intézményi környezet	Ki, miért, hogyan választotta az iskolát, hogy érezte magát, milyen volt az iskolai légkör, milyen volt az osztálya	*„Hogyan emlékszik vissza az általános iskolára, ahová járt?"*
		Tanárai közül emlékszik-e olyanra, akit kifejezetten szeretett és akit nagyon nem szeretett, miért	*„Hogyan emlékszik vissza a tanáraira?"*
	Vallási kötődés és élmények	Gyülekezeti, templomi élmények; hittanoktatás; lelkész vagy lelkészek, személyes gyülekezeti kapcsolatok, személyes istenkép, családi és egyéni vallásgyakorlás	*„Milyen tapasztalatokat szerzett a vallás terén gyermekként?"*
	Kortárs környezet, szabadidő	Jártak-e valahová a családjával kikapcsolódni, kirándulni, kultúrálódni stb., mivel töltötte szabadidejét, milyen hobbija volt, sport, szakkör, közösségek, táborok	*„Gyermekkorában mik voltak a legkedvesebb időtöltései? Meséljen róluk!"*
	Politikához való viszony, világnézet	Hogyan érintették családját a történelmi, politikai események, milyen volt a család világnézete, miket hallott otthon	*„Milyen volt a családja kapcsolata a közélettel?"*
	Jó és rossz élmények	Volt-e ekkor valamilyen meghatározó élménye	*„Emlékszik még valamilyen meghatározó – jó vagy rossz – élményre ebből az időszakból?"*

Középiskolás évek	Családi kapcsolatok	Milyen volt ekkor a családi légkör, változott-e a család összetétele, milyen volt a viszonya a családtagokkal, kik nevelték, közülük kik voltak rá leginkább hatással, miben, hogyan változott ez, ha kollégista volt	*„Hogyan alakult a kapcsolata a családtagokkal, amikor középiskolába járt?"*
	Emberi kapcsolatok (jelentős személyek, tanácsadók)	Kik voltak ekkor a barátai, példaképe, kik voltak hatással rá, miért	*„Ekkoriban kik voltak a legfontosabb személyek az Ön számára?"*
	Intézményi környezet	Ki, miért, hogyan választotta az iskolát, hogy érezte magát, milyen volt az iskolai légkör, milyen volt az osztálya	*„Kérem, meséljen a középiskolás éveiről!"*
		Tanárok közül emlékszik-e olyanra, akit kifejezetten szeretett és akit nagyon nem szeretett, miért	*„Mely tanárai voltak Önre a legnagyobb hatással?"*
	Vallási kötődés és élmények	Jártak-e ebben az időszakban gyülekezetbe, hittanoktatásra, kikkel és milyen volt a kapcsolata a gyülekezetben, hogyan emlékszik vissza a konfirmációjára, családi és egyéni vallásgyakorlás	*„Mit jelentett az Ön számára a vallás a középiskola idején?"*
		Élt-e át megérintettséget vagy megtérést, személyes istenkép	*„Milyen személyes hitbeli élményre emlékszik ebből az időszakból?"*
	Kortárs környezet, szabadidő	Volt-e ekkor valamilyen hobbija, sport, szakkör, barátok és közösségek, táborok	*„Középiskolásként mivel töltötte szívesen a szabadidejét?"*
		Milyen zenei vagy divatirányzatok álltak közel hozzá, kinek a révén, kikkel együtt	*Mi volt a kedvenc zenei stílusa?"*
	Világnézet	Hogyan alakult a világnézete, értékrendje, kik vagy milyen események hatottak rá ebben	*„Történt-e valami, ami megváltoztatta azt, ahogyan a világról gondolkodott?"*
	Jó és rossz élmények	Volt-e ekkor valamilyen meghatározó élménye	*„Emlékszik még valamilyen meghatározó – jó vagy rossz – élményre ebből az időszakból?"*

Továbbtanulás, párkapcsolatok	Családi kapcsolatok	Milyen volt ekkor a családi légkör, változott-e a család összetétele, milyen volt a viszonya a családtagokkal	*„Hogyan alakult a kapcsolata a családjával, amikor továbbtanult?"*
		Meddig élt otthon (a szüleivel), hogyan és miért történt a kilépés a családi környezetből	*„Mikor költözött el először hosszabban otthonról, és hogyan élte meg ezt?"*
	Emberi kapcsolatok (jelentős személyek, tanácsadók)	Ki volt ekkor a legjobb barátja, barátnője, példaképe, hogyan alakult(ak) a párkapcsolata(i)	*„Kérem, meséljen arról, hogy ekkor kik álltak a legközelebb Önhöz!"*
	Intézményi környezet (tanulmányok)	Mit csinált a középiskola után, hogyan választott egyetemet/főiskolát, hogyan döntötte el, hogy teológiára megy, hogyan fogadta ezt környezete, családja, ki támogatta, ki ellenezte	*„Hogyan született meg az a döntése, hogy a teológiai pályát válassza?"*
		Milyennek találta az oktatást, milyen élményei vannak a közösségről, hogyan alakult kapcsolata a többi teológus-hallgatóval, egyetemi tanárok közül ki volt az, akit kifejezetten szeretett és akit nagyon nem szeretett, miért	*„A teológiai tanulmányai éveiben kik voltak a legfontosabb személyek az Ön számára?"*
	Vallási kötődés és élmények	Hogyan hatottak a hitére a teológiai évek, milyen volt a kötődése az egyházhoz, személyes istenképe, egyéni és közösségi vallásgyakorlás	*„Hogyan tudta megélni a hitét a teológiai tanulmányai idején?"*
	Kortárs környezet, szabadidő	Volt-e ekkor valamilyen hobbija, sport, közösségek, milyen szórakozási formákban vett részt	*„Mit csinált legszívesebben a teológiai tanulmányok mellett?"*
	Világnézet	Változott-e a világképe a tanulmányai során, minek a hatására	*„Hogyan alakult a teológiára járva a világnézete?"*
	Jó és rossz élmények	Volt-e ekkor valamilyen meghatározó élménye	*„Emlékszik még valamilyen meghatározó élményre ebből az időszakból?"*

Fiatal felnőttkor és munkahelyek	Családi kapcsolatok	Hogyan változott kapcsolata családjával a felnőtté válásával, hogyan alapított családot	*„Hogyan alakult a kapcsolata a családjával, amikor befejezte tanulmányait?"*
	Emberi kapcsolatok (jelentős személyek, tanácsadók)	Kik voltak számára ekkor a legfontosabb kapcsolatai, miért, miben hatottak rá, hogyan alakult kapcsolata velük a lelkészi szolgálat elkezdésekor	*„Az egyetem befejezése után kikkel volt a legszorosabb személyes kapcsolata?"*
	Intézményi környezet	Hol volt segédlelkész és hogy érezte ott magát, milyennek találta a szolgálatot	*„Milyen emlékei vannak a segédlelkészi szolgálatáról?"*
		Mit csinált az egyetem/teológia befejezését követően	*„Hogyan alakult a pályája a teológiai tanulmányok végétől?"*
		Hol kezdte meg saját szolgálatát (beosztott vagy vezető lelkészként), hogyan élte ezt meg, milyennek találta a szolgálatot, mit szeretett benne, és mit nem	*„Kérem, mondja el, merre vezetett a lelkészi pályája a teológiát követően!"*
		Milyen volt a viszonya a gyülekezeti lelkészekkel, került-e személyes vagy szakmai konfliktusba valakivel, ezt hogyan kezelte és hogyan élte meg, milyen támogatást, segítséget kapott és kitől	*„Milyen volt a kapcsolata a gyülekezeti tagokkal és az ott szolgáló lelkészekkel?"*
	Vallási kötődés és élmények	Hogyan alakult ekkor személyes istenképe, hogyan hatott a hitére a szolgálata, milyen volt egyéni vallásgyakorlása, hogyan viszonyult az egyházhoz	*Mit jelentett az Ön számára ekkor a vallás?"*
	Kortárs környezet, szabadidő	Milyen lehetőségei voltak a munka melletti időtöltésre, milyen kikapcsolódási, szórakozási formákat választott szívesen	*„Mivel foglalkozott legszívesebben a lelkészi szolgálata mellett?"*
	Világnézet	Változott-e a világképe ebben az időszakban, minek a hatására	*„Hogyan gondolkodott ekkor a világról?"*
	Jó és rossz élmények	Volt-e ekkor valamilyen meghatározó élménye	*„Emlékszik még valamilyen meghatározó élményre ebből az időszakból?"*

Gyülekezet vagy szolgálat változása, fontosabb mérföldkövek, válsághelyzetek	Intézményi környezet	Mi vezetett a változáshoz, hogyan döntött, milyen tényezőket mérlegelt, ennek során hogyan alakult kapcsolata a közvetlen munkatársakkal, közösséggel, az egyházzal	*„Kérem, mesélje el, milyen változások történtek később a szolgálatában!"*
	Emberi kapcsolatok (jelentős személyek, tanácsadók)	Kivel és hogyan tudott beszélni erről, kik voltak a segítői a döntésben, kik és hogyan támogatták vagy nehezítették a döntést	*„Kivel próbált beszélni a döntéséről?"*
		Akkori családja hogyan fogadta a döntést, kivel és hogyan tudott beszélni erről	
	Vallási kötődés és élmények	Hogyan alakult ekkor személyes istenképe, hogyan hatott a hitére a döntés vagy a konfliktus, milyen volt a viszonya az egyházhoz	*„Mit jelentett ez a döntés az Ön számára a hite szempontjából?*
Jelenlegi élet	Családi kapcsolatok	Milyen a jelenlegi családja, kivel/kikkel él, milyen a viszonya velük, voltak-e ebben törések, változások, saját gyermekei	*„Kérem, mutassa be a családját, akikkel jelenleg él! Most milyen a kapcsolata velük?"*
	Emberi kapcsolatok (jelentős személyek, tanácsadók)	Kik számára jelenleg a legfontosabb személyes kapcsolatai, miért, miben hatnak rá, miben számíthatnak egymásra, hogyan alakult ki a kapcsolata velük	*„Kik azok, akik most a legközelebb állnak Önhöz?"*
	Intézményi környezet	Mivel foglalkozik jelenleg, hogyan és miért választotta, hogyan érzi magát ebben a szerepkörben	*„Hol és mit dolgozik?"*
	Vallási kötődés és élmények	Hogyan jellemezné személyes istenképét, milyen módon éli meg a hitét személyesen és a családjával, milyennek látja az egyházat, milyen gyülekezeti kapcsolatai vannak, tartozik-e vallásos közösségbe	*„Mit jelent most az Ön számára hívőnek lenni?"*
		Mi az, ami igazán fontos a számára a vallásból (szimbólumok, rituálé, liturgia, egyéni vallásgyakorlás, Biblia), és miért	*„Mi az Ön számára a legfontosabb a vallásból?"*

		Hogyan jellemezné teológiai szemléletét, sorolná-e magát kegyességi irányzathoz	*„Ha van ilyen, melyik az a teológiai látásmód, ami leginkább közel áll Önhöz, és miért?"*
	Kortárs környezet, szabadidő	Mivel tölti szívesen a szabadidejét, kikkel van együtt szívesen	*„Mivel tölti mostanában legszívesebben a szabadidejét?"*
	Jó és rossz élmények	Mi történt vele mostanában, ami leginkább hatott rá, miben és miért	*„Miket tekint a legmeghatározóbbaknak azok közül, amik mostanában történtek Önnel?"*
	Világnézet	Milyen a jelenlegi világnézete	*„Hogyan jellemezné a mostani világnézetét?"*
Jövőkilátások	Személyes tervek	Milyen hivatásbeli tervei, jövőre vonatkozó elképzelései vannak	*„Hogyan képzeli most el a jövőjét?"*
	Lelkipásztori szolgálat	Miért (miért nem) vállalná újból a lelkészi szolgálatot	*„Ha újból választhatna, miért (nem) vállalkozna a lelkészi szolgálatra?"*

A SOROZATBAN EDDIG MEGJELENT

Monográfia

Lovász Irén: *Szakrális kommunikáció*

Galsi Árpád: *Jakab, az Úr testvére*

Pap Ferenc: *Templom mint teológia. Kulcsok az Ezékiel 40-48. értelmezéséhez*

Tóth Sára: *A képzelet másik oldala. Irodalom és vallás Northrop Frye munkásságában*

Tari János: *A néprajzi és az antropológiai filmkészítés. Történeti, elméleti és gyakorlati példák*

Buda Béla: *Empátia. A beleélés lélektana*

Németh Dávid: *Pasztorálantropológia*

Szenczi Árpád: *Az ember természete – természetes(en) nevelés. A reformpedagógia egy lehetséges reformja*

Váradi Ferenc: *Vázlatok az óvodai anyanyelvi-irodalmi nevelésről*

Semsey Viktória (szerk.): *Latin-Amerika 1750–1840. A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig*

Bagdy Emőke: *Pszichofitness. Kacagás – kocogás – lazítás*

Balázs Siba: *Life Story and Christian Metanarration. The importance of the research results of narrative identity to practical theology*

Kocziszky Éva: *Antifilozófusok – Huszonöt időszerű kérdése a kereszténységhez*

Honti László: *Magyar nyelvtörténeti tanulmányok*

Szummer Csaba: *Freud, avagy a modernitás mítosza*

Kun Attila: *A munkajogi megfelelés ösztönzésének újszerű jogi eszközei*

Dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára: *Életútinterjú*

Görözdi Zsolt: *Protestáns egyházértelmezés a reformáció századában a jelentősebb egyházi rendtartásokban*

Békési Sándor: *Sisi személyének teológiai portréja*

Török Emőke: *Munka és társadalom.*
A munka jelentésváltozásai a bérmunkán innen és túl

Sepsi Enikő: *Pilinszky János mozdulatlan színháza*
Mallarmé, Simone Weil és Robert Wilson műveinek tükrében

Erdélyi Ildikó: *A lélek színháza. A pszichodráma és az önismeret útjai*

Szummer Csaba: *Pszichedelikumok és spiritualitás*

Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés.*
A Bocskai-felkelés történetéhez

Bolyki János: *Teológia a szószéken és a katedrán*

Balogh Eszter: *Túlélési stratégiák a magyar gazdaságban.*
Esettanulmányok a 2000-es évek elejéről.

Falussy Lilla: *Trendek a kortárs olasz drámában*

Bekő István Márton: *Jézus csodáiról szóló elbeszélések Márk evangéliumában*

Kovai Melinda: *Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970*

Spannraft Marcellina: *Költészet és szakralitás*

Németh István: *Műtárgyak a boncteremben. Tanulmányok az orvoslás és a képzőművészet tárgyköréből*

Homicskó Árpád Olivér: *A magyar társadalombiztosítási és szociális ellátások rendszere*

Fabiny Tibor: *Az eljövendő árnyékai. A figurális tipológiai olvasás*

Szetey Szabolcs: *Adatok a magyar református prédikációs gyakorlat újraértékeléséhez 1784–1878 között*

Balogh Tamás: *Huizinga Noster.*
Filológiai tanulmányok J. Huizinga magyar recepciójáról

Dávid Gyula: *Angol fogalmi idióma szótár.*
Angol idiómák és magyar megfelelőik

Beke Albert: *Gyulai Pál személyisége és esztétikája*

Németh Dávid: *Vallásdidaktika.*
A hit- és erkölcstan tanítása az 5–12. osztályban

Papp Ágnes Klára: *A tér poétikája – a poétika tere. A századfordulós kisvárostól az ezredfordulós terekig a magyar irodalomban*

Lányi Gábor János: *A kálvinizmus nyitánya. Berni zwingliánusok és francia-svájci kálvinisták vitája az egyházfegyelem gyakorlásáról*

Kovács Dávid: *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*

Pap Ferenc: *Az egyházi év*

Farkas Ildikó: *A japán modernizáció ideológiája*

Horváth Csaba: *Megtalált szavak*

Csízy Katalin: *Az ideális vezető politikus alakja a görög-római hagyományban*

Siba Balázs: *Pasztorálteológia*

Indries Krisztián – Szummer Csaba: *Freud és a felkelő nap országa*

Bognárné Kocsis Judit: *A vallás mint forrás Karácsony Sándor nevelési koncepciójában*

Vető Miklós: *Jonathan Edwards gondolatvilága*

Kodácsy Tamás: *A homiletikai aptum – Hogyan lesz a szószéki beszédből igehirdetés?*

Simon Gabriella: *A mentorálás elmélete és gyakorlata. A mentori kompetenciák attitűdelemei és a kezdő pedagógusok mentormodellek szerinti támogatása*

Legéndy Kristóf: *A természettudományos és a teológiai megismerés modelljei*

Tanulmánykötet

Császár-Nagy Noémi, Demetrovics Zsolt, Vargha András (szerk.): *A klinikai pszichológia horizontja. Prof. dr. Bagdy Emőke 70. születésnapjára készített emlékkötet*

Szávay László (szerk.): *„Vidimus enim stellam eius...”*

Petrőczi Éva, Szabó András (szerk.): *A zsoltár a régi magyar irodalomban*

Horváth Erzsébet, Literáty Zoltán (szerk.): *Történelmet írunk. Tanulmánykötet Ladányi Sándor tiszteletére 75. születésnapja alkalmából*

Czeglédy Anita, Fülöp József, Ritz Szilvia (szerk.):
Inspirationen. Künste im Wechselspiel

Gudor Botond, Kurucz György, Sepsi Enikő (szerk.):
Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter korában

Péti Miklós, Ittzés Gábor (szerk.): *Milton Through the Centuries*

Kendeffy Gábor, Kopeczky Rita (szerk.): *Vallásfogalmak sokfélesége*

Zsengellér József, Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *„A Szentek megismerése ad értelmet." Conferentia Rerum Divinarum 1–2.*

Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *Tan és módszertan. Conferentia Rerum Divinarum 3.*

Pap Ferenc, Szetey Szabolcs (szerk.): *Illés lelkével. Tanulmányok Báthori Gábor és Dobos János lelkipásztori működéséről*

Somodi Ildikó (szerk.): *A mindennapos művészeti nevelés megvalósulásának lehetőségei. Értékközvetítés a művészeti nevelésben*

Dávid István (szerk.): *Merre tovább kántorképzés? Gondolatok egy konferencián – Nagykőrös, 2012. október 5.*

Hansági Ágnes, Hermann Zoltán (szerk.): *Jókai & Jókai*

Dringó-Horváth Ida, N. Császi Ildikó (szerk.): *Digitális tananyagok – oktatásinformatikai kompetencia a tanárképzésben*

Erdélyi Ágnes, Yannick François (szerk.):
Pszichoanalitikus a társadalomban

Fülöp József, Mirnics Zsuzsanna, Vassányi Miklós (szerk.): *Kapcsolatban – Istennel és emberrel. Pszichológiai és bölcsészeti tanulmányok*

Pap Ferenc (szerk.):
Dicsőség tükre. Művészeti és teológiai tanulmányok

Tóth Sára, Fabiny Tibor, Kenyeres János, Pásztor Péter (szerk.):
Northrop Frye 100: A Danubian Perspective

Spannraft Marcellina, Sepsi Enikő, Bagdy Emőke, Komlósi Piroska, Grezsa Ferenc (szerk.): *Ki látott engem? Buda Béla 75*

Komlósi Piroska (szerk.):
Családi életre és kapcsolati kultúrára felkészítés

Dringó-Horváth Ida, Fülöp József, Hollós Zita, Szatmári Petra,
Czeglédy Anita, Zakariás Emese (szerk.): *Das Wort – ein weites Feld*

Fülöp József (szerk.): *A zenei hallás*

József Fülöp, Szilvia Ritz (Hg.): *Inspirationen II*

Tóth Sára, Kókai Nagy Viktor, Marjai Éva, Mudriczki Judit, Turi Zita,
Arday-Janka Judit (szerk.): *Szólító szavak. The Power of Words.*
Tanulmányok Fabiny Tibor hatvanadik születésnapjára

Lázár Imre, Szenczi Árpád (szerk.): *A nevelés kozmológusai. Kodály Zoltán,*
Karácsony Sándor és Németh László megújuló öröksége

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.):
A hit erejével. Pedagógiai tanulmányok

Makkai Béla (szerk.): *A Felvidék krónikása.*
Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére

Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia I.*

Gér András László, Jenei Péter, Zila Gábor (szerk.):
Hiszek, hogy megértsem

Simon-Székely Attila (szerk.): *Lélekenciklopédia.*
A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében

Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Zsávolya Zoltán (szerk.):
Nemzet sors identitás

Vassányi Miklós, Sepsi Enikő, Voigt Vilmos (szerk.): *A spirituális közvetítő*

Julianna Borbély, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Dan H. Popescu (eds.):
English Language & Literatures in English 2014

Sepsi Enikő, Lovász Irén, Kiss Gabriella, Faludy Judit (szerk.):
Vallás és művészet

Bubnó Hedvig, Horváth Emőke, Szeljak György (szerk.): *Mítosz, vallás és*
egyház Latin-Amerikában. A Boglár Lajos emlékkonferencia tanulmánykötete

Czeglédy Anita, Sepsi Enikő, Szummer Csaba (szerk.):
Tükör által – Tanulmányok a nyelv, kultúra, identitás témaköréből

Méhes Balázs (szerk.): *Lelki arcunk. Tanulmányok Szenczi Árpád*
hatvanadik születésnapja alkalmából

Spannraft Marcellina, Korpics Márta, Németh László (szerk.):
A család és a közösség szolgálatában.
Tanulmányok Komlósi Piroska tiszteletére

Horváth Csaba, Papp Ágnes Klára, Török Lajos (szerk.):
Párhuzamok, történetek.
Tanulmányok a kortárs közép-európai regényről

Anka László, Kovács Kálmán Árpád, Ligeti Dávid, Makkai Béla,
Schwarczwölder Ádám (szerk.): *Natio est semper reformanda.*
Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére

Fülöp József, Mészáros Márton, Tóth Dóra (szerk.):
A szél fúj, ahová akar. Bölcsészettudományi dolgozatok

Zsengellér József, Kodácsy Tamás, Ablonczy Tamás (szerk.): *Felelet*
a mondolatra. Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére

Borgulya Ágnes, Konczosné Szombathelyi Márta (szerk.):
Vállalati kommunikációmenedzsment

Szávay László, Gér András László, Jenei Péter (szerk.): *Hegyen épült város.*
Válogatás a Fiatal Kutatók és Doktoranduszok Nemzetközi
Teológuskonferencián elhangzott előadások anyagából.

Wakai Seiji, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia II.*

Sepsi Enikő: *Kép, jelenlét, kenózis a kortárs francia költészetben*
és Valère Novarina színházában

Sepsi Enikő, Tóth Sára (szerk.): *Mellékzörej.*
Írások Visky András hatvanadik születésnapjára

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): *Az üzenetjét, azt kell megbecsülni.*
Tanulmányok Barabás László hetvenedik születésnapja alkalmából

Kendeffy Gábor, Vassányi Miklós (szerk.): *Istenfogalmak és istenérvek*
a világ filozófiai hagyományaiban

Bárdi Nándor, Éger György (szerk.): *Magyarok Romániában*
1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról

Zila Gábor: *Hitetek mellé tudományt*

Kiss Paszkál, Tóth Dóra (szerk.): *Ubi dubium, ibi libertas.*
Tudományos diákköri dolgozatok

Julianna Borbély, Borbála Bökös, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Ottilia Veres, Mátyás Bánhegyi and Granville Pillar (eds.): *English language & literatures in English 2016*

Spannraft Marcellina, Tari János (szerk.): *A kultúraátörökítés médiumai*

László Emőke (szerk.): *A szolgálat ékessége. Tanulmányok Fruttus István Levente hetvenedik születésnapja alkalmából*

Spannraft Marcellina (szerk.): *Tertium datur. Tanulmányok Lázár Imre tiszteletére*

Bárdi Árpád, Gombos Norbert, Tóth Etelka (szerk.): *Kisgyermeknevelés a 21. században*

Lányi Gábor János (szerk.): *A reformáció örökségében élve. A reformáció hatása a teológiai oktatásra*

Dróth Júlia (szerk.): *Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és a fordításoktatásban*

Lator László Iván (szerk.): *Sorsok és missziók a politikai változások tükrében*

Literáty Zoltán (szerk.): *Quoniam tecum est fons vitae in lumine tuo videbimus lumen. Teológiai témák a 65 éves Kocsev Miklós tiszteletére*

Fehér Pálma Virág, Kövesdy Andrea, Szemerey Márton (szerk.): *Testképek a gyógyításban. A test mint eszköz és referenciapont*

Zonda Tamás, Bozsonyi Károly, Moksony Ferenc (szerk.): *Az öngyilkosság szociológiája*

Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): *A szabványosítás fordítási és terminológiai vonatkozásai*

Kövi Zsuzsanna, Mirnics Zsuzsanna, Reinhardt Melinda (szerk.): *Lélek(sz)árnyak*

Czentnár Simon, Nagy József, Nagy Levente (szerk.): *Beszéljétek el dicsőségét*
Conferentia Rerum Divinarum 6.

Kovács Tibor (szerk.): *Tehetségek hite. Hallgatói tanulmánykötet*

Zalatnay István: *Félúton. A liturgia erőterében született írások*

Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia III.*

Furkó Péter (szerk.): *Az önképtől és tudásreprezentációtól a hatalommegosztásig. Tanulmányok a bölcsészettudomány, a hittudomány és a jogtudomány területeiről*

Olay Csaba, Schmal Dániel (szerk.): *Értelem és érzelem az európai gondolkodásban. Tanulmányok a 60 éves Boros Gábor tiszteletére*

Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás*

Dróth Júlia (szerk.): *Korpusz és kontrasztivitás a szakfordítás oktatásában és gyakorlatában*

Sebők Melinda, Papp Ágnes Klára, Török Lajos (szerk.): *Kötelezők emelt szinten Balassitól Borbély Szilárdig*

Béres István - Korpics Márta (szerk.): *Ha kiderül az alkony*

Németh István: *El Grecóról és más mesterekről. Stíluskritika – ikonográfia – műgyüjtéstörténet*

Műfordítás, forrás

Giovanni Pico della Mirandola: *Benivieni neoplatonista versének kommentárja* (Fordította: Imregh Monika)

Alice Zeniter: *Szomorú vasárnap, avagy a semmi ágán* (Fordította: Kovács Veronika, szerkesztette és a bevezetőt írta: Sepsi Enikő)

Szent Ágoston: *Írások a kegyelemről és az eleve elrendelésről* (Fordította, válogatta és a bevezetőt írta: Hamvas Endre)

Paul Claudel: *Délforduló* (Fordította: Székely Melinda)

Veerle Fraeters, Frank Willaert, Louis Peter Grijp (szerk.): *Hadewijch: Dalok* (Fordították: Daróczi Anikó, Rakovszky Zsuzsa)

Landauer Attila (szerk.): *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953)*

Yves Bonnefoy: *Hollán Sándor. Harminc év elmélkedései, 1985–2015* (Fordították: Gulyás Adrienn, Kovács Krisztina, Kovács Veronika, Makádi Balázs, Sepsi Enikő)

Vassányi Miklós (írta, fordította, szerkesztette): *Szellemhívók és áldozárok. Sámánság, istenképzetek, emberáldozat az inuit (eszkimó), azték és inka vallások írásos forrásaiban.*

Rauni Magga Lukkari, Inger-Mari Aikio: *Örökanyák – Világlányok. Számi versek* (Fordították: Domokos Johanna, Németh Petra)

Rajvinder Singh: *Hat szemmel. Német, angol, hindi és pandzsábi versek* (Szerkesztette: Domokos Johanna. Fordították: Tibold Katalin, Széles Beáta, Domokos Johanna)

Günter Eich: *Katharina és más elbeszélések* (Válogatta, szerkesztette és az utószót írta: Fülöp József)

Augusto Monterroso: *A fekete Bárány és más mesék* (Szerkesztette, fordította és az utószót írta: Fülöp József)

Michael Galuske: *A szociális munka módszerei. Bevezetés* (Fordította: Udvari Kerstin, szerkesztette: Bányai Emőke)

Titus Livius: *Róma története a város alapításától,* I. kötet (I–XX. könyv) (Kis Ferencné és Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta: Kopeczky Rita, a fordítást az eredetivel egybevetette: Kocsisné Csízy Katalin, Ligeti Dávid Ádám, Bajnok Dániel)

Titus Livius: *Róma története a város alapításától,* II. kötet (XXI–XXX. könyv) (Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta: Kopeczky Rita, a fordítást az eredetivel egybevetette: Czerovszki Mariann, Tamás Ábel)

Titus Livius: *Róma története a város alapításától,* III. kötet (XXXI–XL. könyv) (Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta: Kopeczky Rita, a fordítást az eredetivel egybevetette: Berkes Lajos, Kozák Dániel, Ligeti Dávid Ádám)

Titus Livius: *Róma története a város alapításától,*
IV. kötet (XLI–CXLII. könyv) (Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta: Kopeczky Rita, a fordítást az eredetivel egybevetette: Ligeti Dávid Ádám, Takács Levente, Bajnok Dániel)

Tzveta Sofronieva: *A föld színe* (Szerkesztette: Domokos Johanna)

Bangha Imre: *Költők és koldusok között. Indiai napló 2001–2017*
(Szerkesztette: Frazer-Imregh Monika)

L'Harmattan France-Hongrie, Collection Károli

Anikó Ádám, Enikő Sepsi, Stéphane Kalla (szerk.):
Contempler l'infini

Tibor Fabiny, Sára Tóth (eds.): *The King James Bible (1611–2011). Prehistory and Afterlife*

Katalin G. Kállay, Mátyás Bánhegyi, Ádám Bogár, Géza Kállay, Judit Nagy, Balázs Szigeti (eds.): *The Arts of Attention*

Katalin G. Kállay, Nóra D. Nagy, Elizabeth Walsh, Ádám Fónai, Béla Erik Haga, Péter Káplár, Krisztina Milovszky, Gergely Molnár, Dorina Obrankovics, Tamás Szanyi (eds.): *This is Just to Say. A Collection of Creative Student-Responses*

György Kurucz (ed.): *Protestantism, Knowledge and the World of Science*

Brigitte Geißler-Piltz, Éva Nemes, Sijtze de Roos (eds.): *Inspire and Be Inspired. A Sample of Research on Supervision and Coaching in Europe*

Johanna Domokos: *Endangered literature. Essays on Translingualism,*
Interculturality, and Vulnerability 2018

Tímes Kovács: *Code-Switching and Optimality*

Viktória Semsey (ed.): *National Identity and Modernity 1870–1945. Latin America, Southern Europe, East Central Europe*

Anita Czeglédy, Géza Horváth (Hg.): *Inspirationen III – Wege*

Renáta Raáb: *Austria's Schleswig Policy 1848–1852*

Anita Czeglédy, Anikó Szilágyi-Kósa (Hg.) unter Mitarbeit von József Fülöp:
Geopoetische Reisen in Mitteleuropa. Studien zur Sprache und Kultur

Krisztina Kovács: *La relation poétique entre l'oeuvre d'Yves Bonnefoy et celle de Paul Celan*

Jegyzet

Nádor Orsolya: *Tanított (anya)nyelvünk*

Hegedűs Rita: *Élő magyar grammatika – a nyelvhasználat rendszerének rövid áttekintése*

Csontos Nóra, Dér Csilla Ilona:
Pragmatika a magyyar mint idegen nyelv oktatásában

H. Varga Márta (szerk.): *Segédlet nyelvi formák és grammatikai funkciók tanulmányozásához (elmélet és gyakorlat)*

M. Pintér Tibor, Wéber Katalin:
Mérés és értékelés: magyar mint idegen nyelv

Holló Dorottya: *Kultúra és interkulturalitás a nyelvórán*

Schmidt Ildikó: *A magyar írás és olvasás tanítása. Az alfabetizálás folyamata*

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

Technikai szerkesztő: Molnár A. Aliz
Nyomdai előkészítés: Károli Könyvműhely
Szakmai koordinátor: Vincze Ferenc
Borító: Kára László
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter

A lelkészi hivatás nagyban különbözik más hivatásoktól – a lelkésznek hivatásos hívőként az élete a hivatása, a többiek elé éli és tanítja is, hogy mit jelent Krisztust követni a világban.

A lelkészkép korunkban folyamatosan alakul a protestáns egyházakon belül is. Mivel minden helyzet és minden lelkipásztor személyisége, kegyelmi ajándéka más és más, hivatása végzéséhez minden egyes lelkésznek szüksége van a saját bibliai szempontból megalapozott, református, ugyanakkor személyes lelkészképének kialakítására. Ebben segít a pasztorálteológia mint a lelkészi identitás és szerep teológiai reflexiója.

A könyvben harminchárom lelkész életelbeszélését követve a tartalomelemzés módszerének segítségével kilenc téma mentén vizsgáljuk a lelkészi identitás kulcskérdéseit. Az elemzések első fele az emberi életciklus mentén halad (szülői ház, ifjúkor, egyetemi évek); majd két olyan fejezet következik, melyek kifejezetten a hitbeli (megtérés), illetve a lelkészi (elhívás) életút kulcskérdéseihez tartoznak. A lelkészi szolgálat éveit tárgyaló elemzések során pedig a munka, magánélet, a személyes spiritualitás, a hatalom és az anyagi világhoz való viszony témáit tesszük a vizsgálat tárgyává.

A *Pasztorálteológia* című könyv második, javított kiadását adjuk most közre.

2990 Ft
ISBN 978-963-414-656-8
9 789634 146568
webshop.harmattan.hu
KRE Károli Gáspár Református Egyetem
L'Harmattan